

Н.Б. Голуб, В.І. Новосьолова

УКРАЇНСЬКА МОВА

*«Українська мова
(рівень стандарту)»
підручник для 10 класу
закладів загальної
середньої освіти*

**Рекомендовано
Міністерством
освіти і науки
України**

Київ
2018

УДК 373,5:811.161.2+811.161.2](075.3)
У-49

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 №551)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- ** – доберіть синоніми
* – з'ясуйте лексичне значення слова;
... – пропущене слово
.. – пропущена буква чи кілька букв (склад, закінчення)
- – основний текст
 – довідковий, допоміжний текст
	– творче завдання;		– завдання з використанням комп'ютера;
	– самоконтроль;		– поміркуйте над проблемою;
	– рефлексія;		– завдання підвищеної складності;
	– домашнє завдання;		– завдання на вибір;
	– самостійна робота;		– робота в парах, групах

Українська мова (рівень стандарту) підручник для У-49 10 класу закладів загальної середньої освіти / Н. Б. Голуб, В. І. Новосьолова, – К. : Педагогічна думка, 2018. – 200 с. : іл. ISBN 978-966-644-473-1

Підручник відповідає чинній навчальній програмі з української мови для 10 класу, побудований на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів, що робить його актуальним, запитаним у сучасному суспільстві. Дібрані вправи, завдання й запитання утворюють цілісну дидактичну систему, спрямовану на досягнення кінцевих результатів, передбачених навчальною програмою. Дотримано послідовності й наступності між завданнями й мовним матеріалом, логіки розташування змістових компонентів, неперервності формування в учнів предметної й ключових компетентностей, готовності до будь-яких життєвих ситуацій.

З метою впровадження компетентнісного підходу в підручнику вміщено завдання на вибір, передбачено такі компоненти уроку як цілевизначення, рефлексія, аналітичні вправи і завдання дослідницького й творчого характеру, заплановано роботу в парах і групах. Подано достатню кількість необхідних для учнів пояснень, пам'яток, алгоритмів, зразків виконання завдань тощо.

Для учнів 10 класу закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання.

УДК 373,5:811.161.2+811.161.2](075.3)

ISBN 978-966-644-473-1

© Педагогічна думка, 2018
© Н.Б. Голуб, В.І. Новосьолова, 2018

Дорогі друзі!

От ви й завершили системне вивчення всіх розділів шкільного курсу української мови. Здобуті впродовж попередніх років знання, набуті вміння й навички мають стати підґрунтям для формування рис компетентної національномовної особистості, цікавого й бажаного співрозмовника. Загальновідомо, що нині немає жодної суспільної сфери, яка не потребує ефективних комунікаторів.

Сьогодні ви – на порозі самовизначення, проектування свого майбутнього й здійснення важливого життєвого вибору. Куди б ви не спрямували свої наміри, допомогти реалізувати їх спроможна українська мова й ваше мовлення. Не применшуйте ролі цього предмета у вашому житті.

Чинна програма виводить вас на вищий рівень здобування мовної освіти й передбачає формування ціннісного ставлення до мови свого народу, формування мовного чуття й мовного смаку, внутрішньої потреби виявляти свою причетність до України засобами мови, її культурних і духовних надбань, потреби вдосконалювати власну культуру мовлення, культуру спілкування й готовність кожного з вас до розв’язання будь-яких життєвих проблем.

Результати наукових досліджень свідчать про те, що сучасний ринок праці потребує фахівців із такими особистісними характеристиками: відповідальність, активність, ініціативність, інноваційність, комунікабельність, цілеспрямованість і вміння працювати в команді.

Наш підручник допомагатиме вам у цьому. Звертаємо вашу увагу на особливості цієї навчальної книжки. У структурі уроку передбачено такі важливі компоненти, як цілевизначення й рефлексію.

За словами В. Гумбольдта, воістину серйозне спрямування до будь-якої цілі – це половина успіху в досягненні її. Поставити перед собою ціль, обрати шляхи досягнення її – це вже десять кроків зі ста, адже ви підсвідомо програмуєте себе на успіх. Починайте з елементарного: плануйте свій день, визначайте ціль у межах уроку, тижня, місяця – й неодмінно досягнете її. Пам’ятайте: або ви плануєте своє життя, або інші це зроблять за вас.

Згодом ви зрозумієте, що мав на увазі психолог С. Рубінштейн, зазначаючи: «Особистість тоді більша, коли більші перед собою ставить цілі».

Радимо вам започаткувати *«Журнал досягнень»*. Не лінуйтеся й записуйте в нього навіть найменші свої перемоги й результати, і ви відчуєте, як він надалі стимулюватиме вас досягати більшого.

Підручник реалізує ваше право на вибір методів навчання, завдань на закріплення, текстів, із якими вам цікаво працювати у процесі засвоєння, домашніх завдань.

Рубрика *«Слово дня»* сприятиме збагаченню активного словника несправедливо відсунутими на периферію українськими словами, *«Екологія слова»* – відточуватиме мовну майстерність, формуватиме мовне чуття. До «слів дня» радимо добирати епітети, синоніми, вибудовувати асоціативні ряди, складати діалоги. Окреслюйте стилістичні межі слів й активізуйте їх у своєму мовленні. Виділіть у *«Журналі досягнень»* рубрику *«Мій активний словник»* і щоразу записуйте до нього нові слова й нормативні сполуки. Це збагатить вас, розширить світ довкола і зробить його яскравішим і змістовнішим, а вас – цікавими й успішними мовцями.

У додатках ми передбачили для вас стартову програму самореалізації. У ній ви прочитаєте про важливість цілевизначення, суть і дієвість рефлексії. Алгоритм рефлексії на кожен урок визначайте самі, обираючи з переліку пунктів найактуальніші для вас у цю мить. Схеми для самореалізації радимо перенести в *«Журнал досягнень»*, вони виконуватимуть роль покажчика, зразка.

Тлумачний словник не містить усіх незнайомих вам слів, адже ви маєте відточувати вміння самостійного пошуку інформації.

«У кожному з вас спить велетень. І коли він прокидається, починають відбуватися дива», – говорив Гете. Вірте в себе, будьте наполегливими й цілеспрямованими!

Щиро зичимо вам успіхів!

Автори

Лексикографія

§ 1. СУЧАСНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Поміркуйте й запишіть ключові слова, що визначатимуть зміст уроку. У кінці уроку, на етапі рефлексії, доповніть перелік словами, яких, на ваш погляд, бракує.

2. Запитання й завдання:

1. Що означають слова з рубрики «Слово дня»? Які асоціації викликають вони у вас?
2. Чи послуговуєтеся ви ними? Доберіть до них синоніми.
3. Чи є зв'язок між темою уроку й «словами дня»? Активізуйте впродовж уроку ці слова в мовленні. Складіть речення зі «словами дня» в контексті теми уроку.
4. Який зміст ви вкладаєте у слово «словник»? Що про словники ви пам'ятаєте з попередніх класів? З яким словником ви познайомилися вперше?
5. Якими словниками ви користуєтеся найчастіше?
6. Чи відчуваєте ви потребу постійно працювати зі словником?
7. Чи кожній людині необхідно мати вдома словники, уміти користуватися ними?
8. Назвіть ситуації, у яких неодмінно потрібно звернутися до словника.
9. Для людей якої професії щоденна робота зі словниками має бути нормою? Чому?
10. Що вам відомо про найновіші сучасні словники? Чим спричинена поява їх?
11. Прочитайте епіграф уроку. Що автор мав на увазі? Чи поділяєте ви таке бачення суті цієї книжки?

Лексикографія (словникарство, словництво) – розділ мовознавства, що розглядає творення словників.

3. І. Книжку, словник видатні люди в різні часи сприймали як «морську глибину», «найкращого друга», «Всесвіт», «пам'ять», «найбільший скарб», «маяк в океані часу», «джерело освіти», «знаряддя знання», «найкращих друзів», «як хліб насущний», «прискорювач процесів життя», «бездонну глибину», «пишний яр», «альфу й омегу всякого знання», «ріку», «океан», «колодязь живильної роси». А чим словник є для вас?

Кажуть, словник навчає, пояснює, указує, орієнтує, збагачує, полегшує, прискорює, відкриває... Що словник робить для вас? Доберіть дієслова, що визначають функційність, дієвість словника.

ІІ. Дайте відповіді на запитання:

1. Які завдання є нагальними для сучасного словництва?
2. Чому словники не встигають фіксувати всі зміни словникового складу мови?
3. Яких вимог необхідно дотримуватися укладачам словників?

4. Об'єднайтеся в групи. Запропонуйте власне тлумачення поняття «словник». Звірте результати своїх міркувань зі словниками.

Словниковий склад кожної мови постійно поповнюється. Збільшення лексичних одиниць пов'язане зі зростанням потоку інформації, появою нових інформаційних, зокрема іншомовних джерел. Доброю ознакою варто вважати повернення із забуття питомих українських слів, що за радянських часів були вилучені з активного обігу, перенесені до розряду просторічних, діалектних, застарілих.

5. Прочитайте вислів Максима Рильського й розміщений нижче текст. Висловіть свої міркування щодо наповнення сучасних словників. Чи всі слова потрібно фіксувати в них?

1. Повний словник будь-якої мови – це ідеал, до якого можна лише прагнути і якого ніколи не можна досягти, бо кожен день і кожна година приносять людям нові поняття й нові для тих понять слова (*М. Рильський*).

2. Слово «кіборги» (у значенні – захисники Донецького аеропорту) вже можна побачити в онлайн-словнику сучасної української мови. А слово «ватники» тлумачать так: «людина з радянською ментальністю, яка щиро не розуміє, для чого існує держава Україна». У деяких словниках уже з'явилися «добробрати», «бандерлоги», «тітушки».

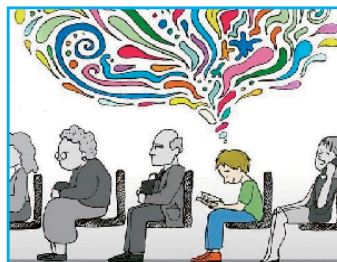
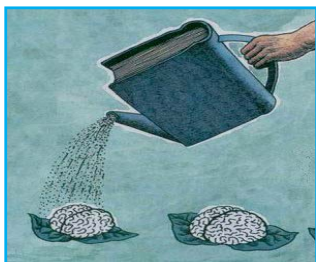
Коли саме всі ці нові слова буде внесено в друковані версії словників, невідомо. Великі академічні словники оновлюють раз у 30-40 років, а то і в півстоліття. Раз на два роки повинні виходити малі словники. Традиційно у процесі добору лексики для словника зважали на те, чи активно слово (термін) використовували мінімум у п'ятьох сферах життя. Нині спираються лише на лексику зі ЗМІ, яку вважають динамічною (*З інтернету*).

Функції словників		
Інформативна	Нормативна	Освітня
Полягає в накопиченні й збереженні інформації про стан науково-технічного й культурного розвитку, рівень знань в усіх сферах життя суспільства.	Фіксує норми сучасної української літературної мови.	Освітню функцію вбачають в орієнтуванні мовців на правильне вживання мовних одиниць (вимову, написання, творення тощо) як ознаку освіченості й культури людини.

6. Прочитайте перелік словників, з'ясуйте, які з зазначених функцій і яким чином вони реалізують.

1. Орфографічний словник української мови. 2. Словник медичних термінів. 3. Енциклопедія українознавства. 4. Етимологічний словник української мови. 5. Частотний словник сучасної української художньої прози. 6. Словник псевдонімів українських письменників. 7. Словник омонімів української мови. 8. Енциклопедія «Українська мова». 9. Енциклопедія політичної думки. 10. Словник сучасного українського сленгу. 11. Енциклопедичний словник-довідник з туризму.

7. Розгляньте малюнки. Поясніть, як ви сприймає зміст кожного.

8. I. Прочитайте слова, до якого словника потрібно звернутися, щоб з'ясувати значення їх. Яку функцію реалізує цей словник? Запишіть незнайомі слова й тлумачення їхніх значень. У разі потреби скористайтеся словником: <http://evrika.if.ua/86/>.

Ланц, лихвар, ліжник, луб, лутавий, мара, маржина, мерва, мешти, моква, мольфар, морва, моріжок, моцний, навидіти, нанашка, нарік, наштукувати, нора, обзорини, обора, обротянка, отава, офіра, офірувати, огідний.

II. Пригадайте, чи ці слова вам траплялися раніше. Навіщо потрібно знати їх? Складіть усно речення з будь-якими двома словами.

9. I. Прочитайте текст. Яку проблему порушує автор? Це поодинок чи типова проблема в Україні? Визначте комунікативний намір автора тексту.

Ви звертали увагу, що по всій Україні в назвах магазинів, ресторанів, різних «заведенцій» панує провінціалізм?

«Це передусім неповага до свого, – каже літературознавець і письменник Володимир Панченко. – Наприклад, у Кропивницькому: куди оком не кинь – скрізь Манхеттен, Мерелін, Султан... Може бізнесмени мало обізнані зі своєю культурою, їм у дитинстві не читали казок про Івасиків-Телесиків і Котигорошків? Чи це просто спрацьовує комплекс неповноцінності? Смішно й жалюгідно. Адже кожен, хто приїде в Голландію, хоче там побачити щось голландське, в Туреччину – турецьке. А в Україні що? Манхеттен?».

Учений переконаний, що, маючи надзвичайно цікаву історію й культуру, варто використовувати елементи їх і для бізнесу. Уявіть собі: проїжджаєте ви, скажімо, трасою Київ-Харків, – і на сотому кілометрі постає ресторан «Intermezzo», адже поруч – село Кононівка, де Михайло Коцюбинський гостював у маєтку Євгена Чикаленка, і саме там йому явилось «Intermezzo». Інтер'єр мав би бути відповідний, живий: із Коцюбинським, степом, маєтком, вівчарками на старих світлинах. У нас, на жаль, історія мало «експлуатується» в бізнесі. А за кордоном така практика існує. Якщо стоїть десь якийсь меморіальний камінець, довкола нього можуть і споруду звести (За В. Радзієвською).

II. Запитання й завдання:

1. Які труднощі можуть виникнути у сприйнятті чи відтворенні цього тексту?
2. До яких словників ви б порадили звернутися, щоб подолати їх?
3. Чи є згадана проблема у вашому місті (селі, селищі)? Порадьте, як розв'язати її.
4. Поясніть значення слова «провінціалізм». У чому, на думку вченого, він полягає?
5. Що в тексті вам видається дискусійним, а з чим ви погоджуєтесь?

Екологія слова: Дякуючи (присл.: висловлюючи подяку) друзям за підтримку, бабусі за добро й ласку, слухачам за увагу й тепло, дідусяві за пораду; завдяки (прійм.) підтримці, допомозі, розумінню, таланту, згуртованості.

10. Проблеми в межах теми: 1. В одному зі словників подано помилкове написання слова. Як бути? 2. У «Словарі української мови» Б. Грінченка слово *розгадка* подано з наголосом на другому складі, у «Правописному словнику» Г. Голоскевича – на першому. Кому вірити? 3. Чи взаємозамінні слова «бік» і «сторона», «близький» і «ближній»? (Зверте свої міркування тут: <http://kultura-movy.wikidot.com/vybir-slova>; а також зверніться до книжки С. Караванського «Секрети української мови»).

11. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Чим сьогодні ви збагатили себе?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

12. Ознайомтеся зі списком словників (<http://www.mova.info/Page.aspx?l1=61>; https://uk.wiktionary.org/wiki/Додаток:Список_словників). Підготуйте коротку інформацію «У світі словників». Який зі словників має зв'язок з вашою майбутньою професією?

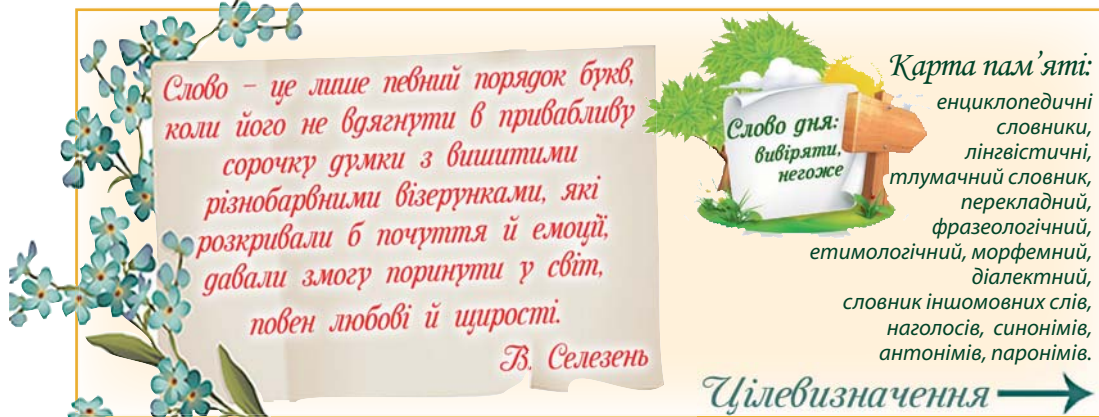

13. Напишіть есе «Словники в моєму житті».

14. Підготуйте проект «Історія мого міста (села, країни) і бізнес», запропонуйте варіант нового мовного обличчя вашого населеного пункту.

§ 2. ОСНОВНІ ТИПИ СЛОВНИКІВ

Естетична функція слова

Слово – це лише певний порядок букв, коли його не вдягнути в привабливу сорочку гукми з вишитими різнобарвними візерунками, які розкривали б почуття й емоції, давали змогу поринути у світ, повен любові й щирості.

В. Селезень

Слово гня: вивіряти, негоже

Карта пам'яті:

- енциклопедичні словники,
- лінгвістичні,
- тлумачний словник,
- перекладний,
- фразеологічний,
- етимологічний,
- морфемний,
- діалектний,
- словник іншомовних слів,
- наголосів, синонімів,
- антонімів, паронімів.

Цілевизначення →

Словники поділяють на два типи: енциклопедичні й лінгвістичні.

Енциклопедичні словники містять текстову (але нелінгвістичну) інформацію про явища дійсності, країни, події, людей та ін. й різноманітні ілюстрації (малюнки, світлини, карти, діаграми, аудіо-, відеоматеріали).

Лінгвістичні (філологічні) словники з'ясовують різні аспекти слова: значення, особливості вимови, написання, будови, сполучуваності, співвідношення з лексемами інших мов – тобто лінгвістичну інформацію.

* Інформація про словники є за покликанням: <http://www.nbu.gov.ua/node/2782>.

15. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте короткі характеристики словників. Які стосуються всіх словників, а які – лише окремих? Зазначте, яких саме.

1. Лексикографи визначають такі найважливіші завдання для цих словників: створення реєстру, що полягає в доборі термінів; наведення рівнозначних слів-відповідників у мові перекладу, спроможних якнайточніше передати семантику реєстрового слова; забезпечення ідентичного визначення однакових категорій понять і термінів на позначення їх (За К. Селіверстовою).

2. Словник містить реєстр українських слів, поданих в алфавітному порядку з позначенням наголосу. Реєстрові слова представлені в початковій формі.

3. Ці словники фіксують і пояснюють не слова, а пов'язані з ними чи іншими словами (як назвами відповідних явищ) відомості з різноманітних галузей знань, мистецтв, виробництв, політичного життя тощо.

4. У цій лексикографічній книжці з'ясовують походження слова, його первісне значення, реконструюють найдавнішу форму слова, указують, запозичене слово чи власне українське.

5. А це словник, у якому кожне слово схарактеризоване з огляду на кількість уживань його в обмеженому масиві текстів, тобто на його абсолютну частоту в цих текстах.

6. Ці словники репрезентують терміни відповідної галузі, важливі для формування мовної компетентності фахівців, фіксують оновлення конкретної галузі, роблять доступною інформацію, сприяють розумінню її.

7. Словник складається зі словникових статей. На початку словникової статті стоїть заголовне слово (сполука).

16. Розгляньте таблицю, на основі її змісту розкажіть про словникове багатство української мови. Знайдіть самостійно інформацію про види словників, не згадані в таблиці.

Типи і види словників			
Енциклопедичні (універсальні й галузеві)	Лінгвістичні		
	Види	Приклади	
Енциклопедія сучасної України, Енциклопедія кібернетики, Географічна енциклопедія України, Банківська енциклопедія, Мистецтво України: енциклопедія, Українська літературна енциклопедія, Українська мова: енциклопедія, Мала філологічна енциклопедія, Універсальний словник-енциклопедія.	Тлумачні	Великий тлумачний словник сучасної української мови (за ред. В. Бусела)	
	Словники іншомовних слів	Словник іншомовних слів (за ред. О. С. Мельничука)	
	Перекладні	Російсько-український словник (за ред. В. Жайворонка), Українсько-іспанський словник (за ред. М. Жердинівської)	
	Фразеологічні	Словник фразеологізмів української мови	
	Етимологічні	Етимологічний словник української мови (6 томів)	
	Історичні	Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. (за ред. Л. Гумецької)	
	Неологізмів	Нові слова та значення Л. Туровської та Л. Василькової (Київ, 2009 р.)	
	Діалектні	Словник буковинських говірок (Н. В. Гуйванюк)	
	До енциклопедичних належать також такі словники: Комп'ютерний словник, Український педагогічний словник, Країнознавчий словник-довідник.	Словник жаргонів/сленгів	Перший словник українського молодіжного сленгу (укл. С. Пиркало)
		Словники синонімів, омонімів, антонімів, паронімів	Повний словник антонімів української мови (Л. Полюга), Практичний словник синонімів української мови (С. Караванський)
Словники мови письменників		Словник мови Шевченка у 2-х томах (укл. М. Бойко та ін.)	

17. Прочитайте словникові статті. Висловіть припущення щодо того, із яких словників вони вписані. У разі потреби звірте відповіді з матеріалами [додатку 6](#).

1. *Міколог* – фахівець із мікології, який досліджує гриби.
2. *Емоції* – психічні стани і процеси в людини й тварини, у яких реалізуються їхні ситуативні переживання.
3. *Риторичне запитання* – одна з риторичних фігур, яка полягає у використанні запитання, що не потребує відповіді, оскільки вона загальнозрозуміла; Р. з. вживають для того, щоб привернути увагу слухачів до певного явища або самим запитанням висловити ствердну думку.
4. *Періщити (дощ)* – іти, лупити, хлюпати, сікти, прати, хлюскати, пороти, шкварити; *(-сніг)* ліпити; *(батогом)* шмагати, стьобати, хльоскати, бити.
5. *Луг* – барвистий, безкрайній, безмежний, буйний, великий, веселий, вологий, гладенький, грузький, живий, життєдайний, завітчаний, запашний, затишний, затуманілий, зацвічений, зелений, імлістий, квітчастий, кучерявий, мальовничий, м'який, низький, пахучий, перлистий, пишний, просторий, прохолодний, рідний, розкішний, розлогий, росяний, свіжий, світлий, синій...
6. *Термін*, -а (слово); *термін*, -у (строк).
7. *Літич* – бог літа. Дбає про тепло, родючість, злагоду серед людей. Згадується у «Велесовій книзі».

18.1. Об'єднайтеся в чотири групи. Оберіть один із варіантів завдання. Назвіть словники, до яких необхідно звернутися, щоб правильно виконати такі завдання:

18. 1. Запишіть виділені слова, обравши правильний варіант закінчення з дужок.

1. Ще **школяр**(-ом,-ем) він пройшов перші бізнесові університети (*М. Дочинець*). 2. А звуки **орган**(-а, -у) розсипаються по підлозі, ударяються об стіл, **сипл**(-ють, -ять)ся травневим дощем на підвіконня (*Дз. Матіяш*). 3. Дивні пальці **вітерц**(-ю, -я) час від часу торкалися обличчя (*Л. Зоряна*). 4. Доторкнувшись **душ**(-ою, -єю) до рідного слова і відчувши його життєдайне тепло, повертаюсь до нього я знову і знову (*Т. Іванчук*). 5. Рештки густого **туман**(-у, -а) волого опускалися на вусаті колоски жовтої пшениці (*За І. Савкою*). 6. **Бур** (-е, -ю)! **Бур** (-е, -ю)! Будь ласкава і виходь до нас на Святу вечерю! (*Дара Корній*).

18. 2. Укладіть і запишіть словникові статті до слів, позначених зірочкою.

1. І постелила щедро, мов **руно***, із буйнотрав'я **ліжники*** ворсаті, вдягнула вишні в біле кімоно, на клумби барви вилила строкаті (*Н. Данилюк*). 2. Личка **стрілчастих*** айстр були повернені до сонця, а горді жоржини виклично **хизувалися*** своїми пухнастими **оксамитовими*** голівками (*І. Савка*). 3. **Ятрило*** душу весняне птаство (*Л. Зоряна*). 4. Села Вербівку й Лозову роз'єднувало море ранньої **отави*** (*І. Савка*).

18. 3. Поясніть особливості правильної вимови виділених слів.

1. А поруч **змагаються** у **фарбах** з небесами волошка, петрів батіг і дзвонички (*Л. Зоряна*). 2. На гостину позлітались **бджілки**, **джмелики** туди-сюди снують і куштують з кожної тарілки, і чаклунство новолітнє п'ють (*Н. Горішна*). 3. Ніч **розчинилась** в сивому тумані, день увірвався в тишу сонних трав (*Н. Дейнека*). 4. І робить місяць свій **обхід**, перераховує сузір'я (*Т. Фролова*). 5. Різнобарв'я золоте стає коловоротом, зірка **мигтить** у своєму дивному леті, а малі **колядники**, котрі чемно йдуть слідком за зорею, гордо виспівують (*Дара Корній*).

18. 4. Прочитайте виразно речення. Як правильно наголосити виділені слова?

1. І знову був **росяний** ранок (*І. Савка*). 2. А червень віддав естафету липневі, жнивам та **новим** – яблучним – урожаям (*Л. Зоряна*). 3. **Чарівна**, мальовнича природа України не може залишити байдужою жодну людину, здатну сприймати прекрасне (*З інтернету*). 4. Дружня **течія** несла нас у бік узбережжя (*Р. Різгз*). 5. Надворі стояла погожа днина, і **читання** вирішили перенести на природу (*А. Хома*). 6. А бабуся застеляє стіл **вишиваним обрусом**, і той стає урочистим і усміхненим (*Дара Корній*).

II. Спільні для всіх варіантів завдання й запитання:

1. Чим умотивовані в реченнях слова *ліжники*, *кімоно*, *горді*?
2. Як ви розумієте вислови «доторкнутись душею до рідного слова», «день увірвався в тишу», «купатися в обіймах слова», «пірнати вглиб слова», «підноситись словом у небо»?
3. Назвіть двоє слів зі своїх речень, у яких однакова кількість звуків і букв.
4. Знайдіть у реченнях свого варіанта приклади складеного присудка.
5. Випишіть підкреслені словосполучення, доберіть до іменника якомога більше епітетів.

19. Прочитайте речення. У яких словниках можна знайти відповідь на поставлені запитання? Продемонструйте це, обравши будь-які двоє запитань. У разі потреби скористайтеся джерелами, зазначеними в додатку 7.

1. Який іменник найчастіше вживаний в українській мові?
2. Яка з абrevіатур – ЗНО, АТО чи ДВНЗ – має лише один варіант розшифрування?
3. Скільки синонімів має дієслово *бити*?
4. Що означають слова *тинейджер*, *мінізація*, *стайлінг*, *карт-бланш*?
5. Що означають і для якої сфери характерні сполуки *вимір біди*, *параметри гламуру*, *екологічна свідомість*, *екологія слова*, *зелені інвестиції*, *висока мода*, *соціальний пакет*, *поле електоральне*, *простір для діалогу*, *сіра зона*, *у стилі фешн*?

20. I. Прочитайте висловлення читачів про різні книжки. Охарактеризуйте таким чином один із українських словників. Підготуйте розповідь, скориставшись початком будь-якого з цих висловлень.

1. Ця книжка здатна вилікувати мільйон депресій. Це приклад **невиправного** оптимізму й креативного ставлення до життя, у ній літо не закінчиться ніколи. «Літо» тут означає щастя, дитинство, упевненість у своїх силах і готовність змінювати світ навколо (*про «Пенні Довганчоха» Астрид Ліндгрєн*).

2. **Читання** цієї книжки **корисне** для підняття настрою. Попри архаїчну лексику, гумор письменника дуже здоровий. Авторські тексти мають виражений терапевтичний ефект: від здорового сміху втікає всяка хвороба (*про «Співомовки» С. Руданського*).

3. Найбільшою смакотою в пригодах Аліси є те, що їх зручно читати і дорослим, і дітям. Особлива цінність цих книжок полягає в тому, що тут є всі потрібні метафори (*про книжки «Аліса в Країні Див», «Аліса в Задзеркаллі» Льюїс Керрол*).

II. Запитання й завдання:

1. Доберіть епітети до слова *книжка*. Зверте їх за словником епітетів.
2. З чим у вашій уяві асоціюється книжка? Запишіть асоціативний ряд.
3. Доберіть спільнокореневі слова до іменника *смакота*.
4. Як правильно наголосити виділені слова?

Екологія слова: Надавайте перевагу українським словам: гасло, заклик (*а не девіз*), стінопис (*а не графіті*), книголюб (*а не бібліофіл*), славень (*а не гімн*), пишаний, зарозумілий, чванькуватий (*а не гоноровитий*), початківець (*а не дебютант*), утікач (*а не дезертир*), проголошувати (*а не декларувати*).

21. Проаналізуйте роботу на уроці. Розкажіть про свої досягнення. Чим матеріал уроку був для вас корисним?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

22. Впишіть з художньої книжки, яку ви зараз читаете, або з тлумачного словника незнайомі слова й укладіть словник-мінімум незнайомих слів. У зошиті ваших досягнень може бути сторінка/рубрика, відведені новим словам, що поповнять ваш активний запас.

23. Доберіть цікаві завдання /запитання для однокласників, що передбачають роботу з будь-яким словником.

24. Підготуйте проект «Весь світ довкола нас – у словниках».

25. Прочитайте про популяризацію українських словників (<https://www.facebook.com/Український-мовно-інформаційний-фонд-НАН-України-відділ-інформатики-307858899608276/>). Підготуйте коротку розповідь, у якій висловіть власну думку щодо ефективності такої роботи. Додайте власні пропозиції.

26. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Відгадайте ключове слово й підготуйте про це цікаву розповідь. Увіразніть її своїми ілюстраціями.

... – у перекладі з італійської означає «затушований, зникає, як дим».

Художниця Світлана Петренко народилася в Житомирі. Чотири роки навчалася в дитячій художній школі, а після закінчення середньої школи вступила до Кримського художнього училища. З 1985 року бере участь у виставках, розробляє інтер'єри й пише натюрморти в романтичній техніці, яку називають ... (*В. Дорош*).

§ 3. ДОВІДКОВІ МЕДІАРЕСУРСИ

Її величність Книжка...

Наявність енциклопедій і словників на електронних носіях є одним із показників інтелектуального рівня нації.

М. Левицький

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

 27. Прочитайте епіграф. Прокоментуйте, розкривши його суть і зв'язок із темою уроку. Доберіть самостійно й запишіть ключові слова уроку.

Популярними в наш час є електронні словники, що успішно конкурують з паперовими. Вони мають багато переваг: динамічність (здатність швидше оновлюватися), ілюстративний матеріал, що доповнює й увиразнює словниковий матеріал; великий обсяг словникової бази; варіативність використання; зручний пошук; універсальність.

Однак кожен сам обирає, якими словниками – паперовими чи електронними – користуватися. Головне – виховати в собі гарну звичку працювати зі словниками!

28. Ознайомтеся з таблицею «Досягнення сучасної електронної лексикографії», розміщеною в **додатку 8**. Наскільки важливо для вас мати електронні видання словників?

29. І. Об'єднайтеся в пари. Запишіть слова у три колонки: 1) відомі вам, активно вживані в мовленні; 2) частково зрозумілі чи відомі вам, рідко вживані; 3) слова, лексичне значення яких вам не зрозуміле, у мовленні не вживаєте. Оберіть з цього переліку слова дня.

Довкруж, атож, базіка, безмір, бовваніти, бовкнути, буцімто, вантажівка, велелюддя, вжахнутися, відтак, тартак, далєбі, деінде, дивовижа, довкілля, забаганка, зась, зопалу, квапитися, кепсько, клубочитися, краянин, легіт, лихослів'я, літепло, мерщій, мжичка, обіруч, осоння, причаїтися, рахманний, одвірок; бандана, бейдж, бігборд, драйвер, електорат, генерація, кастинг, паритет, плей-оф, ремікс, роумінг, сайдинг, сингл, спам, татуаж, хакер, хоспис.

II. Складіть усно словосполучення з кожним словом.

30. Прочитайте речення. Які картини, образи постають у вашій уяві? Доберіть синоніми до виділених слів. Зверте свої результати зі словником синонімів: http://zosh6.at.ua/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf.

1. У заростях **шемрав** густий дощ, скапував із ялинової стріхи **крупними** опаловими намистинами. 2. Біля струмка я зірвав **жмутик** квітів, що **майоріли** здаля – живі іскринки в зеленому мареві розімлілого луку. 3. Стояла тут якась особлива загусла тиша, яку **прошивав** срібною ниткою дзвін **потічка**. 4. Ранками траву обтяжувала **крижаниста** роса. 5. Довкола **гріла** око повільно сонця і **строкатів** ясными барвами світ (*М. Дочинець*).

31. Прочитайте фразеологізми. Поясніть, що вони означають. Випишіть із словника (http://schoolplusnet.com/up_portfolio/2016-3-2-21-42-22_file_20.pdf) фразеологізми, у яких ключовими є виділені слова.

1. Замісили **мак** із перцем. 2. Буде толк, як безтолоч не розведеться. 3. Із **сонця** решета не зробиш. 4. Потрібний, як місяць у небі. 5. Приносити додому дзвони в ногах. 6. Час викошує не тільки погане, а й добре. 7. Підставив Бог свою бороду, то чіпляйся за неї. 8. У чужі криниці легше заглядати, аніж свою викопати. 9. Не ти **коріння** носиш, а коріння тебе. 10. Де є такі граблі, щоб од себе гребли. 11. Хто варить лихо, той їстиме біду (*Із тв. М. Стельмаха*).

32. Прочитайте, виберіть одне зі слів, опрацюйте його за всіма можливими словниками. Поясніть послідовність вашої роботи. Що нового про слово ви дізналися?

Луг, брунька, стельмахувати, культура, дитина, лелека, почуття, рушник, слово, смерека, тривога, характер, явір, бджола, веселка.

33. I. Об'єднайтеся в 3 групи, поділіть між собою варіанти й виконайте завдання.

I. Атмосфера спілкування, білінгв, ввічливість негативна, вірність мові, володіння мовою, володіння мовою пасивне, гордість національна, дефіцит мовний, діалог, емпатія в комунікації, етикетність спілкування, жаргон, закон спілкування, інтерпретація, код мовний, комуніканти.

II. Бабине літо, бажант, балабушка, вервечка, драголюб, змовини, новолітування, обрус, околот, перевесло, перезва, плачинда, потебня, праник, прискринок, світилка.

III. Аквапель, балясини, витинанки, вітраж, вохра, етюд, інкрустація, ліпнина, мольберт, орнамент, офорт, палітра, пастель, пергола, пленер.

II. Прочитайте групи слів. З'ясуйте лексичне значення кожного слова. Поміркуйте й визначте, до яких словників потрібно звернутися, щоб з'ясувати значення цих слів (за потреби скористайтеся довідкою). Відповідь обґрунтуйте, навівши приклади.

Довідка: 1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник: <http://timso.koipro.kr.ua/viktorina/zhajvoronok-v-v-znaky-ukrajinskoji-etnokultury-slovnyk-dovidnyk/>. 2. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник. – К. : Либідь, 1999. – 208 с. 3. Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / за ред. Л. В. Туровської. – К. : Наукова думка, 2009. – 176 с. 4. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К. : Довіра, 2007.

Екологія слова: Розрізняйте слова: **гривна** (масивна нашийна прикраса часів Київської Русі) і **гривня** (грошова одиниця України), **житловий** (присосований для життя людей) і **жилий** (той, у якому живуть люди).

34. Поясніть на прикладі речень, як ви розмежуєте слова.

1. Директорка музею демонструє (*гривню, гривну*) зі срібла, яка колись належала вождеві племені з антського союзу (*II. Добро*). 2. За час існування (*гривні, гривни*) її дизайн змінювали тричі. 3. За двадцять років кількість готівкових (*гривень, гривен*) в обігу зросла майже в сто разів. 4. Дорога зброя й прикраси, золота (*гривня, гривна*) – символ влади, були зображені на родових знаках сарматських правителів (*З інтернету*).

35. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що ви вважаєте сьогодні досягненням? Що нового ви дізналися? Чи книжка заслуговує пошанного звертання – її величність? Чому?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

36. Запишіть пари слів. Використовуючи необхідні словники, з'ясуйте, чи ці слова рівноцінні, взаємозамінні, чи ні.

Банкет – бенкет, вихідний – висхідний, військовий – воєнний, дощовий – дощовитий, завдання – задача, змістовий – змістовний, кілька – декілька, людний – людяний, особовий – особистий.

37. Ознайомтеся зі словником «Знаки української етнокультури» (http://ukrlit.org/slovnyk/zhaivoronok_znaky_ukrajinskoji_etnokultury/двадцять%20). Підготуйте розповідь про особливості й притаманність цього видання, ілюструйте її прикладами.

38. Підготуйте презентацію цікавого, на ваш погляд, медіасловника.

39. Запишіть слова. Підкресліть ті, значення яких вам зрозумілі. Якою темою вони об'єднані? Скористайтеся згаданим у **вправі 37** словником. Доберіть в інтернеті світлина, щоб проілюструвати слова.

Небовий ключ, нелінь, неопалима купина, нечуйвітер, німиця, оман, орлики, панська рожа, паслін, первоцвіт, перекотиполе, перестріч, півники, воронець, підбіл, плакун-трава, чорнобиль, резеда.

§ 4. ПОНЯТТЯ НОРМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Все в тобі з'єдналося, змлося...

В. Симоненко

40. Прочитайте текст, розгляньте світлини. Як би ви назвали кожен світлинку? Зі скількох смислових частин складається текст? Знайдіть у кожній ключові речення й запишіть їх. Прочитайте цитату Т. Шевченка, поясніть утверджену в ній думку.

У мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина; у ній перетворюється силою народного духу на думку, на картину й звук небо вітчизни, її фізичні явища, клімат, поля, гори й долини, ліси й річки, бурі й грози – увесь той глибокий, сповнений думки й почуття голос рідної природи, який висловлюється так яскраво в рідній пісні, вустах народних поетів.

Є мови більш і менш розвинені, є мови, що своїм чарівним звучанням здобули світову славу, та наймиліша й найдорожча для людини – її рідна мова. Як просто й водночас зворушливо писав про це Тарас Шевченко: «Ну, що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється, ожива, як їх почує!..». Бо рідна мова не тільки зберігає світлі спогади з життя людини й зв'язує її з сучасниками, – у рідній мові чується голос предків, у ній відлунюють сторінки історії свого народу (*Б. Антоненко-Давидович*).

Основною ознакою літературної мови є її *нормативність*.

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил, якими послуговуються мовці в усному й писемному мовленні.

Культура мовлення передбачає дотримання усталених мовних норм усної й писемної форм літературної мови, а також – доцільне використання мовно-виражальних засобів з урахуванням мети й ситуації спілкування.

41. Розгляньте таблицю. Які з наведених норм стосуються лише усного мовлення, а які – писемного? Складіть і запишіть запитання, відповідаючи на які, ви зможете розповісти про кожну норму літературної мови.

Норми української літературної мови		
Норми	Регулюють правильність	Приклади
Орфоепічна	вимови звуків, звукосполучень, наголошування слів	[шч'іл'н'іс'т'], [с'м'ій'єс':а], [узб'іч':а], Великдень;
Орфографічна	написання слів	споконвіку, м'ята, меншість, Софійський собор;
Лексична	уживання слів у властивих їм значеннях	Випрасувати одяг, погладити по голівці;
Морфологічна	творення граматичних форм різних частин мови	душею, Львова, борешся, найближчий;
Синтаксична	побудови словосполучень і речень	Сніг лежить незайманим обрусом (Дара Корній);
Пунктуаційна	уживання розділових знаків	І дощ, і сніг – і все воно минеться (Л. Костенко);
Стилістична	використання мовних засобів відповідно до стилю мовлення	шановні колеги, любі малята, нормативне написання.

42. Прочитайте текст, визначте основну його думку. Доведіть, що в тексті додержано норм української літературної мови.

Мовець опановує мовні норми в їхньому повному й масовому вияві впродовж усього життя – переважно наслідуванням мовленнєвої практики інших. Наприклад, дитина без спеціального навчання переймає вміння говорити від батьків, родичів, друзів, товаришів, знайомих. Щоб усвідомити і якнайповніше користуватися мовними нормами, кожен має спеціально навчатися. Мовна норма – це завжди певний конкретний факт мовленнєвої поведінки мовців. Кожна з мовних і мовленнєвих норм співвідносна з певними одиницями мови – фонетичними, семантичними, граматичними, стилістичними (П. Дудик).

43. I. Прочитайте текст, з'ясуйте суть поняття «культура мовлення». Поясніть, чому так важливо володіти нею представникам різних професій.

Уміння чітко й зрозуміло висловлювати свої думки, говорити грамотно, володіння культурою мовлення – це показник професійної здатності людей різних спеціальностей: дипломатів, юристів, політиків, викладачів, журналістів, менеджерів. Культурою мовлення важливо володіти всім, хто за своєю посадою, родом занять пов'язаний з людьми, організовує і спрямовує їхню роботу, веде ділові перемовини, виховує, навчає, піклується про здоров'я, надає людям різні послуги.

Культура мовлення – сукупність рис, що оптимально впливають на адресата з урахуванням стильової доречності – конкретної ситуації, поставлених мети й завдань (За Л. Введенською).

II. Зробіть правильний вибір слів, що характеризують мовлення сучасного фахівця.

Мовлення має бути (правильним чи вірним), (змістовим чи змістовним), (професійним чи професіональним), (діловитим чи діловим).

44. I. Виразно прочитайте вірш Василя Симоненка «Квіти». Розгляньте світлини, скажіть, які фрагменти поезії вони ілюструють.

КВІТИ

Слів на описи не трачу, словом не передаю
їх земної, безсловесної, дивовижної краси.
Люди дивляться, п'яніють, в них кохаються віки,
Нареченим їх дарують, заплітають у вінки.
Ними кожен свою радість, власне щастя назива -
квіти часто нам говорять втричі більше, ніж слова.
Скільки ми їм довіряли мрії, недоспаних ночей!
Але є ще кращі квіти, невидимі для очей.
Не цвітуть вони на клумбах і на тихих озерцях,
А цвітуть вони у грудях, у людських цвітуть серцях.
В щирім серці, в чесних грудях - вірю, знаю! - квіти є
Щастя їх коріння поїть, радість барв їм додає.
В них красується, ясніє мрій дитинна чистота,
Золотими пелюстками в них кохання розцвіта.
Щоб вони не помарніли в душах чистих і ясних,
Завжди з ніжністю й любов'ю поливайте, люди, їх.

В. Симоненко

II. Запитання й завдання:

Знаю, вмію, можу

1. Доведіть, що це текст. Визначте тему й ідею.
2. Про які «невидимі для очей» квіти йдеться у вірші? Доберіть епітети до слова «квіти».
3. Поясніть особливості вимови слів «красується», «пелюстками».
4. Поясніть написання виділених слів.
5. Випишіть останнє речення вірша й усно проаналізуйте його: просте/складне, ускладнене (чим?)/неускладнене. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Проаналізуйте його щодо відповідності літературним нормам.

Відчуваю, переживаю, ціную

1. Що означає вислів «мрій дитинна чистота»?
2. Чи погоджуєтеся з думкою, що висловлена автором в останньому реченні? Чому?
3. Із якими життєвими цінностями асоціюються у вас світлини?
4. Найзаповітніше, довірене лише мріям, те, що живе в душі, люди пов'язують із квітами. Продовжте цю думку, запишіть її двома-трьома реченнями.

45. Розгляньте таблицю. Створіть і запишіть пам'ятку «Кроки досягнення зразкового мовлення», стисло поясніть однокласникам, як реалізувати ознаки зразкового мовлення.

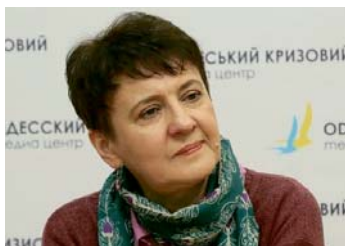
Ознаки	Як досягти?
Змістовність	Вичерпно розкривайте тему й основну думку висловлення, але не говоріть і не пишіть зайвого.
Логічність	Дотримуйтеся послідовності викладу думок.
Багатство	Користуйтеся різноманітними мовними засобами; уникайте невиправданих повторень, одноманітних конструкцій.
Точність	Уживайте слова й речення, що точно передають думку.
Виразність	Добирайте слова й будуйте речення так, щоб думку передати яскраво і вплинути нею на думки й почуття людей.
Доречність	Вибирайте потрібний стиль мовлення, урахуйте ситуацію спілкування (кому адресоване висловлення і наскільки воно доцільне в конкретній ситуації).
Правильність	Додержуйтеся всіх норм літературної мови.

46. Прочитайте речення. Чи дотримано в них норм? Якої ви думки про фахівця, якщо він говорить так? Відредагуйте й запишіть правильні варіанти висловлень.

1. Я лишаю Вас слова. 2. Я даю добро на створення цієї продукції. 3. Має заключення слідує. 4. Я настоюю на звільненні Басенка з посади. 5. Я прийшов до такого висновку. 6. Ця пропозиція заслуговує уваги. 7. Давайте задавати питання по суті. 8. Є виключення з правил. 9. Не збираюся доказувати свою правоту. 10. Мені додати до сказаного нічого. 11. Зайду другим разом.

47. Розгляньте світлини. Хто на них зображений? Закінчіть речення, дотримуючись норм української літературної мови, і зіставте їх з висловами ваших однокласників.

1. Мова є підґрунтям української ідентичності, тому що ... 2. Сучасна мовна ситуація в Україні є насамперед результатом тривалої війни проти української мови, ... 3. Для мене українська – ... 4. В Україні є чимало письменників, громадських і культурних діячів, виконавців, які реалізують свою творчість лише рідною мовою, доносять її в серця слухачів, ... 5. Ліна Костенко, Василь Шкляр, Оксана Забужко, ... – це люди, гідні наслідування, ...

Екологія слова: Говорімо правильно: крапає, накрапає (*а не капає*) дощ, досі (*а не до цих пір*), цієї миті (*а не в даний момент*), цього року (*а не в цьому році*), кілька років тому (*а не кілька років назад; тому назад*), здобувати (*а не отримувати, одержувати*) освіту, складати іспит (*а не здавати екзамен*), немає потреби (*а не відпала необхідність*).

48. За обраною схемою проаналізуйте урок і ваші досягнення на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

49. Запишіть, підкресліть слова з подвійним наголосом. Перевірте свою відповідь за словником наголосів.

Алфавіт, байдуже, випадок, високо, вишиваний, військовий, гетьманський, горихвістка, грушевий, договір, допізна, допоміжний, дочка, донька, живопис, забавка, завжди, загадка, заголовок, замолоду, звичай, котрий, кропива, кухонний, локшина, мабуть, навпіл, обруч, ознака, олень, осока, первоцвіт, перелік, подруга, показ, помилка, порядковий.

50. Об'єднайтеся для виконання завдання в невеликі групи (по двоє-троє). Підготуйте проект «Мовна ситуація в Україні». Сформулюйте тезу. Створіть доказову базу. Підготуйте презентацію.

Лексична норма

§ 5. ЛЕКСИЧНА НОРМА

Мова злагоди й гармонії

І все ж - слова...
Слова, а не полова.
Є грізне в них, є ніжне, золоте.
Та лиш одна є в мене засторога:
Виважуй сутність слова, бо із нього
Незримо древо істини росте.
Г. Коваль

Слово дня:
Вабити, заздалегідь

Карта пам'яті:
Лексикологія, лексикон,
слововживання, лексична норма

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

51. Прочитайте й запишіть слова з «Карти пам'яті». Поясніть значення кожного слова. У кінці уроку, на етапі рефлексії, доповніть «Карту пам'яті» словами, яких, на ваш погляд, у ній бракує.

52. Бесіда:

1. Пригадайте, що вам відомо про лексичний склад української мови.
2. У чому полягає важливість знання лексикології для кожної людини?
3. Чи відчуваєте потребу постійно поповнювати свій лексичний запас?
4. У яких ситуаціях ви відчували безпорадність під час вибору потрібного слова?
5. Чи поповнювався ваш лексикон останнім часом новими словами? Якими?
6. Як ви сприймаєте появу в мові нових слів?

Лексична норма – це правила слововживання, прийняті в сучасній українській літературній мові. Вона регулює вибір слова відповідно до змісту й мети висловлювання.

53. І. Чи доводилося вам слухати сучасного кобзаря? Прочитайте й перекажіть стисло текст. Які думки в тексті зачепили «струни вашої душі»? Перегляньте світлини. Чи важливі вони для сприйняття тексту? Чи багато молоді нині надає перевагу таким пісням? Чому? Що вам відомо про героїчні сторінки українського кобзарства?

Концерт сучасного кобзаря Віктора Пашника справді був дивовижним. Глядачі відчули море радості: хтось зронив сльозу, а хтось повірив у щастя. Митець тримав увагу публіки виконанням то лірично-романтичних, то козацьких філософських пісень. Він сипав жартами й говорив на теми, що хвилюють нині українців.

Кобзар-філософ майстерно змінював (музикальний, музичний) супровід: брав до рук то бандуру, то гітару. Відомі авторські й народні пісні (дружно, дружньо) підспівував увесь зал. Коли Віктора запитали, чому він обрав саме струнні інструменти, митець відповів: «У нас є вислів «зацепити струни душі». Не клавіші, не клапани, а струни! Пісня – це душа народу, а отже й моя!.. Пригадую, як розповідали мені в Стрітівській кобзарській школі, де я навчався, що кожен японець повинен знати 300 народних пісень. А скільки народних пісень знає середньостатистичний українець? Доробок нашого народу становить близько одного мільйона пісень! Це ті, що записали етнографи. А скільки ще не записаних?» (За Л. Громадською).

* Пісні Віктора Пашника (<https://www.youtube.com/watch?v=ZxMsLHCtAs8>).

II. З'ясуйте відмінності в значенні виділених слів. Виберіть з дужок потрібне слово й запишіть речення.

Екологія слова: Уживаймо правильно: **глузувати з когось** (а не над кимось), **ставити** (а не задавати) запитання, **правильна** (а не вірна) відповідь, **рідкісний** (а не рідкий) випадок, **не наважитися** (а не рішитися) сказати, **бути відповідальним** (а не нести відповідальність).

54. Розгляньте малюнок. Що він символізує? Підготуйте відповіді на запитання й виконайте завдання.

55. Прочитайте теоретичний матеріал, доберіть приклади, що ілюструють теоретичні положення. Прокоментуйте, чи дотримано лексичної норми в тексті вправи 53. Знайдіть у тексті синоніми.

Лексична норма передбачає:

1. Уживання слова відповідно до його лексичного значення й ситуації спілкування.
2. Урахування особливостей сполучування слів.
3. Розмежування паронімів, омонімів, урахування відтінків синонімів.
4. Уникання лексичної надмірності (багатослів'я) й недостатності.
5. Доцільне вживання експресивно забарвлених слів і фразеологізмів.

Дотримання лексичної норми – найважливіша умова точності й правильності мови. Точність мови передусім визначається вибором слова.

Лексичні вади мовлення:

1. **Тавтологія** – повторне використання лексики, що повністю або частково дублює вже наявну: *білосніжний сніг, святкували свято*.
2. **Плеоназм** – надлишковість лексичних засобів передавання змісту висловлення: *дублювати двічі, чорна сажа, вперше дебютувати*.
3. Уживання слова в невласивому значенні: *лимон – дуже корисливий фрукт; вірно розв'язав задачу; ваша решта – 51 гривна*.
4. Порухення сполучуваності слів: *масові природні катаклізми, носити характер, зайняли призове місце*.
5. Уживання слів, не властивих літературній мові чи відповідній епосі: *добро заключається в любові, солдати князя Ігоря, на пана працювали раби*.
6. Некоректне вживання фразеологізмів: *не вартий виїденого гроша*.

56. Прочитайте речення, виявіть приклади мовленнєвої надмірності й мовленнєвої недостатності. Запишіть виправлений варіант.

1. Захисним імунітетом від хамства є виховання почуття власної гідності. 2. Головним пріоритетом у вибудовуванні тактики поведінки з грубіяном є неприйняття його правил поведінки. 3. Відступати назад не варто. 4. Потрібно неослабно і пильно контролювати ситуацію. 5. Спільна співпраця з грубіяном – велике випробування. 6. Я тебе перед людьми виведу на чисту воду, хай знають, як ти їм голови каламутиш.

57. Здійсніть рефлексію за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

58. Випишіть із текстів засобів масової інформації 7 речень, у яких наявні лексичні вади. Усно прокоментуйте, назвавши вид помилки й правильний варіант.

59. Прочитайте уривки текстів, переклад яких здійснював комп'ютер. У чому недосконалість цього перекладу? Виправте помилки. Будьте уважні, коли вдаєтеся до послуг перекладу засобами інтернету.

1. Давно чула про масажери для мови. Недавно купила в крамниці... Після того, як ви почистили зуби і прополоскали рот, потрібно провести чистку мови від нальоту, слизу і залишків їжі. Легкими рухами від початку до кінчика мови провести масажні рухи, зняти наліт. 2. Весняні нирки і користь їх для здоров'я. На початку весни, під час набрякання нирок на деревах, у них накопичується максимальна кількість біологічно активних речовин. 3. При готуванні в попередньо прогрітій посуд засипають каву середнього млива, заливають окропом і наполягають 5 хвилин (*З інтернету*).

§ 6. ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. СЛОВО І КОНТЕКСТ

Краще рідної немає!

Слово дня:
Легіт, плекати, тужавий

Карта пам'яті:
Лексичне значення,
глумачний словник,
контекст

Куди іти? Земля обітована* -
вона ж під нами, наша, ось вона!
Та ще ж яка, мій Господи, багата!
Лісами щедра, зерном золота,
Міцна зелом*, скотиною рогата,
Народом добра, вірою свята.
Л. Костенко

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

60. Прочитайте виразно наведені епіграф і вірш Ліни Костенко, перегляньте світлину. З яким почуттям ви прочитали вірш, який настрій він у вас викликав? Якого колориту надають тексту виділені слова? Випишіть і визначте лексичне значення їх.

Стоїть у ружах *золота* колиска.
Блакитні вії хата підніма.
Світ незбагнений здалеку і зблизька.
Початок є. А слова ще нема.
Ще дивен дим, і хата ще казкова,
і ще ніяк нічого ще не звучить.
І хмари, не прив'язані до слова,
от просто так – плывуть собі й плывуть.
Ще кожен пальчик сам собі Бетховен.
Ще все на світі гарне і моє.
І світить сонце оком загадковим.
Ще слів нема. Поезія вже є.

 61. Прочитайте й перекажіть текст. Порадьте мандрівникові, що варто відвідати в Україні. Перегляньте відео Артура Вей про Україну (<https://matadornetwork.com/read/12-reasons-absolutely-extending-stay-ukraine/>). Доповніть текст додатковою інформацією, якщо маєте таку.

Артур Вей, режисер-мандрівник із Брукліна, подорожував Україною 45 днів. Своє бачення нашого краю чоловік показав на відео, яке опублікував у блозі* під назвою «12 причин, чому я, безсумнівно, залишуся в Україні довше».

Два роки тому Вей продав усі свої речі, аби купити першу камеру. Відтоді він живе «з наплічника*», створюючи коротенькі відео про місця, де буває.

Канадська туристична агенція запропонувала чоловікові безкоштовну поїздку в Україну в обмін на розповідь про свої враження у блозі. Мандрівник* ніколи не бував у Східній Європі, тому пропозиція його заінтригувала й він одразу погодився. Від поїздки Вей не чекав нічого особливого.

На запитання «Голосу Америки», що його найбільше здивувало в Україні, режисер відповідає: «Все, – і пояснює: – Люди їдуть до Парижа з великими очікуваннями, а в Україну – без жодних, і в результаті відчувають захват. Ось звідки справжня радість від подорожей* – від здивування*».

Він нічого не знав про Україну, крім кількох речей, які бачив у новинах. «Я ніколи не думав про Україну, – говорить Вей. – Це ганьба, тому що це найбільша країна в Європі й вона прекрасна» (За uamodna.com).

62. Оберіть з таблиці оптимальний спосіб визначення лексичного значення виділених зірочкою слів, запишіть.

Способи тлумачення лексичного значення слів	
1.	Показати зображення предмета.
2.	Дібрати синоніми (<i>квапитися</i> – поспішати, <i>хизуватися</i> – пишатися, хвалитися).
3.	Використати контекст (Дощ <i>періцив</i> , як із відра).
4.	Пояснити творення слова (<i>осоння</i> – місце, освітлене сонцем).
5.	Конкретизувати абстрактне значення (<i>страва</i> : вареники, юшка, борщ).
6.	Перерахувати ознаки (<i>серпанок</i> – прозорий, легкий туман).
7.	Дібрати антонім (<i>велелюдний</i> – малолюдний).
8.	Пояснити походження (<i>буктрейлер</i> від англ. book – книга, англ. trailer – тягач, причіп, що означає короткий відеоролик за мотивами книги).
9.	Скласти словникову статтю (<i>призьба</i> – невисокий, переважно земляний насип уздовж стін хати знадвору).

Контекст – закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу. Слово може мати не одне, а кілька значень, може бути багатозначним – залежно від контексту.

63. Прочитайте речення; визначте, у яких виділені слова вжито в переносному значенні. Які значення вони мають у контексті наведених речень? Як ви це визначили?

1. Листки і квіти розкриваються, а з їх обіймів пробуджується комашня і бринить (М. Яцків). 2. У теплому повітрі **линуть** духмяні пахощі, стиха дзижчать бджоли, виблискують на сонці, мов краплини (С. Кралевський). 3. **Колише** вітер сизий колос, жовтенький здмухує пилок, **вплітає** свій співучий голос в живий, нев'янучий вінок (Н. Дзюмак). 4. То шумів зелений **лист**, то в вінку мінився золотом ряст весняний, то золотим дощем **лились** пісні (Леся Українка). 5. І солов'ї, пташині менестрелі, всю ніч **доводять** яблуні до сліз (Л. Костенко). 6. Як не любить той край, де вперше ти побачив **солодкий** дивний світ, що ми звемо життям, де вперше став **ходити**, і квіткою неначе в його теплі зростав, і усміхавсь квіткам! (В. Сосюра).

64. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Поставте собі оцінку й обґрунтуйте її. Якщо результати нижчі за очікувані, з'ясуйте причину. Пам'ятайте, що передусім за результати власної навчальної діяльності відповідаєте ви.

Екологія слова: Уживаймо правильно: вислів, фраза, мовний зворот (*а не вираз*), нумо писати, пишімо (*а не давайте писати*), у цій (*а не в даній*) ситуації, дівчина (*а не молода дівчина*), загалом (*а не в цілому*), натомість (*а не взамін*).

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

65. Прочитайте текст, перегляньте світлини відомих українських світлярів. Відшукайте інші цікаві професійні світлини в мережі інтернет. Поміркуйте, чому виставка світлин Олександра Чорного має назву «Споглядати серцем, бачити любов'ю». Доповніть наведений текст кількома реченнями, у яких висловіть свої враження від побачених робіт. Поясніть лексичне значення позначених зірочкою слів.

Цей казковий світ ніби зовсім поруч, однак не кожен здатний його помічати. З розвитком техніки В'ячеслав Міщенко відкрив для себе новий світ творчої самореалізації – світлярство*. Завдяки своєму вишуканому художньому смаку й естетичному сприйняттю митець* створює високохудожні витончені макросвітлини*, які й зробили його відомим на весь світ майстром-світлярем.

Світлини В'ячеслава опубліковані на численних престижних* сайтах, чимала кількість їх облетіла весь світ і стала «шпалерами*» на робочих столах естетів*. Ви, напевно, вже також бачили їх, але навіть не здогадувалися, що автором їх є український фотограф В'ячеслав Міщенко.

По-новому розкрити життя флори й фауни вдалося ще одному українському світляреві. Хоча макросвітлярством нині важко здивувати, та роботи Олександра Чорного з Коростишева особливі. У його світлинах світ фантастичний! (*із різних джерел*).

В'ячеслав Міщенко

Олександр Чорний «Жити кохаючи»

66. Прочитайте словосполучення. Виправте помилки. Запишіть правильні варіанти.

Перспектива на майбутнє, урочиста церемонія, провальне фіаско, вільна вакансія, передовий авангард, вперше дебютувати, помпезна розкіш, відома популярність, мандрівний пілігрим, поважна персона, штрафний пенальті, миттєвий момент, настановча директива, об'єднувати й консолідувати громаду.

§ 7. СЛОВОВЖИВАННЯ: ВИБІР СЛОВА, ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ

*Твоя мова — це вбрання, у якому думки
виходять на публіку*

Я хочу мислити тобою,
Чудова українська мово!
Я хочу відчувати слово
Ласкаве, тепле, веселкове,
Купатися в його обіймах,
Пізнати вглиб, а потім вільно
Підноситись тим словом в небо...

О.Несміян

Яка головонька -
така й розмовонька.
(Нар. творчість)

Карта пам'яті: слововживання, лексична
сполучуваність, лексична
помилка, контекст.

Слово дня:
Втіха,
згода

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

67. Прочитайте текст мовчки, продовжте текст 2-3-ма реченнями й запишіть їх.

«Заговори, щоб я тебе побачив», – так сказав колись Сократ.

Людину можна вдягнути в який завгодно одяг, оточити предметами, які будуть створювати ілюзію про її смаки, переконання, внутрішній світ. Їй можна дати блискучу освіту, але уважний співрозмовник зрозуміє саму її сутність дуже швидко. Дивно, але саме нематеріальні слова, що, наче пара, виходять з людини і зникають (а насправді дбайливо зберігаються) десь у часі й просторі, «скажуть» про людину все (М. Білецька).

68. I. Прочитайте вірш.

Із мови бджіл на мову джерела
я переклав слова **повеликодні**.
У літеплі **розлийводи** сьогодні
блакитна тінь до обрію брела,
де **нетрища** шипшини, де верба,
блакитна тінь, сумирна жалібниця
брела туди, де вдосвіта насниться
яскріль **позанебесного** герба,
і я брестиму там, де тінь брела
у літеплі розлийводи сьогодні,
слова перекладатиму Господні
із мови бджіл на мову джерела.

М. Фішбейн

II. Дайте відповідь на запитання й виконайте завдання:

1. Що найбільше вразило вас? Передайте словами загальний настрій картини, яку створив поет.
2. Чи можете однозначно пояснити лексичне значення виділених слів? Як називаються такі слова? Яка їхня роль у мовленні?
3. Поясніть особливості вимови слів *насниться, джерела, брестиму*.
4. Поясніть написання слова *вдосвіта*.

69. Прочитайте слова. Утворіть із них усі можливі варіанти словосполучень. Назвіть слова, що не можуть поєднуватися між собою. Поясніть, чому.

Яскравий, вишня, сміх, червоний, зірка, носити, бриніти, тепло, капелюх, знайомство, долоні, кошик, змити, червивий, казка, сплеснути, нашвидкуруч, міради, сукня, посада, пригірклий, збирати, відчути, липкий, жовтавий, нишком, духмяніти, цікавість.

Розуміти, поєднуються слова чи ні, не менш важливо, ніж знати лексичне значення їх. Слова можуть не поєднуватися, тому що:

- вони несумісні за змістом: *смачне сонце, холодний вогонь, не кваплячись поспішати*;
- обмеження можуть викликати граматичні особливості вживання: *ходжу дихати, добре мій*;
- на сполучення слів впливають лексичні особливості: *найкращі друзі*, але не скажемо *найкращі вороги*.

70. I. Прочитайте текст мовчки. Про що йдеться в ньому? Чи ставили ви перед собою ціль – «навчитися гарно говорити»? Наскільки важливим ви вважаєте це вміння? Про кого ви могли б сказати – «гарно говорить»?

Якщо ви хочете навчитися гарно говорити, писати, то мусите приділяти належну увагу добору слів. Ваша мова не тому така одноманітна, що складається з невеликої кількості повторюваних слів, а тому, що деякі улюблені слова ви вживаєте надто часто. Намагайтеся позбутися такої небажаної звички. Ці слова можуть бути найрізноманітнішими – один повсякчас повторює – «так би мовити», другий – «так точно», третій – «справді», четвертий – «чуєш» або «знаєш». Деякі з цих слів можна вилучити, не завдавши жодної шкоди мовленню, а деякі – замінити іншими словами або словосполученнями (*За І. Томаном*).

II. Чи маєте досвід удосконалення власного мовлення? Що вам відомо про те, як самостійно розвивати й збагачувати мовлення? Коли приходить усвідомлення важливості такої роботи?

Слововживання – уживання слів у мовленні в тому чи іншому значенні. У процесі спілкування слова вживаються не ізольовано, а в сполученні з іншими словами. Однак не всі слова можуть між собою поєднуватися. Так, наприклад, можна сказати: *бездонне небо, прочитати книжку*. Але ці ж слова не можуть поєднуватися з іншими: *солодке небо* чи *бездонне дерево; прочитати вікно* чи *вгамувати книжку*.

Правила сполучування слів визначають логіка, граматична структура мови й мовна традиція.

Лексична сполучуваність – це здатність слова поєднуватися з іншими словами. Внаслідок недотримання правил виникають помилки: *мілкі гроші, особове життя, святкувати свято*.

71. Визначте сполучуваність синонімів *ароматний, запашний, пахучий* зі словами *верес, мед, чай*. Складіть і запишіть із утвореними словосполученнями речення.

72. Виберіть із дужок потрібне слово, закінчіть і запишіть речення.

1. (Наступний, подальший) тиждень у житті абітурієнтів буде вирішальним, адже ...
2. (Наступна, подальша) доля героя складеться щонайкраще, тому що ...
3. Спинимось на цьому (питанні, запитанні) у такий спосіб, щоб ...
4. Уміння поставити (запитання, питання) – важлива ознака розуму, оскільки ...

73. I. Знайдіть і виправте помилки у слововживанні. Усно обґрунтуйте, запишіть правильно.

1. Абсолютна більшість учнів правильно відповіла на поставлені питання. 2. Переверніть сторінку книжки і розгляньте світлину. 3. Завдяки хворобі він відстав у навчанні від своїх однокласників. 4. Докладу всіх зусиль, щоб отримати добру освіту. 5. На кожному шляху зустрічаються перешкоди. 6. Ми знаходимося постійно в діалозі з собою. 7. Пропонуємо огляд найбільш отруйних грибів, які зустрічаються на території України. 8. Внаслідок зміни погодних умов спостерігається ожеледь на автомобільних дорогах загального користування (*З інтернету*).

II. Дайте відповіді на запитання (усно):

1. До яких помилок призводить уживання слів без урахування його семантики?
2. Пригадайте, що називають *тавтологією* і *плеоназмом*.

74. Прочитайте текст, визначте основну думку. Проведіть такий експеримент.

Вам здається, що ваша мова досконала? Пропонуємо експеримент. Запишіть свою розмову (монолог або діалог) на диктофон. Прослуховування таких записів дає змогу виявити помилки й виправити їх.

До переліку типових недоліків мовлення відносять непомірне використання слів-паразитів – «якби», «ну», «ось» і навіть словосполучень-паразитів. Дратує співрозмовників також протяжна вимова звуків «а», «е».

Працюйте над собою, робіть такі записи регулярно й невдовзі побачите результат (*За М. Біленькою*).

Екологія слова: Уживаймо правильно слова: **вакансія**, **вільне місце** (*а не вільна вакансія*); **імунітет** (*а не захисний імунітет*); **альтернатива** (*а не інша альтернатива*); **особливість** (*а не специфічна особливість*); **народна творчість**, **фольклор** (*а не народний фольклор*); **колишній депутат** (*а не колишній экс-депутат*); **сюрприз** (*а не несподіваний сюрприз*), **сервіс** (*а не сервісне обслуговування*), **перспективний напрям** (*перспективний у майбутньому напрям*).

75. За обраною схемою проаналізуйте свою роботу на уроці й результати.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

76. Знайдіть і випишіть із тексту п'єс І. Котляревського «Наталка Полтавка» або І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» речення, у яких персонажі не дотримуються норм слововживання. Хто ці персонажі? Яких лексичних помилок вони припускаються? Проаналізуйте.

77. Відредагуйте речення й запишіть. Поясніть, які помилки було допущено.

1. Сьогодні робота йде про те, щоб заасфальтувати цю ділянку. 2. Між країнами відбулося певне напруження. 2. Це вже звикла для мешканців ситуація. 3. Це питання дуже і дуже державного значення. 4. Хочу заспокоїти про те, що пенсії виплатять вчасно. 5. За вікном переїщить заметіль. 6. З усіх страв я найбільше поважаю вареники. 7. Таке ставлення негативно відгукується на результатах роботи. 8. Це більше ніж авторитетна установа.

78. З'ясуйте, чи вживають в Україні такі сполучення слів. Якщо так, то чим це зумовлено?

Іти на комашню, вінчатися в гуглі, насипати борщу, варені пироги, знати танцювати, порошокове молоко, налапати риби, із цівки звисав новенький шовковий стяг, купати дітей у вагонах; банити підлогу, викапаний батько, торішній сніг, роззуті очі.

79. Запишіть якомога більше дієслів, що можуть сполучатися зі словами *книжка* й *ранок*.

§ 8. СЛОВА ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКІ Й ЗАПОЗИЧЕНІ

З далеких і близьких стежин

80. Бесіда:

1. Пригадайте, що вам відомо про лексику з погляду походження.
2. Яке значення мають власне українські слова для нашої мови?
3. Чим спричинені запозичення? Мовні запозичення – це добре чи погано?

81. I. Розгляньте світліну. Кого на ній зображено? Що вам відомо про долю й творчість співачки? Прочитайте текст. Чи можна його назвати «З далеких і близьких стежин»? Визначте, з яких мов походять запозичені слова, зверте за словником.

Народилася Квітка Цісик у сім'ї післявоєнних емігрантів із Західної України. Її батько був скрипалем, концертмейстером Львівського оперного театру, а після еміграції викладав в Українському музичному інституті Нью-Йорка.

З п'ятирічного віку Квітку навчали гри на скрипці. Після школи дівчина вступила до державного університету Нью-Йорка на клас скрипки. Проте бажання співати перемогло, тому через рік Квітка зосереджується на вокалі. Працювати майбутня співачка почала ще під час навчання в консерваторії. Саме тоді й подалася в світ шоу-бізнесу й дуже швидко зарекомендувала себе як досконала вокалістка. Тоді ж Квітка обрала собі псевдонім Кейсі (Касеу – за першими літерами її імені та прізвища К. С.). Її навперобій запрошували до роботи над своїми альбомами поп- і рок-зірки. За виконання заголовної пісні в 1977 році Квітка Цісик удостоєна Оскара в номінації «краща пісня для кіно».

Та в душі Квітка завжди залишалася українкою і тужила за своєю етнічною Батьківщиною. Її туга й дочірній обов'язок були поштовхом до появи альбомів «Пісні з України», «Два кольори» (*З інтернету*).

II. Знайдіть в інтернеті й послухайте пісні Квітки Цісик. Поділіться враженнями.

82. Прочитайте епіграф і висловлення відомих українців. Чи збігаються ваші думки з думками письменників? Якщо ні, то чому? Узагальніть усі висловлення й запишіть висновок одним-двома реченнями.

1. У питанні міри входження чужомовних слів в українську мову можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не бгати їх у нашу мову без міри (*В. Самійленко*).

2. Запозичення можуть бути вмотивовані, якщо немає мовних засобів для висловлення того чи того поняття (*С. Караванський*).

3. Давні греки тих, хто погано говорив по-грецьки, вважали варварами. У цьому сенсі в нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської... Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже, потрібна не апологія цих мутацій, а їхня діагностика й лікування (*Л. Костенко*).

4. Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова одної мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч (*Б. Антоненко-Давидович*).

83. Запишіть речення. Зверніть увагу на доречне вживання іншомовних слів. Визначте усно їхнє значення.

1. А ви думали, що Україна так просто. Україна – це *супер*. Україна – це *ексклюзив**. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартom. В умовах сучасного світу їй немає ціни (*Л. Костенко*). 2. Українська мова – це повага до країни. Українська – це позиція. Українська – це *маркер** людей майбутнього (*А. Рудницька*). 3. Те, що вчора було *прогресом*, завтра стане *іхтіозавром* (*Л. Костенко*).

84. До слів іншомовного походження доберіть українські відповідники. Із будь-якими двома словами складіть речення.

Фольклор, одіозний, аномалія, реаліті, аплодисменти, консенсус, апелювати, епоха, фонтан, фотографія, фундатор, гуманний, деструктивний, легітимний, преференція, електорат, хобі, форум, спонсор, рафінований, релфі, свайпати, сек'юриті, тролінг.

Власне українська лексика – це слова, що виникли на теренах України в процесі формування й розвитку мови.

Вони засвідчені в історичних пам'ятках, художніх творах українського письменства, становлять основу української лексики, відображають національні ознаки мови й особливості українського світосприймання. Наприклад: *віхола, людина, латаття, достоту, крадькома, відтак, квапитися, попри, гай, повінь, бентежний*.

Запозичені (слова іншомовного походження) ввійшли в українську з інших мов. Наприклад: *футбол, сюрприз, графіті, акаунт*.

85. Прочитайте речення. Назвіть власне українські слова. За якими ознаками ви їх розпізнали? Які суфікси не відображено в таблиці?

1. Спи, моя донечко, спи, моє сонечко, нічка прийшла (*С. Галябарда*).
 2. Ой, співаю колисанку тихеньку, тихеньку, про кленову колисоньку дитинку маленьку (*А. Панчишин*).
 3. Цвіт на каштанах помірно, покірно погас, ах, не зів'яв, а погас, наче люстра у залі... (*Б. Олійник*).
 4. А у літа – бронзова засмага, мерехтливі стразики в очах! Вітерець, закоханий стиляга, причепивсь до літа, мов реп'ях (*Н. Данилюк*).
 5. Мов кінь, вітрище мчить відважно, дола байраки і луги (*В. Березенець*).
 6. Осінь на узліссі фарби розбавляла, пензликом легенько листя фарбувала (*П. Осадчук*).

Власне українські слова			
префікси	суфікси		
перед- <i>передмова</i>	-анин- <i>біганина</i>	-ець- <i>швець</i>	-івник <i>газівник</i>
між- <i>міжмовний</i>	-ин- <i>заручини</i>	-к- <i>лікарка</i>	-івниц- <i>газівниця</i>
межи- <i>межириччя</i>	-анн- <i>нездоланний</i>	-ик- <i>вогник</i>	-уват- <i>хвалькуватий</i>
су- <i>сузір'я</i>	-енн- <i>бачення</i>	-ань- <i>здоровань</i>	-овит- <i>грошовитий</i>
по- <i>похилий, поквартити</i>	-еньк- <i>рідненький</i>	-ищ- <i>днище</i>	-езн- <i>величезний</i>
прі- <i>прізвище, прірва</i>	-ечок- <i>вершечок</i>	-от- <i>голота</i>	-ій <i>водій</i>
	-еньк- <i>серденько</i>	-ень <i>красень</i>	

86. I. Запишіть слова. Визначте лексичне значення. До якої групи за походженням вони належать? Чи вживаєте ви ці слова у своєму мовленні? Об'єднайтеся в пари й складіть діалог, у якому використайте якомога більше власне українських слів.

Врунитись, сканер, відлога, ротація, підтюпцем, рінистий, доквілля, кри-слатий, половіти, сливе, пелехатий, гречно, опатний, респектабельний, саха-тись, прискіпуватися, ниць, стодола, стрімчак, дайджест, кремезний, одвірок, отямитися, ошукати, спічрайтер, пильнувати, повагом, погідний.

II. Інформацію про запозичені слова прочитайте в **додатку 9**.

87. Прочитайте речення. Які почуття в них переважають? Яке речення співзвучне вашому настрою? Назвіть власне українські слова й запозичені.

1. Одним словом, футбол – це життя! Це чудове хобі, яке приносить користь і заряджає позитивом (*І. Новосад*). 2. У цьому світі так багато див, яких я ще не бачила, – а я нарешті нікуди не поспішаю! Як колись у дитинстві, коли заходила в траву, неначе в ліс, і спостерігала, як зацвітає купава (*М. Чумарна*). 3. Звучить, звучить мелодія снігів, на всіх кущах – препоширно білі банти, дерева чорні, наче оркестранти, звучить, звучить мелодія снігів! (*В. Базилевич*). 4. Вечір уже закутав місто ковдрою темряви. Яка глибина причаїлася в блакиті його оченят! (*Н. Гербиш*). 5. Ті слова лягли йому в душу, як камінець на дно криниці (*М. Дочинець*).

Екологія слова: Надаваймо перевагу українським словам: **Ого!** **Овва!** (*а не вау!*), **сирник** (*а не чизкейк*), **закупи** (*а не шопінг*), **покликання** (*а не лінк*), **дахолаз** (*а не руфер*), **відгук** (*а не фідбек*), **наплічник** (*а не рюкзак*).

88. За обраною схемою проаналізуйте свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

89. Доберіть і запишіть 20 часто вживаних у публічному мовленні слів іншомовного походження, яким є українські відповідники.

90. Випишіть власне українські слова з роману у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай». Поясніть значення кожного слова.

91. Прочитайте слова, виписані з творів Михайла Стельмаха. Поясніть, що вони означають. Якому способу тлумачення лексичного значення ви надаєте перевагу? Запишіть слова, згрупувавши за темами, що їх об'єднують.

Бджоляник, бодня, божник, буркун, дровітня, долівка, пасіка, кошик, лиштва, материнка, мантачка, пілочка, ринка, нечуйвітер, липівка, ожеред, покуття, полумисок, присілок, юшка, саблук, сіни, скриня, стріха, бортяниця, прискринок, оплетінь, околот, ляда, підвечірок, щільник, матіола, медуниця.

§ 9. СИНОНІМІЧНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Життя — картина, ти — її творець

92. Бесіда:

1. Пригадайте й розкажіть, що вам відомо про синоніми.
2. Наскільки важлива ця тема для вас і для мови?
3. Що означає слово *обрій*?
4. Назвіть, скільки ви знаєте синонімів до нього. Словник синонімів називає їх 12!
5. Якщо заходить мова про «*горизонти життя*», що мають на увазі?
6. Якими ви уявляєте горизонти свого життя?
7. Прочитайте епіграфи. Дайте відповідь на перший і поясніть суть другого.
8. Що означають світлини? Ілюстрацією до яких слів вони є?

93. Прочитайте речення. Доберіть синоніми до будь-якого одного слова з кожного речення. Чи кожне слово в реченні можна замінити дібраним синонімічним?

1. Як віртуоз торкається струн скрипки – і з них злітає дивовижна мелодія, так і ви можете розбудити генія, що спить у глибинах вашого розуму; він поведе до мети, якої ви хочете досягнути. 2. Одна з найхімерніших людських рис – цінувати лише те, що можна отримати за гроші. 3. Уява – це творча майстерня, саме в ній виникли всі плани, будь-коли вигадані людиною. 4. Великі бізнес-лідери, промисловці й фінансисти, а також художники, музиканти, поети й прозаїки стали знаменитими завдяки тому, що зуміли розвинути творчу уяву. 5. Людину неможливо перемогти, доки вона сама не здалась. 6. Ретельний аналіз понад двадцяти п'яти тисяч людей, які пережили невдачі, показав, що нерішучість є однією з головних причин невдачі (*Н. Галл*).

94. 1. Прочитайте й стисло перекажіть текст. На що спрямовані поради автора?

Проблеми будуть завжди, та, **незважаючи на них**, треба повсякчас робити справи, важливі для твого майбуття. Це **не займе** і десяти хвилин, однак саме вони **цінні**. Більшість людей застрягають там, де почали, тільки тому, що не скористалися своїми десятима хвилинами й завжди сподівалися на зміну життєвих обставин, **не помічаючи**, що змінюватися треба насамперед самим.

Ці десять хвилин **необхідні** передусім для того, щоб змінити тебе. Тож раджу тобі врочисто заприсягтися, що віднині ретельно записуватимеш у журналі досягнень і вимальовуватимеш в уяві картини свого майбутнього життя. **Не зважаючи ні на що!** Кожного дня!

По-друге, ти виконуватимеш усі ці зобов'язання, навіть якщо на обрії **не з'являтиметься** жодна проблема. У повсякденні виявиться безліч речей, які відволікатимуть. Тому варто визначити для себе певний час, коли ти виконуватимеш те, що пообіцяла.

Не забувай. Лише десять хвилин!

І це не все. Запланувавши якусь справу, ти повинна залагодити її впродовж 72-х годин. Якщо ж не дотримаєшся цього терміну, то ймовірніше ніколи так і не доведеш справу до кінця.

Я знову поринула в задуму. У своєму житті я започатковувала **не одну** справу, яку не доводила до логічного завершення (*Б. Шефер*).

II. Запитання й завдання:

1. Наскільки важливо дотримуватися цих порад?
2. Що означає вислів «якщо на обрії не з'являтиметься жодна проблема»?
3. Чи знайома вам ситуація, коли виявляється «безліч речей, які відволікатимуть»?
4. Що насамперед відволікає вас від виконання важливих справ?
5. Прочитайте вголос останнє речення. Чи можна сказати, що у ньому йдеться про вас? Якщо ні, перебудуйте речення й запишіть.
6. Випишіть із тексту всі синоніми.
7. У якому значенні вжито слово *обріі*?
8. Поясніть написання виділених слів.

Синонімічне багатство мови свідчить про її безмежні виражальні можливості, здатність виявляти й передавати найтонші значеннєві й емоційно-експресивні відтінки слів.

Важливість синонімів у мовленні полягає в тому, що вони урізноманітнюють висловлення, сприяють уникненню монотонності, повторень, а також здатні виділяти, підсилювати й уточнювати думку.

Синоніми можуть відрізнятися один від одного відтінками значення. Наприклад, слова *працювати* і *трудитися* на перший погляд тотожні. Але насправді різниця у відтінках значень є: *трудитися* – означає не просто працювати, а працювати наполегливо, сумлінно.

Синоніми також можуть мати стилістичні відмінності. Наприклад: *будувати* – нейтральне слово, а *зводити* – книжне, тому *будувати* можна майже все, а *зводити* лише щось монументальне, масштабне.

Уміле й доречне використання синонімів – один з найважливіших показників майстерності мовців.

95. Прочитайте речення. Випишіть синоніми, визначте між ними різницю.

1. Силу волі насправді формують три сили – «я буду», «я не буду» і «я не хочу», вони допомагають нам удосконалювати й поліпшувати себе. 2. Вітаю у світі спокус – цигарка, коктейль чи потрійне лате, а може, й фінальний розпродаж, лотерейний квиток чи пончик у вітрині пекарні. У такий момент ви мусяте зробити вибір: піддатися спокуси або ж знайти в собі внутрішні сили, опанувати й перемогти себе. 3. Цього тижня спробуйте зрозуміти, що ви говорите собі й іншим про свою силу волі – про її успіхи й невдачі. Чи кажете ви собі, що були хорошими, коли чогось досягли, або ж поганими, коли не зробили чогось важливого чи дозволили собі слабкість? (*К. Макгонігал*).

Синоніми об'єднуються в **синонімічний ряд**. Найуживаніше й нейтральне зі стилістичного погляду слово синонімічного ряду називають **стрижневим** словом або **домінантою** (*обов'язково – неодмінно, конче, доконче, неминуче, безсумнівно*).

Виділяють такі групи синонімів:

1) **лексичні** (відрізняються відтінками лексичного значення): *згадка, спогад; працювати, трудитися*;

2) **стилістичні** (відрізняються емоційно-експресивним забарвленням): *невдоволений, насуплений, набурмосений*;

3) **абсолютні** (не мають відмінностей у значенні): *процент, відсоток; аеропорт, летовище; фонтан, водограй*;

4) **контекстуальні** (мають значення синонімів тільки в межах конкретного тексту, певному словесному оточенні (*контексті*): *осінь – чаклунка, художниця, фея, чарівниця, королева балу, мисткиня*).

96. I. Прочитайте текст. З'ясуйте, як відрізняються відтінки значень виділених слів. Якими якостями вирізняється творча й креативна особистість?

Чи тотожні поняття *креативний* і *творчий*? Чи можна використовувати їх як синоніми? Креативність означає ще й уміння генерувати несподівані ідеї. У цьому сенсі креативний – не те саме, що творчий.

«Сутність творчості – у відкритті й створенні чогось якісно нового, що має значну цінність, – пояснює філолог Олексій Шмельов. – Це можуть бути естетичні цінності, факти й закони, технічні пристрої. А слова *креативність*, *креатив* використовують у галузі реклами, маркетингу* й управління персоналом і мають на увазі нестандартний підхід до виконання поставленого завдання й навіть *«потокове виробництво»* ідей.

У номенклатурі спеціальностей з'явилася назва *«креативник»*. Смішно було б бачити оголошення про вакансії творця (*За С. Омельчуком*).

II. Доберіть і запишіть синонімічний ряд до слова *креативний*.

97. Розгляньте синонімічні ряди. Визначте в кожному домінанту або стрижневе слово. З'ясуйте спільні й відмінні відтінки в значенні синонімів.

Залюбки, охоче, радо, з приємністю, за милу душу, із задоволенням; ледащо, ледар, нероба, лежень, лінох, лобуряка, лоботряс; стислий, короткий, лаконічний, лапідарний; мандрівка, подорож, турне, вояж, мандри; химерний, примхливий, вередливий, вибагливий, витребенькуватий, претензійний.

98. Із поданими синонімами утворіть словосполучення. Запишіть їх. Чи однакову здатність поєднуватися з іншими словами мають синоніми?

Творити, формувати, створити, будувати (характер, споруду, майбутнє, свято); свіжі, чисті, погожі (дні, думки, ідеї); задушевний, сердечний (розмова, друг); завзятий, запеклий, пристрасний, заядлий (рибалка, книголюб, борець, працелюб); задушевний, сердечний (розмова, друг).

99. За обраною схемою здійсніть рефлексію.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

100. Складіть і запишіть речення, у яких подані слова матимуть різні відтінки значень. Новий, думка, життя, ідея, можливість.

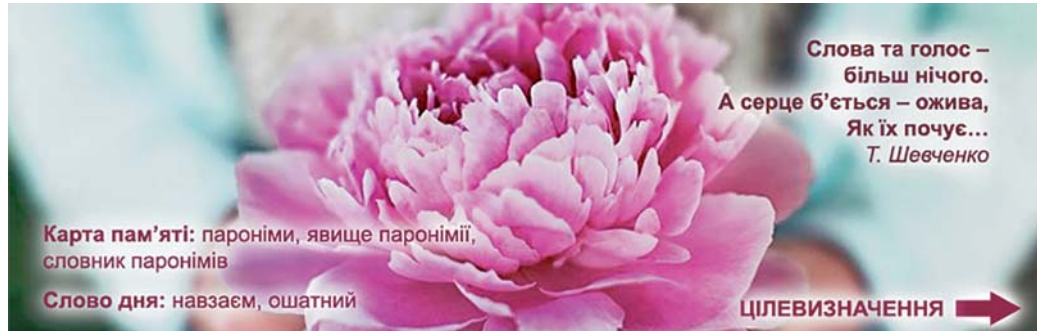

101. Прочитайте. Оберіть з дужок синонім, що відповідає контексту, й запишіть.

1. Хіба ж є у світі той, кого не (*зворушує, бентежить, хвилює*) багрянець дерев? 2. Хочеться не пропустити чогось (*важливого, вартісного, ваговитого, цінного*) з творчості молодих авторів. 3. Особливо цікавить мене нині література, яка осмислює пережите моїм (-єю) (*поколінням, генерацією*) (*Н. Поклад*).

§ 10. ПАРОНІМИ

Сила й лікувальні властивості слова

102. I. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Що відомо вам про магічну силу слова? Чи здатні слова змінити настрої? Які слова роблять нас щасливими?

У старовину жителі гірських районів не знали наркозу. Натомість у них була пісня, називалася вона «Піснею поранень». Якщо воїна ранили в бою й потрібно було вийняти кулю, біль гамували піснею. Побратими співали пісню, а лікар діставав із рани кулю.

Якось я запитав горця, якому виповнилося 110 років, чи правда, що біль зникає, коли співають «Пісню поранень»? Чоловік сказав: «Правда. А ти знаєш чому? Тому що це дуже гарна пісня. Для серця – солодка, як мед. Це пісня, яка не тільки біль вгамовує, але й рани лікує, і серце зміцнює» (З інтернету).

II. Назвіть слова, які можуть висушити сльози на обличчі дитини. Які слова додають здоров'я батькам і близьким людям? Які слова здатні помножити ваші сили?

103. Прочитайте слова. Визначте спільне й різницю між ними. Складіть словосполучення з кожним словом.

Обшукати – ошукати; одинокий – одиночний; фамільний – фамільярний; трав'яний – трав'янистий; рідкий – рідкісний; свійський – світський; на протязі – протягом; орден – ордер; оленячий – оленярський; лікувати – лічити, лірик-лірник, звичаєвий – звичайний, ілюстрований – ілюстративний.

Пароніми – це різні за значенням, схожі за формою й близькі за звучанням слова: *дружний* – *дружній* (*дружний* – злагоджений, одностайний; *дружній* – братерський, приятельський, приязний, товариський, дружлюбний).

104. Прочитайте словосполучення. Знайдіть помилки, виправте їх і поясніть.

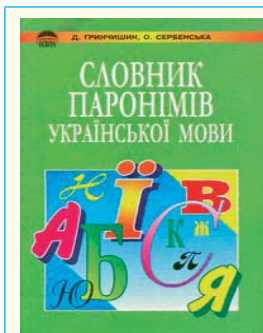
Цегельний будинок, звичні слова, працювати рятувальником, людяне місце, мій рятівник, кінний щавель, звичаєве свято, жорстокий чоловік, рибний суп, звичайне село, сусідній собака, людне ставлення, галаслива кампанія, жорсткий матрац, збірка поезій, кінський спорт, цегляний завод, збірник наукових праць, посівна компанія.

105. Запишіть речення, вибравши слово з дужок, що відповідає контекстові. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Олена пройшла шлях від кордебалету до прима-балерини, (*таланом, талантом*) і (*виконавською, виконавчою*) майстерністю якої захоплювалися не тільки в Києві, але й у багатьох балетних столицях світу (З інтернету). 2. У столичному Національному музеї літератури України відкрився перший фести-

валь (книжкової, книжної) ілюстрації «Український родинний млин» (Т. Здоровило). 3. Дивною була ця любов до степових рослин і запахів у нього, (кореневого, корінного) поліщука (О. Гончар). 4. Тож головне завдання лісівника будь-якого покоління – висаджувати, плекати й берегти ліс, (красу, окрасу) і зелений скарб землі (М. Тищенко). 5. Усі батьки хочуть бачити своїх дітей здоровими, щасливими, успішними й (освіченими, освідченими) (З інтернету).

Пароніми є також важливим стилістичним засобом, що сприяє у виразненню думки, створює самобутній, яскравий образ: *Шкода, Марино, перебулих літ! Приснилися, проснилися і зникли* (М. Рильський). Використовуються пароніми також для створення іронічного, а то й гостро сатиричного колоритного мовлення.

Явище паронімії спонукає до усвідомлення значень слів й адекватного вживання їх. Звукова подібність паронімів може спричинити помилкове вживання одного слова замість іншого чи перекручення слів літературної мови. Щоб уникнути цього, варто частіше звертатися до словників та іншої довідкової літератури.

106. I. Прочитайте текст, визначте його тему й основну ідею.

Звичай говорити людині щось хороше про неї виник і закріпився не випадково: він допомагає людям спілкуватися, жити разом, працювати. Коли людину підтримати, похвалити, підкреслити щось хороше в ній, вона почуває себе впевненіше, намагається дорівнятися до уявлення, яке про неї склалося. Особливо це потрібно молодшій людині, яка не завжди буває впевненою в собі й потребує підтвердження своїх позитивних рис і починань.

Людину можна похвалити за все: за вчинок, характер, зовнішній вигляд, одяг, зачіску. Можна також похвалити когось із родини, сказати добре слово про дітей, батьків тощо. Комплімент повинен бути **щирим**, інакше він буде сприйнятий як прихована образа. Навіть якщо ви бажане видаєте за дійсне, треба бути щирим у бажанні цій людині **добра** (За А. Коваль).

II. Запитання й завдання.

1. Як ви ставитесь до компліментів? Чи робите компліменти іншим людям?
2. Наведіть приклади компліментів, які ви робили своїм друзям, рідним.
3. Чи можна вважати компліменти лікувальними словами? Чому?
4. Поясніть різницю в значенні слів-паронімів *корисний* і *корисливий*.

Екологія слова: Уживаймо правильно: **Виборний** (*посада, агітація*); **виборчий** (*кампанія, право, бюлетень*); **виключно** (*тобто лише, тільки*), **винятково** (*дуже, особливо, надзвичайно*); **наступний** (*уживають лише з конкретним поняттям: наступна зупинка*); **подальший** (*уживають на означення абстрактного поняття: подальше життя, подальша доля*).

107. Проаналізуйте свою роботу за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

108. Прочитайте й запишіть речення. Чи поділяєте ви цю думку? Додайте розповідь про те, для людей яких професій слово також надзвичайно важливе. Доберіть приклади.

За дві тисячі років до нашої ери одним із постулатів стародавньої іранської медицини був вислів: «Три знаряддя є в лікаря: слово, рослина й ніж». Справді, у стосунках лікаря й пацієнта слово виконує винятково важливу роль, діє воістину магічно...

109. Напишіть есе «Магія слова».

110. Об'єднайтеся по двоє-троє для виконання проекту «Привабливість і підступність паронімів». Підготуйте презентацію проекту.

§ 11. НАЙПОШИРЕНІШІ ВИПАДКИ ПОРУШЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ НОРМИ

111. I. Прочитайте текст. Відредагуйте його й перекажіть своїми словами, як ви його сприйняли й зрозуміли.

У 2007 році я рішив поглибити свої знання про щастя як предмет науки й дізнався, що досліджує щастя відносно нова дисципліна – позитивна психологія. До 1998 року майже вся психологія групувалася навколо спроб в'яснити, як повернути людину, котра коїть неправильні речі, до нормального стану. Більшій половині психологів навіть на думку не спадало наблизитися до питання, що робить людину щасливішою.

З усіх типів щастя варті уваги три: задоволення, захват і найвища мета.

Щастя типу «задоволення» передбачає намагання подолати наступний рубіж і проходить найшвидше. Тип щастя «захват» – це випадок, коли ти найбільше затребуваний і час летить на крилах. Щастя різновиду «найвища мета» виникає тоді, коли, коли людина почуває себе частиною чогось більшого за неї й вельми важливого. Із трьох різновидів щастя цей триває найдовше (*За Т. Шеєм*).

II. Поміркуйте й дайте відповіді на запитання:

1. Чи працюєте ви над тим, щоб максимізувати своє щастя? Що надихає вас у житті?
2. Які цінності визначають сенс вашого життя?
4. Продовжіть речення: «Коли ... , я відчуваю себе щасливою(-им)», «Щастя мої близьких людей є для мене...», «... – це ще один крок до щастя», «Я хочу бути щасливим(-ою), щоб ...».
5. Дослідіть, чи дотримано автором лексичних норм, чи стилістично мотивованою є тавтологія в тексті? Свою думку доведіть.

112. Об'єднайтеся в групи. Пригадайте матеріали всіх параграфів розділу й доберіть запитання для самоперевірки. Позмагайтеся між собою й продемонструйте, як ви засвоїли лексичну норму.

113. Уявіть себе в ролі художника/художниці, якому/якій необхідно зобразити на полотні відчуття щастя. Опишіть елементи, що формуватимуть сюжет вашої картини. Слідкуйте за мовленням, уникайте невиправданих повторів, немотивованого багатослів'я.

114. Зробіть аналіз виділених слів. Чи правильно їх ужито? У разі потреби відредагуйте й запишіть правильний варіант.

1. Я **рахую**, що до змагань ви підготувалися добре. 2. Мені довелося від нетерпіння **рахувати** хвилини до початку перегляду фільму. 3. Чому щоразу на тренування ти являєшся із запізненням? 4. Чого **являєшся** мені у сні? (*І. Франко*). 5. Моє **відношення** до українського гурту «ОНУКА» можна назвати одним словом – захоплення.

6. Відношення більших чисел можна замінити відношенням менших чисел. 7. На даний час наш світ і наше життя побудоване з багатьох злетів і падінь. 8. Час даний батькам для того, щоб допомогти дитині всебічно розвиватися (З інтернету).

115. Прочитайте уривки з книжки Валерія Маснюка «Вузлики на пам'ять». До яких лексичних вад привертає увагу автор?

1. Годі мову нам псувати, нумо одяг прасувати! 2. Жаль, не маємо ми звички купувати черевички. Й досі, ніби сиротинки, носимо чужі ботінки. 3. Є програма на наступну неділю? На тиждень, а не на неділю програма. Бо неділя – день, день відпочинку і дозвілля, останній в тижні сьомий день. 4. У пам'яті змалку це слово зберіг і вам адресую рядки ці: нема в Україні залізних доріг, а є залізниці. 5. «Він підписався, я підписався...». Ліпше б ти був у лікнеп записався. Вкраїнські часописи лиш передплачуй! Дозвілля своє рідним словом присмачуй. 6. Утратив свідомість! Утратив свідомість! Та майте Ви, пане редакторе, совість! Пишіть: знепритомнів, зомлів чи зомліла, щоб мова не мліла і щоб не маліла.

116. Запишіть ті речення, у яких не допущено лексичних помилок.

1. Коли я бачу, що люди радіють запаху свіжої випічки, **квапляться** до вечері додому, смажать картоплю чи разом ліплять вареники, переконуюся в тому, що світ тримається на простому щасті (Л. Костенко). 2. **Кваптеся** творити добро! 3. Тремтливі руки матері лягли на його плечі, холодні губи **торкнулися** чола (П. Кочура). 4. Стаття присвячена розгляду питань, що **торкаються** деяких проблем філософії спілкування. 5. **Існує** три грандіозних закони щастя в житті: треба щось робити, когось любити, на щось сподіватися (Дж. Еддісон). 6. Учені ретельно вивчають сукупність умов, у яких **існує** цей вид бобрів (З інтернету).

117. Помилки в резюме псують репутацію автора (авторки) й знижують шанси бути запрошеними на співбесіду. Прочитайте фрази із резюме, відредагуйте їх і запишіть правильно.

Закінчив вуз у 1999 році. У 2012 році отримав вищу освіту. На протязі навчання отримував стипендію. Приймав участь у реалізації багатьох проектів. Обіймав посаду замісника голови студентської ради. Співпрацював із самими відомими громадськими організаціями. Шукаю роботу по спеціальності. Розгляну любі пропозиції. Знаю діюче законодавство.

Екологія слова: Уживайте правильно: Понад сто (а не більше ста), численний (а не багаточисельний), провідний спеціаліст (а не ведучий), відмінити (відмінювати) іменники, але скасовувати результати, заняття; перепрошую, вибачте, даруйте (а не я вибачаюсь, вибачайте).

118. Здійсніть рефлексію за самостійно визначеною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

119. Напишіть електронного листа будь-кому з друзів, рідних чи знайомих. Використайте в тексті якомога більше слів із рубрики «Слово дня».

120. І. Прочитайте речення. Розгляньте уважно світлини. Чи можна сказати, що ці люди щасливі? Обґрунтуйте свої висновки.

1. Запитайте у десяти людей, що таке щастя, – і отримаєте абсолютно різні відповіді, адже кожен бачить його в чомусь своєму (*З інтернету*).
2. Кожен щасливий рівно настільки, наскільки він уміє бути щасливим (*Д. Дін*).
3. Найщасливіша та людина, яка дарує щастя найбільшій кількості людей (*Д. Дідро*).
4. Пам'ятайте, що щастя не залежить від того, хто ви і що ви маєте; воно залежить тільки від того, що ви думаєте (*Д. Карнегі*).

II. Виконайте проект «У чому щастя українців?», підготуйте до нього презентацію.

§ 12. ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Живе слово – мудре слово, вірне ідеям
і принципам народної моралі*

121. Бесіда:

1. Пригадайте, що вам відомо про фразеологізми й фразеологію.
2. Відомо, що японські діти до школи мають вивчити кілька сотень фразеологізмів. Як ви вважаєте, чому?
3. Чи є у вашому активному словникові улюблені фразеологізми? Якщо так, назвіть їх.
4. Яке значення для кожного мовця має володіння перлинами народної мудрості?
5. Як фразеологізми впливають на наше мовлення й змінюють його?

Фразеологізм – стійке поєднання слів, якому властива цілісність, неподільність значення й граматичної будови.

Фразеологізми можуть утворювати синонімічні ряди (*обманювати – замилювати очі, заговорювати зуби, напускати туману, морочити голову, обвести круг пальця*) й антонімічні пари (*на короткій нозі – на ножах, землі не чує під собою – мов у воду опущений*).

122. I. Прочитайте фразеологізми. Поясніть значення. Складіть речення з будь-якими двома фразеологізмами.

1. І риба б співала, коли б голос мала.
2. Аж до діброви чути ваші розмови.
3. Не пробуй море палицею, а окріп пальцем.
4. Не вмивався ти, аби так казати.
5. Що згоріло – того не підпалиш.
6. Голубине перо, яке б не було легке, само в небо не злетить без живого голуба.

II. Які фразеологізми містять пораду, які повчають, а які характеризують чи оцінюють?

123. Прочитайте. Які з фразеологізмів можна замінити одним словом?

1. Блосі голову сокирою не рубають.
2. У гарячці лежить, а без пам'яті хліб їсть.
3. В обійсті ротиків, що на лозі котиків.
4. Хоч мак сій.
5. Вікна так замерзли, що можна на них саньми їхати.
6. Багато робить, щоб нічого не робити.
7. Він і з каменю борошно змеле.

124. I. Прочитайте й запишіть фразеологізми. Як вони характеризують людину? Яке прислів'я влучно характеризує вашого друга/подругу, вас? Кого з літературних героїв можна охарактеризувати цими прислів'ями?

1. І в пташиній тіні сховається.
2. І з пуху мури зведе.
3. І за косою змерзне.
4. І квашею зуби поламає.
5. І на холодну воду дме.
6. І вкусить, і меду дасть.
7. На обусі жито змолотить – і зернинки не втратить.
8. Навіть пісок може постригти.
9. На лежачу березу на самий верх вилізе.
10. І в ложці води втопить-ся.
11. Такий, що й кури заклюють.
12. І раденький косити, та нема кому косу носити.
13. Дасть нитку, а здере цілу свитку.
14. Там великий, де маленькі вікна.
15. За словом у кишеню не полізе.

II. Що означають фразеологізми «Ждати, як віл обуха», «На муху з обухом іти», «Не наче обухом по голові», «Під обухом»?

125. На місці крапок напишіть слова-антоніми. Усно доберіть до будь-якого з фразеологізмів контекст.

1. Де ... слів, там ... діла.
2. Краще ... їхати, ніж ... йти.
3. Хочеш ..., готуйся до ...
4. Де ... стелять, там ... спать.
5. З ... хмари ... дощ.
6. Краще з ... загубити, ніж з ... знайти.

126. Продовжте прислів'я та приказки. Скористайтеся за потреби довідкою. Як ви розумієте значення їх? У разі потреби зверніться до словника.

1. Верблюду мріє про те, щоб ...
2. Видно, що Гапка млинці пекла, бо й ...
3. Воліві дана велика голова для того ...
4. Ворона й за море літала, та ...
5. Всім по сім, а ...
6. Вчись скупо говорити: ...
7. Дасть Бог дощ, а ...
8. До булави ...
9. До доброї криниці ...

Д о в і д к а: щоб увесь світ став пустинею; ворота в тісті; щоб ярмо трималося; вороною вернулась; а мені таки вісім; зумій море в глек вмістити; а земля жито; треба голови; стежка втоптана.

Основні джерела фразеології

Мова народу, усна народна творчість	<i>Заварити кашу; схопити облизня, зуби продавати; язиката Хвеська; як Пилип з конопель; піднести гарбуза;</i>
Біблія	<i>Земля обітована; наріжний камінь;</i>
Антична міфологія	<i>Авгієві стайні; ахіллесова п'ята, дамоклів меч;</i>
Крилаті вислови	<i>Життя іде і все без коректур (Л. Костенко);</i>
Наукові терміни	<i>Грати першу скрипку; увійти в роль; білими нитками шито;</i>
Запозичення з інших мов	<i>Дивитись крізь пальці; доля сміливого любить.</i>

127. Доберіть з довідки до кожного фразеологізму синонімічний.

1. Аж на третій яр чути ваш базар!
2. Аби зуби – а хліб буде.
3. Ціпок потрібен до того, як упав.
4. Зробив з дуба сірник.
5. Буйна трава та не для мого вола.
6. Де

багацько господиць, то ту хату хоч закинь. 7. Була колись у мене сила, як мама на руках носила. 8. Від кривого дерева й тінь крива. 9. Із жолудя виросте тільки дуб.

Д о в і д к а: *Будуй собі хатку по достатку. Аж до діброви чути ваші розмови! Від злої трави лихе сіно. З їжака не буде бика. Аби пшоно – каша буде. Зробив дірку до бублика. Були в кози роги, та стерлися. Де багато диму, там тепла мало. Гора народила мишу. Якби знав, де впаду, то соломки підстелив би.*

128. Перепишіть. Знайдіть і підкресліть фразеологізми. Визначте, що вони означають і з якою метою їх ужито в реченнях.

1. Та її недосяжна врода ціпами обмолочувала його душу (*М. Стельмах*).
2. Невеликі хатки кругом дворища неначе гриби виростали (*Панас Мирний*).
3. Мені мов хто жару за комір насипав (*Ю. Збанацький*).
4. Таке лихо, що й не видно світу (*Т. Шевченко*).
5. Богуна ловити – що воду решетом носити (*І. Качура*).
6. Бігли, мабуть, так, що небу жарко стало! (*О. Довженко*).
7. А ти знаєш, що навіть із сонця решета не зробиш (*М. Стельмах*).

129. Прочитайте фразеологізми. Визначте їхній комунікативний намір. Про що свідчать такі перлини народної мудрості? У якій ситуації їх можна використати? Наведіть приклади.

Будьмо, людей не гудьмо, бо й самі не кращі. Будь здорова як вода, багата як земля, щаслива як зоря. Будьте здорові, в кого чорні брови. Від краю до краю всім добра бажаю. Гарна Лукерка, як цукерка. Гарна дівчина, як у лузі калина.

130. Укажіть прислів'я, яке вживають у ситуації, коли треба сказати людині, що вона завжди може розраховувати на допомогу.

1. Добро твориться просто – ні за так.
2. Добре роби – добре й буде.
3. Світ не без добрих людей.
4. Доброму всюди добре.
5. Добрий – хоч до рани прикладай.

Екологія слова: Уживаймо правильно: *Золоте правило* – найкраща в усіх випадках форма поведінки. *Дамоклів меч* – постійна небезпека, неприємність. *Бути на сьомому небі* – радіти, бути задоволеним.

131. Підготуйте аргументи для участі в дискусії на одну з тем: «Корінь науки гіркий, а плід смачний», «Життя не має ціни, а воля дорожча за життя», «Жменя болота не забруднить моря», «З гумором дружити – будеш довго жити».

132. Проаналізуйте результати вашої роботи на уроці. Чи вважаєте ви себе відповідальною людиною?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

133. Випишіть фразеологізми з повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» (уривок розмови Лавріна з Карпом на початку твору) у порядку зростання емоційного навантаження. Прокоментуйте визначену послідовність фразеологізмів.

134. Згадайте й запишіть (або випишіть зі словника) якомога більше фразеологізмів з назвами рослин або міст. У разі потреби скористайтеся матеріалами за покликанням <http://aphorism.org.ua>.

135. Прочитайте, поясніть значення фразеологізмів. Намалюйте до кількох із них (на вибір) ілюстрації.

1. І тінь стала довшою, як запанів.
2. Гречана каша сама себе хвалить.
3. Дно терпіння чисте, як золото.
4. Добро не лихо, ходить по світі тихо.
5. Досить одного сонця на небі.
6. Жовтень ходить по краю та виганяє птиць із гаю.
7. Із жолудя виросте тільки дуб.
8. Зима біла, та не їсть снігу, а все – сіно.
9. Калина хвалилася, що з медом солодка.

§ 13. УЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВЛЕННІ

Живи так, щоб люди, зустрівшись з тобою, усміхались, а спілкуючись з тобою, ставали трошки щасливіші

136. I. Перегляньте світлини, які емоції й почуття на них зображені? Прочитайте текст. У якому реченні сформульовано тезу? Чи поділяєте ви цю думку?

Багато різних речей, що має людина, сприймаю як дар. Але часом думаю, що найбільшим для людини є дар бути другом, мати друзів, учитися любити й берегти їх.

Вимовляю слово «друзі» – і бачу стільки добрих і світлих облич, що радісно й щасливо посміхаються. Бачу тих, кого хотіла(-в) би міцно обійняти, за ким сумую й від кого розливається стільки світла й незатьмареної радості. Згадую тих, з ким можна вільно й легко бути самим собою... З друзями можна говорити вільно й легко. Мені подобається, що в друзів можна повчитися багато хорошого. А ще мені подобається чекати друзів, зустрічати, коли вони приїздять у гості. Подобається відчуття радості, з якою прокидаєшся вранці, аби встигнути на вокзал.

Гарно, що в нашій мові немає страху й скнарості. Саме так приязнь можна зберегти назавжди. А ще я думаю, що друзів нам дано й для того, щоб ми могли пізнати себе – які ми є, чого потребуємо (*За Б. Матіаш*).

II. Які з фразеологізмів за змістом уписуються в контекст?

1. Дружба – найбільший скарб. 2. Друзі пізнаються в біді. 3. Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже. 3. Сила птаха в крилах, а людини – в дружбі. 4. Виключити з життя дружбу – усе одно, що позбавити світ сонячного світла (*Цицерон*). 5. Дружба і братство – найбільше багатство. 6. Гору руйнує вітер, людську дружбу – слово.

137. Дискусія. Ви стали свідком розмови, у якій один співрозмовник стверджує, що фразеологізми обмежують творчі можливості мови, а інший переконує, що вони дають змогу замінити однією місткою фразою багатослівне речення. Одна річ сказати: «*Почуватися на сьомому небі*». І зовсім інша – довго пояснювати, що нині день склався вдало, пощастило, результати роботи блискучі тощо. До думки якого зі співрозмовників ви пристанете? Продовжте діалог.

138. Доберіть фразеологічні синоніми до слова *радіти*. З одним із них складіть і запишіть речення.

Функції фразеологізмів у мовленні:	
1. Увираження думки.	<i>Самотній бджолі трудно й мед носити.</i>
2. Оцінювання, ставлення.	<i>Хоч кіл на голові теши; невелике цабе.</i>
3. Емоційно-експресивна.	<i>Втерти маку; передати куті меду.</i>
4. Створення гумору, сатири.	<i>Розказувати Химині кури; як собаці добридень.</i>
5. Відтворення внутрішнього стану.	<i>Мороз по спині; відлягло від серця; все похолонуло.</i>
6. Портретної характеристики.	<i>Як маківка; як горлиця; очиці як тернові ягідки.</i>

139. I. Прочитайте вголос текст, визначте стиль мовлення. Доберіть найоптимальніший тон і темп читання. Які слова треба виділити логічним наголосом?

А бабуся вирішила відвести свого безклепкого внука до церкви. Там я мав покаятись і набратися розуму, якого все чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, але й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось аж у п'ятки й на в'язах стирчала макітра (*М. Стельмах*).

II. Випишіть фразеологізми. Визначте лексичне значення, роль і поясніть вплив їх на колорит тексту.

140. Установіть відповідність між фразеологічними синонімами, запишіть їх парами.

Нуль уваги,
не до сміху,
через пень колоду,
ні в тин ні в ворота,
стріляний горобець
знову за рибу гроші

Аби з рук,
бита голова,
знову за своє,
кепська справа,
пропускати повз вуха,
ні пришити, ні прилатати

141. Згрупуйте фразеологізми за функціями, які вони виконують.

1. Аж у серці похололо. 2. Аж гай гуде. 3. Аж дух перехопило. 4. Відшукати голку в копиці сіна. 5. Бик у посудній крамниці. 6. Бути у своїй стихії. 7. Велика птиця. 8. Високо нести себе. 9. Вовк в овечій шкурі. 10. Всипати доброго прочухана. 11. Голова на в'язах. 12. Грошовий мішок. 13. Далеко куцо-му до зайця. 14. Дати маху. 15. Дерти кирпу. 16. Добра штучка. 17. Допекти до живого. 18. Дощ за шию не капає. 19. Душа навстіж. 20. Душа йде в п'яти. 21. Душа не лежить. 22. З головою пірнути. 23. Заблудла вівця. 24. Зайтися регогом. 25. Зібратися в кулак. 26. Ковтати книжки. 27. Коріння пускати. 28. Мати олію в голові. 29. Має ще той язичок. 30. Міцний горішок.

 142. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Чого ви навчилися? Що пригадали? Які вміння сприяли засвоєнню нових знань? Чи достатньо активними були на уроці?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

143. Поясніть значення фразеологізмів. Що в них спільного? Підготуйте презентацію цих одиниць мови. Усно поставте імена в кличному відмінку; від чоловічих утворіть імена по батькові.

1. Карпо Харитонові рідний Федір. 2. Дурному Гаврилці усе чорнобривці. 3. Кожна птиця знайде свого Гриця. 4. Кум Іван куму Микиті дав напитись води в ситі. 5. Любиш жарти над Хомою – люби й над собою. 6. На вовка неслава, а їсть овець Сава. 7. Наша Парася на все здалася. 8. Не кожна Ганна гарна. 9. Парочка – Мартин та Одарочка. 10. Рада Марина, що з Яковом говорила.

144. Знайдіть у мережі інтернет статті, роздуми, поради й «рецепти», що стосуються щастя людини. У разі потреби зверніться на сайт за покликанням <http://narodua.com/schastja.html>. На основі матеріалу підготуйте й напишіть есе «Складники мого щастя». Уживайте у разі потреби фразеологізми.

145. Підготуйте проект «Тиждень щастя». Зробіть презентацію «Зі мною світ стане щасливішим і добрішим».

146. Прочитайте слова. Що вони означають? Запишіть прислів'я, у яких є ці слова. Поясніть значення.

Барки, щербата, катюзі, жданіки, трясця, небоже, жижки, байдики, облизень, рябоє, памороки, пошитися.

§ 14. УТВЕРДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ НОРМИ В СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ)

Всі успіхи починаються з самодисципліни

Слово дня:
Прагнення, жага, снага

Захочеш – і будеш.
У людині, затям, лежить
невідгадана сила.
Олег Ольжич

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

147.1. Прочитайте текст. Визначте його тему, стиль мовлення. Перекажіть текст. Додайте інформацію про важливість дотримання лексичних норм успішною особистістю. Підготуйте усне повідомлення про вашу життєву позицію.

Виходячи з дому, вище (*закиньте, задеріть*) голову, глибоко вдихніть і (*вщерть, вщент*) наповніть легені киснем. Купайтесь в сонячному світлі, вітайте своїх друзів (*усмішкою, посмішкою*) і вкладайте душу в кожен потиск руки. Не бійтеся бути незрозумілими і (*не гайте, не марнуйте*) ні хвилини, думаючи про своїх (*ворогів, недругів*). Намагайтеся міцно зафіксувати в пам'яті те, що б ви хотіли зробити. А потім, не звертаючи з обраного (*напрямку, напрямку*), рухайтесь прямо до цілі. Зосереджуйтеся

на великих і приємних справах, які вам подобаються. Намалюйте в своїй уяві образ тієї обдарованої й (*корисної, корисливої*) людини якою ви б хотіли стати. І коли ви будете зберігати його в думках, він буде щогодини, щохвилини перетворювати вас на таку особистість.

Думка – понад усе. Виберіть правильну ментальну* позицію – позицію мужності, щирості й життєрадісності. Правильно мислити – означає створювати. Ми стаємо схожими на те, до чого прихилилося наше серце (*Д. Карнегі*).

II. Виберіть з дужок слова, що відповідають змістові. Як називаються ці слова? Зверте свої відповіді за словником паронімів. Складіть з кожним із них словосполучення.

148. Розгляньте світлини. Опишіть емоційний стан людини, яка підкорила вершину, досягла поставленої мети. Чи знайоме вам це відчуття? Прочитайте текст, який написав десятикласник. Визначте тему, адресата, комунікативну мету. Наскільки корисною є інформація особисто для вас?

Щоб зрозуміти, що таке саморозвиток особистості та з чого його почати, потрібно проаналізувати свій спосіб життя й мислення та зрозуміти, чим ви займаєтеся регулярно.

Якщо ви вечорами кожного дня дивитесь телебачення чи переглядаєте всі новини в соціальних мережах в інтернеті, то ви не станете мудрішими й розумнішими, а лише наповните себе непотрібною інформацією. Якщо ж ви читаєте книжки по декілька годин на день, то наберете впевненості, піднімете самооцінку й станете щасливішими.

Це ваш вибір, але без цього саморозвиток неможливий.

149. Наскільки важливо усвідомлювати значення саморозвитку впродовж життя? Об'єднайтеся в 4 групи по 4-6 осіб. Протягом 3-5 хвилин, користуючись зазначеними в тексті ідеями, сформулюйте визначення поняття «саморозвиток» і створіть модель саморозвитку. Підготуйте кілька порад, як реалізувати вашу програму.

150. I. Прочитайте й запишіть висловлення послідовного захисника української культури Олесь Гончара. Визначте мету створення тексту, тип і стиль мовлення.

1. Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертво-декоративної. Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших у світі, барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити і розвиватись, придатну для найскладнішої художньої і наукової творчості. Злочинном було б занедбати таке неоціненне духовне добро.

2. Факти нехтування рідної мови не минають безслідно. Завдають шкоди літературі й самому суспільству. Перехід на суржик означає здрібніння душі, її зубожіння і зрештою може призвести до спустошення молоді. Перекотиполе – то вже неповна людина! (*Олесь Гончар*).

II. Чи завжди ви контролюєте своє мовлення? Поясніть значення слів: *нормативність, правильність, точність, логічність, чистота, образність, доречність, естетичність мовлення*. Як ви вважаєте, що треба зробити, щоб мовлення було саме таким?

151. Закінчіть речення й запишіть.

1. Мій улюблений фільм ..., заснований на реальних подіях про успіх, про людей, які чогось досягли в житті. 2. Щоб зняти стрес, перегляньте смішний фільм, вийдіть на пішу прогулянку, поспілкуйтеся з друзями, ... 3. Усміхайтеся перехожим, не опускайте голови, тримайте спину рівно – і тоді ви допоможете собі і всім навколишнім стати ... 4. Я із задоволенням перечитую книжку...

152. I. Прочитайте уривок з книги Олекси Різніківа «Українська мова – спадщина тисячоліть. Чим українська мова багатша за інші?». Дослідження дає підстави для серйозних роздумів, а водночас сприяє утвердженню національної гідності. Розкрийте значення виділеної поетичної фрази.

*Як порушники стали в моді!
Їх не кпить ніхто і не ловить.
Поруч мене живуть і ходять
Емігранти моєї мови.*

Переконаний, якби в нас була «екологічна служба мови», вона б доклала максимуму зусиль, аби зберегти оце пречудове, прекрасне багатство нашої мови, узяла б кожную формочку, кожен відтінок значень під свій «самоконтроль», плекала б, як садок, квітник плекають!

«Екологічна служба мови» перешкодила б з'являтися на наших телеекранах покручам «давайте повернемося» чи «шкідник», не кажучи вже про «зуд», «язву», «стовбняк» тощо. Як не прикро, такими «родзинками» грішать часто журналісти й засоби масової інформації, негативно впливаючи на повсякденну мову слухачів.

II. Чи поділяєте ви погляди автора тексту щодо необхідності зберігати й розвивати українську мову як унікальне багатство, боротись за її чистоту? Напишіть 4-5 речень на цю тему. Виправте зазначені автором лексичні покручі. Допомогою яких словників ви скористаєтеся?

153. Пригадайте, що вам відомо про лексичні норми української мови. Об'єднайтеся у дві групи. Доберіть і запишіть якомога більше запитань для учасників іншої групи, щоб виявити, наскільки добре кожен із вас володіє матеріалом розділу.

154. Проаналізуйте результати вашої навчальної діяльності й оцініть її.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

155. Запишіть слова в дві колонки: власне українські та їх іншомовні відповідники.

Діаспора, мітинг, менеджер, дискусія, рекет, брифінг, атестація, іспит, показ, інтерв'ю, бібліотека, виступ, книгосховище, об'єднання, усний виклад, біографія, керівник, відомості, суперечка, себелюбець, збори, оратор, фахівець, ювілей, фрагмент, регіон, юрист, процент, збори, розбій, розмова, автограф, дебют, порядок, підпис, початок, дисципліна, егоїст, промовець, майстер, річниця, територія, правознавець, відсоток, уривок.

156. Напишіть твір-роздум про негативну звичку, яку вам вдалося подолати, скориставшись за потреби афоризмами: Звичка – друга натура (*Цицерон*), Посієш думку – пожнеш вчинок, посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю (*Нар. творчість*).

Практична риторика

§ 15. РИТОРИКА ЯК МИСТЕЦТВО, НАУКА Й НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Перше з мистецтв – слово

Риторика корисна, тому що істина і справедливість за своєю природою сильніші за їхні протилежності.

Аристотель

Є два мистецтва, що можуть піднести людину на найвищий щабель пошани: одне - це мистецтво гарного полководця, друге - мистецтво гарного оратора.

Цицерон

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

157. Прочитайте епіграфи. Дайте відповіді на запитання:

1. Чому в античні часи великого значення надавали ораторському мистецтву?
2. Як ви розумієте вислови Аристотеля й Цицерона?
3. Із чим асоціюється у вас риторика? Що вам відомо про неї?
4. Чого ви очікуєте від уроків риторики?
5. Чим, на вашу думку, відрізняються поняття «мовець» і «оратор»?
6. Розкрийте зміст східної мудрості в контексті теми уроку.

157. Прочитайте вислови відомих людей. Яку думку вони утверджують? Зробіть висновки про те, якого значення й чому в усі часи надавали риторичі.

1. Я стверджую, що якби в будь-яке місто прибули оратор і лікар та якби під час Народного зібрання зайшла суперечка, кого з двох обрати лікарем, то на лікаря ніхто й дивитися не схотів би, а обрали б того, хто володіє словом, варто б йому лише забажати (*Платон*). 2. Красномовству властиво захоплювати серця й хвилювати їх усякими способами. Воно то вривається в думки, то закрадається в них, сіє нове переконання, визволяє вкорінене (*Цицерон*). 3. Красномовство – це мистецтво говорити так, щоб ті, до кого ми звертаємося, слухали не лише без труднощів, але і з задоволенням

(Б. Паскаль). 4. Завдяки красномовству нас може полонити людина, на яку ми зазвичай не звертаємо уваги (Ж.-Ж. Руссо). 5. Красномовство – це галузь знань, яка навчає яскраво й переконливо говорити або писати про предмет мовлення (М. Кошанський). 6. Справжнє красномовство не потребує ні дзвонів, які б скликали народ, ні поліції, щоб підтримувати порядок (Емерсон).

У Давній Греції риторика виникла як потреба у спілкуванні з народними масами через публічне мовлення, як засіб переконання і прихилення слухачів до своєї позиції, думки в аналізі й оцінюванні важливих для них соціальних, культурних, правових та ін. проблем.

Вивчення риторики має починатися з усвідомлення суті цього поняття, пошуків відповіді на запитання: що таке «риторика»?

Насамперед варто пам'ятати: риторика здавна служила ідеалам добра. Історія свідчить, що звуження чи викривлення змісту риторики призводило до публічного звинувачення її, висміювання, глузу і, зрештою, зречення, осудження й витіснення її зі сфери освіти й науки.

158. Розгляньте таблицю. Зробіть висновки про статус риторики. Віддавна це питання є дискусійним. Одні дослідники схильні вважати риторику мистецтвом, інші – наукою. Хтось виявляє і ті й інші характерні ознаки. До якої думки схильні ви?

Риторика		
як мистецтво	як наука	як шкільний предмет і навчальна дисципліна
<ul style="list-style-type: none"> • засобами живого слова впливає на розум, почуття й волю інших; • нагадує нам про гармонію; • має багато спільного з акторською майстерністю; • возвеличує людський дух. 	<ul style="list-style-type: none"> • має свої терміни, закони й правила, яких повинен дотримуватися кожен, хто хотів би оволодіти її ази; • спирається на категорійну систему відповідних наук, що допомагає їй аргументувати, аналізувати, доказувати й узагальнювати. 	<ul style="list-style-type: none"> • навчає «шляху праведного й життя корисного добрими словами»; • формує навички ефективного спілкування в різних життєвих ситуаціях; • виховує громадянина; формує зразкову суспільну й особисту високоморальну поведінку.

На різних етапах розвитку ораторського мистецтва риторику характеризували як «знаряддя стилю», «мистецтво мислити – мистецтво говорити – мистецтво писати», «мистецтво переконання», «чесну й велику вільну мудрість», «княгиню душ», «царицю мистецтв», «мистецтво переконання», «теорію й майстерність ефективного мовлення» та ін.

В античні часи роль публічного слова була настільки сильною й вирішальною, що навчання ораторів прирівнювалося до мистецтва. Тому ораторське мистецтво розглядали як мистецтво впливу на слухачів.

Шкільна риторика – це предмет, що формує в учнів навички ефективного спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Щоб усвідомити суть риторики, варто зрозуміти її закони. Становлення оратора відбувається за законами риторики.

159. Розгляньте таблицю, що розкриває дієвість риторики. З'ясуйте, формування яких життєво важливих умінь передбачає кожен закон.

Закони риторики

№ п/п	Назва закону	Суть закону
1	Концептуальний	Створення якісного риторичного продукту – тексту промови – має починатися із задуму, ідеї. Це перший, важливий крок, що передбачає вибір теми виступу (повідомлення, промови, розмови); формування свого бачення обраної теми; орієнтування на ціннісний людський досвід.
2	Моделювання аудиторії	Зміст, характер, мовне оформлення тексту залежить від того, кому він буде адресований. Готуючись до виступу (розмови, бесіди), вивчіть детально свою аудиторію (слухачів, співрозмовника, -ів), зокрема такі її ознаки: вік, освіта, стать, інтереси й уподобання, настрої; мету, з якою вони прийшли вас послухати. Створіть цілісний психологічний портрет аудиторії.
3	Стратегічний	Стратегія – це програма дій. А кожна планована дія, щоб бути результативною, передбачає поставлення цілі. Ціль може бути різна: <i>поінформувати, переконати, поділитися</i> досвідом, враженнями, результатами; <i>схилити</i> на свій бік; <i>пояснити, розважити</i> тощо. Наступний крок – визначення питань, цікавих і важливих для цієї аудиторії (слухача). Третя сходинка – написання тез (короткого викладу суті кожного питання).
4	Тактичний	Це <i>система дій</i> , спрямованих на підготовку й ефективну реалізацію стратегії. Кожна теза має бути аргументована, добре ілюстрована. Тому, щоб зацікавити слухачів, потрібно дібрати яскраві, переконливі приклади, докази, що апелюють до розуму й серця аудиторії. Дібраний матеріал має бути новим, цікавим і таким, що не викликає сумніву. Це допоможе зацікавити аудиторію, спонукати до роздумів і викликати бажання обговорювати порушену вами проблему.
5	Мовленнєвий	Закон передбачає клопітку роботу з мовного оформлення тексту, надання йому образності, довершеності, привабливості, точності, правильності. Варто подбати про багатство мовних засобів і доцільність їх у цьому тексті. Засобами виразності є художня образність, інтонація, темп і тембр мовлення, прислів'я і приказки, афоризми, цитати тощо.
6	Ефективної комунікації	Закон регулює процес безпосереднього спілкування і передбачає коригування тексту виступу; вивчення його, вільне володіння ним; тренування виступу; знання і вміння володіти собою, своїми емоціями і тримати контакт зі слухачами.
7	Аналітичний	Закон передбачає системну рефлексію: детальний аналіз кожного спілкування з аудиторією, виділення власних досягнень, помилок і недоліків; продумування плану вдосконалення майстерності публічного спілкування.

160. Прочитайте висловлення. Яких законів риторики вони стосуються?

1. Ораторське мистецтво немислиме, якщо оратор не оволодів досконало предметом, про який хоче говорити (*Цицерон*). 2. Не оратор є мірою слухача, а слухач – мірою оратора (*Антисфен*). 3. Публіка – інструмент, на якому грає оратор, але інструмент живий і здатний реагувати. Між тим, хто говорить, і тим, хто слухає, налагоджується постійний обмін почуттями й емоціями (*Е. Лабурле*). 4. Не скупіться на метафори: що більше їх буде, то краще (*П. Пороховициков*). 5. Ви так ускладнили доповідь думками й фактами, що я відчув себе пляшкою з вузькою горловиною, у яку наливають з відра (*В. Александров*).

161. Античні мудреці вміли мислити образно. Риторика вони уявляли у вигляді риторичного дерева, де кожна деталь щось означала:

Корінь дерева (*прихований від людських очей*) – це причина, що спонукала оратора вийти на трибуну (прагнення прославитися; намагання бути корисним; фінансові інтереси).

Стовбур – це тема виступу, основна проблема.

Основні гілки – це головні питання плану (класична риторика їх виділяла три).

Дрібні гілочки – підпитання, на які поділяють кожне питання плану.

Крона дерева – представлена листям, тобто словами, у які оратор «одягає» свій виступ. Досвідчений оратор має в запасі кілька тисяч слів-листочків.

Квіти – це прикраси тексту, що увиразнюють і роблять його цікавим.

Будь-яка важлива справа має починатися з визначення цілей. Усі наступні кроки спрямовуємо на реалізацію їх. Так само і підготовку до спілкування (особливо надто важливого для вас) варто починати з цільової організації. Пам'ятайте, що цілей спілкування є багато. Цілевизначення розглядають як елементарну частинку, маленький гвинтик, від якого значною мірою залежить запуск процесу внутрішньої організації спілкування.

Виділяють такі елементарні **цілі**: поінформувати слухачів; поділитися знаннями (враженнями, відчуттями, переживаннями); переконати, схилити на свій бік; розважити, розсмішити; навчити, збагатити, змусити сумніватися, викликати бажання діяти, шукати істину та ін.

У структурі риторики як навчального предмета виділяють такі частини: історію, теорію, практику й техніку.

Знання основ практики риторики дає змогу грамотно вибудувати будь-який риторичний твір. **Грамотним** називають той публічний виступ, що підготовлений з урахуванням особливостей аудиторії, теми, відповідності аргументації; виступ, у якому гармонійно поєднуються зміст і форма промови, якісні характеристики, досвід оратора й тісний контакт зі слухачем.

162. Прочитайте цитати. Які з них не викликають у вас сумніву, а які дискусійні? Відповідь обґрунтуйте.

1. Риторика – це те, що перетворює світ (*Сократ*). 2. Дар переконливого мовлення є такий самий, що й дар лікування, адже лікування допомагає тілові, а переконливе мовлення лікує душі (*Ф. Прокопович*). 3. Можливо, і ми коли-небудь дочекаємося, що наші юристи, професори й узагалі посадові особи, зобов'язані по службі говорити не тільки вчено, але й зрозуміло і гарно, не будуть виправдовуватися тим, що вони «не вміють» говорити. Адже в принципі для інтелігентної людини погано говорити повинно б вважатися такою ж непристойністю, як не вміти читати й писати (*А. Чехов*). 4. У тоні голосу, в очах, у виразі обличчя мовця є не менше красномовства, ніж у самих словах (*Жан Лабрюель*).

 163. Поміркуйте й скажіть, яким було досі та яким є зараз ваше ставлення до риторики. Розгляньте **додаток 11**. Яким чином світлини й малюнки, що утворили колаж, розкривають суть риторики? Яких малюнків чи світлин тут бракує? Розкажіть про те, які деталі формують у вашій уяві образ риторики.

 Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

164. За визначенням Л. Мацько, риторика є «наукою успіху». Доберіть приклади, що підтверджують цю думку, і розкажіть про це.

165. Прочитайте. Візьміть один із висловів за тезу, доберіть 3-4 аргументи на підтвердження її.

1. Хто не вміє говорити – кар'єри не зробить (*Б. Наполеон*). 2. Уміння говорити – це означає сказати так, щоб у вашому слові відчували вашу волю, культуру, особистість. Цього потрібно вчитися (*А. Макаренко*). 3. Факти – найкраща річ у мовленні (*А. Коні*). 4. Поняття «риторика» значно ширше за поняття «ораторське мистецтво», оскільки охоплює широкий спектр знань, умінь і навичок від виникнення ідеї до самого процесу мовлення (*З. Савкова*).

166. Дізнайтеся, яку риторику називають чорною. Розкажіть про суть її й висловіть свою думку щодо неї. Доберіть ілюстрації, що унаочнюють чорну риторику.

§ 16. МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ

Привабливість і цінність життя

167. Як ви розумієте епіграфи уроку? Наскільки для мовця важлива «височінь ціннісного сходження»? Що це означає для вас? Які цінності для вас є визначальними?

168. Розгляньте таблицю, знайдіть відповідні частини тлумачення. Пригадайте ключові поняття теми уроку. Поміркуйте й скажіть, від чого залежить результат спілкування.

1. Той, хто говорить.	1. Місце спілкування.
2. Де відбувається мовленнєва взаємодія.	2. Адресанти, слухачі, (аудиторія).
3. Те, про що говорять мовці.	3. Стан мовця, слухачів.
4. Т (той, та), кому адресоване висловлення.	4. Мовець (адресат).
5. Коли відбувається спілкування.	5. Предмет мовлення.
6. Я себе почувають учасники спілкування.	6. Час спілкування.

Мовленнєва ситуація — сукупність обставин і умов, необхідних для здійснення мовленнєвої дії.

169. І. Прочитайте текст. Що вас здивувало в ньому? Як ви розумієте суть слова «значущість»? Наскільки важливо для людини усвідомлювати свою значущість? Чи може здатність комунікувати зробити людину значущою?

Якби нашим предкам не було притаманне відчуття значущості, цивілізація була б неможливою...

Саме прагнення відчувати свою значущість примусило неписьменного, пригніченого бідністю бакалійника* вивчати книжки з права, які він знайшов на дні бочки з домашнім скарбом. Ви, мабуть, чули про цього бакалійника. Його звали Лінкольн.

Саме бажання своєї значущості дало Діккенсу натхнення написати свої безсмертні твори. Воно надихнуло сера Крістофера Рена створити симфонію в камені. Це бажання підштовхувало Рокфеллера накопичувати мільйони, яких йому ніколи не витратити.

Це бажання примушує нас носити модний одяг, купувати найсучасніші моделі автомобілів і розповідати, яких чудових дітей ми маємо. І це ж бажання зваблює багатьох підлітків долучатися до кримінальних справ...

Якщо ви скажете мені, завдяки чому ви задовольнили своє почуття значущості, я скажу вам, хто ви. Це визначає вашу вдачу. Це найістотніша ваша риса. Наприклад, Джон Рокфеллер задовольнив потребу значущості, уклавши гроші в побудову сучасної лікарні в Пекіні, попіклувавшись про мільйони людей, яких він ніколи не бачив і не побачить. Джон Диллінджер, навпаки, відчув значущість, ставши бандитом, грабіжником і вбивцею.

Суттєва відмінність між ними – це спосіб, яким вони задовольняли своє почуття значущості (*За Д. Карнегі*).

Сьогодні немає жодної сфери суспільного життя, де можна було б обійтися без спілкування. Від того, яким воно є:

бажаним/небажаним,
гармонійним/конфліктним,
підготовленим/непідготовленим,
вдалим/невдалим –

залежить дуже багато: настрої людини, бажання жити й працювати, розв'язання багатьох особистих і суспільних проблем, результати роботи, стосунки в родині, між друзями й колегами й навіть між державами.

Кожен учасник спілкування здатний сам регулювати цей процес і впливати на результати. *Результативність спілкування залежить від таких умінь:*

- обирати тему й зміст спілкування;
- розпочинати й завершувати розмову;
- налагоджувати контакт зі співрозмовниками;
- ставити запитання;
- забезпечувати зворотний зв'язок;
- формувати у співрозмовника позитивну думку, прихильність до себе;
- орієнтуватися в умовах спілкування;
- добирати засоби, адекватні для вираження думок і намірів;
- відчувати свого співрозмовника (почуття емпатії), його стан і наміри;
- слухати й чути інших;
- поступатися своїми амбіціями, визнавати право на іншу думку та ін.

Спілкування не може бути успішним і приємним за умови, якщо:

- учасники спілкування не мають достатньо часу, поспішають;
- учасники мовленнєвої ситуації не готові до спілкування;
- мовці знервовані, роздратовані;
- хоч один з учасників орієнтований на конфронтацію;
- немає сприятливого для розмови місця.

Елементи, що формують характер мовленнєвої ситуації

<ul style="list-style-type: none"> • кількість учасників; • соціальна роль, статус учасників (партнери, друзі, сусіди, керівник і підлеглий, учитель і учень, підліток і людина літнього віку, гість і господар); • мета спілкування (обмін думками, інформацією; переконування, здійснення впливу, обстоювання власної думки). 	<ul style="list-style-type: none"> • характер стосунків між мовцями (друзі, знайомі, приятелі, недруги, однопумці, опоненти); • вид зв'язку між мовцями (безпосередній – дистанційний контакт); • форма спілкування (усна – писемна, монолог – діалог – полілог).
--	--

Розуміння мовленнєвої ситуації – запорука вибору правильної мовленнєвої поведінки. *Мовленнєву поведінку* визначають такі складники її: особливості добору мовного матеріалу (слів, словосполучень, речень і текстів); особливість звучання (інтонація, сила, тон, темп, тембр, тривалість пауз); міміка, жести, погляд, поза мовців; просторове розташування учасників спілкування.

170. І. Прочитайте текст. Охарактеризуйте ситуацію спілкування. Визначте, де це можливо, елементи, що формують характер її. Оцініть мовленнєву поведінку й охарактеризуйте кожного з учасників спілкування.

Якогось вересневого надвечір'я мій сусіда Сашко, пастух і горлопан, завітав до мене випити чаю. Ми заварили чай, посідали на ганку, почали обговорювати новини, а згодом мова непомітно зупинилася на темі квітів.

– Оце в тебе багато цвітів, – сказав Сашко. – Нащо вони тобі? Лучче б картошки насадив. От що толку, що вони тутечки красніють? Я б ще зрозумів, якби ти був жінкою, ну ти ж здоровий мужик. Що заставило тебе розводити стіки квітів?

– Ти про самураїв чув? – запитав я у відповідь.

– Чув, канешно. Круті чуваки були, як наші козаки, а мо' й хуже. Я кіно дивився, дак вони там такі коники викидали, що тобі й не снилося! А один, чуеш, зробив характерію й попав за це в рай. Сам – у рай. Через то вони так і називаються.

– А ти знаєш, що, крім цього, від справжнього самурая вимагали ще й уміння складати букети?

– Бу-ке-ти? Та ти шо, збожеволів?

– Я тобі серйозно кажу. Це мистецтво називається ікебана.

– Овва! А шо це їм давало?

– Сашку, – сказав я, – скільки разів у житті ти розглядав уважно квітку, хоч одну?

– Та що я – дурень? Ніскільки, – чесно признався Сашко.

– Ти не один, – заспокоїв я його. – Мільйони людей народжуються, живуть і помирають, жодного разу за все життя не роздивившись, як побудована квітка. Наприклад, он ота біла айстра. Людина прожила сімдесят років, тинялася туди-сюди, їла, пила, крала обмішку з ферми, співала, билася. А тоді прийшов її час помирати, вона лягла собі, склала руки – і раптом згадала, що жодного разу за сім десятиліть не бачила, як саме побудована айстра. Скільки в неї пелюсток? А це ж так просто було: підійти до квітки, присісти на п'ять хвилин й уважно роздивитись! Не знайти п'яти хвилин за сімдесят років! Сімдесят осеней цвіли білі айстри, до неї цвіли, для неї – а вона навіть не глянула. От навіщо жила та людина, поясни мені, якщо п'яти хвилин життя для квітки не знайшла?

Сашко мовчки загасив цигарку, підвівся пішов до квітника. Я спостерігав за ним. Він наблизився до білої айстри, якось несміливо і шанобливо, присів

біля неї навпочіпки. Не знаю тепер, скільки він там сидів, сім хвилин чи сім століть. Він сидів, не торкаючись її пальцями, тільки дихав. А вона відважно дивилася йому в очі. І були вони тільки вдвох у цьому безмежному, такому скороминущому, світі. Складаючи собою вищу єдність.

– Ти маєш рацію, – сказав Сашко. – Я оцінив. Дякую за чай.

Через півроку його не стало, він згорів блискавично від тяжкої хвороби. Дивлячись на заметіль сливового цвіту і пригублюючи зелений чай з жасмином, я знаю, що він не марно прожив своє життя. А ще думаю, що з нього вийшов би непоганий самурай (*К. Москалець*).

II. Запитання й завдання:

1. Чи є в тексті порушення норм літературної мови? Якщо так, то яких саме? Назвіть їх.
2. Охарактеризуйте учасників спілкування за мовленнєвою ознакою. Що може сказати про людину її мовлення?
3. У чому мовці вбачають привабливість і цінність життя?
4. А як вважаєте ви?
5. Чи поділяєте ви думку одного з мовців про те, що дуже важливо для кожної людини знайти час для квітки?
6. Чи знаходите ви час, щоб помилуватися красивим у природі?
7. Що найбільше приваблює вас? Чим ви любите милуватися і як почуваете себе в такі хвилини?

171. Кажуть, що трави й квіти можуть зробити ваше життя кращим. А як саме?

Екологія слова: Називаймо правильно: **жоржини** (а не *георгіни*), **айстра** (а не *астра*), **братки** (а не *анютині глазки*), **конвалія** (а не *ландиші*), **деревоподібна півонія** (а не *деревовидний піон*), **астильба** (а не *астільба*), **глід** (а не *бояришник*), **конюшина** (а не *клевер*), **дзвоники** (а не *колокольчики*), **ялівець** (а не *можжевельник*).

172. Прочитайте текст. Виконайте завдання й дайте відповіді на запитання.

– Ви помітили, скільки квіток, – почув позаду хлопчакуватий голос, – мають хрестоподібні пелюстинки?

Старий не підводячись обернувся й побачив звислі з кладки ноги в збитих кросівках. Хлопчина в чорній сорочці й таких же штанцях помахував бадиліною.

– І ваш калган, і мій чистотіл, і пахучий бузок, і поживна конюшина, і розкішний рододендрон, і багато інших.

– Це правда, – potwierдив старий неохоче. – Рододендрон – божественна зелень.

– Уся зелень божественна, – протяжно виповів хлопчище, як учитель на уроці. І старому це не сподобалося. – До слова сказати, я вже другий місяць никаю горами, щоб знайти рододендрон. Та марно. А кажуть, що зараз він саме у цвіт убирається.

– Нащо він тобі? – запитав старий для годиться.

– Нінащо. Хочу подивитися. Хіба цього мало?

Старий ковзнув у його бік підозрілим поглядом і раптом сказав:

– Я знаю, де ростуть рододендрони.

Той мовчав, мрійливо вдивляючись у хитку прозорість води. А потім підвівся і повагом, ніби для себе самого, мовив:

– Можливо, я колись теж знатиму це. – Й обернувся до старого: А Ви залишайтеся в здоров'ї й терпінні, – і пішов під гору, сутулий, худенький, як недолітне галченя.

Старому не сподобалося, як той попрощався. Терпіння він йому бажає. Що ти, хлопчику, знаєш про терпіння, щоб його комусь зичити? І чому – терпіння? Кого і що тут терпіти?

Старий спровадив очима вутлий чорний силует, що розтанув у просвітах чагарів. Грибник – не грибник, турист – не турист, якийсь заброда. Чудний, і сорочина в нього чудна, ледве не до колін. І очі має дивні: глянув – м'яку печать поклав. І смішок не для когось, а для себе. У собі. Та посмішка точилася десь із повноти його внутрішнього світу... (М. Дочинець).

Запитання й завдання:

1. Охарактеризуйте мовленнєву ситуацію (учасники, мета, місце, наміри, стан мовців, статус, характер стосунків, форма спілкування, а також жести, міміка тощо).
2. Чому дідусь назвав подумки хлопця *забродою*? Кого в народі так називають?
3. Чи можна таке спілкування вважати гармонійним і результативним? Чому?
4. Яких правил етикету тут бракує? Чи наділені мовці почуттям емпатії*?
5. Поділіть із сусідою по парті ролі й перебудуйте діалог на свій лад.
6. Як правильно наголосити слова *рододендрон*, *повагом*, *нінащо*?
7. Продемонструйте, як правильно вимовити слова *розтанув*, *убирається*.

173. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Чи є інформація, що може змінити вашу поведінку, ваше ставлення чи певні твердження, які раніше ви вважали правильними?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

174. Випишіть із художнього тексту фрагмент спілкування героїв твору. Опишіть ситуацію, охарактеризуйте її згідно з інформацією параграфа.

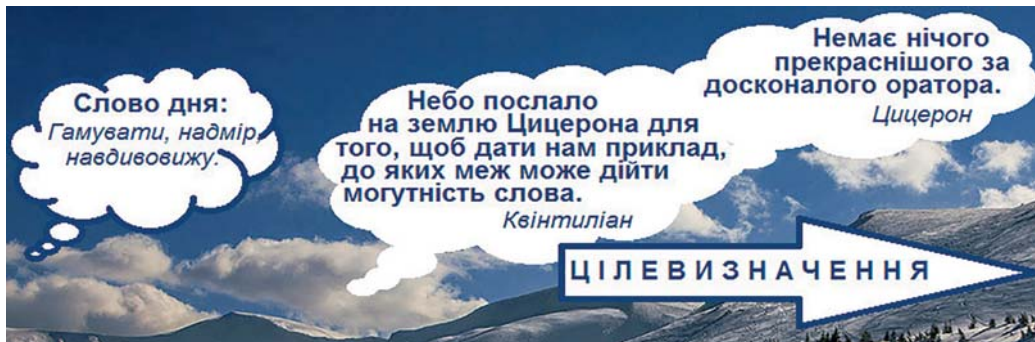
175. Прочитайте текст. Вам цікава ця інформація? Чому? Яке значення для людини мають приємні миті життя і спогади про них? Напишіть роздум про це.

Психологи пропонують перелік приємних для людини відчуттів, а саме: вдихнути аромат нової книжки, поцілувати дитину в гладеньку ніжну щічку, лягти щокочу на прохолодну подушку, стати під душ комфортної для вас температури, уперше поцілувати того, хто вам приємний; відчутти промені південного сонця на своїй шкірі, пройтися босоніж по теплому піску вечірнього пляжу; одягти свіжу напрасовану річ, прогулятися під літнім дощем, пробігти босоніж по траві, вдихати запах озону після грози, зробити ковток води в спеку, погріти замерзлі руки біля вогню, слухати муркотіння кота; закутатися в плед, коли за вікном дощ, відчутти знайомий запах дитинства...

176. Змоделюйте ситуацію для спілкування на одну з тем «Навіщо знати кожну рослину?», «Чи торкнуться нас проблеми глобальної екології?», «Що має знати кожен турист?». Доберіть і запишіть аргументи на підтвердження вашої тези.

§ 17. ОСОБИСТІСТЬ МОВЦЯ

Відповідальне ставлення до кожного вжитого слова

Ключовим словом риторики є оратор. Відточування ораторської майстерності – це тривала в часі, цілеспрямована й наполеглива робота.

Сформувавши оратора за кілька уроків риторики неможливо, однак ці уроки дадуть змогу вам стати компетентними мовцями. Важливо, щоб ви це усвідомили й поставили перед собою таку мету. Бо саме мовлення є вашою візитівкою і статусною ознакою. Свій статус на майбутнє визначає кожен для себе індивідуально. Це має бути ваш свідомий вибір. Для когось достатньо й просторіччя, хтось майже змирився й полюбив суржик, та серед вас є багато таких, хто прагне досягти більшого, а тому має плекати в собі гарного мовця, цікавого співрозмовника вже зараз.

177. Прочитайте. Дайте відповіді на запитання.

Є різні люди, і вони по-різному ставляться до мови. Одні розуміють усю глибину значення мови в житті народу, тому плачуть їй і леліють, дбають про неї, невпинно збагачують свій словник, фразеологію, образність.

Послухаєш таку людину: мова ллється, як музика, – багата, барвиста, пересипана народними висловами, прислів'ями. Є люди малоосвічені або й зовсім без освіти, але які від природи мають тонке чуття мови. З них бувають талановиті казкарі, оповідачі... Однак є навіть освічені люди, які не дбають про мовлення. Говорять неохайно, суржилом, не стежать за чистотою слова. Та ще гірше буває, коли людина нехтує мовою свого народу. Справжня любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови. Людина, байдужа до рідної мови, – дикун (*За М. Шумилом*).

1. Як ставитеся до мови ви? У чому це проявляється?
2. Чи можна вважати освіченою людину, у якої бідний активний словник, яка пише й говорить з помилками?
3. Що означає «дбати про мову»?
4. Чи є у вашому оточенні люди, які дбайливо ставляться до мови?
5. Яку позицію для себе обрали ви?

178. Згрупуйте епітети до слова «мовлення» за такими ознаками: 1) характер звучання; 2) правильність, відповідність нормам; 3) багатство й краса; 4) оригінальність. Додайте до кожної групи кілька своїх прикладів. Які характеристики є для вас найважливішими?

Бездоганне, гарне, розвинене, неповторне, чітке, самобутнє, барвисте, чисте, ясне, гучне, дивовижне, виразне, зразкове, мелодійне, милозвучне, відшліфоване, зрозуміле, принадливе, м'яке, дзвінке, привабливе, плавне, образне, по-

вільне, приємне, оригінальне, різке, розмірене, солодкозвучне, співуче, непітливе, багатогранне, розкішне, яскраве.

Грані особистості мовця:

Морально-етична
(наявність таких чеснот,
як справедливість,
чесність, ширість та ін.)

Інтелектуальна
(багатий словник,
логічний виклад,
переконливість,
знання предмета
мовлення)

Естетична
(ясність, вишуканість
висловлення, краса
звучання, оригінальний
добір слів і виразів)

Учені характеризують особистість як єдність тіла, душі й духу. Тому кожна людина відрізняється від іншої і зовнішністю, і властивостями характеру, темпераменту, волі, інтелекту, душевними устремліннями, своєрідністю почуттів і переконань. Дуже важливо, щоб самовідчуття особистості було цілісним, гармонійним.

А це можливо тоді, коли одні вчинки людини не суперечать іншим. Коли думки впорядковані і спрямовані на добро.

Особистість людини проявляється у вчинках, а кожен вчинок пов'язаний із мовленням. Тому сказати, якою є людина і її особистість можна, проаналізувавши її дії й мовлення.

Образ мовця формує його мовлення. Ціннісні риси мовця залежать від того, якою людиною він є, яким є його активний словник, наскільки ретельно він добирає слова, як інтонує своє мовлення, чи дотримується норм літературної мови.

Здавна великого значення надавали моральним характеристикам мовця. Моральна настанова – це готовність і бажання мовця діяти відповідно до певних моральних норм і принципів, уявлень про добро і зло, справедливість і обов'язок.

Отже, особистість мовця багатогранна.

? 179.1. Прочитайте прислів'я, поясніть, що вони означають. Поміркуйте, які з них характеризують мовця, а які – містять для нього рекомендації.

1. Хоч варила не варила, аби добре говорила. 2. У короткого розуму довгий язик. 3. Гадина в його словах дихає. 4. Довго думав, так добре сказав. 5. Меле день до вечора, а послухати нічого. 6. Гострий язик – дарування, а довгий – покарання. 7. Красне слово – золотий ключ. 8. Мудра голова не говорить лихі слова. 9. Співати добре разом, а говорити окремо. 10. Ти йому про діло, а він про козу білу. 11. Не вчи орла літати, рибу плавати, а солов'я співати. 12. Дай язикові волю, заведе в неволю. 13. Коли хочеш що сказати, то подумай, як почати. 14. Не все треба людям знати, треба й собі щось сховати. 15. На його слові можна мур мурувати. 16. Красно говорить, а слухати нічого. 17. З пустого в порожнє переливає.

II. Чи є тут фразеологізми-синоніми?

180. Відомо, що в образі оратора немає головних і другорядних деталей, тут важливо все: як він зайшов; його мовлення; постава; вираз обличчя; хода; чи вмів він приховувати хвилювання; здатність керувати своїми емоціями; жестикуляція; одяг; охайність тощо. Що з переліку вимог до оратора важливе для вас як мовця й співрозмовника?

181. Прочитайте висловлення відомих людей про оратора й мовлення. Поясніть, як ви їх розумієте. Узагальніть прочитане й скажіть, які з порад чи вимог є актуальними й корисними для вас.

1. Недобросовісні оратори прагнуть зобразити погане хорошим (*Платон*). 2. Ганебно говорити одне, а думати інше (*Сенека*). 3. Ораторське мистецтво немислиме, якщо оратор не оволодів досконало предметом, про який хоче говорити (*Цицерон*). 4. Оратори, які ніяк не можуть зупинитися, – справжні мучителі (*І. Бехер*). 5. Уміння точно цитувати – талант набагато рідкісніший, ніж здається (*П. Бейль*). 6. Найкращим оратором є той, хто своїм словом і повчає, і дає насолоду, і справляє сильне враження (*Цицерон*). 7. Обережність у словах вища за красномовство (*Ф. Бекон*). 8. Обов'язок оратора – говорити правду (*Платон*). 9. Оратор, який виступає перед певною аудиторією, повинен урахувати рівень її здібностей, інтересів і заботливості; інакше він даремно буде розраховувати на вплив серед слухачів і на їхню прихильність (*Д. Юм*). 10. Майбутній оратор повинен мати від природи розумові здібності, сильний голос, міцне тіло, здоров'я, приємну зовнішність тощо (*Квінтіліан*).

182. Прочитайте прислів'я і приказки. Поясніть значення. Поміркуйте над тим, яку роль у мовленні вони виконують. У якому контексті доречно вжити їх?

1. Не хвались піччю в нетопленій хаті. 2. Курка, яка не несеться, багато квокче. 3. Обіцянка благородного – зобов'язання. 4. Про свято держав, та в будень сказав. 5. Говорить три дні, а все про злидні. 6. Та у нього на осипці кислиці, а на вербі груші ростуть. 7. Почуте бережи, час прийде – стане в нагоді.

183. Прочитайте висловлення відомих людей. Поставте один одному запитання, відповіді на які є в цих реченнях. Зробіть висновки, наголосивши в них на важливості мовлення в житті людини.

1. Перед оратором як художником слова стоїть завдання знайти таке поєднання слів, щоб воно утворювало художню цінність (*З. Куньч*). 2. Справді красномовним може називатися той, хто поєднав красномовство розуму й серця з красномовством доброчесності (*М. Кошанський*). 3. Ораторське мистецтво немислиме, якщо оратор не оволодів досконало предметом, про який хоче говорити (*Цицерон*). 4. Мудрий усі проблеми розв'язує словами, а не зброєю (*Теренцій*). 5. Висловлення, об'єднані сукупно, є мовленнєвим паспортом людини (*В. Карасик*). 6. Плутарх, порівнюючи двох ораторів, Демосфена й Фокіона, говорив, що перший був найвеличніший, але другий – найбільш майстерний. Він впливав на слухачів не тільки силою промов, але й бездоганністю життя, розуміючи, що одне-єдине слово, один порух людини, якій довіряють, вагоміший, ніж розлогі докази (*Зі збірника «Про ораторське мистецтво»*).

184. Прочитайте тексти. Які риси гарного співрозмовника виділяють автори? У чому, на вашу думку, полягає унікальність Петра Яцика й Івана Франка як співрозмовників?

1. Він – рідкісний співрозмовник. Навіть коли говорять про речі серйозні, складні чи й нудні, як на мене, далекого від бізнесу гуманітарія, фонтанує** дотепами, афоризмами, переходить на притчі. Яцик просто не вміє бути одноманітним і геть розвіює уявлення про ділову людину як про щось подібне до комп'ютера. Так, він може принагідно сипнути цифрами, але за ними відразу ж постануть ті будинки, що він їх вибудував, люди, які працюють у його фірмах, а потім непомітно підведе до думки, що ті цифри – вимір інтелектуальної й фізичної енергії, популярно розшифрує їх.

Я завжди боявся цифр, завжди почувався відстороненим і відчуженим од їхнього загадково холодного світу. Вони були для мене такою ж абстракцією, як, скажімо, антисвіт чи подих неандертальця в глибині століть. А тут раптом цифри задихали майже інтимним теплом, перетворилися на матеріально зримі образи (*М. Слабошпицький*).

2. Іван Франко – справжній ритор, що володіє українським словом, багатством лексики, виразними мовними засобами, обізнаний з основами риторики, вміє словом зацікавлювати, переконувати, хвилювати**, характеризувати, оцінювати, спонукати, заохочувати, а передусім виказувати любов, повагу та шану. Він уміє бути толерантним, доброзичливим, коректним, уміє вибачати кривдників. Він знає і любить українську мову в усіх її іпостасях, неперевершено обізнаний з українською культурою, але, будучи справжнім поліглотом, знає і поважає інші мови й культури світу (*Т. Космеда*).

185. Древні мудреці казали: «Людину характеризують 4 моменти: що вона робить, як вона вдягнена, що говорить і як говорить». А ви якої думки?

186. Прочитайте речення. Які риси мовця виявляються в них?

1. «Моя таємниця, – мовив військовий капелан, – проста: достатньо наповнити кожен мить чистим і щирим, як ранішня роса, добром. Узяти із глибини серця й покласти в час. Недорого, але надзвичайно красиво. Найважливіше – допомагати людям повірити в їхню доброту. Зло нівечить і вбиває сумнівом. Повірити в свою доброту – значить відшукати в собі Бога» (*А. Зелінський*). 2. «Геніальною була та українська жінка, яка перша отак побілила хату, – заговорив до хлопців Степура. – Яку це душу треба мати, щоб догадатись і такою білою зробити свою оселю, який треба було мати від природи високий смак естетичний...» (*О. Гончар*). 3. «Ні-ні, ніхто нас не виганяв, ми од Людки йдемо, в неї бульбу садили, – пояснила запинаючись. А відтак переступила поріг ошатної господині й додала: – Бабо Дарино, опшето я того... спитати хотіла, то єсть сказати... Нема мені з ким поговорити...» (*За Ж. Куявою*).

Екологія слова: Говорімо правильно: читати, рибалити, торгувати, досліджувати (а не займатися читанням рибальством, торгівлею, дослідженням); давати комусь спокій (замість залишати когось у спокої), завдати удару (а не нанести удар), знічев'я (а не від нічого робити).

187. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Наголосіть на тому, що нового ви дізналися й чи вплинув матеріал уроку на ваші плани на майбутнє.

188. Чи знаєте ви, кого в народі називають *мотузьяна душа*? Поясніть.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

189. I. Прочитайте уривок твору. Яке ваше загальне враження від ситуації мовлення?

Першим його обнову помітив Вітько Лобода. Він витріщився на Денисові ноги так, ніби побачив там живого скорпіона.

– Ні фіга собі! – крикнув Лобода! – Народ! Гляньте, які в Потапа кроси! Всі, хто був у роздягальні, почали зглядатися на Дениса.

– Кльові! – то підійшов Ромко Загурський. Присів, помацав задник кросівок і прицмокнув від захвату. Потім відвернувся, сів на лавку і тихо додав: Тільки як свиню не вдягай, а вона свинею і залишиться!

Денис не почув, але ті слова долетіли до вух кількох хлопців, і вони почали сміятися, хитро косуючи на Потапа.

– Чого іржете, наче коні? – в роздягальню зайшов Матвій. – Вівса нажерлися, чи що? Він теж помітив нове взуття, звів очі на Потапа й промовив:

– Класні кросівки! Здоровий зноси, та ще в краці вберися (*За С. Гридіним*).

II. Проаналізуйте ситуацію за схемою:

1. Яка подія в центрі мовленнєвої ситуації? Хто з мовців імпонує вам?
2. Чи потрібно робити комплімент один одному? Чому?
3. Хто з учасників спілкування щиро зробив комплімент?
4. Хто з мовців нещирий? Чому?
5. Уявіть себе на місці Потапа. Чи було б вам затишно, комфортно?
6. Що позитивного в цій ситуації?
7. Доберіть слова, словосполучення і речення, якими можна висловити захоплення.
8. Перебудуйте текст таким чином, щоб вам у ролі Потапа було приємно й комфортно.

190. Знайдіть в інтернеті інтерв'ю з українським письменником, художником чи іншою відомою людиною. Випишіть у зошит ті фрагменти, що характеризують цю людину як мовця. Прокоментуйте й дайте характеристику мовцеві.

191. I. Прочитайте уривок з твору. Охарактеризуйте себе трьома словами як людину, (як мовця, як доньку, як сестру...). Попросіть зробити це маму, сестру, подругу. Зіставте відповіді й зробіть узагальнення. На основі них підготуйте есе «Мій світ і я в ньому».

Мені подобається, що ніхто навколо не знає, яка я насправді людина. Якби попросити моїх подруг, однокласників, знайомих, учителів і навіть родичів написати три слова, які характеризують мене найкраще, ці слова були б такі: *усмішка, каре, окуляри*, або: *світшот, пепсі, піца*, чи: *легкість, сміх, жарти*, або навіть: *уважність, чемність, сумлінність*.

Насправді ж я взагалі не така. Ніщо з цього мене не характеризує. Якби слова обирала я сама, це були б *листопад, туман, осінь*. І осінній запах, і дощ, і мокрі горіхи в траві (*Г. Ткачук*).

II. Про що, на вашу думку, свідчить фраза «ніхто навколо не знає, яка я насправді людина»? Це добре чи погано?

§ 18. АУДИТОРІЯ

Принципи як «центри» людського життя

192. Поясніть, як ви розумієте епіграфи уроку. Назвіть основні принципи вашого життя. Наскільки це важливо – мати принципи й керуватися ними в житті?

Кожному з вас хоч раз у житті доводилося говорити перед аудиторією. І кожен переживав у цю мить різні відчуття: задоволення, радості, тріумфу, страху, невпевненості, розгубленості, сорому тощо. Запевняємо вас: кризь мури бар'єрів спілкування доводилося пройти дуже багатьом успішним нині людям.

Комусь вміння спілкуватися публічно даровано природою, а хтось не вірить у свої сили, боїться цього панічно. Пам'ятайте: публічність сьогодні – життєва необхідність. Уміння, про які йтиме мова на уроці, допоможуть вам подолати невпевненість, страх та інші перешкоди, стати цікавими для себе й інших, налагоджувати міжособистісні контакти, а в майбутньому – зробити успішну кар'єру. Кожен мовець хоче бути почутим, тобто мати поруч слухачів, які виявляють інтерес до до нього як співрозмовника. Як стати бажаним для слухачів? Про це й піде мова на уроці!

193. Прочитайте матеріали таблиці. Поясніть, навіщо потрібно вміти моделювати аудиторію.

<p>Змоделювати аудиторію – означає зібрати якомога більше про неї інформації: про вік, стать, освіту, соціальний статус, професію, інтереси, уподобання, життєві принципи, мету, з якою слухачі зібралися, настрої аудиторії.</p>	<p>Головні показники взаєморозуміння між мовцем і слухачами – позитивна реакція на слова, зовнішнє вираження уваги у слухачів. Кращим засобом проти страху є постійна практика публічних виступів. Навіть перший виступ – це вже крок у накопиченні досвіду про себе, про причини свого хвилювання, про свої недоліки.</p>
<p>Аудиторія слухачів – це те, заради чого виникла й розвивалася риторика. Виділяють такі типи аудиторії:</p> <ul style="list-style-type: none"> • прихильна, • байдужа, • ворожа (і навіть агресивна), • комбінована. <p>Завдання оратора – не втратити прихильних, зацікавити байдужих, заспокоїти агресивних.</p>	<p>Контакт зі слухачами забезпечують такі принципи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • щирості (<i>не лукавте, будьте відвертими</i>); • якості (<i>пропонуйте якісний матеріал; старанно готуйтеся</i>); • людської гідності (<i>ставтеся з повагою до себе й до кожної людини</i>); • прагнення добра й гармонії (<i>спрямовуйте свої дії на добро, прагніть гармонії в усьому</i>); • емпатії (<i>відчувайте і враховуйте стан співрозмовників</i>).

194. Доберіть варіанти звертання й привітання для ситуації, коли перед вами така аудиторія: а) однокласники, однолітки, друзі; б) учителі й батьки; в) незнайомі вам люди поважного віку; г) першокласники й дошкільнята; д) ветерани праці.

Вийдіть перед уявною аудиторією, погляньте їй у вічі, посміхніться, зверніться до неї, привітайтеся й відрекомендуйтеся.

? 195. Прочитайте уривок тексту. Чи поділяєте ви думку письменниці щодо місії інтелектуала? Який зміст укладаєте ви в поняття «публічність»?

Оксана Забужко колись сказала, що місія інтелектуала – публічно проговорювати певні важливі речі. Публічність не обов'язково означає інтерв'ю в газеті. Публічність – це, приміром, коли ти сидиш на «Дзизі», а коло тебе шестеро людей, які хочуть тебе слухати. І в цей момент можна сказати дуже багато речей, які певним чином будуть розвинені в розмові та стануть набутокком усіх (М. Кіяновська).

196. Уявіть себе перед аудиторією. Які почуття викликає у вас така ситуація? Яке бажання виникає першим? Яка аудиторія для вас найбільш комфортна? Чому? Що в слухачах вас відлякує, що насторожує, що змушує бентежитися? Розгляньте малюнки. Побудуйте за ними розповідь про бажаного слухача (слухачів). Свій вибір обґрунтуйте.

Алгоритм поведінки оратора перед аудиторією

- 1 Заздалегідь огляньте місце, з якого доведеться виступати. Не метушіться, поведіть-ся спокійно і впевнено. Не починайте говорити, не дійшовши до місця виступу.
- 2 Витримайте паузу, дайте можливість аудиторії подивитися на вас. Охопіть зором усіх слухачів («намалюйте» очима вісімку) – і починайте!
- 3 Ніколи не починайте свого виступу з вибачень, що вам не було достатньо часу, щоб добре підготуватися, що ви не вмієте так вишукано говорити, як попередній оратор тощо.
- 4 Кожен свій виступ сприймайте як крок до майстерності. З цією метою аналізуйте його, усвідомлюйте свої помилки й причину їх. Помилки – не привід картати себе. Розуміння помилок – це поштовх до вдосконалення.

Порада: ніколи не уникайте нагоди виступити публічно!

197. Прочитайте тексти. Доберіть заголовки до них. Змоделюйте для кожного тексту аудиторію. Перекажіть (виголосіть) один із текстів перед уявною аудиторією.

І. Принципи – як маяки. Це природні закони, яких не можна порушувати. С. Де Мілль, автор монументального фільму «Десять заповідей», зазначав: «Переступити закон неможливо. Ми можемо зламати собі життя, переступаючи закон, але сам закон залишиться непорушним».

Принципи є маяками, від яких залежить зростання й щастя людини, природних законів, що є підґрунтям кожної родини. Ці принципи існували в усіх великих релігіях, філософських системах. Вони становлять невіддільну частину людської природи, свідомості, совісті.

Візьмімо, наприклад, принцип чесності, з якого постає наше поняття рівності й справедливості.

Іншими прикладами можна вважати цілісність і щирість. Вони створюють основу довіри, таку необхідну для співпраці й особистісного зростання.

Ще один принцип – людська гідність, згідно з яким усіх людей створено рівними. А кожна людина наділена не відбірним правом на життя, свободу й прагнення щастя (*За С. Кові*).

II. У мене найкраща у світі робота. Я студіюю, що саме робить людей щасливими. Інститут дослідження щастя – незалежний мозковий центр, зосереджений на добробуті, щасті та якості життя. Ми вивчаємо причини й результати людського щастя, працюємо над покращенням якості життя людей по всьому світі.

Інститут розташовано в Данії. Заснували й розмістили його тут тому, що данці незмінно наявні в переліку найщасливіших націй світу. Ця країна в жодному разі не є досконалою утопією, вона так само має свої виклики й труднощі, але Данія може бути натхненним прикладом того, як підвищувати якість життя громадян. Для багатьох це загадкове явище, адже крім жахливої погоди, данцям ще випало платити чи не найвищі у світі податки.

Згідно з Європейським соціальним анкетуванням, данці – найщасливіші люди Європи. Саме вони найчастіше зустрічаються зі своєю родиною, друзями, а також почуваються найбільш миролюбно й спокійно (*М. Вікінг*).

 198. Зробіть підсумок уроку й озвучте свої висновки щодо власних досягнень.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

 199. Підготуйте текст розповіді для молодшого брата чи сестри на тему «Хобі робить наше життя цікавим і різноманітним».

 200. Напишіть чи доберіть авторський текст, що має бути цікавий вашим одно-класникам. Обґрунтуйте, чому. Перекажіть текст.

201. Підготуйте презентацію на тему «Як зробити аудиторію прихильною».

§ 19. ТЕКСТ ЯК ОДИНИЦЯ СПІЛКУВАННЯ

Краса довкілля в слові

202. I. Пригадайте, що вам відомо про текст, продовживши речення:

1. Текст – це...
2. Є такі ознаки тексту:...
3. Інформаційність тексту – це...
4. Логічність тексту – це...
5. Ключові слова в тексті – це...

II. Поміркуйте над тим, які тексти цікаві й привабливі вам. Пригадайте текст, що вплинув на ваше рішення, ваш вибір чи ваші почуття.

Якщо інші науки досліджують готові тексти, то риторика пропонує правила, настанови й алгоритми створення досконалого тексту – від задуму до оприлюднення. Окремий розділ («Елокуція») класична риторика відводить мовному оформленню, наданню думкам привабливості й естетики.

Риторичний текст є реалізацією задуму, наміру автора вплинути на слухача і водночас здивувати й зачарувати його красою слова.

Параметри риторичного тексту: авторство, адресність, діалогічність, цілісність, зв'язність, впливовість, ситуативність, жанровість.

Риторичний текст повинен мати вплив на почуттєву сферу слухача, викликаючи співчуття, смуток, утіху, ненависть, гнів, обурення, презирство тощо. У працях відомих риторів засобом «отримання розпачу», «стримання заздрості», «збудження почуття сорому» та ін. присвячено окремі розділи.

Отже, риторичний текст – це продукт мовотворчості автора, спрямований водночас на розумову (інтелектуальну) й почуттєву сферу людини.

Цінність риторичного тексту полягає в тому, що в процесі роботи над ним мовець збагачує себе інтелектуально, емоційно й духовно, а свій текст спрямовує на добро й прагне сформулювати у слухачів мовне чуття, смак і викликати відчуття естетичної насолоди.

Древні ритори орієнтували початківців на першому етапі читати багато прекрасних зразків, аналізувати, вивчати їх і виголошувати. Лише після цього робити спроби творення власних текстів.

Етапи підготовки риторичного тексту:		Етапи роботи з літературою:
1) вибір теми;	4) складання плану;	1) читання-добір;
2) визначення мети;	5) записування тексту;	2) читання-ознайомлення;
3) добирання і вивчення літератури;	6) розмічування тексту.	3) читання-вивчення.

У результаті *читання-добору* має бути укладено список літератури; у підсумку *читання-ознайомлення* – визначено джерела, які належить опрацювати, у них зроблено закладки; *читання-вивчення* передбачає як результат виписану інформацію відповідно до складеного попередньо плану.

203. Прочитайте речення, сформулюйте комунікативний намір автора. До яких почуттів людини звернені ці елементи тексту?

1. Він, мамо, гордий. Він козак. Він лицар. І що для нього гроші, мамо? Дим. 2. Наш батько – з тих, що умирали перші. 3. Як він уміє красно говорити! Які в нього займища і луки! Вся Україна полум'ям горить, він і на цьому теж нагрів руки. Де треба, вчасно притамує гнів. Де треба, скаже правди половину. 4. Твій батько, Галю, мудрий чоловік. 5. Ти ж, Богдане, із того дерева, з якого ріжуться королі! 6. А дівчина ж яка! І очі в неї карі. 7. То що ж ви, хлопці, що ж ви, хлопці?! Це ж до такого стиду дожили. Б'єте своїх (*Л. Костенко*).

8. Синь така, що втонути неважко у розхлюпаній чаші небес (А. Царук). 9. Я ще ніколи не бачив таких гігантських лопухів! Верхівками вони здіймалися аж над дерезою, а з величезними листками встелили весь двір. Навіть нікуди носі ступити (М. Слабошпицький). 10. Одним словом, футбол – це життя! Це чудове хобі, яке приносить користь і заряджає позитивом (І. Новосад).

204. Прочитайте поетичний і прозовий тексти. Визначте наміри авторів. Що спільного в них? Розкажіть про настрій і почуття, що виникли у вас після прочитання. Назвіть образи, що формують загальну картину. Які мовні засоби сприяють цьому?

I. Осінній дощ, мов доторки до клавіш...
 Об темні шибки дзенькає кришталь,
 Листки беріз, мов зорі золотаві,
 Вплелись в легку посріблену вуаль.
 Сльозяться вікна. Сяєво лимонне
 В кімнатну тишу сіють ліхтарі,
 Сріблястих крапель соло монотонне
 Періщить листя яблунь у дворі.
 По черепиці бісером стакато* –
 Ох, ці невтішні осені плачі!..
 Журлива липа тулиться до хати,
 Крізь вікна ловить відлиски свічі.
 Ридає небо вперто, мов на збитки,
 По склі стікають струмені води,
 І під дощем, промокнувши до нитки,
 Самотня ніч на гойдалці сидить.

Наталя Данилюк

II. Вночі дощ лив без упину. Здавалося, що десь на горизонті просякла в землю хмара і не може витягнути в неї густі мочалисті пасма.

Цієї осені дощі були холодні й затяжні.

Коли починалася передосіння пора, я завжди згадувала свого доброго діда, який не любив ранніх осінніх дощів, бо вони приносили йому неспокій і гіркий смуток. Довго й сумно дивився він у вікно, попихкуючи тривожно люлькою, буркотів. Його незадоволене нарікання на погоду я слухала мовчки (Л. Нестеренко).

205. Порівняйте речення в правій і лівій колонках. Чим вони відрізняються? Назвіть мовні засоби, що увиразнюють думку, роблять її образною, яскравою.

1. Їх ніщо не радувало.	Їх не радували ні вишиті в хрещик ялини, ні зодягнені в святкові свитки хати, ні булані дими, ні саме сонце.
2. Це був невгамовний біль.	Цього болю не приколишуть ні тополі біля хати, ні гніздо лелеки на хаті, ні сама хата.
3. Минав день, а нато-мість вечоріло.	День склав свої білі крила, а вечір підняв чорні й послав на землю сон.
4. Хатки були ошатні.	Хатки були такі ошатні, наче збиралися кудись у гості.
5. Минали останні дні вересня.	Вересень гортав свої останні сторінки (М. Стельмах).

206. I. Прочитайте тексти й зіставте їх. Що спільного й відмінного в них? Який із текстів справив на вас сильніше враження? Який текст, на вашу думку, переконливіший? Чому?

I. Коли звучить слово «флорист», в уяві постають вишукані букети нареченої, граційні ікебани, колони банкетної зали, повиті квітковими гірляндами... Усю цю красу створюють флористи, майстри, яким під силу створити не лише окремий букет, але й оздобити квітами та зеленню будь-який предмет – від крихкого келиха до величезної зали.

Мистецтво флористики сягає корінням сивої давнини. Ще 5000 років тому в Стародавньому Єгипті будинки багатіїв прикрашали квіткові гірлянди й букети. У Стародавній Греції зародилося мистецтво плетіння вінків, якими прикрашали голови переможців і царів.

Відтоді професія флориста не втратила своєї актуальності. Нещодавно в Британії було проведено дослідження, у результаті якого з'ясовано: найшасливішими себе вважають представники творчих професій, що дарують світові Красу. Такими названо косметологів-візажистів, перукарів і флористів.

Професія флориста може стати справжнім покликанням для людини творчої, яка володіє вишуканим художнім смаком, любить квіти й інші рослини, а також уміє знаходити спільну мову з людьми, узгоджуючи їхні побажання й пропонуючи власні ідеї.

Людині природно властивий потяг до прекрасного, тому флористи незмінно популярні в наш час (*З інтернету*).

II. Флорист – це той, хто озеленює приміщення і декорує інтер'єри за допомогою квіткових композицій. Схожа професія – ландшафтний дизайнер. Різниця полягає в тому, що флорист працює зі зрізаними квітами й декорує інтер'єри, а ландшафтний дизайнер прикрашає ділянки під відкритим небом.

На представників цієї професії сьогодні є попит на ринку праці. Незважаючи на те, що вищі випускають велику кількість фахівців у цій галузі, багатьом компаніям і підприємствам потрібні кваліфіковані флористи.

Флорист може допомогти створити настрій тільки за допомогою квітів і трав. Подарувати квіти – означає висловити людині свої почуття: любов, повагу, визнання. Це одна з шанованих форм спілкування між людьми й водночас мистецтво, яке потрібно пізнавати. Потрібно завжди пам'ятати про те, що квіти, які ми даруємо, характеризують наш смак і допомагають висловити наше ставлення до того, кому ці квіти призначені.

Професія флориста сьогодні не є рідкісною, адже в нашій країні вона досить поширена. Уже кілька років на ринку праці є попит на представників цієї професії (*З інтернету*).

II. Зіставте елементи композиції: вступ, основну частину, висновки. Запропонуйте власний варіант вступу й висновків.

207. Прочитайте тексти. Які ознаки дають підстави вважати їх риторичними? Поділіться своїми почуттями й враженнями від прочитаного. Обговоріть композиційні елементи першого тексту, визначивши вступ, основну частину й висновки.

I. Цю історію хочеться казати найдорожчими словами, що даються людині в рідкісні, неповторні години.

Хочеться кожне слово помити в українській криниці, де дівчина воду брала, і поставити слова чистими рядами, щоб незабутнє виграло в них, як сонце на Великдень і радувало людські серця у великі й важкі часи.

Хотілось би вишити слова, мов червоні квіти на холодних рушниках, і розвішати рушники в кожній хатині, аби хто на них не глянув, з якого боку не зайшов, щоб вони завжди були непорочними, як говорила колись про себе моя скорбна мати.

Де вони! Ой вийду я на високу гору і гляну на захід, на Україну. Подивлюсь на перетяте прожекторами небо, перелічу знайомі зорі. Пригадаю літа молодії,

коли не топтав я землі ще, а плавав неначе над нею, коли думав ошчасливити світ своїми красивими вчинками, як і всякий юнак, і марив про свою улюблену, складаючи слова, а зайняти не смів.

Багато вітрів прошуміло над головою. Уже і голова сива. І не літаю вже, і близько неначе земля, і бачити став щось далеко.

Де ти, моя юність крилата? Прилітай до мене хоч на годину. Припливи до мене в гості весняною водою по Десні, принеси оті слова (О. Довженко).

II. У східній культурі існує правило: «Чистота – друга справа після благочестя». Чистий – означає прекрасний. Отже дотримання суворих правил особистої гігієни – перша умова краси. Та не лише тілесну красу мають на увазі, а й не менш важливу – духовну, підтримувати яку значно важче.

У східній філософії постулати душевної гігієни сформульовані напрочуд тонко й образно. На Сході існує сім основних правил чистоти:

«Чистота рук» означає не брати зайвого. Неможливо наживатися за рахунок іншої людини. Якщо гроші призначалися не вам, а ви здобули їх підступно, вони стануть причиною проблем у вашому тілі й у житті.

«Чистота вух» привчає не слухати людей наляканих, озлоблених і заздрісних, захищати свій слух від пліток і нікчемних розмов.

«Чистота очей» закликає не забруднювати свій зір заздрістю й пожадливістю до того, що має ближній, не бруднити своїх очей спостереженням сцен насильства й жорстокості. Тримайте свій погляд у чистоті, спостерігаючи за досконалістю світу й урочистістю його кольорів.

«Чистота рота» повчає не забруднювати свій рот зайвою багатослівністю і лихослів'ям. Злі нотки вашої мови сильно забруднюють ваше тіло й життя.

«Чистота тіла й одягу» закликає утримувати тіло й одяг у чистоті, бути уважними до свого зовнішнього вигляду, доглядати за собою так, щоб самим було приємно на себе поглянути.

«Чистота думок» означає, що всі негативні й неприємні настанови, думки про себе – це непотрібні «відходи» ваших думок. Позбудьтеся їх, звільніть місце для позитивних і творчих ідей.

«Чистота душі й серця». Ваша душа – це те найбільш чисте і світле, що є у вас. Не дозволяйте собі ігнорувати її поклики. Щойно ви забороните собі слухати свою душу й почнете керуватися іншими принципами, ви приречете себе на неминучість помилок, від яких іноді важко відмитися (<http://vsviti.com.ua/interesting/society/29865>).

208. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Екологія слова: Іменник «складова» – це калька російських слів *составляющая, составная*. А в українській мові наявне чудове слово **складник**. Воно ліпше відповідає тональності української мови і має власне іменникове граматичне оформлення (суфікс, закінчення). Отож шануймо й використовуймо наше слово **складник**! (І. Вихованець).

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

209. Доберіть зразок риторичного тексту. Підготуйте докладний переказ. Обґрунтуйте свій вибір.

210. Знайдіть в інтернеті промови ораторів Давньої Греції або Давнього Риму. Прочитайте одну з них. Складіть план. Чим відрізняються такі тексти від сучасних?

211. Знайдіть в інтернеті книжку А. Хорошевського «Промови, що змінили світ». Ознайомтеся зі змістом її. Прочитайте кілька промов. Оберіть ту, що справила на вас сильне враження. Обґрунтуйте вибір. Висловіть міркування, чому автор так назвав книжку.

§ 20. ЕФЕКТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ

Активна участь у житті суспільства

Починай говорити тоді, коли ясно продуманий предмет твого виступу або коли сказати про щось необхідно. Лише в цих двох випадках говоріння краще за мовчанку, в інших ситуаціях краще промовчати.

Ісократ

Хто не знає, куди прямував, дуже дивується, що не туди потрапив.

Марк Твен

212. Прочитайте епіграфи. Поясніть, як ви розумієте їх. Наскільки пов'язані між собою ефективно мовлення й соціальна активність людини?

213. Поміркуйте, чи є у вас (у вашому оточенні) проблеми, пов'язані з темою уроку. Намалюйте «дерево проблем», позначивши їх.

Ми нерідко недооцінюємо можливості мовлення. І цим створюємо собі додаткові бар'єри – міжособистісні, кар'єрні. Досконале мовлення – суттєва запорука ефективної комунікації, потужний засіб самоствердження, самопрезентації.

Результативність, успішність процесу мовленнєвого спілкування визначають такі показники:

- досягнення мети (сказане вплинуло на слухача, переконало, змусило задуматися, викликало сум чи радість, спонукало до роздумів тощо);
- у результаті мовленнєвої комунікації стосунки між співрозмовниками покращилися (або ж принаймні не погіршилися);
- на етапі рефлексії переважають позитивні емоції.

214. Прочитайте текст. Про що у ньому йдеться? Яке значення для людини мають цілі й наміри? Який висновок ви зробили з прочитаного? Чи може людина себе асоціювати з насінною? Запишіть свої цілі. Налаштуйте себе на успіх і почніть словами «Я хочу рости!».

Восени в родючому ґрунті одна побіч одної лежали дві насінини. Перша насінина сказала: «Я хочу рости! Хочу сягнути глибоко в землю корінням, хочу випустити на поверхню молоденькі пагінці. Хочу розвивати ніжні бруньки, що віщують прихід весни... Хочу відчутти сонячне тепло й благодать ранкової роси на своїх пелюстках!».

І так вона й розвивалася.

Друга насінина сказала: «Що за доля мене спіткала! Я боюся. Коли моє коріння проникне в землю – що знайду в підземному мороці? Коли пробиватимусь крізь твердий шар догори – пораню свої ніжні пагінці. Відкрию бруньки –

а якийсь слимачисько підбереться і з'їсть. Розкрию пуп'янки – а якась дитина вирве мене з землі. Ні, ліпше зачекати, коли буде безпечніше».

І чекала. А згодом курка, порпаючись у землі, знайшла насінину і з'їла (Б. Ферреро).

Отже, **ефективним є мовлення**, засобами якого мовець досягає поставленої мети. Ефективність же мовленнєвого впливу визначають насамперед два показники: досягнення мети й збереження комунікативної рівноваги (добрих стосунків) зі співрозмовниками.

Умови ефективної мовленнєвої взаємодії		Складники успіху	
1	Потреба у спілкуванні.	1	Готовність до спілкування.
2	Зацікавлення спілкуванням.	2	Зовнішність мовця.
3	Налаштування на світ співрозмовника.	3	Контакт зі співрозмовником.
4	Близькість світоглядів.	4	Правильне, зрозуміле, багате і яскраве мовлення.
5	Уміння перейнятися задумом співрозмовника.	5	Демократичний стиль спілкування.
6	Знання й дотримання норм етики.	6	Доброзичлива, щира інтонація спілкування.
7	Фізичний стан співрозмовників.		

Цікавим і привабливим мовлення роблять так звані «прикраси»: афоризми, мовні засоби (метафори, порівняння, епітети й ін.), приклади тощо.

215. Прочитайте текст. Уявіть себе свідком такої ситуації. Як людина соціально активна, ви не можете пройти повз чуже горе, сльози. Дитина потребує допомоги. Визначте комунікативний намір, напишіть текст, що міг би зарадити ситуації.

Плачучи ридма, хлопчик прибіг додому. Дідусь обійняв його ніжно, тулить і тулить до своїх грудей. Та хлопчик не перестає ридати. Дідусь голубить його, намагаючись заспокоїти.

– Тебе хтось ударив? – питає.

– Ні, – відповідає хлоп'я, заходячись плачем.

– То що ж тоді сталося? – стурбовано питає дідусь.

Онук шморгає носом і починає розповідати:

– Бавились ми у схованки, я сховався за шафою. Стояв і чекав, але ніхто не приходив. Урешті-решт я вийшов зі схованки й побачив, що забаву вже скінчено й усі пішли додому. Ніхто не прийшов мене шукати!!!

Ридання аж струшували його тільки (Б. Ферреро).

216. І. Прочитайте тексти. Про що в них ідеться? Який комунікативний намір автора – військового капелана? Змоделюйте для текстів ситуації, у яких він буде ефективним.

І. Саме в той час, коли хтось «зависає» в клубах, а хтось витрачає сотні доларів на заморську відпустку, щоб трішки забутись і відпочити від поганих новин, – комусь у тому ж суспільстві доводиться місяцями жити

далеко від найрідніших, в умовах ресурсного й морального мінімалізму, під кулями, захищаючи тих, кому так потрібно зараз «відірватися» в нічному клубі або відпочити на сонячному березі...

Байдужість жорстока. А буває вона ще й діяльною. Світ, насправді, змінюється не стільки через те, що ми робимо, скільки через те, ким ми стаємо. Співчутливе серце завжди відлунюватиме добром у стосунках між людьми, формуватиме відповідальну суспільну свідомість. Жодні потужні проекти не зможуть задовольнити незреформованого людського серця. Реформу ж серця треба починати з плекання відважного почуття небайдужості. Справжньою вважаю ту солідарність, яка проростає не з ідеологічних переконань а із співпереживання чийогось горя (За А. Зелінським).

II. Не можна піддаватися монотонній буденній одноманітності, зокрема, коли та позначена жорстокою невизначеністю. Варто завжди мати про запас якесь дотепне запитання, якийсь новий погляд, свіжий і вільний, як подих вітру. Не гоже лякатися сірої дощової днини: замурзані хмарами ранки сприяють містичному травленню. Доволі пірнути в тишу, тримаючись свідомістю за пульс дійсності, або заглянути в таємничу казку дитинства. Повірте: надзвичайний досвід! Можна знову спробувати пройти добре знайомими вулицями, лише цього разу з чистим і безтурботним серцем. Зрештою, можна зупинитись і намагатись збагнути, яким багатим на кисень є повітря, а небо – на зорі.

Насправді, гадаю, не втратити часу не так уже й важко. Моя таємниця проста: достатньо наповнити кожен мить чистим і щирим, як ранішня роса, добром (А. Зелінський).

II. Запитання й завдання:

1. Чому автор уживає слова «зависає» й «відірватися»?
2. Як ви розумієте смисл речення «Світ, насправді, змінюється не стільки через те, що ми робимо, скільки через те, ким ми стаємо»?
3. Що означає «сформувати відповідальну суспільну свідомість»?
4. Чи поділяєте ви думку про те, що «байдужість жорстока»? Обґрунтуйте відповідь.

Екологія слова: Наполегливо (а не настійливо) працювати; уклінно (а не настійливо) просити; наполягати (а не настоювати) на своєму; налаштуватися (а не настроїтися) на роботу.

217. Проаналізуйте ваші досягнення в контексті дня. Що можна вважати найважливішим? Які моменти уроку (уроків) уплинули на ваше ставлення, плани, поведінку? Якби вам довелося готувати презентацію цього уроку, що б саме ви розмістили на слайдах? Поверніться до «дерева проблем». Які з них ви навчилися розв'язувати, а які – ні?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

218. Випишіть з улюбленого художнього твору 2 уривки текстів, що є, на ваш погляд, зразками ефективного мовлення. Обґрунтуйте свій вибір.

219. Уявіть ситуацію: у вашого друга (подруги, брата, сестри, сусіда, сусідки) занижена самооцінка. Він (вона) перебуває в пригніченому стані й продукує такі тексти: «Я невдаха. Не витрачайте на мене свого часу. Нічого доброго в мені немає. Я примітивна(-ий) й нецікава(ий). У мене нестерпний характер, я з усіма конфлікую. Ніхто не бажає зі мною приятелювати. Я заздрю своїм друзям... І що мені робити?». Напишіть текст для діалогу, визначивши для себе ціль – переконати, заспокоїти, умовити тощо.

220. Підготуйте презентацію на тему «Ефективність мовлення». Доберіть слайди, що слугували б кращою ілюстрацією ваших думок і репрезентували б ваші уявлення про предмет розповіді.

§ 21. СТРАТЕГІЯ Й ТАКТИКА МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ

Хороші й погані звички

стратегія

тактика

Слово дня:
донині, гудити, пащекувати

Якщо в нас немає глибин,
які можуть бути висоти?
Карл Юнг

Якою б чудовою не була стратегія, час від
часу потрібно дивитися на результати...
В. Черчилль

Побороти погані звички легше сьогодні, ніж
завтра.
Конфуцій

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

221. Прочитайте афоризми. Поясніть, як ви розумієте зміст їх. На що орієнтують вони вас? Чи аналізуєте ви свої звички? Зверніть увагу на слова з рубрики «Слово дня». До яких звичок вони мають стосунки? Складіть із ними речення.

Мовленнєва поведінка – сукупність мовленнєвих вчинків, що визначають характер, спосіб життя, рівень мовленнєвої й загальної культури людини.

Стратегія мовленнєвої поведінки – це планування низки мовленнєвих дій, спрямованих на реалізацію комунікативної мети. Суть стратегій визначають мотиви, потреби й настанови.

Мовленнєва тактика – це динамічні мовленнєві одиниці оперативного реагування на ситуацію.

Отже, *стратегія* – це те, чого ви хочете досягти, а *тактика* – у який спосіб ви це робите.

222. Прочитайте висловлення Конфуція. Чи можна вважати цей перелік помилок вичерпним? Що б ви додали до нього? Відповідь обґрунтуйте.

Є три помилки у спілкуванні людей: 1) бажання говорити раніше, ніж потрібно; 2) сором'язливість (не говорити, коли потрібно); 3) говорити, не спостерігаючи за слухачем (*Конфуцій*).

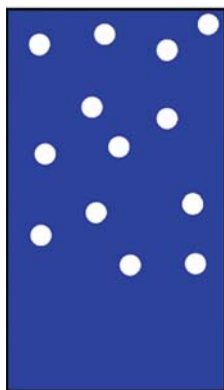
223. Прочитайте знамениті слова Матері Терези. Яким чином вони пов'язані з темою уроку? Чому потрібно остерігатись, уникати крику, обману? Що важливо для душевного комфорту людини? Чи потрібно про свій імідж дбати вже сьогодні?

Запам'ятай:

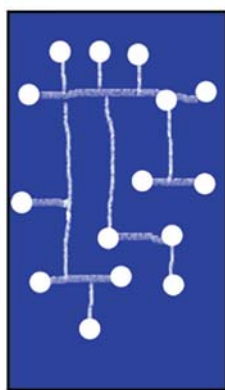
Крик народжує грубість!
 Обман народжує недовіру.
 Непрощення народжує озлобленість.
 Посмішка розтоплює лід.
 Покаяння пом'якшує покарання.
 Прощення приносить полегшення.
 Відкритість викликає довіру.
 Турбота наповнює життя змістом.
 Посієш бажання – пожнеш вчинок.
 Посієш вчинок – пожнеш звичку.
 Посієш звичку – пожнеш характер.
 Посієш характер – пожнеш долю.

224. Випишіть фразеологізми про звички людей. Поясніть, як ви розумієте зміст їх.

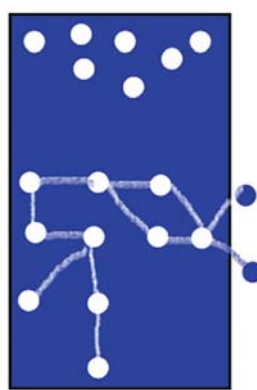
1. Аби день до вечора. 2. Вкрадеш голку, а потім – корову. 3. Без кави пан не ласкавий. 4. Було б говорити, як питали. 5. Учорашнім сонцем сіна не висушиш. 6. Не вмивався ти, аби так казати. 7. Не знаєш жарту, не йди поміж люди. 8. Із поганого рота не чекай добрих слів. 9. Його гонять із села, а він у старости проситься. 10. Злість ніколи добра не скаже. 11. Лай себе, а не сонце, що сад твій не зацвів. 12. За шкідливі звички не тримайся (*Нар. творчість*).

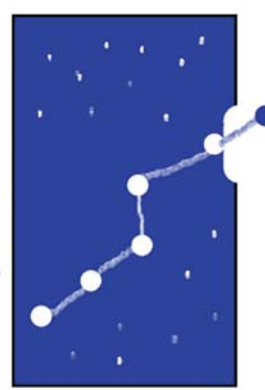
Інформація

Знання

Досвід

Стратегія

225. Об'єднайтеся в групи. Розгляньте рисунки, на яких зображено уявлення автора про інформацію (1), знання (2), досвід (3) і стратегію (4). Поясніть логіку автора.

Конфронтування у процесі комунікації виникає в ситуаціях, коли в учасників спілкування немає позитивних моральних настанов у ставленні один до одного й до світу, що їх оточує.

Моральна настанова – це готовність мовців діяти згідно з моральними нормами, принципами, уявленнями про добро і зло, про соціальну відповідальність, справедливість, обов'язок тощо.

226. Розгляньте таблицю. Визначте різницю між стратегією кооперування й конфронтування. На що вони спрямовані? Яка відповідність між стратегіями й тактиками? Доберіть на підтвердження приклади із життя.

Мовленнєві стратегії	
Стратегії кооперування: <i>ввічливості, щирості, довіри, співробітництва, компромісу, відмови від вибору (на користь партнера), стриманості, ненав'язливості.</i>	Стратегії конфронтування: <i>нападу, образи, агресії, дискредитування, примусу, підпорядкування, насильства, суперництва, перехоплення ініціативи, викриття, контролю над ситуацією.</i>
Мовленнєві тактики	
Тактики кооперування: <i>пропозиції, умовляння, згоди, поради, похвали, поступки, переконання, схвалення, компліменту.</i>	Тактики конфронтування: <i>наказу, погрози, знуцання, образи, залякування, нападу, звинувачування, дорікання, провокування, під'юджування, підмовляння.</i>
Тактики двозначні:	
<i>обману, іронії, лестощів, обіцянки, мовчання, зауваження, запитання, прохання, спонукання.</i>	

227. Прочитайте речення. Які з них спрямовані на конфронтування? Умотивуйте відповідь.

1. «Доброго ранку! Прокидайся, синочку!» – мамин голос ледь пробивався крізь пелену найсолодшого вранішнього сну (*С. Гридін*). 2. Мені дуже сподобався твій твір, Кіро, – сказав консул. – Він чудовий! Я пишаюся, що зможу надати тобі стипендію» (*Б. Шефер*). 3. «Гей, новенький! Ти, кажуть, петраєш у компах? Принеси путящий антивірус!» – якоеь перед уроком звернувся до мене Арсеній Прокопчук (*В. Бердт*). 4. «Як тобі не соромно!» – жартома посварила подругу Інна (*Н. Гербіш*). 5. «Дивне якоеь у тебе ім'я – Потап!» – вигукнув новий знайомий (*С. Гридін*). 6. Тоді я сказав Петрові: «Згода, коли щось вийде з вашої затії, я буду вам добрим помагачем» (*М. Дочинець*). 7. «А ти не закохуйся в тих дівчат, за якими хлопці всього класу табуном бігають. Мабуть, ти легко піддаєшся впливу інших», – мовила Оксана (*В. Бердт*).

228. Прочитайте текст. Яку важливу життєву пораду щодо мовленнєвої тактики він містить? Сформулюйте її своїми словами.

– А як бути, якщо інша людина змушує мене до сварки? – запитала Кіра. – Невже привітно усміхатися?

– Щодо цього розповім одну історію, – мовив містер Найс. – У ній ідеться про старого майстра, якого образив і спровокував на сварку один молодий запальний воїн. Майстер мовчки стерпів усі бридкі лайки. Зрештою, роздратований воїн подався геть. Однак учні, не зрозумівши поведінки вчителя, допитувалися, чому він гідно не відповів на образи. Майстер запитав:

– Якщо вам хтось хоче щось дати, але ви не приймаєте дарунка, кому тоді належить ця річ?

– Звісно, усе ще тому, хто хотів дарувати, – відповіли учні.

– Це ж стосується люті й ненависті, – мовив учитель. – Якщо ми їх не приймаємо, вони залишаються в того, хто намагався їх віддати...

– То ось що Ви мали на увазі під словами «не встряю у сварку», – озвалася Сенді. Не треба реагувати на злість, тоді вона не належатиме вам (*Б. Шефер*).

229. Прочитайте текст. Визначте стратегії й тактики учасників спілкування. На що вони спрямовані?

Вона стояла на порозі будинку – заплакана.

– І в кого це сіль на щоках сохне? – критично окинула її оком літня пані й, обійнявши, запросила: – Ходімо пити чай.

Софія любила бабусю. Обождувала їхню спільну розмову. Цінувала її мудрість. Милувалася вишуканими порцеляновими чашками, красивою цукорницею й срібними ложечками.

– Кілька ковточків, – оголосила бабця, розливаючи чай, – меліса і м'ята вгамують пристрасті, а нотка суниці нагадає, що життя прекрасне!

Софія зітхнула:

– Чому кохати боляче?

– Кохати – як жити, доню. Мусить бути всього потроху: сліз, сміху, радості й розчарування. Бо саме плюс і мінус дають іскру! Фізику вивчала? – грайливо підморгнула жінка.

Софія усміхнулася:

– Люблю тебе і твій цілющий чай, бабусю! (*Слава Світова*).

Екологія слова: Говорімо правильно: **пиха, зарозумілість** (а не *бахвальство*), **добробут** (а не *благополуччя*), **з'ясування** (а не *вияснення*) **питань, враження від зустрічі** (а не *про зустріч*), **щиро запрошую** (а не *милості прошу*), **перехожий** (а не *пішохід*), **численні** (а не *багаточисленні*) помилки.

230. Прочитайте уривок з твору. Як мовлення характеризує героїню? Як ви розумієте суть побажання «Дай Вам, Боже, аби Ви завжди давали, а не Вам»? Назвіть стратегії й тактики мовленнєвої поведінки. Уявіть себе на місці пані Калитової. Чи комфортно ви почувалися б, почувши такі роздуми? Яких рис героїні твору бракує, щоб мати гармонійні стосунки з людьми?

Заходьте, пані Калитова! Яка я рада Вас бачити. Дякую, що не забуваєте. О, це все мені! Дай Вам Боже, аби Ви завжди давали, а не Вам. Дякую, що зайшли. Людей досить живе, а нікого нема. А перекинешся з кимось словом, то й легше стає.

Пішла. І чого було прилазити? Треба мені цих недоїдків? Хоче пожаліти мене, нікчема. Я твоєї жалості не потребую. Радієш, як мені зараз важко без чоловіка. Радій, радій – дорадієшся! Я тебе бачу наскрізь (*Ю. Сангал*).

231. Проаналізуйте роботу на уроці, пов'язані з нею результати й плани на майбутнє. Що було цінним для вас сьогодні. Що стало поштовхом для майбутніх планів і досягнень?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

232. Випишіть фрагмент із літературного твору, перебудуйте так, як би вам хотілося, щоб поводитися літературні герої.

233. Хто у своєму житті не помилявся? Напевне, лиш той, хто нічого не робить. Але ж ми з вами вже вчимося бачити помилки, аналізувати їх, щоб уникати в майбутньому. Пропонуємо обмінятися досвідом зроблених стратегічних і тактичних помилок, оскільки з негативних фактів завжди можна зробити корисний для себе висновок. Підготуйте розповідь про найбільшу помилку у вашому житті. Для розповіді – 2-3 хвилини.

234. Підготуйте проект «Привабливість лексичних засобів тактик кооперування».

235. Намалюйте образ своїх звичок у вигляді дерева й плодів на ньому (чи інший варіант образу). Позначте гарні й погані звички різними кольорами. Які звички відчутно шкодять вам? Які вже занесено до списку небажаних у майбутньому? Скористайтеся інформацією, уміщеною в **додатку 5**.

§ 22. МОВЛЕННЄВИЙ ВЧИНОК. МОВЛЕННЄВА ПОДІЯ

Жити в злагоді з природою й людьми

Особистість людини формується у вчинках і виявляється через них.

Вчинок – свідома дія, під час якої людина визначає себе морально, ціннісно і стверджує себе ставленням до іншої людини, до себе, до групи людей. Вчинок – це одиниця соціальної поведінки. Виявляється він у свідомій дії, бездіяльності, жесті, висловленні.

Якщо вчинок виражається у висловлених словах – це **мовленнєвий вчинок**. Вчинки бувають красиві й погані, добрі й злі, жорстокі, продумані й непродумані.

Мовленнєва подія – це конкретний факт мовленнєвої активності.

236. Об'єднайтеся в пари. Проаналізуйте зміст таблиці. Зробіть висновки й запишіть їх.

№ п/п	Ситуація	Виявлення вчинку
1	Учителька виявила дві однакові роботи, одна з яких списана. Запитання «Хто в кого списав?»	Мовчання обох
2	12-річний Андрій Жовтоног 7 годин протримав брата на плечах, перебуваючи в колодязі з крижаною водою.	Свідомою дією
3	Депутатка-комуністка однієї міськради заявила: «Завтра, поки деякі хворі на голову голодоморці будуть «свічки у вікні палити» й «голодувати на знак пошани до померлих», ми збираємося нашою старою, дружньою компанією і влаштуємо бенкет – шашлик зі свинини... Будемо смачно їсти, жартувати й навіть танцювати».	Висловлення
4	Тім Сендерс одного разу сказав своєму співробітникові: «Я радий, що ти з'явився в моєму житті. Я ціную тебе як працівника», і цим урятував чоловіка від самогубства.	Висловлення
5	У ситуації, коли всі довкола глузували з Кіри і вправлялися в дошкульних дотехах, подруга сказала: «Я вірю в тебе!». І ці 4 слова не лише додали сил, уселили віру, а й змінили життя.	Висловлення
6	Сцену жорстокого побиття однокласниці спостерігав натовп допитливих школярів...	Бездіяльність

II. Яких позицій таблиці стосується вислів Чака Паланіка «Іноді розплачешся за скоєне, а іноді – за те, чого не робив?»

237. Прочитайте речення в обох колонках таблиці, порівняйте їх. Проаналізуйте вчинки. Визначте ціннісне поле мовців, яким керуються мовці у вчинках.

«Не треба мені подарунків!» – каже дитина, невдоволена подарунком батьків на день народження.	«Не треба мені подарунків!» – каже дитина батькам напередодні дня народження, розуміючи тяжку фінансову ситуацію в родині.
«Обійдемося без святкової вечері й сукні (костюма)!» – мовлять ображені діти у відповідь на пояснення батьків, чому вони не в змозі оплатити це.	«Обійдемося без святкового одягу!» – заявили учні однієї з приватних шкіл Харкова, вирішивши витратити гроші, призначені на випускню вечірку, на допомогу хворим дітям.

238. Прочитайте запитання. Якщо відповідь на обидва однакова – «Я», то котре «Я» можна вважати вчинком?

1. Хто з вас бачив, як сходить сонце? 2. Хто згоден змінити свої плани на вихідні, щоб провідати хвору бабусю? 3. Хто візьме на себе відповідальність за прийняте рішення? 4. Хто бере участь у змаганнях із баскетболу? 5. Хто посміє зашкодити мені провчити цього слабака? 6. Хто має інший погляд на цю проблему?

239. Прочитайте спочатку ліву, а потім – праву колонку таблиці. У якій ситуації «Ні» є вчинком? Якими цінностями керувалися мовці?

<p>Уміння говорити «ні» – це спосіб самозахисту, реалізації життєвих принципів, можливість виставити межу, заявити про повагу до себе й до інших.</p> <p>У деякого з нас живе страх не сподобатися, хтось не хоче стати перешкодою спільній справі чи втратити добрі стосунки, довіру.</p> <p>Приймаючи рішення, пам'ятайте, що в цю мить є ціннішим для вас.</p>	<p>1. Пропозиція: «Ходімо у вихідний на прогулянку в парк».</p> <p>2. Пропозиція: «Ми вирішили оголосити бойкот однокласникові (однокласниці), щоб провчити. Ти з нами?»</p> <p>3. Пропозиція: «Хочеш, зателефонуємо твоїм батькам, скажемо, що з тобою сталася біда. Перевіримо, чи люблять вони тебе».</p>
--	---

240. Наскільки важливо вміти відмовляти? У яких ситуаціях не потрібно відмовляти? Якими життєвими принципами не потрібно поступатися в жодному разі? Чи може невміння відмовляти вплинути на подальше життя людини?

241. Прочитайте текст. Яке загальне враження від прочитаного? Придумайте ситуацію, у якій цей текст можна розглядати як мовленнєвий вчинок, спрямований на добро.

Як добре, що Бог придумав осінь! Чудова пора, щоб зазирнути всередину себе, поділитися теплом та усмішкою з рідними! Природа виграє яскравими барвами, сонце по-особливому лагідно лоскоче носа промінчиками, дощ дражниться – бо завжди важко передбачити, коли він буде, а коли ні. Прохолода осінніх ранків дарує бадьорість на весь день, а довгі вечори закликають бути ближчими один до одного, насолоджуватися домашнім затишком і дружніми, душевними розмовами. Повітря густішає, небо стає ще більш бездонним, ніби закликає людей частіше закидати голову догори й глядіти на нього. І людина дивиться: угору й усередину себе. Думає, медитує, мріє, молиться. Як добре, що Бог придумав осінь! (Слава Світова).

Запитання й завдання:

- Прочитайте, правильно інтонуючи окличні речення.
- Що означає «зазирнути всередину себе»? Наскільки важливо це?
- Назвіть яскраві барви осені й предмети довкілля, з якими вони асоціюються.
- Випишіть слова й словосполучення, що формують загальний настрій картини.
- Як правильно наголосити слова «всередину» й «завжди»? Поясніть правила вимови слів «насолоджуватися», «дивиться», «молиться», «зазирнути» й «теплом».
- Чи відчуваєте ви, як це «повітря густішає», «небо стає ще більш бездонним»?
- Розкажіть про те, що ви зобразили б на полотні осені, якби мали хист художника.
- А вам доводилося слухати, що відбувається в природі, коли сходить і заходить сонце?

- **242.** Поділіться враженнями про зміст уроку. Проаналізуйте свою роботу й оцініть результати.
- Виконайте один із варіантів домашнього завдання:
- 243.** Випишіть з художнього чи публіцистичного тексту 2 ситуації, у основі яких – вчинки людини.
- 244.** Підготуйте проект «Відмова в нашому житті».
- 245.** Підготуйте листа дідусеві й бабусі, чи хрещеним батькам, чи друзям і приятелям з подякою за їхні мовленнєві вчинки, спрямовані на добро.
- **246.** Прочитайте екологічні казки за покликанням http://eco.ks.ua/vasiltchuk_eco_tales.htm. Випишіть із них фрагменти, що можуть ілюструвати мовленнєві вчинки. Усно прокоментуйте їх.

§ 23. КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Знаннєвий компонент (знаю, розумію)	Діяльнісний компонент (умію, застосовую)
Перевір себе:	Продемонструй досягнення:
<p>Що вивчає шкільна риторика? Які закони визначають суть риторики? Які частини виділяють у структурі риторики? Що означає моделювати аудиторію? Наскільки ці вміння важливі? Розкажіть про риторичне дерево. Які цілі може ставити перед собою оратор/мовець? Що вивчає історія риторики? Про йдеться в розділі «Техніка риторики»? Які вміння формує «Практична риторика»? Який публічний виступ називають грамотним? Яким може бути спілкування? Від чого залежать результати спілкування? Що визначає мовленнєву поведінку? Які умови успішного спілкування? Що формує образ мовця? Назвіть грані особистості мовця. Поясніть, що означає термін «мовленнева поведінка». У чому вона проявляється? Розкажіть про типи аудиторії. Яким є алгоритм поведінки оратора перед аудиторією. Що таке риторичний текст? Які параметри визначають його суть? У чому особливість риторичного тексту? Що визначає цінність риторичного тексту? Назвіть етапи підготовки риторичного тексту. Назвіть етапи роботи з літературою. Які принципи забезпечують контакт з аудиторією? У чому суть поняття «тактика мовленнєвої поведінки»? Що таке стратегія мовленнєвої поведінки? На що спрямовані тактики кооперування? У чому особливість тактик конфронування? Що таке мовленнєвий вчинок? Наведіть приклад мовленнєвого вчинку, спрямованого на добро. Що таке мовленнева подія?</p>	<p>Варіанти завдань на вибір:</p> <p>I. Захист проєктів: 1. Навіщо потрібно вивчати риторичну? 2. Мій ідеал сучасного мовця в Україні. 3. Я говорю – мене слухають. 4. Лексичні засоби привабливості співрозмовника.</p> <p>II. Виставка плакатів: 1. Мої улюблені стратегії й тактики спілкування. 2. Гармонійне спілкування. 3. Естетика слова. 4. Привабливі образи народної пісні.</p> <p>III. Робота з текстами: 1. Демонстрація добрих текстів (переказування й обговорення). 2. Удосконалення текстів (мовне, стилістичне, художнє). 3. Трансформація текстів.</p>

Орфоепічна норма

§ 24. ОРФОЕПІЧНА НОРМА. ОРФОЕПІЧНИЙ СЛОВНИК

Одним зі складників естетики мовлення вважають орфоепію. Навчання правильної вимови необхідне такою ж мірою, як орфографії та граматики. Правильна вимова – візитна картка кожної публічної людини.

Формуючи в собі мовну стійкість, намагайтеся наслідувати гарне, правильне, виразне мовлення. З цією метою читайте вголос і переказуйте добірні українські тексти, шліфуйте вимову звуків скоромовками, вивчайте напам'ять українську поезію і декламуйте її своїм друзям, рідним і знайомим, організовуйте вечори поезії й беріть у них активну участь, слідкуйте за своїм і чужим мовленням, виправляйте один одного.

247. Пригадайте, що вам відомо про орфоепічний словник. До якої групи слівників він належить? Розкажіть про функції цього лексикографічного джерела. Пригадайте рядки української поезії, у якій наголошування слів не є нормативним.

248. I. Прочитайте виразно речення. Який зміст у це слово вкладаєте ви? Яке з тлумачень найближче до вашого розуміння поезії?

1. Поезія – це спосіб сприймати світ (*Г. Флобер*). 2. Поезія – це містичне спілкування з красою, і я хочу ділитися цим щастям (*В. Вовк*). 3. Поезія – це вдала форма, щоб говорити із самим собою про те, що з нами зараз відбувається (*І. Цілик*). 4. Поезія – це велика таїна, конспіративна країна душі, де лише ти один (*Р. Чічалава*). 5. Поезія – це спів і плач душі (*І. Яковенко*). 6. Живопис – це поезія, яку бачать, а поезія – це живопис, який чують (*Ю. Федчак*).

II. Випишіть по двоє слів за такими ознаками: 1) вимова і написання збігаються; 2) вимова й написання не збігаються.

Одним із важливих складників культури усного мовлення є обов'язкове дотримання правил літературної вимови.

Орфоепічна норма визначає єдино правильний та обов'язковий для вживання варіант вимови й наголошування слів. Достовірна інформація щодо правильної вимови слів представлена в **орфоепічному словнику**.

Завдання орфоепічного словника – сприяти піднесенню культури усного мовлення, налагодженню взаєморозуміння між людьми шляхом усунення помилок у мовців і засвоєння норм української літературної вимови.

249. Прочитайте вірш. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

У кожного в душі є невелике місто,
Що не підвладне полчищам сторіч.
Там Істини живуть. Там є провулок Істин
І вулиця Всіляких Протиріч.
Там в лабіринтах тихого містечка
Живе бабуся Пам'ять, і вона
Своє вікно засвічує надвечір,
Щоб нашу душу висвітлить до дна.
Печаль і Сміх заходять часто в гості,
Збирає смуток роси і дощі,
А в голубій надхмарній високості
Живе Натхнення – жайворон душі.
Проспекти Мрій там сонячні і чисті,
Там білий сніг для вулиць, не для скронь.
А на центральній площі – площі Честі
Горить священний Клятвений вогонь.

О. Матушек

Запитання й завдання:

- 1 Про що йдеться у вірші?
- 2 Який образ перебуває в центрі уваги авторки?
3. Що означають образи Істин, Усіляких Протиріч, Пам'яті, Печалі, Сміху, Смутку, Натхнення і Мрій?
4. Чому центральне місце відведено Честі? Наскільки вона важлива для людини?
5. Як ви розумієте рядок «Збирає Смуток роси і дощі»?
6. Наскільки для душі людини важливі Мрії і Натхнення?
7. Вимовте правильно слова «протиріч», «сторіч», «надвечір».
8. Поясніть лексичне значення слова «честь».

250. I. Запишіть і прочитайте виразно кожне речення. Поясніть правильну вимову виділених слів. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні.

1. Бузок п'є воду із криниці, старенька клуня брилика здійма, і клямкає **дверима повітчина**, калина їй махає звіддаля (*М. Василенко*).
2. Струмок сокоче** в оболоні*, **чимдуж** струмує до ставка (*І. Низовий*).
3. Досвіток приніс далекий голос **зозулі*** і мирний **клекіт** **бусячої**** сім'ї (*К. Мотрич*).
4. Мажорно зазвучали **небеса**, перисті хмари **розпустили коси** (*О. Шнуренко*).
5. І так зухвало **супиться** зима, сердиту хугу** кличе на підмогу, але в тієї сили вже катма! (*Н. Данилюк*).
6. Спочила злива бісером на стрісі, і на **старому** мокрому горісі **весна** тумани димчасті пряде (*Н. Данилюк*).
7. **Яка** пухка піднесена рілля, **розсаджую** півонії, жоржини, посію ще в рядочки айстр зернини і чорнобривці (*Т. Чорновіл*).
8. А гречка цвіте, **наливається**, і **солодко** пахнуть меду (*Я. Івашкевич*).
9. **Дзижчали** дикі шершні, **принаджені** квітками крушини (*М. Дочинець*).

II. Як ви розумієте словосполучення мажорно зазвучали, перисті хмари? Розкажіть, які картини постали у вашій уяві після прочитання речень. Яка з них – найяскравіша? Висловіть своє захоплення, уживаючи «слова дня». Опишіть уявну картину шостого речення.

Порушення **орфоепічної норми** мови негативно впливає на сприймання змісту висловлення, відволікає від суті сказаного і, навпаки, зосереджує увагу співрозмовника на звуковому оформленні. Орфоепічна помилка може спричинити спотворення висловлюваної думки, викликати небажані емоції.

Суспільне значення орфоєпії дослідники вбачають у тому, що вона сприяє збереженню єдності, цілісності фонетичної системи літературної мови. Однакове звукове оформлення усного мовлення забезпечує швидше, легше, точніше й комфортніше мовне спілкування.

251. I. Прочитайте уривки з творів І. Савки. Поясніть особливості вимови виділених слів.

1. Терпко пахло **материнкою** і ялівцем*, що **розлого** куцївся* на пагорбі. Літо **дотанцьовувало** свій танок. Сипало холодну **блискучу** росу, прикрашало першим золотом поля, кликало птиць у вирій*. Лісові дзвіночки **віддзвонювали** останні акорди...

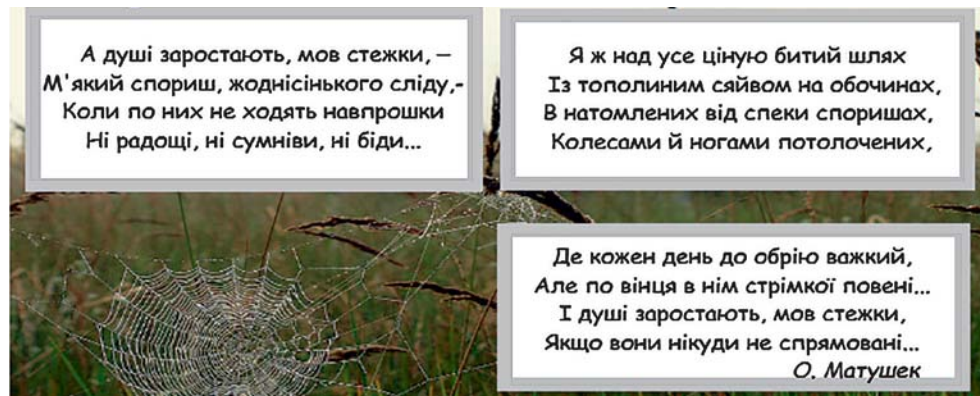
2. Вечірні сутінки* спускалися на землю, ведучи за собою снігову круговерть**. Сніжинки, як літні мотилі, снували в повітрі, витанцьовували біля засвічених ліхтарів, раптово злітали вгору чи тихо, навіть сумовито лягали на землю...

3. Була неділя перед Спасом. Вигрівалися яблука. Стручки молодої квасолі гронами обліпили жердку* й хилили її до землі. Личка стрілчастих айстр були повернені до сонця, а горді жоржини виключно хизувалися своїми пухнастими оксамитовими голівками. У повітрі завис аромат дозрілого літа, і його небесна синява* умиряла того, хто милувався цією красою.

II. Запитання й завдання:

1. Які з картин письменниці приваблюють не лише барвами, образами, але й пахощами, звуками? Назвіть духмяні елементи опису.
2. Напишіть словникові статті позначених зірочкою слів.
3. Замініть авторські порівняння своїми.
4. Як ви розумієте словосполучення «останні акорди»? Чому «останні»? Чому сніжинки «сумовито лягали на землю»? Що підкреслює автор цим словом?
5. Чи доводилося бачити «стрілчасті айстри»? Чому жоржини – «горді»?
6. Чи з однаковою інтонацією потрібно читати всі три уривки?

252. I. Прочитайте вірш, вимовляючи чітко слова. Поясніть правила вимови шиплячих приголосних. Сформулюйте головну думку поезії.

II. Як ви розумієте суть таких речень: «Коли по них не ходять навпрошки ні радості, ні сумніви, ні біди», «І душі заростають, мов стежки, якщо вони нікуди не спрямовані»?

253. Прочитайте виразно речення. Оберіть одне, найбільш близьке вашому настроєві. Опишіть, що намалювала ваша уява під час прочитання його. Дотримуйтеся норм орфоєпії.

1. Займався світанок. 2. Стояв погідний вересневий день. 3. На долині сірим кожушком клубочився туман. 4. Похилі верби роками дитинно всміхалися лагідному плинові води. 5. Повітря загусло від спеки так, що важко було рухатися й дихати (І. Савка).

254. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Які вміння з орфоєпії є життєво важливими?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

255. Доберіть і запишіть уривок художнього твору, у якому мають бути складні для вимови чи наголошування слова. Запропонуйте один одному виразно прочитати. Свій вибір обґрунтуйте.

256. Вивчіть напам'ять дві поезії українською мовою. Виразно прочитайте.

257. Що вам відомо про ідеї поетичного флешмобу? Які з них вам цікаві? Запропонуйте свої варіанти поетичного флешмобу.

§ 25. ПОНЯТТЯ МИЛОЗВУЧНОСТІ

Книжка в нашому житті

258. Прочитайте епіграф. Сформулюйте його у вигляді поради. Чи вірите ви в дієвість читання? Яке значення має читання книг для професійної сфери, яку обираєте ви?

259. Прочитайте текст, коротко перекажіть зміст прочитаного. Що нового про суть милозвучності й ознаки її ви дізналися?

Краса має певні параметри. Якщо в людини – це її зовнішність, то в мові – її звучання, а в українській зокрема – її милозвучність. Відомо ж бо, що мовці інших частин світу пишуться зовсім іншими ознаками своїх мов – складністю фонетики й граматики, унікальністю якихось рис, труднощами для вивчення...

Вслухайтесь у звуки крізь віки, позаяк саме в історичній фонетиці криється таємниця унікальності звукової системи кожної мови...

Основний параметр милозвучності мови – це її гучність, або висока вокалічність, чи сонорність. Себто у мовному потоці голосні становлять близько 42%, цю вокалічність посилюють сонорні [м], [в], [н], [л], [р], [й], що разом з голосними становлять 70%. Це означає, що, хоч у системі української мови голосні – це лише 15,8%, а приголосні – 84,2%, – вирішальну роль відіграє характер їхнього поєднання... Учені це називають законом урівноваження кількості голосних і приголосних звуків у мовленнєвому потоці (За І. Фаріон).

260. Прочитайте текст. Яку думку утверджує автор? Чи переконав вас письменник? Обґрунтуйте своє ставлення до книжок. Назвіть ознаки милозвучності.

Американці, дуже прагматичний народ, про книжку кажуть так: у багатих – великі бібліотеки, у бідних – великі телевізори. І то правда – хто читає книжки, керує тими, хто дивиться телевізор. Книжка – це більше, ніж освіта, ніж «джерело знань», як казали комуністи. Книжка дає внутрішню свободу. Вона дає примирення зі світом, з людьми, з Богом, із самим собою (М. Дочинець).

Вивчаючи орфоепічну норму, варто пам'ятати правила милозвучності української мови, в основі яких, на думку вчених, лежить закон урівноваження кількості голосних і приголосних у мовленнєвому потоці.

261. Прочитайте згруповані приклади і за допомогою них пригадайте й назвіть головні правила милозвучності:

1) *вдень – удень; в Одесі – у Львові; з моря – із поля – зі сходу – разів зо три; підібрати – підбирати; над хатою – наді мною; відлуння –*

відігрити; о сьомій – об одинадцятій; вдосвіта – удосвіта; жоржини й айстри; любисток і м'ята;

2) розіслались оксамитові трави – розіслалися росяні трави; такий же – така ж; здивувала б – здивував би;

3) зичимо – зичим; збагачуємо – збагачуєм; виглядає – вигляда; знає – зна; на цьому – на цім; у третьому – в третім; у блакитному – у блакитнім;

4) знов – знову; відтіль – відтіля.

Пригадати правила можна за покликаннями:

<https://ukr-mova.in.ua/library/orfografiya/cherguvannya-u-i-v>,

<https://ukr-mova.in.ua/library/orfografiya/mulozvuchnist-z,-iz,-zi,-zo.-chastuna-1>.

262. I. Прочитайте речення. Якщо з якимось міркуванням ви не згодні, перебудуйте його, однак обґрунтуйте свою думку. Поясніть дію правил милозвучності.

1. Багато є на світі гарних книжок, але вони гарні тільки для тих людей, які вміють їх читати (*Д. Писарев*). 2. Один мудрець якось сказав: «Людина – це сума всіх книжок, які вона прочитала». Чому читання таке важливе? Насамперед тому, що слова виражають ідею. Кожне нове слово, яке ми вивчили, означає нову ідею. А ідеї безцінні. І наш дохід часто розвивається пропорційно нашій лексиці... Усі знання де-небудь уже записані. І ми повинні йти назустріч інформації (*За Б. Шефером*).

II. Об'єднайтеся в пари. Проведіть дослідження, які склади – закриті чи відкриті переважають у словах. Про що це свідчить?

263. Чи є різниця між словами «книга» й «книжка»?

264. I. Прочитайте тексти, застосувавши правила милозвучності. Вибір обґрунтуйте.

1. А бувало, я не міг прожити без неї (і, й) дня. (В, У) день носив при собі, (у, в) вечере клав під подушку. І (у, в) се було мало мені радісного спілкування з нею. Я боявся, що закінчиться остання сторінка – і я неначе осиротію, залишу(-ся, -сь) без води. тоді я починав читання спочатку, знову і знову. (І, Й) знаходив завжди щось нове поміж рядків. І того було більше, ніж (у, в) написаних літерах. (Й, І) я (у, в) же не бояв(-ся, -сь) сирітства без написаного слова, бо (з, зі) мною було слово правди. (І, Й) вже не боявся болота довкола себе, бо приходив до жаданої тихої води (*М. Дочинець*).

2. (У, В) крайніські видавництва радують своїх читачів книжками, які варто прочитати цієї весни. Ці книжки бувають веселими, світлими, позитивними, а деколи меланхолійними, сумними (і, й) моторошними. Але (й, і) цьогорічна весна теж різна. То з'явиться сонечко (і, й) ніжно погладить обличчя своїми промінчиками, то наклубочаться хмари (і, й) шквальним дощем пройдуться вулицями, розганяючи людей по кав'ярнях. І (лише, лиш) книголюби знають, що читати книжку можна за будь-якої погоди (*М. Паславська*).

3. (У, В) неї був інший різновид манії – страшенно обожнювала книжки. Любила не лише брати їх до рук (і, й) відчувати під пальцями обкладинку, а (і, й) гортати живі паперові сторінки, вдихати ні з чим незрівнянний книжковий аромат. «Так пахне мудрість!» – казала тим, хто здивовано на неї озирався. (У, В) її квартирі літературні томи (і, й) збірки були повсюди: на полицях, на підвіконні, під ліжком (і, й) навіть (у, в) кухонній шафці. «Книгоманія – це ж не смертельно» – жартома казала собі щоразу, купуючи наступну нову книжку (*Слава Світова*).

II. Запропонуйте перелік книжок, які варто читати за будь-якої погоди; які поліпшують настрій; які вселяють віру в себе.

265. I. Прочитайте текст. Чи поділяєте ви думки автора?

Кивають на те, що час складний, мовляв, не до читання. Та він завжди був непростим, і дуже часто у складні часи рятувало саме читання. Його

Величність Слово, загорнуте в м'яку або тверду обкладинку, з легким, шармовим присмаком друкарні, з невиразними знаками, що мають назву букв, – і творять, творять образи, що лишаються на все життя.

Скажіть, а коли ви востаннє читали книжку молодшому братові чи сестрі? От візьміть і почитайте! Ви побачите, як у малюка змінюються очі й обличчя стає вдумливим і ясним, як небо.

Я жодною мірою не моралізую, а намагаюся поділитися з вами тим, що надбав у житті. Просто на певному етапі з'явилося відчуття смаку читання.

Книжку можна смакувати так само, як і вишукані страви чи напої. У книжки є свої гурмани й прихильники. Є свій фан-клуб. І це свідчить про вічність жанру, про збереження Слова.

Книжку збороти неможливо. Згадайте, скільки їх спалили, скільки заховали в спеціальні закриті сховища. А книжки повертаються... Вони знову і знову відкривають нам внутрішнє тремтіння, говорять із нашою душею. Чому це так? І що таке книжка? Це феномен, що об'єднав почуття, бажання, мрії? Привид, що змушує повірити в реальність, чи міф, у якому ви самі є творцем? (За С. Грабарем).

II. Запитання й завдання:

1. Чи дотримано в тексті правил милозвучності? Наскільки важливо це?
2. Чи знайоме вам відчуття смаку й шарму книжки?
3. До якої групи ви себе відносите – гурманів, прихильників, фанатів чи байдужих до книжки? Завдяки кому так сталося?
4. Чи хотіли б ви, щоб ваші діти любили читати книжки?
5. Чи є хоч одна книжка або автор, що могли б ваш клас об'єднати в читацький фан-клуб? Спробуйте, і ви побачите, що це цікаво й корисно!
6. Випишіть виділені слова й поясніть вимову.

266. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Зробіть висновки щодо власних досягнень.

Екологія слова: 100 найкращих навчальних закладів (а не топ-100 кращих навчальних закладів), коротке (блискавичне) опитування, нетривала зустріч, короткий (стислий) коментар (а не блиц-опитування, блиц-зустріч, блиц-коментар), діджей (а не ді-джей чи діджей), також, так само (а не в свою чергу) зазначив, узгодити (а не привести у відповідність) з Конституцією України.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

267. Роздрукуйте уривок з тексту художнього чи публіцистичного стилю, у якому порушено правила милозвучності. виправивши помилки іншим кольором, усно прокоментуйте.

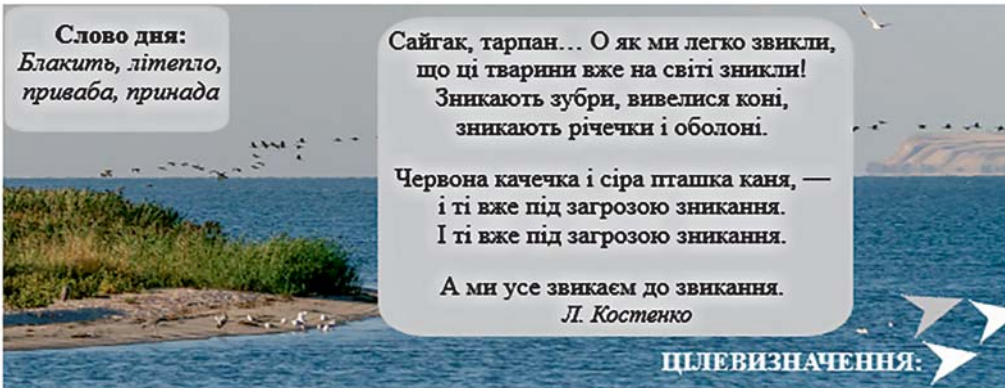
268. Проаналізуйте усне мовлення публічних людей (журналістів, політиків, акторів та ін.) за ознакою милозвучності. Випишіть помилки, що трапляються найчастіше.

269. Розгляньте колаж, який аргументує корисність читання. Поміркуйте, яких аргументів бракує тут і додайте їх. Усно за вдосконаленим макетом підготуйте розповідь, яку він ілюструватиме.

§ 26. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ВИМОВИ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Піклування про цілість і недоторканність природного світу довкола нас – наш обов'язок

Слово дня:
Блакить, літепло,
приваба, принада

Сайгак, гарпан... О як ми легко звикли,
що ці тварини вже на світі зникли!
Зникають зубри, вивелися коні,
зникають річечки і оболоні.

Червона качечка і сіра пташка каня, —
і ті вже під загрозою зникання.
І ті вже під загрозою зникання.

А ми усе звикаєм до звикання.
Л. Костенко

ЦЛЕВИЗНАЧЕННЯ:

270. Прочитайте епіграф. Які почуття тут переважають? Наскільки важливими є ці слова?

? 271. Прочитайте слова із рубрики «Слово дня». Чи доводилося вам уживати їх у мовленні? Це слова вашого активного чи пасивного словника? Із чим у вас асоціюється кожне слово? Чи є вони прикладом милозвучності української мови? Чому?

272. I. Прочитайте речення. З'ясуйте особливості вимови голосних і приголосних звуків у виділених словах.

1. У **чистій калюжці**, що розлилася від **цілющого джерела**, купалося сонце (*І. Савка*). 2. Відсміялося грозами літо (*І. Савка*). 3. І **молодик** над **смужкою лісів** поставить **позолочений апостроф**. 4. Самі на себе **дивляться ліси**, **розгублені** од власної краси. 5. А коло хати **пелехатий*** сонях пасе траву в блакитному дощі. 6. Як **сірничок**, **припалений від сонця**, день спалахнув, **обвуглився**, погас. 7. На білий вальс запрошую **дерева**, на білий вальс **вітрів** і **хуртовин****. 8. На віях тиші мерехтять **сніжинки**. Зима **крізь** вії дивиться на світ. 9. А вже вночі **навшпиньки** ходить осінь і **полум'я жоржин** **задмухує** садам. 10. Летять з гори санки і **гринджолята**, в очах **мигтять** занесені тини. 11. А **дзвони б'ють**, а дзвони калатають! Здається, небо й землю **розхитають**. 12. Багряне сонце. **Дужка** золотава стоїть над чорним каптуром гори. 13. Спадає вечір **сторожко**, помалу, **ворушить зорі** в темряві криниць (*Л. Костенко*).

II. Назвіть привабливі штрихи до портрета різних пір року. Розкажіть про ваше уявлення того, як «у чистій калюжі... купалося сонце»? Хто той «молодик», що «поставить позолочений апостроф»? Який це «пелехатий сонях»? Як він «пасе траву»? Як «на віях тиші мерехтять сніжинки»? І чому «навшпиньки ходить осінь»?

273. Об'єднайтеся в групи. Ознайомтеся з таблицею. Підготуйте запитання, відповіді на які містить таблиця. Доберіть до кожної позиції таблиці власні приклади.

Основні правила української орфоєпії

Звуки	Правило	Приклади
[о]	не наближається до [а] й не уподібнюється йому: ненаголошений [о] перед складом з [у], [і] в основі слова наближається до [у]	[осока], [жовтавий], [оборона], [сторона]; [коʹжух], [поʹдружʹа], [тоʹбʹі];
[е], [и]	у ненаголошених позиціях уподібнюються один одному	[веʹду], [меʹткий], [виʹшневий], [літеʹпло], [леʹвада];
завжди чітка вимова голосних	у закінченнях сполучного голосного в складному слові на початку іншомовних слів	[поле], [кмʹітливий], [нидʹіти], [серце]; [сеʹмилʹітʹа], [пеʹрʹикотиполе], [зорепад]; [елʹіта], [елегʹійа], [естетика], [ірис], [ікебана], [іронʹійа];
[г] і [ґ]	[г] – гортанний, щілинний, вимовляється порівняно глухо [ґ] – задньоязиковий, проривний, вимовляється дзвінко	[ґасло], [ґосподар], [ґребувати], [ґуртом], [ґайворон], [ґончарство]; [ґазда], [аґрус], [ґаночок], [ґратований] [ґрунт] [ґнʹіт];
губні	губні звуки [б], [п], [в], [м], [ф] слід вимовляти твердо напівмʹяка вимова перед [і] звук [ф] вимовляється чітко перед апострофом губні звуки потрібно вимовляти твердо	[дрʹіб], [сʹім], [верф], [степ]; [бʹіганина], [пʹісʹна], [мʹісʹтанин], [вʹідтак], [фʹіалковий], [бʹуро], [пʹуре]; [фʹізика], [фактор], [фʹігура], [фокус], [фабрика], [фейа]; [завʹязʹ], [мʹята], [вербʹйа], [пупʹянки], [вербʹйаний], [верфʹйу];
Звуки [н], [л], [м], [в], [р] і [й] (сонорні)	звуки [н] і [л] мають парні мʹякі звуки і можуть вимовлятися твердо і мʹяко звуки [м], [в], [р] перед [і], [йа], [йу], [йе] потрібно вимовляти помʹякшено сонорний [р] у кінці слова чи складу вимовляємо твердо	[надра], [номер], [луг], [ластʹівʹята], [повʹінʹ], [промʹінʹ], [бʹілʹ], [лʹустерко]; [мʹіст], [мʹята], [вʹйун], [вʹітрило], [бурʹаний], [рʹізко]; [сʹнʹігур], [скупар], [повʹірте], [двʹір], [комар];
шиплячі	перед голосними [а], [о], [у], [е], [и], у кінці слова чи складу вимовляємо твердо помʹякшена вимова перед я, ю шиплячі звуки [ж], [ч], [ш] перед свистячими [цʹ], [сʹ] уподібнюються свистячим [зʹ], [цʹ], [сʹ]	[числа], [читанка], [шипшина], [ожина], [чудо], [нʹіч], [жолудʹ], [звʹажте], [йдеш], [вʹідрʹіж], [чиʹтайучи], [йду́чи]; [кlochʹа], [збʹіжʹа], [нʹічʹу], [пʹід:ашʹа], [подорожʹу]; книжці [книзʹцʹі], на тарілочці [на тарʹілоцʹі], зізнаєшся [зізнайесʹа];
[дж], [дз]	у корені слова потрібно вимовляти як один звук на межі префікса й кореня – роздільно	[д̂зеркало], [д̂звʹінок], [д̂жмʹіль], [д̂жерело], [ход̂жу], [бл̂жола], [д̂зоб]; [пʹідзвʹітний], [надзеленʹ], [пʹіджиʹвити];
[г], [к], [х]	тверда вимова – перед звуком [и] помʹякшена – перед звуком [і] звук [г] оглушується у кількох словах	[гирло], [киʹшенʹа], [хибний], [гʹілка], [кʹістка], [хʹіросима]. [лехко], [вохко], [нʹіхтʹі], [кʹіхтʹі], [дʹохтʹу];
дзвінкі звуки	у кінці слова і складу потрібно вимовляти дзвінко	[лад], [казка], [кладка], [вʹідрʹіж], [мороз], [грубка].

274. I. Прочитайте речення, правильно інтонуючи, запишіть їх. Доберіть із речень приклади до правил, уміщених в таблиці. Визначте комунікативний намір автора.

1. Які щасливі очі у казок! Я прокидаюсь, серце калатає. 2. Зима стоїть персидська, як бузок, і жоден птах її не хилитає. 3. Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті. Звичайна хмара, сіра і осіння, пропише раптом барви золоті. 4. Але ж навіщо убивати осінь мазутним духом нескінченних трас? 5. Все важче знаходити квіти, чий мед обіцяє бути цілющим. 6. І смог навис, і сонце тяжко гріє, потік машин тісніший череди, і алігатор міста – алергія – виходить із асфальту, як з води. 7. Вже дожились – забули колір неба, воно буває кольору досад. 8. Безмірно жаль, що ніжність вже не в моді (*З тв. Л. Костенко*).

II. До яких проблем привертає увагу письменниця? Чи поділяєте ви тривоги Ліни Костенко?

275. Перевірте свою спостережливість, закінчивши речення. Зверте свої варіанти з матеріалами, уміщеними в **додатку 13**.

1. Мисливці розповідали, що вальдшнепи** вміють прикидатися ... 2. Птиці ніколи не співають ... 3. Сніг найліпше пахне ... 4. Коли людина сміється, її вік ... 5. Зозуля закувала в голому лісі – на ... 6. Перепілка водопій не шукає – ... (*За М. Дочинцем*).

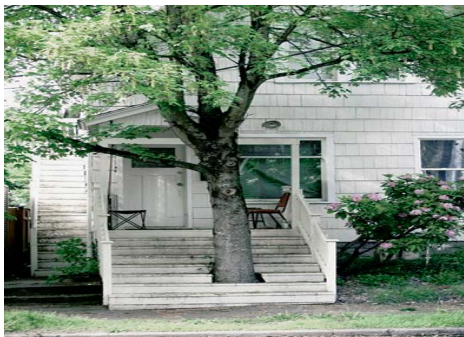
276. Прочитайте виразно вірш. Яким настроєм він пронизаний? Чому? Підготуйте по троє запитань щодо вимови звуків у словах вірша.

Ставить осінь на землю свою золоту
жирандоль*.
І, ковтаючи сльози, одягши на землю сукману*,
Перемотує літо на чорні катушки тополь,
Шіє голим полям нескінченну сорочку з туману.
Тихо строчать дощі... І навіщо мені ця печаль?
Що я хочу спитать у цієї сумної кравчині?
Я прощаюся з літом, і воно мені каже: – Прощай!
І хитає над шляхом порожні гнізда грачині.

Л. Костенко

277. Розгляньте світлини. Про що вони свідчать? Чи доводилося вам бачити подібне ставлення до живої природи? Розкажіть про це. Слідкуйте за дотриманням вимови звуків.

 278. Розкажіть про ваші досягнення на уроці.

Екологія слова: *Витікати* – вживаємо лише у прямому значенні «литися звідкись», «брати початок десь» (про річку, струмок, джерело, інші водойми). *Впливати* – крім прямого значення, уживають у переносному – бути висновком, логічним наслідком чогось попереднього. *Зі сказаного впливає, що ці методи є ефективними.*

Виконайте один із варіантів домашнього завдання. Готуючи ці завдання, дотримуйтеся правил вимови звуків.

279. Прочитайте роздуми Богдани Матіяш. Випишіть ключові слова й перекажіть. Які об'єкти зі світу природи вам найближчі, найцікавіші? Почніть свою розповідь так: «Мені подобається, як...». Розповідаючи, дотримуйтеся правил вимови.

Мені подобається, як дерева ростуть і як мало спочатку мають гілок, квітів і листя. Подобається їхній мінімалізм, їхня негамірність, спокій і дуже особлива мудрість. Подобаються старі дерева, міцні стовбури, такі величезні, що, аби їх обійняти, треба трьох-чотирьох людей (*Б. Матіяш*).

280. Підготуйте презентацію на тему: 10 дрібниць, що можуть покращити екологію мого міста (села). Слідкуйте за вимовою звуків.

281. За покликанням (<https://www.mariannaboyko.com>) ознайомтеся з діяльністю екоблогерки Маріанни Бойко. Випишіть найцікавіші ідеї. Підготуйте розповідь про те, що зможе змінити наше ставлення до довкілля. Дотримуйтеся правил вимови звуків.

§ 27. НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Розуміти світ мистецтва

282. Бесіда:

1. Що називають наголосом?
2. Розкажіть про місце наголосу в слові. Наведіть приклади.
3. Що вам відомо про функції наголосу?
4. У чому полягає особливість українського наголосу порівняно з наголосами в інших відомих вам мовах?

283. Прочитайте текст. Чи є ця інформація новою для вас?

В українській мові наголос вільний, різномісний, він може падати на будь-який склад слова, наприклад: *коса, лата, заметіть*. У деяких мовах наголос має постійне місце у слові. Наприклад, у французькій мові він закріплений за останнім складом, у чеській, словацькій – за першим, у польській – за передостаннім (хоч і там є свої винятки).

Однак вільний наголос не означає, що наголошувати слова можна довільно. У наголошуванні українських слів є своя системність, яка виявляється в тому: що певні групи слів об'єднуються одним правилом щодо наголошування. Наприклад, числівники другого десятка мають наголос на складі *-на-*: одинадцять, чотирнадцять (*О. Сербенська*).

284. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте висловлення про наголос. Висловіть свою думку щодо них. Змоделюйте мовленнєву ситуацію, що підтверджує важливість правильного наголошування слів. Зробіть загальний висновок.

1. Правильне наголошування важливе для збереження не лише вномованості, а й характерного для українця мелодійного, пісенно-плинного ладу мовлення (*О. Сербенська*). 2. Наголос падає на склад, а страждає все слово, якщо наголос неправильний (*Б. Лесняк*).

285. Об'єднайтеся в групи. Згрупуйте слова за місцем наголосу (наголошений 1-й склад, 2-й склад...) і запишіть. У разі потреби звірте за словником <http://mexalib.com/view/121>.

Абияк, асиметрія, беремо, бесіда, близький, болотистий, будемо, бюлетень, верба, випадок, витрати, відвезти, вірші, гористий, грошей, гуркотнява, дихання, донька, дочка, дошка, дощечка, дрова, завжди, загадка, зозла, ідемо, каталог, кидати, кілометр, корисний, кропива, навчання, настояти, одинадцять, олень, Покрова, помилка, помилки (*мн.*), поталанити, приятний, псевдонім, разом, розвідка, санки, рінистий*, розбір, фольга, помовчати, подруга, приятель, розв'язання, царина, чарівний, читання, шовковий.

Наголос виконує такі функції:	Причини порушення норм наголошування слів:
<p>видільну (виділяє склад у межах слова; слово у межах відрізка тексту мовлення: <i>за́полоч, ко́бра, ма́ндрівка</i>);</p> <p>конститутивну (формує зі складів єдине смислове ціле – слово);</p> <p>смислорозрізнявальну (зміна наголосу призводить до зміни лексичного значення: <i>графá – графа; ко́лос (колосок) – коло́с (веле́тень), ту́га – тугá</i>);</p> <p>форморозрізнявальну (зміна наголосу означає зміну граматичної форми: <i>насипа́ти – насипа́ти</i>).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • вплив іншої мови: <i>но́вий, оди́надцять</i>; • вплив діалектного оточення: <i>ка́жу; ро́блю</i>; • незнання правил наголошування; • несформована звичка працювати з орфоепічним словником.

286. Прочитайте інформацію про функції наголосу. Запишіть слова. Яку роль у них виконує наголос? Поясніть, чим іще, крім наголосу, відрізняються ці слова. Усно складіть словосполучення з кожним словом.

1. Бережи́на – бережинá. 2. Бідно́та – біднотá. 3. Ва́рення – варéння. 4. Віро́к – вирóк. 5. Ко́си – коси́. 6. По́ра – порá. 7. Му́зика – музи́ка.

287. Прочитайте речення, знайдіть слова, у яких зміна наголосу спричиняє зміну лексичного значення чи граматичної форми.

1. Після зеленої весни приходять жовтолиста осінь (*В. Крищенко*). 2. Я знаю безвідмовні добрі ліки, котрі підносять душі і серця (*Я. Нечуйвітер*). 3. Душа летить в дитинство, як у вирій, бо на світі тепло тільки там (*Л. Костенко*). 4. Дотримай слова, і світ упаде до твоїх ніг, як стиглий плід (*Є. Яценко*). 5. Вам не вистачає ріки, а мені й краплі достатньо (*Г. Тютюнник*). 6. Місячна дорога край села у холодних росах пролягла (*П. Дворський*). 7. Верховинець стане на коліна лише в двох випадках: щоб напиться з джерела і щоб зірвати квітку. 8. Навіть узимку в старій дідівській хаті з-під сволока виглядали жовтенські пучки звіробою (*Л. Зоряна*).

288. I. Прочитайте речення, правильно наголошуючи слова. Випишіть слова, у яких під час творення іншої граматичної форми змінюється наголос.

1. Мистецтво надає крила й відносить далеко-далеко! Кому набрид бруд, дрібні грошові інтереси, хто обурений, ображений чи скривджений, той може знайти спокій і насолоду лише в прекрасному (А. Чехов). 2. Високе мистецтво не тільки віддзеркалює життя, воно, беручи участь у житті, змінює його (І. Едінбург). 3. Наприкінці ХХ століття Вінсент ван Гог та Едвард Мунк передавали свої емоції за допомогою кольорів і форм. 4. Найважливішою постаттю в мистецтві ХХ століття для багатьох є Пікассо, що одразу асоціюється із дуже специфічними зображеннями (З інтернету).

II. Запитання й завдання:

1. Чи згодні ви з думкою про те, що мистецтво «надає крила»?
2. Чи доводилося вам «знайти спокій і насолоду» в прекрасному?
3. Який вид мистецтва окриляє вас?
4. Поясніть суть поняття «високе мистецтво». Як воно може змінити життя?
5. Які емоції у вас мають чіткі асоціації з певним кольором?
6. У чому важливість музейного мистецтва?

289. I. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте мовчки текст.

Ніколи не треба забувати про своє призначення, завжди пам'ятаймо, що митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне, що саме по собі воно є найбільшим і найвеличнішим з усіх мислимих благ. Дивно й жалісно часом думати, що нема в нас сили і ясності духу проіннятися щоденним розумінням щастя життя, мінливого в постійній драмі й радості, і що так багато краси марно проходить повз наші очі.

Але сідаймо ще раз у вербові човни, прошу вас. Візьмімо весла ясеніві і вернімося на Десну, на веселі води того року, коли рятували ми з батьком людей на Великдень (За О. Довженком).

II. Запитання й завдання:

Запитання для бесіди:	Завдання:
1. Чи згодні ви з автором щодо покликання митців «показувати... що життя прекрасне»?	1. Випишіть слова, у яких наголос переходить на інший склад у процесі змінювання.
2. Наскільки важливо людині проіннятися «щоденним розумінням щастя життя»?	2. Чому в словах <i>призначення</i> і <i>прекрасне</i> різні префікси?
3. Яке значення для людини має краса, що «марно проходить повз наші очі»?	3. Випишіть двоє дієслів, що формі 1-ої особи множини теперішнього часу матимуть різні закінчення.
4. Пильніше огляньтеся довкола й скажіть, про яку красу йдеться.	4. Поставте іменники <i>мить</i> і <i>радість</i> у формі орудного відмінка, поясніть написання.

Екологія слова: Говорімо правильно: випадковий збіг (а не «випадкове співпадіння») обставин; зустрічаються люди, що поспішають на зустріч, а помилки трапляються; знаходиться те, що загубили, чи той, хто заблукав; село ж розташоване (а не «знаходиться») в Черкаській області.

290. Як ви вдосконалили на уроці власні вміння наголошувати слова?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

291. Випишіть 10-15 порушень орфоепічної норми в мовленні теле- чи радіожурналістів. Прокоментуйте. Прочитайте слова з **дадатку 12**. Запам'ятайте наголошування.

292. Знайдіть цікаву інформацію про наголошування слів у інших мовах. Підготуйте розповідь про це. Напишіть есе «Наголос – душа слова».

§ 28. ОРФОЕПІЧНА ПОМИЛКА

Збереження біологічного різноманіття Землі

293. Бесіда:

1. Чи синонімічні поняття «багатство» й «різноманіття»?
2. Як ви розумієте вислів «біологічне різноманіття Землі»?
3. Пригадайте й назвіть «слова дня» з попередніх уроків. Які з них ви почали вживати у своєму мовленні частіше?
4. Погляньте на колаж, утворений зі світлин відомого мандрівника Ігоря Меліки. Доповніть список рослинного розмаїття Карпат. Що вам відомо про екологічні проблеми цього регіону?

Орфоепічна помилка – це порушення правил вимови звуків і наголошування слів.

294. Бесіда:

1. Наскільки важливо дотримуватися орфоепічної норми?
2. Які висновки для себе ви зробили після опрацювання цієї норми?
3. Які цілі ви ставите на перспективу?
4. У чому полягає суть орфоепічної норми? Функціонування якої форми літературної мови вона забезпечує?

295. Прочитайте по черзі речення вголос. Слідкуйте за вимовою голосних і дзвінких приголосних звуків. Помічайте й виправляйте помилки. Поясніть, як правильно наголошувати підкреслені слова.

І. 1. Едельвейс як ритуальна* й декоративна рослина має на сьогодні критично низький поріг чисельності, оскільки її неконтрольовано знищують туристи й місцеве населення. 2. Рибальська громада Київщини занепокоєна активним розростанням на Київському водосховищі водяного гороха, що негативно впливає на екосистему. 3. Трав'яні пожежі призводять

до суттєвого зниження родючості ґрунтів. 4. Американські вчені довели, що старі дерева краще поглинають вуглекислий газ, ніж молоді. 5. Своїми синіми (а іноді білими чи рожевими) квітками шавлія лучна слушно доповнює кольорову гаму лугового різнотрав'я. 6. З усіх порід дерев тільки сосна виживає в умовах такої сухості на піщаних пагорбах (*З інтернету*).

II. 1. Є в кожнім дні якась нова краса, чарівність подиху і плач прощальний скрипки. Щодня я бачу нові небеса, сльозинку вранішню й усмішку милу квітки (*Л. Долик*). 2. Білять хати в селі та й по всім по окружжі, теплий вечір на вікнах вимальовує ружі (*М. Ночовний*). 3. У квітнику розквітли матіоли пишні, чорнобривчик, півник, нагідки розкішні (*М. Деленко*). 4. Ось п'ють тепло заврунені* поля, бруньки тополі тужавіють* мрійно (*П. Щегельський*). 5. Пташиний щебет тишу розбудив, дзвінком струмом побіг поміж галями (*П. Щегельський*).

296. Назвіть найбільш уразливе місце природного оточення вашого краю. Запишіть кілька порад щодо поліпшення ситуації, збереження природного розмаїття.

297. I. Уявіть себе в ролі диктора телебачення. Прочитайте текст уголос, демонструючи дотримання орфоепічної норми. Стихло перекажіть.

Щовесни на території музею «Старе село», що в Колочаві, спостерігають унікальне природне явище: масове цвітіння долини крокусів. Ця дивовижна квітка перебуває на межі зникнення, тому занесена до Червоної книги України. У народі ці рослини називають маслянками, серенками або бриндушами. Своім бузковим** цвітінням крокусові поляни можуть конкурувати хіба з лавандовими полями Провансу.

Крокус усі знають як дивовижну квітку, що зацвітає першою, ще до того, як розтане сніг. Однак рослина ця ще й джерело дорогої ароматичної речовини, найціннішої у світі прянощів, – шафрану. Ця приправа славиться на весь світ не лише пікантним смаком, але й цілющими властивостями. Користь шафрану для здоров'я неоціненна, це підтверджують дослідження вчених усіх континентів. У середні віки шафран цінувався дорожче, ніж золото. А ще це дуже стійкий барвник.

Саме в казкову мить цвітіння шафрану ти відчуваєш, як додаються сили, неначе весна сповнює тебе незвичайною енергією. Мені подобається цей стан польоту в думці, коли кожен день приносить радість спілкування з природою й людьми довкруг тебе. Коли знаєш, що попереду багато теплих днів, нових відкриттів і позитивних емоцій (*За І. Мелікою*).

II. Запитання й завдання:

1. Як Ігор Меліка обґрунтовує важливість проблеми природного різноманіття?
2. Назвіть аргументи, які наводить автор. Який із них найсильніший?
3. Якби аргументувати довелося вам, як би ви це зробили?
4. Кожне виділене слово запишіть транскрипцією. Поясніть особливості вимови.
5. Як ви розумієте вислів «радість спілкування з природою»?

298. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Зробіть висновки щодо власних досягнень.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

299. Знайдіть в інтернеті перелік занесених до Червоної книги рослин вашого регіону. Уважно вивчіть його. Запишіть ті рослини, про які ви досі не знали. Підготуйте презентацію й розповідь про цю екологічну проблему. Дотримуйтеся правил орфоепічної норми.

300. У переліку тварин, занесених до Червоної книги України на території Львівщини, названо 140 видів. Серед них за природоохоронним статусом 66 вразливих, 39 – рідкісних, 4 – недостатньо відомих, 8 – неоцінених, таких, що зникають, – 22 й 1 – зниклий у природі. Ознайомтеся з цим переліком за покликанням https://uk.wikipedia.org/wiki/Тварини_Львівської_області,_занесені_до_Червоної_книги_України. Випишіть до 20-ти назв (можна обрати свій регіон), поясніть, як правильно вимовляти їх. Поділіться враженнями від прочитаного.

Орфографічна норма

§ 29. ОРФОГРАМА. ОРФОГРАФІЧНА НОРМА. ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

Формула успіху

301. I. Ознайомтеся з текстом. Сформулюйте його тему. Запишіть ключові слова.

Незважаючи на тривалі дискусії довкола формули успіху*, фахівці довели, що забезпечують такі його чинники, як-от: цілеспрямованість*, упевненість* у своїх силах, самодостатність*, саморозвиток, комунікабельність, активна позиція, наполегливість* тощо. І хоч як складно виявити особистість, якій притаманні всі ці ознаки, однак такі люди є, і їх чимало. Трансокеанічні плавання, підкорення гімалайських «восьмитисячників», доблесть у військових операціях, самопожертва в ім'я людства й науки – за всіма цими досягненнями і вчинками стоять конкретні люди. Такі ж, як і ви (*З інтернету*).

II. Запитання й завдання:

Знаю, вмію, можу	Відчуваю, переживаю, ціную
<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначте лексичне значення слів і словосполучень, позначених зірочкою. 2. Поясніть написання виділених слів. 3. Доберіть і запишіть синоніми до слова «фахівець». 4. Поясніть розділові знаки. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розгляньте світлини. Хто на них зображений? 2. Чи згодні ви з думкою, що ваші сучасники олімпійський чемпіон Олег Верняєв і рок-музикант Святослав Вакарчук – успішні люди? 3. Що вам відомо про їхні досягнення? 4. Як ви ставитеся до успішних людей? 5. Хто з вашого оточення є взірцем успішності? 6. Завершіть текст розповіддю про свої успіхи.

302. Об'єднайтеся в три групи. Пригадайте, що вам відомо про орфографію й правила орфографії. Проведіть конкурс на краще запитання: доберіть і запишіть якомога більше запитань для учасників іншої групи, щоб виявити, що й наскільки добре кожен із вас засвоїв із цього розділу.

Орфографічна норма – це загальноприйняті правила написання слів.

Орфограма – це правильний варіант написання, який потрібно вибрати з кількох можливих. Є такі типи орфограм: *буквені* (орфограма-буква) й *небуквені* (орфограма-апостроф, орфограма-дефіс, орфограма-риска (знак перенесення з рядка в рядок), орфограма-пропуск (написання слів окремо), орфограма-контакт (написання слів разом).

303. Прочитайте речення. Який висновок для себе ви зробили? Запишіть речення, знявши ризик (замінивши крапки потрібною літерою чи обравши з дужок варіант). Назвіть типи орфограм і правило, що вмотивувало ваш вибір.

1. Ні/коли не/пізно зробити щось д(е,и)вовижне. 2. У 8 років три/разова олімпійс..ка золота медалістка з бігу Вільма Рудольф зробила перший крок після перенесеного в дитинстві поліомієліту. 3. У 9 років Дейзі Ешфорд написала свій бестселер «Молоді гості», що (роз-, розі-)йшла на накладом по/над 200 тисяч примірників. 4. У 18 років норве(-зък-, -ськ-)ий математик Нільс Абель довів не/розв..яз(н, нн)ість загальних рівнянь п..ятого ступеня алгебричними засобами. 5. У 41 рік Р. Кіплінг став наймолодшим (Л, л)ауреатом (Н, н)обелівської премії в галузі літератури. 6. Люди постійно роблять надзвичайні речі, і не/має жодних причин, чому ви не/можете бути одними з таких (Д. Вальдшмідт).

304. За яким словником потрібно звіряти правильність написання слів? Пригадайте й розкажіть, як побудований цей словник. Які його функції?

Орфографічна помилка – це неправильне написання, що порушує норми вживання буквених і небуквених орфограм.

305. Доберіть слова, що за написанням відповідають зазначеним у реченнях умовам. Напишіть самодиктант.

1. Апостроф на межі префікса й кореня. 2. Одна з найвищих державних посад. 3. Буква *и* в слові іншомовного походження (правило «дев'ятки»). 4. Прикметник, утворений за допомогою суфікса *-ськ-* від іменника Сиваш. 5. Складний прикметник, що означає відтінок рожевого кольору. 6. Апостроф після літери *к*. 7. Ненаголошений [e] в корені слова. 8. Слово з префіксом *при-*. 9. Спрощення приголосного в буквосполученні *-здн-*. 10. Дієслово з часткою *не*. 11. Займенник із часткою *-небудь*. 12. Складний прислівник, що пишеться через дефіс. 13. Дієприкметник із префіксом *при-*.

306. Об'єднайтеся в групи. Доберіть словниковий диктант із 17 слів на повторення складних орфограм. У разі потреби скористайтеся Українським правописом (<http://litopys.org.ua/pravopys/pravopys2015>). Запросіть до дошки одного представника іншої групи й продиктуйте дібрані слова.

307. Напишіть словниковий диктант за аналогією. Доберіть і запишіть слово з тією ж орфограмою, що містить диктоване слово (до слова з двома орфограмами – слово з тими ж орфограмами або два слова – кожне з відповідною орфограмою). У разі потреби зверніться до Українського правопису за покликанням попередньої вправи.

Тьмянний, книжечка, тонший, доньчин, празький, пестливий, нездоланний, над'яр'я, грушевий, двоярусний, мало-помалу, стоп'ятдесятиріччя, жар-птиця, хлопець-велетень, чий-небудь, правобережний, мовно-літературний, віднині, Біблія, на жаль, по-батьківськи, нібито, Софійський собор.

308. Прочитайте речення. Як змінилося ваше бачення шляхів досягнення успіху? Запишіть речення, розкрийте дужки, уставте пропущені літери. Визначте в словах орфограми, поясніть написання слів. У разі потреби скористайтеся електронним словником (<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>).

1. Будуть зорі вст..ляти ро..ложистий шлях, наче шлях тріумфатора квіти (Лєся Українка). 2. Уперте тренуван..я давало блискучі наслідки (О. Донченко). 3. Зміни – це завжди страшно. Але (ні)хто (не)змінить за вас ваше жит..я. (Не)зважаючи на страх, рухайтесь вперед. Це головне правило успіху (П. Коельо). 4. Я виливаю кров (що)днини в ямби і (не)легким радію таланом (Д. Павличко).

5. Можна (не)впин..о звинувачувати інших у своїх (не)вдачах і впадати у відчай, а можна кожного дня вставати ще раніше (і, й) наполегливо досягати успіху (*Л. Дейлі*).
 6. Жит..євий здобуток людини визначається кількіс..тю «(не)зручних розмов», які вона витримала (*Т. Ферріс*). 7. – Бувають поразки, важливіші за перемогу, – сказав директор школи й (дружньо) іронічно пр..вітав з тріумфом (*О. Гончар*).

Екологія слова: Уживайте правильно: **Тактичний** (що стосується тактики) *план*.
Тактовний (-а) (що володіє почуттям міри) *учитель, учениця*.

309. Проаналізуйте свою навчальну діяльність й оцініть її.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

310. Дайте відповіді на запитання:

1. Чому слово *цвях* пишемо без апострофа, а слово *черв'як* – із апострофом?
2. Чому *народнопоетичний* пишемо разом, а *народно-визвольний* – через дефіс?
3. Чому в словах іншомовного походження *лиман*, *литаври* й *лінза*, *лінгвістика* після *л* пишемо різні літери?

311. Оберіть одну з орфограм і відтворіть правила, що її регулюють у вигляді картини, макета, образів (на ваш смак).

312. Напишіть есе на тему «Для того щоб почати діяти, немає кращого часу, ніж зараз». За потреби використайте вислів Карлоса Кастанеди «Людина може зробити набагато більше й діяти набагато краще. Вона припускається тільки однієї-єдиної помилки – думає, що в її розпорядженні багато часу». Дотримуйтесь орфографічних норм.

§ 30. ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ

Мій вибір – здоровий спосіб життя

313. Бесіда:

1. Прочитайте епіграф, висловіть своє ставлення до його змісту.
2. Хто такий Авіценна? Чи достатньо лише знань, аби зберегти здоров'я?
3. Розгляньте колаж. Чи можна його елементи вважати частиною тих «знань»? Чого в ньому бракує?
4. Назвіть і запишіть ключові слова розділу «Орфографія».
5. Де людині необхідні знання і вміння з орфографії?

314. Запишіть слова. Поясніть, які принципи орфографії регулюють написання їх. Із будь-якими двома словами складіть речення.

Гаразд, щасливий, спитати, гармонія, самопочуття, харчування, змолоду, багатство, споконвіку, нашвидкуруч, потенціал, витривалість, бадьорість, повноцінний, джерело, піклування, завчасно, спортсмен, довголіття, надзвичайно, оздоровлення, ритм, зміцнення.

315. Розгляньте таблицю. Чи все зрозуміло вам? Доберіть по п'ять прикладів до кожного принципу. Чи добре засвоїли матеріал? Здійсніть взаємоперевірку за допомогою наведених слів.

Фонетичний принцип: написання збігається з літературною вимовою. Під час написання таких слів не виникає труднощів: *обрій, господар, віхола, доба, намисто, родина.*

Морфологічний принцип: є розбіжності між вимовою й написанням, що пов'язано з будовою слова. Перш ніж такі слова писати, потрібно застосувати правило: *зціпити, весна, рільництво, молотьба, вишневий, незбагнений, зворушений.*

Традиційний принцип: вимова і написання не збігаються й водночас неможливо застосувати правило. Це так звані словникові слова, винятки з правил: *щавель, фарба, лимон, тонна, яблуко, хвастнути.*

Диференційний: написання слова залежить від його лексичного значення: *гончар (професія) і Гончар (прізвище), мальва (квітка) і «Мальва» (перукарня), до гори (іменник і прийменник), догори (прислівник).*

316. I. Прочитайте мовчки текст. Назвіть ключові слова. Використовуючи їх, перекажіть докладно текст.

Девізом американського товариства геронтологів* є вислів: **якщо** в людини є здоров'я, то в неї є все. Щоб продовжити роки життя, потрібно дотримуватися таких положень: раціональне **харчування**, **цілеспрямованість**, оптимізм, режим праці, відпочинку й сну, уміння володіти емоціями, відмова від шкідливих звичок, загартування організму, рухова активність.

Лікарі-дієтологи переконані: немає невиліковних хвороб, а є люди, що не підлягають лікуванню. Йдеться про пацієнтів, у яких немає сили волі, щоб себе **дисциплінувати**, немає достатнього розуміння законів природи.

Харчування має враховувати особливості **кожної** людини й бути раціональним, розумно обґрунтованим, **фізіологічно** повноцінним. Дотримання посильних і дієвих порад у **поєднанні** з активним способом життя, злагода з природою дають змогу кожному зберегти власне повноцінне здоров'я й активне **довголіття** (За О. Ганич).

II. Запитання й завдання:

1. Відповідно до якого з принципів орфографії потрібно писати виділені слова?
2. Які елементи колажу ілюструють текст?
3. Що означають такі характеристики харчування: «раціональне, обґрунтоване, повноцінне»? Складіть і запишіть денне меню такого харчування й прокоментуйте його.
4. Які з дібраних страв ви можете приготувати самостійно?
5. Поясніть, за якими принципами треба писати слова з написаного вами меню.

317. Подані в транскрипції слова запишіть відповідно до орфографічних норм.

[зй'іждж'ати], [зйасуван'а], [пойасне"н'а], [шч'ас'т'а]; [уч'іц'а] [кніз'ц'і], [ка́з'ц'і]; [го'л'убка], [ле"хкйї], [л'е́ц'а], [п'ужал'це], [д'івчйнон'ц'і], [ра́д'іс'т'], [т'м'аний], [стор'ін'ц'і], [па́л'ц'і], [р'іц'і], [бр'ен'к'іт], [здай'е́ц'а], [з'в'існо].

318. Запишіть слова в дві колонки залежно від того, за яким принципом написано виділену частину слова: 1) морфологічним; 2) фонетичним.

Спалах, невістчин, просьба, похід, птаство, рушник, зморшка, нива, допомагає, бряжчав, зсипати, мета, розсіл, тітчин, виднокіл, покіє, сердешна, зцілення, нігті, оберт, їжджу, розкіш, виїзна (нарада), спад, студентський, душа, козацтво, одесит, біб, брат, роз'їжджаю.

319. Розгляньте світлини й розкажіть, як починається ваш день. Прочитайте текст. Яким завданням підпорядковується в тексті добір лексичних засобів? Поясніть лексичне значення виділених слів. На основі якого принципу орфографії вони пишуться? Доберіть до них синоніми.

Що раніше ви прокинулися, то простіше вам буде провести ранок у відмінному **тонусі**. Бадьорий ранок починається о 6-8-ій годині. **Опівдні** ранок свіжим не буває. Однак **недостатньо** просто прокинутися, треба зробити ранок жвавим.

Бадьорий ранок – це **ритуал**, який кожен може створити сам. Задум простий: як почнеш ранок, так і день завдасться. Основне правило – ранок має бути енергійним, спланованим і сповненим **позитиву** (За Н. Козловим).

320. Проаналізуйте свою діяльність на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

321. Перепишіть речення, розкрийте дужки й правильно запишіть слова. Поясніть орфограми.

1. Я п..ю тебе, сонце, твій теплий цілющий напій (М. Коцюбинський).
2. Пити і їсти з глинян..ого посуду – собі на здоров..я (І. Корчук).
3. Здоровим і спортивн..им бути модно! (А. Полощанюк).
4. Жвава була робота. Терень відчував, як зникає його вайлуватість, (не)зграбн..ість (О. Донченко).
5. (Ні)чого (не)досягне той, хто довго встає після того, як прокинет..ся, і той, хто довго прокидаєт..ся після того, як устає (Е. Рузвельт).
6. (Не)обхідно підтримувати міцніс..ть тіла, щоб зберегти міцніс..ть духу (В. Гюго).
7. У більшості хвороб вин..і не пр..рода й суспіл..ство, а тільки сама людина. Найчастіше вона хворіє від ліні й жадібнос..ті, але іноді й від (не)розумності (М. Амосов).

322. Погодьтеся або спростуйте твердження: «Здоров'я – найвища цінність». Напишіть есе на цю тему.

§ 31. НЕНАГОЛОШЕНІ Е, И В КОРЕНІ СЛОВА

Маленька перемога над собою робить людину набагато сильнішою

323. І. Розгляньте світліни. Хто на них зображений? Що вам відомо про цю людину? Прочитайте мовчки текст. Які почуття викликала у вас ця інформація? Коли ви дізналися про героя розповіді вперше?

До Києва неодноразово приїздив найвідоміший **мотиваційний** оратор сучасності, актор, **меценат**, **письменник**, людина-легенда Нік Вуйчич. Це справді **герой** сьогодні, який попри тяжке захворювання вміє насолоджуватися **життям**. Народився Нік із рідкісною **генетичною** хворобою: у нього не було ані рук, ані ніг.

Та це не завадило цілеспрямованому хлопцеві згодом стати оратором. А сприяла цьому **ситуація**. Коли Нік готувався вступати до вишу, йому показали малюка з такими ж вадами. Доти хлопець не бачив нікого схожого на себе, а тут дізнався, що є малюк, якому він може допомогти адаптуватися й прийняти себе.

Так постала мета – розповісти про свій досвід людям з **обмеженими** можливостями. Згодом його, уже студента-відмінника, запросили виступити перед студентами **університету**, і вже через три хвилини спілкування зал плакав.

Невдовзі Нік став **мотиватором** для мільйонів людей, здійснював тривалі **перельоти** в Китай і на Гаїті після землетрусу, виступав у 67 краї-

нах світу, розповів свою історію ста двадцяти тисячам слухачів в Індії, вісімнадцяти тисячам у Колумбії й дев'ятьом тисячам в Україні.

Історія, якщо вона вистраждана й народжена самим письменником, насичена особливою **енергетикою**. Історія життя цього чоловіка цікава на всіх етапах. «Є рани, які загоюються, коли людина рухається. Рівно те саме можна сказати про життєві **невдачі**. Не псуйте життя **скиглінням** – дивіться вперед», – радить Нік.

Нік Вуйчич дає уроки **милосердя**, сили волі людям з обмеженими можливостями й здоровим людям. Він написав кілька книг про своє життя, виступаючи їх двома пальцями на комп'ютері, по 43 слова за **хвилину**. Одна з них – «Життя без кордонів» – перекладена українською (За О. Мигачовою).

II. Запитання й завдання:

Знаю, вмію, можу	Відчуваю, переживаю, ціную
1. Які голосні завжди вимовляємо чітко? 2. Поясніть значення й вимову виділених слів. 3. Чим відрізняється вимова наголошених і ненаголошених голосних [e], [и], [o]? 4. Назвіть слова з тексту, у написанні яких виникають сумніви. 5. Поясніть розділові знаки в останньому реченні.	1. Визначте комунікативну мету автора. 2. Що вас найбільше вразило в змісті тексту? 3. Перекажіть текст, доповніть його власними роздумами про героя розповіді. 4. Історії яких людей є для вас прикладом у подоланні перешкод?

324. Попрацюйте з таблицею таким чином: закрийте аркушем паперу ліву колонку. Читаючи приклади, намагайтеся самостійно пригадати правила, які ви раніше вивчали.

Написання ненаголошених [e], [и], [o]	
Обґрунтування	Приклади
1. Написання <i>e, и</i> перевіряємо наголосом	<i>Зима – зими; верба – верби.</i>
2. Пишемо <i>e</i> : а) якщо ненаголошений звук випадає: б) у сполученнях <i>-ере-, -еле-</i> :	<i>Жовтень – жовтня (але: бюлетеня); Черешня, середа, зелень, пелена.</i>
3. Пишемо <i>e</i> в суфіксах <i>-ен-, -еньк-, -есеньк-, -тель-</i> :	<i>Зроблений, вишенька, учитель.</i>
4. Пишемо <i>и</i> в буквосполученнях <i>-ри-, -ли-</i> :	<i>Гриміти, бриніти, глитати.</i>
5. У решті випадків написання <i>e, и</i> перевіряємо за словником:	<i>Мелодія, левада, лиман, кишеня, пиріг.</i>
6. Звук [o] перед складом з наголошеними [y] та [і] уподібнюється звукові [y]:	<i>Зозуля, кожух, потік, тобі, тоді.</i>

325. Прочитайте текст, випишіть виділені слова з ненаголошеними голосними, уставляючи пропущені букви.

1. Я не можу **к..рувати** напрямком вітру, але завжди можу так поставити вітрила, щоб досягти своєї **м..ти** (О. Уайльд). 2. Щовечора запи-

суйте на папері шість найважливіших **р..чей**, які вам необхідно зробити завтра. Поки ви спите, підсвідомість здійснить всю **н..обхідну** роботу й визначить, яким чином їх можна виконати найкраще. І ваш новий день буде набагато продуктивнішим! (*Т. Хопкінс*). 3. Прокидаючись вранці, запитай себе: «Що я **повин..н/повинна** зробити?» Увечері, перш ніж заснути: «Що я зробив/зробила?» (*Піфагор*).

326. I. Згрупуйте й запишіть слова за правилами: 1) **е, и, о**, що перевіряємо наголосом; 2) **е, и, о**, що не перевіряємо наголосом; 3) випадний **е**; 4) з буквсполученнями **-ере-, -еле-**.

Лисиця, синичка, зима, **мерезити**, шептати, очерет, природа, земля, півень, дерево, черв'як, перець, вітер, кленовий, затишний, шелест, тривати, пенюк, голубка, човен, лелека, клеkotіти, степовий, **бешкетник**, козуля, мешканці, щебетання, пшениця, **стрепенутися**, нівечити, осередок.

II. Складіть і запишіть речення з кожним із виділених слів.

327. I. Запишіть слова, поставте на місці крапок необхідні літери. Поясніть, як перевірити правильність написання букв, що позначають ненаголошені голосні.

Л..мон, ап..льсин, т..хохід, т..плохід, гр..би, ст..бло, тер..н, пл..туть, д..р..вій, ч..решня, б..р..стяний, **щ..б..тання**, з..мляний, ч..р..да, см..река, л..холіття, кр..венький, д..шевий, м..дунка, в..ртлявий, п..нал, в..лосипед, ж..ст..куляція, **витр..мка**, ч..мпіон, м..сливець, с..крет, к..шеня, в..селка.

II. До виділених слів доберіть епітети.

Екологія слова: Уживаємо правильно: **Людський** (який стосується людей,

належить людям): **людське** щастя. **Людяний** (який щиро, доброзичливо, чуйно ставиться до інших, гуманний): **людяна** усмішка. **Людний** (багатолюдний): **людне** зібрання.

328. Проаналізуйте свою роботу на уроці за самостійно обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

329. Упродовж кількох днів уважно спостерігайте за писемним мовленням людей, що вас оточують, а саме: рекламними оголошеннями в транспорті, магазинах тощо. Запишіть виявлені помилки, поділіться результатами спостережень на уроці.

330. Перепишіть, уставте замість крапок пропущені букви. Поясніть правопис.

Щ..риця, абр..кос, т..мніти, м..режити, г..рбера, м..сливець, м..нулий, б..р..стяний, в..л..тенський, г..рань, ж..ст..куляція, д..станція, трим..тровий, с..лач, тижд..нь, ж..тловий, д..настія, зч..щати, ел..мент, х..мерний, с..рйозний, кал..ндар, ст..лити, бр..нять, п..льнують, знам..нитий, ос..литися, ш..рочінь, х..жак.

331. Напишіть есе на тему «У житті немає недосяжних цілей».

§ 32. АПОСТРОФ. ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ

Музика – джерело енергії, емоцій і почуттів

Треба пам'ятати, що якраз апостроф зазначає нашу відмінну вимову губних серед цілого слов'янства, а вже саме це змушує нас зберігати його.
І. Огієнко

Музика має унікальну силу, бо вона здатна надихнути людське серце на шляхетні вчинки.
Т. Ван

Слово дня: зворушливий, журливий

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

332. Бесіда:

1. Прочитайте й прокоментуйте епіграфи. Яке місце у вашому житті відведено музиці?
2. До якого типу орфограм належать апостроф і знак м'якшення?
3. Чим відрізняються ці орфограми? Чи були випадки у вашому житті, коли ви сумнівалися в написанні їх?
4. Чому слова *бюро* і *б'ють*, *свято* і *черв'як* пишемо по-різному?

333. Прочитайте виразно вірш.

Мелодій колихалися гілки,
співзвуччя розпускалися, як брості*.
Свої бажання грали малюки
на тих же інструментах, що й дорослі.
Але здавався Моцарт пустуном,
у Бахові з'являлося дитяче:
то промінь защебече під вікном,
то змій летить, то м'яч до хмари скаче.

На берег моря кликала труба,
і барабан їй вторив ненастанно.
А в скрипки не виходила журба,
печалитись не вмiло фортеп'яно.
У цьому залі – горя не було,
мотиви дружньо* бралися за руки,
метеликом сідали на стебло...
Мов крапельки, виблискували звуки!
В. Березінський

Запитання й завдання:

1. Поясніть написання ненаголошених голосних у тексті.
2. Які слова з тексту пишемо за морфологічним принципом?
3. Назвіть небуквені орфограми.
4. Поясніть написання апострофа й знака м'якшення.
5. Як ви розумієте фрази «промінь защебече під вікном», «Мов крапельки, виблискували звуки»?
6. Поясніть лексичне значення помічених зірочкою слів.
7. Напишіть коментар із одного речення до наведеного вірша.

334. І. Прочитайте епітети до слова «музика». Загалом «Словник епітетів» подає їх більше ста. Як ви вважаєте, чому така кількість?

Бад..ора, бе..смертна, бе..турботна, багр..яна, божевіл..на, в..лична, урочиста, геніал..на, гл..бока, енергійна, журлива, заспокійл..ва, зв..тяжна, зворушл..ва, красива, магічна, монументал..на, несамовита, оригінал..на, пат..тична, пр..мітивна, світла, сентим..нтальна, стародавня, щ..млива.

II. Запишіть слова, доберіть замість крапок потрібну орфограму. Поясніть правопис. Складіть речення із будь-якими трьома словами. Наведіть приклади музичних творів, які характеризують виділені слова. Починайте так: «Зразком урочистої музики є...».

335. Повторіть за таблицею написання **ь**. Доберіть власні приклади й підготуйте запитання для самоперевірки.

Пишемо ь :	Не пишемо ь :
1. У кінці слова чи складу на позначення м'якості приголосних [д'], [г'], [з'], [с'], [дз'], [ц'], [л'], [н']: <i>ожеледь, паморозь, горілиць</i> .	1. Після літер, що позначають губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф]: <i>приголубте, степ, вимовте, верф</i> .
2. У суфіксах <i>-ськ-, -зьк-, -цьк-, -ськість, -еньк-, -зькість, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-</i> : <i>козацький, білісінський, радість</i> .	2. Після шиплячих [ж], [ч], [ш], [шч] (орф. ш) та [р]: <i>ніж, нічка, дивишся, тягар, плющ, Ігор, відмір, Харків</i> .
3. Після м'якого [л'] перед наступною літерою, що позначає приголосний; у суфіксі <i>-льн-</i> : <i>сільський, більший, стільчик, будівельник, вільний, мелітопольський</i> .	3. Між літерами, що позначають м'які приголосні: <i>пізній, пісня, після але, потьмяніти різьбяр</i> ; між літерами, що позначають м'які подовжені (подвоєні) приголосні: <i>насінневий</i> .
4. У буквосполученнях <i>-ньк-, -льк-</i> і похідних: <i>ненька – неньці; лалька – гальці</i> .	4. У сполученнях <i>-лк-, -нк-</i> і похідних: <i>тарілка – тарілці; забаванка – забаванці</i> .

336. Прочитайте речення. Поясніть орфограми у виділених словах. Висловіть згоду, незгоду або захоплення змістом будь-якого речення.

1. Прив'ялі рослини **прекрасно** оживляє класична мелодія (*З інтернету*). 2. Відомий **італійський** композитор Людовіко Ейнауді виконав один зі своїх творів на плавучій платформі в Північному **Льодовитому** океані. На створення композиції автора надихнули вісім **мільйонів** голосів з **усього** світу, що закликають до захисту Арктики. 3. **Що більше** людину долучають до музики в дитинстві, то кращою є її **вербальна*** пам'ять. 4. Музика, мабуть, – **найменш** зрозуміле мистецтво (*Т. Ван*).

337. Подані в транскрипції слова запишіть відповідно до правил орфографічної норми.

[т'м'аний], [л'в'івський], [зустр'інуц'а], [пов'іл'но], [с'ома], [бород'ба], [с'іл'у], [старесе"нський], [кол'оровий], [м'іл'йон], [пал'ц'а], [колец'а].

338. Замініть крапки, де це потрібно, знаком м'якшення й запишіть слова у дві колонки: 1) зі знаком м'якшення; 2) без **ь**.

Квіт..ці, жін...ці, зачіс..ці, долин..ці, рибал..ці, дон..ці, авос..ці, бджіл..ці, гол..ці, весел..ці, зимон..ці, лял..ці, очеретян..ці, жмен..ці, вихован..ці, свин..ці, галуз..ці, стеблин..ці, кізон..ці, мис..ці, пилин..ці, матін..ці, колис..ці, оболон..ці, нян..ці, тріс..ці, сопіл..ці, веснон..ці, брун..ці, виховател..ці, хвилин..ці.

339. I. Запишіть речення, поясніть орфограму – знак м'якшення.

1. У твоїх бездонних дитячих очах я бачу промін..чики сонця, які підсвітят.. для тебе незнані дороги (*А. Кузьменко*). 2. На твоїй ніжній дитячій долон..ці я роздивляюсь дороги, якими ти входив тихен..ко в круті лабіринти невідомих історій (*А. Кузьменко*). 3. Декіл..ка простих акордів – і мелодія лунає, сподіваюсь, відчуваєш.., хто про тебе справді

дбає (А. Хливнюк). 4. Гей, якби ж мені, синку, не жал..? Якби ж мені, синку не жал..? Ти ж на моїм серці лежав... (Нар. пісня). 5. Сяяли на сон..ці шаблі запорожців, як вони на конях гнали ворогів. Козац..кому роду нема переводу, лине його слава з далечі віків (М. Воньо).

II. Чи знайомі вам пісні, рядки з яких ви записали? Хто їх виконує? Охарактеризуйте епітетами кожну пісню, висловивши викликані нею почуття.

340. Розгляньте таблицю, що містить згруповані за правилами приклади написання апострофа. Сформулюйте й запишіть правила. У разі потреби скористайтесь Українським правописом (<http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil1.htm#par6>).

Апостроф пишемо:	Апостроф не пишемо:
1. М'ята, знічев'я, луб'яний, уп'ятьох, Стеф'юк.	1. Пюре, бязь, фюзеляж, мюслі.
2. Сузір'я, надвечір'я, Примор'я, Мар'яна.	2. Рядок, рядно, Рєпін, рюкзак, рюш.
3. Без'ядерний, над'яр'я, об'їхати, з'явиться, дит'ясла, пан'європейський, пів'ящика, Мін'юст.	3. Зекономити, під'їом, півогірка, без-аварійний, підупасти, надуживаний.
4. Черв'як, арф'яр, верф'яний, сурм'яний.	4. Цвях, свято, духмяніють, бруквяний.
5. Лук'ян, Лук'янівка, к'ят, Монтеск'є, Руж'є.	5. Бйонсон, серйозний.

341. Запишіть слова у дві колонки – з апострофом і без апострофа.

Тр..юк, безриб..я, кур..єр, тьм..яний, без..якірний, різьб..яр, св..ятилище, розіп..ясти, дріб..язковий, дез..активаційний, Солов..йов, нав..язливий, заозер..я, торф..яний, В..ячеслав, духм..яний, р..ясніти, р..ядно, солов..їний, брукв..яний, відв..язати, обов..язок, надвечір..я, черв..як, цв..ях, п..єдестал, з..являтися, бар..єр, матір..ю, кров..ю, львів..янин, прем..єра, Григор..єв, Мар..яна, Стеф..юк, мавп..ячий, роз..яснити, різьб..яний, р..ябий, моркв..яний, бур..ян, без..язикий.

342. Послухайте фрагменти музики (на вибір). Які картини вималювала ваша уява? Запишіть «фрагменти» картини за допомогою словосполучень, у яких будуть слова з **ь** і апострофом.

Л. Бетховен «Тиша» (https://www.youtube.com/watch?v=YW_6bJypEaA);
Ф. Шопен «Вальс дощу» (<https://www.youtube.com/watch?v=mm5t3htSe7s>);
Моцарт «Для дітей» (<https://www.youtube.com/watch?v=LmVUL7GRYIM>).

343. Здійсніть рефлексію, давши відповіді на обрані з додатків запитання.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

344. Від поданих іменників утворіть прикметники. Поясніть правила.

Трава, горох, морква, торф, тьма, арфа, полива, зоря, корова, жирафа, мавпа, звір, капуста, жаба, камінь, Різдво, без язика.

345. Доберіть зі словника й запишіть складні випадки написання апострофа й знака м'якшення (17 слів). Підготуйте супровідні запитання однокласникам.

346. Напишіть есе на одну з тем: «Музика, що надихає», «Магія музики». Використайте в разі потреби слова з апострофом і знаком м'якшення.

§ 33. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Дорожки чудовими митями!

347. Перегляньте світлини. Прочитайте й прокоментуйте епіграф і наведений вислів. Яка його основна думка? Які слова треба виділити логічним наголосом?

Велике проявляється в малому, і щастя завжди складається з якихось звичайних щоденних приємних дрібниць. Якщо не вміти бачити їх у кожному дні, то й велику радісну подію можна не помітити.

348. I. Прочитайте вірш. Яким з поезії постає дощ? Чи може він бути бажаним? Коли? Які відомі композитори відтворювали в своїх творах мелодію дощу?

Мов небажаний гість наповратився* дощ.
Він іде і не зна, що йому вже не раді.
Посіріли обличчя у вулиць і площ
І каштани свої погасили лампади.
Не до кожної з них долетіла бджола,
Став неспитий нектар бурштиновим намистом.
А веселка в надії погоди й тепла
Два намоклих крила розіпнула над містом.
А дощі найнялись! Ллють і ллють, як з відра!
У холодній зажурі природа і люди.
У житті і для радості й смутку пора.
Так було, і так є, і повіки так буде.

Тетяна Іванчук

II. Випишіть слова, у яких відбувається чергування голосного чи приголосного звуків. Доберіть до них спільнокореневі або змініть форми слів. Яке явище ви спостерігаєте? Назвіть звуки, що чергуються.

Чергування голосних і приголосних звуків відбувається за таких умов:

- зміна форми слова: *рік – року, дорога – дорозі;*
- творення нових слів: *терти – втирати, нога – ніжка.*

Найпоширеніші чергування

[o]–[a]: <i>перемогти – перемагати;</i> [e]–[i]: <i>мести – вимітати;</i> [e]–[и]: <i>здерти – здирати;</i> [o], [e]–[i]: <i>ночі – ніч, речі – річ;</i> [e]–[o] після [ж], [ч], [ш]: <i>шести – шостий;</i>	[г]–[ж]–[з]: <i>крига – крижина – на кризі;</i> [к]–[ч]–[ц]: <i>жінка – жіночий – жінці;</i> [х]–[ш]–[с]: <i>горох – горошок – у горосі.</i>
--	--

У деяких дієсловах перед наголошеним суфіксом *-а-* вимовляємо [o] й пишемо *о*: *простити – прощати, вмовити – вмовляти*. У коренях багатьох слів звуки [o]–[a] не чергуються: *солдат, козак, качан, хазайка*.

У багатьох коренях звуки [o], [e] чергуються з [i] в процесі зміни й під час творення слів у вимові й на письмі: *слова – слів, лебідь – лебединий*.

Чергування [o], [e] з [i] властиве й суфіксам: *Київ – Києва, Канів – Канева*.

Звук [e] в коренях слів після шиплячих [ж], [ч], [ш] може чергуватися з [o]: *чернетка – чорний, жонатий – оженити*.

У коренях більшості українських слів вимовляємо й пишемо тільки *е* або тільки *о*: *жертва, честь, шепіт, жовтий, чоловік, пшоно, бджола*.

Чергування голосних у дієслівних коренях

Звуки, що чергуються	Уживаємо звук	Умови вживання	Приклади
[o]–[a]	[a]	Перед наголошеним суфіксом <i>-а-</i>	<i>Допомогти – допомагати.</i>
[e]–[i]	[i]	Перед суфіксами <i>-а-(-я-), -ува-(-юва-)</i>	<i>Викоренити – викоріняти – викорінювати.</i>
[e]–[и]	[и]	Перед наголошеним суфіксом <i>-а-</i>	<i>Розтерти – розтирати.</i>

349. Запишіть, поставте на місці пропусків *о* або *е*. Обґрунтуйте написання.

Ч..мпіон, ч..рний, ж..рдина, ш..вк, щ..ка, ж..вч, ж..нити, ж..лоб, свіж..сті, веч..рті, ч..вен, сторож..вий, ч..модан, ч..го, ж..лудь, ш..ршень, ч..сний, ч..рнота, ч..рнетка.

350. Запишіть слова. Прокоментуйте правильність виконання.

Буква <i>о</i> чи <i>а</i> ?	Х..зайка, с..лдат, к..чан, ..таман, г..нчар, п..ганий, к..зак, б..гатий, г..рячий, к..рявий, л..мати, перем..гати, к..лач.
Буква <i>е</i> чи <i>и</i> ?	Вм..рати, зб..рати, заст..лати, ст..рати, розст..лати.
Буква <i>е</i> чи <i>і</i> ?	Зач..пати, викор..нити, збер..гати, застр..лити, стр..ляти, вим..сти.
Буква <i>и</i> чи <i>і</i> ?	Х..жак, щ..пати, х..ткий, к..слий, х..дник, ш..пш..на, х..рург, к..парис, ш..фр, ш..мпанзе, ч..стота, ч..жик, щ..рий.
Буква <i>е</i> чи <i>о</i> ?	Ж..втий, ш..колад, ч..рнетка, ч..рніло, ж..рстокий, ш..рсткий, ш..стиденка, ш..потіти, вч..рашній, веч..ровий.

351. Знайдіть і виправте помилки. Прислів'я й приказки запишіть правильно.

1. Капуста гарна, та кочан гнилий. 2. Не хвали день зранку, а хвали увечорі. 3. Не в багатстві щастя. 4. Видно пана по холявах. 5. Хліб і вода – казачка їда. 6. Шукаєш допомоги – сам допомагай.

352. I. Згрупуйте й запишіть спочатку слова з чергуванням голосних, а потім – із чергуванням приголосних звуків.

Сидіти, в'язати, перемогти, крутити, пекти, любити, дорога, мести, **Львів**, вухо, сиджу, **придорожній**, в'язу, навушник, люблю, замітаю, Львова, стерегти, стелити, кручу, печу, застилати, стригти, дошка, стережемо, дощечка, стрижу, бережемо, **перемагати**.

II. З виділеними словами складіть і запишіть речення.

353. Доберіть до кожного дієслова форму 1-ї особи однини теперішнього часу. Запишіть слова парами. Позначте в них корені. Укажіть звуки, що чергуються в коренях.

Молотити, будити, мазати, лагодити, кріпити, робити, берегти, мастити, носити, городити, косити, сурмити, терпіти, ловити, графити.

354. Прочитайте виразно вірш. Яка картина сформувалась у вашій уяві? Запишіть, ставлячи замість пропусків потрібні буквені й небуквені знаки. Обґрунтуйте орфограми. У яких відбувається чергування голосних і приголосних звуків?

Стоїть хата неб..гата, солом..яна стріха;
Причілочки* у к..тицях, мал..овані вікна;
Обмазана, підвед..на, а сама білен..ка.
На подвір..ї, як барвінок, трава з..л..нен..ка,
Ще й садочок, як віночок, хатину квітчає,
У віконце з неба сонце в хату заглядає.
Там ч..стен..ко і гарнен..ко, там усе в пор..я..ку;
Сам Бог дбає, доглядає ту мален..ку хатку.

А. Молодченко

О. Шупляк. Гніздечко

355. Подані іменники поставте у формі місцевого відмінка, а також утворіть від них прикметники із суфіксом *-н-*. Укажіть букви, що позначають звуки, які чергуються.

Втіха, бідолаха, увага, каторга, рік, рука, бік, крига, кожух, молоко, дорога, друг.

356. Проаналізуйте свою роботу на уроці за самостійно обраною схемою. Які із миттєвостей, зображених на світлинах цього параграфа, викликали найсильніші емоції?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

357. Від поданих слів утворіть такі форми й доберіть такі спільнокореневі слова, у яких відбуватиметься чергування приголосних звуків. Запишіть ці слова.

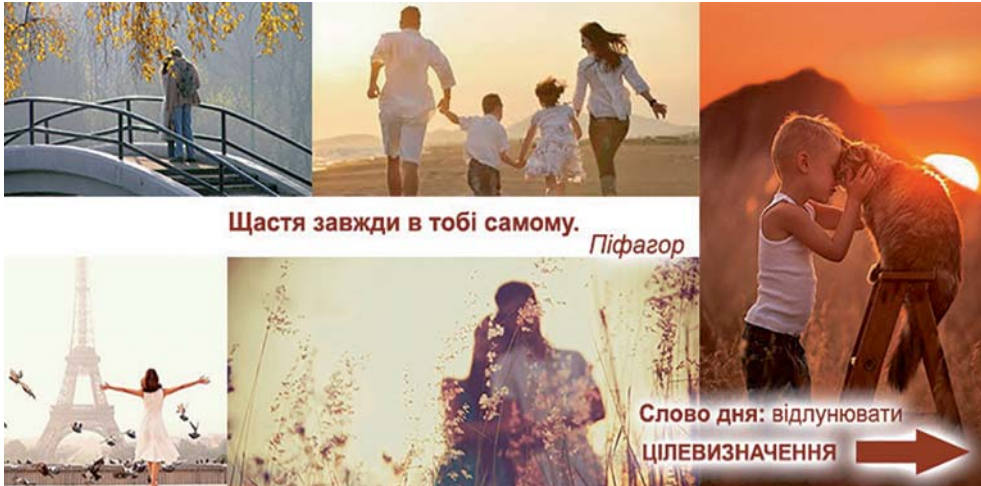
Подруга, ходити, блиск, сказати, писати, ловити, пастух, розграфити, козак, луг, муха, мостити, спустити, городити, громити.

358. Напишіть есе на одну із тем: «Прекрасні миті цієї весни... (осені, літа)», «Бережімо прекрасні миті спілкування».

§ 34. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ У ПРОЦЕСІ СЛОВОТВОРЕННЯ

Уміння любити й бути щасливим

359. Розгляньте таблицю, пригадайте правила чергування. Доберіть до кожного з випадків чергування свої приклади.

Найголовніші чергування приголосних у процесі словозміни і словотворення		
[z] – [ж]: Олег – Олеже	[з] – [ж]: казати – кажу	[б] – [бл]: робити – люблю
[к] – [ч]: козак – козаچه	[т] – [ч]: світити. – свічу	[п] – [пл]: топити – топлю
[х] – [ш]: сухий – суша	[с] – [ш]: писати – пишу	[в] – [вл]: славити – славлю
	[д] – [дж]: садити – саджу	[ф] – [фл]: графити – графлю
[г] – [з]: крига – кризі	[зд] – [ждж]: їздити – їжджу	[л] – [лл]: стомитися – стомлююся
[к] – [у]: наука – науці	[ст] – [шч]: мостити – мосту	
[х] – [с]: вухо – у вусі		

360. I. Перегляньте світлини. Яка тема їх поєднує? Прочитайте виразно уривок вірша Анатолія Колісника. Дайте відповідь на запитання, сформульоване в першому реченні.

Що для щастя людині треба?
Крихту хліба і клаптик неба.
І щоб квіти цвіли у лузі,
Краплю ласки і мудрих друзів.
Ще, гадаю, треба людині
Гарну пісню про очі сині.
Що є щастя – хто може знати?
Де небачений скарб шукати?
В небесах, на землі? Чи, може,
Щастя носить у серці кожен?

II. Від виділених слів утворіть нові слова чи форми, щоб у їхніх коренях відбувалися зміни. Де про ці зміни йдеться в наведеній таблиці?

Чергування приголосних звуків у процесі словозміни й словотворення			
Звуки	Перед суфіксами	Змінюються на	Приклади
[г], [з], [ж]	-ськ-, -ств-	-зьк-, -зтв-	<i>Кривий Ріг – криворізький, Запоріжжя – запорізький, боягуз – боягузький – боягузтво</i>
[к], [ц], [ч]	-ськ-, -ств-	-цьк-, -цтв-	<i>козак – козацький – козацтво, молодець – молодецький – молодецтво</i>
[х], [с], [ш]	-ськ-, -ств-	-ськ-, -ств-	<i>волох – волоський, птах – птаство</i>
[с]	-ш-	-щ-	<i>високий – вищий, вище</i>
[г], [з], [ж]		-жч-	<i>дорогий – дорожчий, дорожче, вузький – вужчий – вужче, важкий – важчий</i>
[ц'к], [с'к], [ск]	-ин-	-чч-, -щ-	<i>вінницький – Вінниччина, одеський – Одещина, віск – вощина</i>
[с'к], [шк], [з'к]	-енк-, -ук	-щ-, -жч-	<i>Терешко – Терещенко, Терещук, Кузько – Кужченко</i>

У частині слів іншомовного походження зміна приголосних [г], [ж], [з], [к], [ч], [ц'], [х], [с], [ш] перед суфіксами -ськ-, -ств- не відбувається: *казах – казахський, тюрк – тюркський, Ламани – ламаниський*.

361. Доберіть до наведених слів спільнокореневі або змініть форми слів так, щоб проілюструвати чергування приголосних. Назвіть слова, у яких чергування не відбувається.

Спати, гриміти, вага, графіти, фонотека, горох, ріг, пекти, книга, капелюх, брунька, жінка, носити, громадити*, казах, рух, Чернігів, колиска, будити, сміх, сікти, бік, лежати, глядач.

362. У 2012 році ООН проголосила Міжнародний день щастя. Який день для цього свята визначено? З якою метою це зроблено? Які слова приносять щастя?

363. Від іменників – назв міст утворіть прикметники. Поясніть зміну прикінцевих приголосних, якщо вона відбулася.

Черкаси, Буг, Луцьк, Острог, Чернігів, Лютіж, Запоріжжя, Чернівці, Овруч, Кагарлик, Вишгород, Прилуки, Гадяч, Ужгород, Бугач, Славута, Радомишль, Будапешт, Прага, Мадрид, Париж, Рим, Вільнюс, Відень.

364. Пригадайте й запишіть назви областей України. Скільки їх? Утворіть від них, де можливо, назви територій за допомогою суфікса -ин-. Поясніть правопис.

365. І. Прочитайте текст, стисло перекажіть його. Розгляньте світліну монумента закоханим. Що найбільше вражає в цій історії кохання?

Це було у 1943 році. Він – італійський полонений солдат, вона – українка, вивезена на примусові роботи. Луїджі Педутто й Мокрина Юрзук познайомилися в австрійському таборі для військовополонених. Разом вони були два роки. Їх поєднала й розлучила війна. Луїджі пам'ятатиме українську красуню з ямочками на щоках упродовж життя. І знайде її, щоб розповісти всім,

що любов більша, ніж відстань, триваліша за час і сильніша за війну! Бентежною згадкою про кохану чоловікові було пасмо її волосся й сорочка.

Доля розлучила їх, та Луїджі знайшов Мокрину через 60 років! Тоді вся Україна, затамувавши подих, спостерігала за історією їхнього кохання...

Нині окрасою Маріїнського парку в Києві є монумент, що символізує вічне кохання українки Мокрини й італійця Луїджі, які стали для мільйонів людей символом вірності й любові (*З журналу*).

II. Знайдіть в тексті слова, у яких відбувається чергування приголосних звуків. Випишіть їх і продемонструйте, які саме звуки змінюються й за яких умов.

Екологія слова Рекомендуємо вживати: *Тішить око, а не радує; зважати на думку, а не рахуватися з думкою; розпочати обговорення, а не приступити до обговорення.*

366. Підсумуйте, що нового ви засвоїли, а що лише згадали, повторили.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

367. Прочитайте речення. Від поданих у дужках іменників утворіть прикметники, запишіть їх і поясніть правопис.

1. Народ (Шотландія) вільним звався, захоче – буде вільним знов (*Леся Українка*). 2. (Місяць) шляхом пішов я із дому, (сонце) шляхом прийшов (*В. Сосюра*). 3. Довкола, скільки кинеш оком, слався безмежний (молоко) сніг (*Є. Гуцало*). 4. Історія (Україна) етнографії своїми витокami сягає своїми витокami часів (Київ) Русі. 5. Виявляється, складна не лише (письменник) праця. Праця (читач) – нічим не легша, але й вона також багата на натхнення й радісні переживання (*З журналу*).

368. Напишіть твір-мініатюру на тему «Що для щастя людині треба?».

§ 35. СПРОЩЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Благодійність як норма життя

369. I. Розгляньте світлину на наступній сторінці. Кого на ній зображено? Прочитайте текст, визначте його тему. Що нового ви дізналися зі змісту, у чому переконалися?

Взірцем доброчинності* є життя Матері Терези, фундаторки Ордену милосердя, лауреатки Нобелівської премії миру.

Ще в молоді роки вона поїхала з місіонерським*дорученням до Індії, де й побачила людей, які жили в злиднях і страждали від невиліковних хвороб. Жінка відчула непереборне бажання допомагати знедоленим, і це стало сенсом її життя.

Минали роки неймовірно важкої подвижницької* праці, і ось про неї заговорив увесь світ. Якимось делегація бізнесменів і журналістів вирішила зустрітися з Матір'ю Терезою, подивитися на її роботу й підготувати репортаж про її місію. Коли журналісти побачили жахливі умови, у яких працювала й віддавала себе людям ця мужня жінка, один із них сказав: «Я і за мільйон доларів цього не робив би». Вона просто відповіла: «Я також цього не робила б за мільйон доларів – я це роблю безкоштовно, бо моє серце повнене любові до цих людей» (В. Андрущук).

II. Запитання й завдання:

Знаю, вмію, можу	Відчуваю, переживаю, ціную
<ol style="list-style-type: none"> 1. Перепишіть останнє речення, уставте пропущені букви, поясніть правопис і розділові знаки. 2. Від іменника <i>жінка</i> утворіть прикметник та іменник за допомогою суфікса -цтв-. Які фонетичні зміни відбуваються в процесі словотворення? 3. Чи є в реченні слово (слова), у якому під час словотворення відбувається спрощення в групах приголосних? Випишіть і продемонструйте. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначте за контекстом лексичне значення помічених зірочкою слів. 2. Як людину характеризує милосердя? Висловіть своє міркування одним-двома реченнями й запишіть. 3. Оцініть і схарактеризуйте доброчинну діяльність Матері Терези. 4. Доберіть синоніми до слова «доброчинність». 5. Назвіть сфери, що потребують сьогодні найбільше підтримки й милосердя.

370. Пригадайте, що називають спрощенням. Наскільки ці правила важливі для нашої мови? Розгляньте теоретичний матеріал. Підготуйте й запишіть запитання, відповідаючи на які, ви з'ясуєте всі випадки спрощень приголосних в українській мові.

Найчастіше спрощення відбувається в таких групах приголосних:

*ждн – жн (тиждень – тижневий),
здн – зн (виїзд – виїзний);
стн – сн (захист – захисний);
стл – сл (щастя – щасливий);
рдц – рц (сердець – серце) –
випадають **д** і **т**;*

*зкн – зн (бризки – бризнути);
скн – сн (тріск – тріснути) – випадає
к у процесі творення дієслів із суфіксом
-ну;
слн – сн (ремесло – ремісник) –
випадає л.*

1) **винятками** в українській мові є слова: *хвастливий, кістлявий, пестливий, зап'ястний, хворостняк, шістнадцять, шістсот*;

2) **немає спрощення** в словах іншомовного походження: *агентство, студентський, студентство, баластний, контрастний, президентський, гігантський, туристський, контрастний, аванпостний, форпостний* тощо.

371. 1. Прочитайте й перекажіть текст. Розгляньте світлини на початку параграфа. Як поняття «милосердя» розумієте ви? Назвіть приклади милосердя й благодійності в Україні нині.

Багато хто розуміє благодійність і милосердя як одноразову акцію. Насправді ж треба говорити про спосіб життя людини. Це насамперед вияв

стану серця людини. Лише співчутлива добросердна людина спроможна щиро відгукнутися на потреби ближнього. Черствому серцю не властиво допомагати, бо воно має егоїстичну сутність. Людина з таким серцем теж може підтримати, але ця допомога є жалюгідною подачкою, здійсненою з корисливих мотивів.

Глибинна суть серця людини має важливе значення не тільки в сфері доброчинності, але й у всіх інших. Милосердя як рису характеру необхідно виховувати з перших років життя (*За В. Андросюк*).

II. Знайдіть і выпишіть слова, у яких під час словозміни чи словотворення відбувається спрощення приголосних.

372. Поясніть, чому в українській мові відбувається спрощення в групах приголосних. Як воно пов'язане з милозвучністю української мови? Від поданих іменників утворіть прикметники, запишіть їх, поясніть правопис.

Гігант, випуск, доблесть, пропуск, вартість, перстень, первісність, радість, компост, прикрість, контраст, почесть, парламент, лестощі, ілюзіоніст, об'їзд, захист, область, зап'ястя, випуск, тріск, уста.

373. I. Прочитайте речення. Выпишіть слова, у яких відбувається спрощення. Поясніть. Окремо выпишіть слова з чергуванням приголосних чи голосних.

1. На рахунку Ангеліни Шостак, мешканки прифронтового Бахмута, понад півтисячі пошитих власноруч українських стягів для українських захисників і волонтерів. 2. Волонтерство допомагає мені реалізуватися соціально, виконувати корисну суспільну роботу й водночас набувати навичок ефективної журналістської діяльності (*О. Боженко*). 3. Постійне спілкування в госпіталях, лікарнях із захисниками нашої Вітчизни надає тимчасово прикутим до ліжка героям бадьорості духу, віри, що все буде добре. 4. Автобус із волонтерами поїхав об'їзною дорогою, хоч вона й розбита транспортом і розмита дощами (*З інтернету*).

II. Зробіть синтаксичний розбір третього речення.

374. I. Прочитайте текст. Напишіть коментар до нього, висловіть своє ставлення до вчинку юнака. Використовуйте слова *щасливий, користь, тижневий, радісний, ціннісний, чесно, захисний*.

У соціальній мережі Facebook львів'янка написала, що в крамниці юнак купив продукти й віддав їх жінці літнього віку. За її словами, бабуся з паличкою ходила в супермаркеті й придивлялася, що може купити за свої копійчані гроші. Це помітив юнак, швидко вибрав необхідні продукти у свій кошук, заплатив і наздогнав стареньку, яка вже вийшла з магазину. Реакція бабусі була передбачуваною: вона запитала, що має за це дати. Хлопчина посміхнувся й сказав: «Нічого, це Вам, беріть».

Зворушена дописувачка переконана, що серед нас є люди, здатні на гуманні вчинки. Ось що вона написала: «Нехай цей випадок надихне кожного з нас примножувати добро, як би складно не жилося. Добро породжує добро!»

Пост приємно здивував соцмережу. Від моменту публікації він набрав понад 6 тисяч уподобань і близько 700 поширень. У своїх коментарях користувачі соцмережі не приховували захоплення вчинком юнака.

II. Уявіть себе на місці кожного з героїв розповіді: а) юнака; б) дописувачки; в) бабусі. Як ви повелися б у цій ситуації?

375. Чим збагатив вас цей урок? Осмисліть свою життєву позицію, будьте добрішими й керуйтеся принципами людяності й милосердя. Ставтеся до інших так, як ви хотіли б, щоб ставилися до вас. Поважайте інших, особливо старших і слабших за себе.

376. I. Прочитайте текст. Які традиційні цінності збереглися в Україні? Чи є слово «філантропія» синонімом до слів, наведених у рубриці «Екологія слова»? Які синоніми можна вжити до слова *жертвність*? Напишіть їх.

Екологія слова: Етична цінність добродушності стосовно людини, яка потребує притулку й шматка хліба, передавалася з покоління в покоління і є моральним підґрунтям української філантропії. Якщо ми розглянемо етимологічне й прикладне значення цього поняття (грец. *phil* – любов, *anthrop* – людина; добровільне надання

часу, коштів і ресурсів без сподівання на матеріальну винагороду), то стане зрозуміло, що філантропія в Україні сягає корінням у сиву давнину (*С. Куц*).

II. Від виділених іменників утворіть прикметники, запишіть їх; поясніть правопис.

377. Напишіть есе на тему: «Поспішайте творити добро!»

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

378. Знайдіть помилки, виправте, запишіть правильно.

Цілісний, агенство, обласний, інтелігентський, захистник, тиждня, свиснути, гіганський, перехресний, пестливий, шіссот, улестливий, щастливий, кількісний, очистний, контрастний.

379. Об'єднайтеся в кілька груп для підготовки проекту «Майстерня добра». Використайте наведені «Заповіді Матері Терези» та схему.

Люди бувають нерозумними, нелогічними та егоїстичними – і все ж любіть їх! Коли ти будеш робити добро, то люди звинувачуватимуть тебе в затаєній особистій користі й самолюбстві, – і все ж виявляй доброту! Те, що ти будував роками, може бути зруйнованим в одну мить, – і все ж будуй! Люди потребують допомоги, але вони згодом дорікатимуть тобі за неї, – і все ж допомагай людям! Якщо ти досягнув безмежного щастя, тобі будуть заздрити, – і все ж будь щасливим! Добро, яке ти зробив сьогодні, люди забудуть завтра, – і все ж твори добро! Ділись із людьми кращим, що в тебе є, і цього ніколи не буде достатньо – і все ж ділись найкращим.

• акт допомоги – добродушність – додає відчуття благополуччя й життєвої мети, відповідно – відчуття внутрішнього задоволення й щастя;

• добродушність корисна для здоров'я, намагання комусь допомогти стимулює організм через почуття відповідальності, сприяє розширенню нових соціальних зв'язків, та позитивної соціальної взаємодії;

• коли одна людина поводить себе жертвовно й великодушно, вона надихає інших на такі ж дії.

§ 36. ПОДВОЄННЯ І ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Допоможи тим, хто цього потребує

«Не можна допомогти всім», – каже
безсердечний,
– і не допомагає нікому
Марія фон Ебнер-Ешенбах

Слово дня: привітність, навзаєм

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

380. I. Прочитайте текст, визначте його тему. Розгляньте світлини. Розкажіть про власні вчинки, схожі з тими, що зображені на них. Назвіть останні події у світі й Україні, що нахилиють терези в бік добра.

Чому мудрі люди наполегливо радять поспішати творити добро? Мабуть, тому, що в світі є баланс добра і зла. Він нагадує терези, на які складають усі людські справи.

Коли нахилиються терези під вагою зла, тоді в світі настає **безлад..я**, виникає страх і біда.

Коли ж переважає добро, то світ відпочиває від воєн, **страждан..ь**, і **жит..я** розквітає на Землі. Хто робить добрі вчинки, той сприяє перемозі добра. Недарма про дієве добро стверджує більшість світових релігій. Добрі вчинки є на рахунку Буд..и, Христа й Магомета.

У добра є одна переконлива риса: його не буває забагато. Скільки **чес..них**, красивих вчинків не здійснювала б людина, вони не переповнять скарбниці світового добра (*З журналу*).

II. Випишіть виділені слова, поставте в разі потреби пропущену літеру. Обґрунтуйте.

381. Прочитайте в таблиці приклади слів. За ними відтворіть і сформулюйте правила.

Подвоєння приголосних унаслідок збігу:

1) Беззахисний, віддаль, інноваційний;	3) розрісся, піднісся (але підносся);
2) сонний, письменник, хвилинний;	4) юннат, військкомат, спеццех.

382. Пригадайте, чому в словах «життя» й «багаття» є подовження приголосних, а в словах «листя» й «щастя» – немає.

383. Розгляньте таблицю на [сторінці 110](#). Пригадайте головну умову подовження приголосних. До кожного правила доберіть власні приклади.

Приголосні звуки [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'] подовжуються, якщо вони стоять між голосними. Подовження відбувається:

а) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): *зілля, піддашшя, роздоріжжя, обличчя*;

б) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни за винятком родового множини із закінченням **-ей**: *суддя, суддею, суддів; стаття, статей; рілля, ріллі; Ілля, Іллею*;

в) перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *міддю, памороззю, розкішшю, тінню*;

г) перед **я, ю** в прислівниках: *спросоння, навмання, попідтинню, попідвіконню, зрання*;

д) перед **ю, є** у формах теперішнього й майбутнього часу дієслова *лити*: *ллю, лєте, лємо*.

Також подовження відбувається у прикметниках із наголошеними суфіксами **-енн-, -анн-, -яни-**: *здоровенний, нездоланний, незрівнянний*; у словах: *Ганна, ссавець, бовван, бовваніти, овва, лляний, наввипередки*.

384. I. Перепишіть, заповнюючи в разі потреби пропуски. Поясніть правопис виділених слів.

Довголіт..я, колос..я, навман..я, спросон..я, стат..єю, задоволен..я, щедріст..ю, щаст..ям, радіст..ю, піднесен..я, гіл..я, лист..я, **напружен..іст..ю**, узвиш..я, якіст..ю, **річ..ю**, підніс..я, піднос..ся, здоровен..ий, ір..аціональ..ний, вікон..иця, без..астережно, роз..броєн..я, узбіч..я, шален..ий, сказан..ий.

II. Складіть речення з виділеними словами. Позначте, якими вони є членами речення.

385. Перепишіть речення, уставте, де треба, пропущені букви. Обґрунтуйте написання.

1. Я не люблю ніякого дару, якщо він не пов..яза..ний з любов..ю й доброзичливіс..тю (*Г. Сковорода*). 2. Виховуйте дітей ваших у добродісн..ості: тільки вона одна й може дати щас..тя (*Л. Бетховен*). 3. Перший крок невдячност..і – це досліджен..я спонукан..ь благодійника (*П. Буаст*). 4. Доброта не приходить від володін..я багат..ма речами, навпаки, лише доброта перетворює володін..я людини на гідніс..ть (*Сократ*). 5. Для багатьох людей мета жит..я – це існуван..я в трьох координатах: одна – це гроші, друга – це ни..тя, а третя – жовчна заздріст..ь до багатих (*В. Іващенко*).

386. Пояснювальний диктант. Обґрунтуйте всі вивчені орфограми.

Несподівані добрі вчинки – це наші цілеспрямовані спроби зробити кращим день іншої людини. Увага, привітність, турботливість – ось наша основна зброя в цих намаганнях. Ми виявляємо добро, щоб показати іншій людині, що ми її цінуємо, що вона не самотня й оточена теплом і приязню. Виявляючи своє добре ставлення до інших, ми допомагаємо створити довкола себе загальну атмосферу доброзичливості, що є принципово важливою для побудови здорового суспільства (*З журналу*).

387. Поставте іменники в орудному відмінку однини, обґрунтуйте написання.

Вічність, безліч, мудрість, любов, міць, мить, осінь, блакить, ясність, сіль, річ, глибінь, суміш, жовч, зав'язь, повінь, ніч, подорож, відстань.

388. Пригадайте й запишіть 10-15 прикметників, у яких подовжуються приголосні на межі кореня й суфікса. Складіть речення з будь-якими двома.

389. Проаналізуйте свою діяльність на уроці. Зазначте, що важливого ви дізналися.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

390. Перепишіть, уставляючи, де потрібно, пропущені літери. Усно поясніть правопис.

Щаст..я, покликан..я, л..єт..ся, зран..я, якіст..ю, безліч..ю, мудріст..ю, без..аперечно, бездоган..о, дал..ю, безмежніст..ю, передміст..я, чест..ю, зіл..я, порос..я, під..аш..я, ріл..єю, Закарпат..я, клун..я, машин..ий, качин..ий.

391. Складіть і запишіть есе на тему, що є епіграфом уроку. Використайте в разі необхідності слова з подвоєними й подовженими приголосними звуками.

§ 37. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ

Читання книжок як засіб розвитку людини й суспільства

Читаючи гарних авторів, ми звикаємо гарно висловлюватися.
Вольтер

Слово дня: **достеменно, гортати** ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ➔

392. І. Розгляньте світлини з колажу. Дайте їм назву. Прочитайте текст, визначте його тему. Що нового ви дізналися зі змісту? Докладно перекажіть текст. Порівняйте його зі змістом завдань §25. Об'єднайте й назвіть усі згадані в текстах обох параграфів переваги читання.

Американська експертка із саморозвитку Жордін Корм'єр назвала чотири **безсумнівні** переваги читання книжок.

На перший погляд **здається**, що знайти в інтернеті захопливий фільм і подивитися його буде цікавіше, ніж прочитати будь-який художній роман. Однак насправді книжка принесе набагато більше користі.

Передусім читання стимулює розумову діяльність людини, покращує пам'ять, підвищує творчий потенціал. Книжка може надихнути на **створення** нових проектів, ідей, здійснення подорожей або набування будь-якого іншого цінного досвіду.

Читання посилює впевненість у собі, дає змогу розширити словниковий запас і межі інтелекту. У людей, які багато читають, **розвивається** чутливість і розуміння чужих думок. Читання книжок розвиває соціальні навички й здатність до емпатії*. Людина **розширює** світогляд і починає краще розуміти інших людей.

Читання – це своєрідна форма релаксу. Книжка здатна одночасно й активізувати мислення, і **розслабити, відволікти** від проблем. Читання перемагає стрес і поганий настрій. Жордін Корм'єр вважає, що це **прекрасний** спосіб психологічного відновлення (*З інтернету*).

II. Випишіть виділені слова, поясніть правопис префіксів.

393. Бесіда:

1. Пригадайте особливості написання префіксів *роз-* і *без-*.
2. За яких умов вживається префікс *с-*?
3. Які префікси (*з-* чи *с-*) треба писати з дієсловами *..фальсифікувати*, *..шити*?
4. Яка особливість об'єднує написання префіксів *над-*, *під-*, *перед-*, *понад-*, *об-*?
5. За яких умов уживаємо префікси *зі-*, *розі-*, *наді-*, *піді-*? Наведіть приклади.

394. Доберіть і запишіть потрібну літеру в префіксах слів. Обґрунтуйте написання.

(З, с)плітати, ро..летілося, ро..куйовджений, бе..голосий, (з, с)тримати, бе..межний, бе..шумно, ро..гублений, (з, с)кидати, бе..силля, (з, с)пробувати, (з, с)шити, ро..гадати, (з, с)пантеличений, (з, с)хопити.

Префікс	Значення	Приклад
<i>пре-</i>	Більша міра вияву ознаки	<i>Прегарний, предобрий, премудрий.</i>
<i>при-</i>	Результат дії	<i>Прийти, призначити, пришити.</i>
	Неповнота дії чи ознаки	<i>Припорошити, пригріклий.</i>
	Наближення, приєднання	<i>Прибудувати, притулок, приміський.</i>
<i>прі-</i>	–	<i>Прізвище, прізвисько, прірва.</i>

395. Запишіть слова, замість крапок поставте літери *е*, *и* чи *і*. Обґрунтуйте написання.

Пр..вітати, пр..дніпровський, пр..рва, пр..стол, пр..тулок, пр..зидент, пр..щепити, пр..чудовий, пр..кріплений, пр..спати, Пр..карпаття, пр..освящений, пр..бережний, пр..м'єра, пр..стол, пр..погано, пр..кордонник, непр..миренний, пр..спокійно, пр..звище, пр..в'ялити, пр..зирство, пр..нагідно, п..р..пекти, пр..дковичний, пр..звисько, пр..подобний, пр..малий, пр..світити.

Літера	Суфікси	Приклади
<i>и</i>	<i>-ив-, -ичк-, -ичок-, -ик-, -ин-, -иц-</i>	<i>Печиво, вуличка, вогник, Олин, палиця.</i>
<i>е</i>	<i>-ер-, -тель-, есеньк-, -еньк-, -ен-, -енн-, -ечок-, -ечк-, -ев-</i>	<i>Семеро, учитель, лагіденький, рішення, річечка, рішення, меблевий, грушевий.</i>
<i>є</i>	<i>-єв-</i> (перед м'яким подовженим <i>н, т</i> або перед <i>й</i>)	<i>Життєвий, алюмінієвий, знаннєвий.</i>
<i>о</i>	<i>-ов-</i> (у прикметниках, незалежно від наголосу, перед твердим приголосним; перед шиплячим і наголошеним закінченням)	<i>Вітровий, вербовий, казковий, грошовий, гайовий.</i>

396. Утворіть і запишіть іменники за допомогою суфіксів *-ечк-*, *-ичк-*, *-ик-*.

Книга, міст, помічниця, дощ, рушник, старшокласниця, хурделиця, стрічка, порадиця, море, сито, жартівниця, віз, батько.

397. Утворіть і запишіть прикметники за допомогою суфіксів *-ов-*, *-ев-* (*-єв*).

Книга, верба, пам'ять, калина, замша, квасоля, щавель, жолудь, гелій, підсумок, емаль, натрій, ківш.

398. Запишіть слова, уставте пропущені букви *е, и* в суфіксах, поясніть правопис їх.

Мал..нький, вар..во, плет..во, мереж..во, Вал..н, пал..чка, ягн..чка, дочч..н, криш..чка, уст..ночка, плет..во, одн..на, харків'ян..н, сон..чко, серд..нько.

399. Напишіть текст під диктування, звірте написане з оригіналом.

Читання – безцінна справа, яка, без сумніву, потребує не лише зосередження та самовіддачі, але й майстерності. Справжнє читання відрізняється від формального власним міркуванням, висновками й переживаннями.

Уміння читати нагадує навички гри на фортепіано. Пригадую, як одна моя п'ятирічна приятелька, почувши, що її ровесник почав учитися грати на піаніно, щиро здивувалася: «Як? Він не вміє?». Адаже в її уявленні грати – означало просто натискати на клавіші.

Так у багатьох сформувалася думка, що читати – означає складати букви в слова й речення. Проте якщо речення оживлюють лише стереотипи й смислові кліше, то це не читання. Як і правильне натискання клавіш по нотах – це ще не музика (*За Н. Багінською*).

400. Запишіть речення, розкривши дужки й обравши правильний варіант. Поясніть правопис префіксів і суфіксів.

1. Талановиті письменники відшліфовують кожне своє слово, їхні думки переплітаються мереж(ив, ев)ом у виняткові сюжети, а провідні ідеї творів (з, с)цілюють і зачіпають найпотаємніші струни душі (*З інтернету*). 2. Пам'ятайте, що враження, яке ви (з, с)правляете, залежить від того, що ви читаєте (*Дж. Рон*). 3. Є злочини, які гірші від (з, с)палювання книжок. Один із них – не читати книжок (*Р. Бредбері*).

401. Авторка «Книжки про читання» Юстина Соболевська зазначила: «Кожен роман можна супроводити фільмом, музикою, іншою візуалізацією. Питання: чи все це потрібно? Адаже література мусить стимулювати уяву». Чи погоджуєтеся ви зі словами польської письменниці? Висловіть свої думки у формі діалогу з сусідкою(-ом) по парті.

402. Проаналізуйте свою роботу на уроці.

Екологія слова Радимо уживати правильно: *Книжковий* клуб, *книжкова* полиця, *книжкова* крамниця, *книжкова* продукція, *книжкова* виставка, *книжковий* ринок, але *книжна* мова, *книжна* лексика.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

403. Випишіть з роману Л. Костенко «Маруся Чурай» вісім речень, у яких є слова з префіксами й суфіксами, зазначеними в таблицях параграфа.

404. Напишіть есе на одну з тем: «Ця книжка сповнена (добра, тепла, любові, мудрості...)», «Книжка, що здивувала мене», «Книжки навчають мріяти».

§ 38. ВЕЛИКА ЛІТЕРА ТА ЛАПКИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Вчися діяти, мріяти!

КРАЇНА МРІЙ
world music festival

405. I. Прочитайте текст. Перегляньте світлини. Втілення якої мрії на них зображено? Чому фестиваль має таку назву? Чи вдалося вам побувати на ньому? Розкажіть про цей фестиваль. Виділіть важливу й актуальну для вас інформацію.

«Країна Мрій» – грандіозний етнічний фестиваль України, про який знають не лише в Європі, але й у всьому світі. Ініціатором й організатором проведення фестивалю є Олег Скрипка. Фестиваль проводиться з 2004 року. Для гостей організується гуляння-ярмарок, де можна відвідати різноманітні виставки, майстер-класи народних ремесел, придбати книжки й вироби ручної роботи, скуштувати страви етнічної кухні. На декількох сценах виступають популярні гурти й виконавці різних країн.

Упродовж року «Країна Мрій» здійснює низку заходів в Україні: фестиваль «Рок Січ», танцювальні вечірки в стилі етно-диско, вечір українського романсу, парад вишиванок, традиційні українські вечорниці.

З 2004-го року Міжнародний фестиваль етнічної музики «Країна Мрій» відвідали близько одного мільйона глядачів. Окрім традиційної київської локації, його також було проведено у Львові, Дніпрі, Лондоні й інших містах. Загалом за роки існування фестивалю його виконавцями, майстрами й гостями стали представники понад тридцяти країн світу.

У 2017 році фестиваль одночасно проведено в двох містах: у Києві на Співочому полі й у Дніпрі на площі Героїв Майдану (uk.wikipedia.org).

II. Запитання й завдання:

Знаю, вмю, можу	Відчуваю, ціную
<ol style="list-style-type: none"> 1. Випишіть слова й словосполучення на позначення власних назв. Поясніть правопис їх. 2. Доберіть синоніми до слова «етнічний». 3. До іменника «вечір» доберіть спільнокореневі слова, поясніть, які фонетичні зміни відбуваються в процесі словотворення. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Як ви вважаєте, мрійливість є позитивною рисою особистості? 2. Дайте оцінку просвітницької діяльності Олега Скрипки. Чим цінний цей життєвий досвід? 3. Розкажіть про вашу мрію, що вже здійснилася. Що сприяло цьому? Чи погоджуєтеся з думкою, що «Добра мрія і невгамовне бажання втілити її означає, що мрія здійсниться»?

406. I. Розгляньте таблицю. Яких правил у ній не згадано? Назвіть їх.

№ п/п	Правило	Приклади
1.	Назви держав, адміністративно-територіальних одиниць, найвищих урядових посад, найвищих державних органів	<i>Запорізька область, Республіка Болгарія, Президент України.</i>
2.	У назвах країв, областей, районів, складних назвах центральних установ, організацій, міністерств, закладів вищої освіти, музеїв, театрів, кінотеатрів, парків культури й відпочинку, культурних та освітніх закладів, шляхів, залізниць, архітектурних пам'яток, храмів з великої літери пишеться лише перше слово	<i>Шевченківський район міста Києва, Національний банк України, Львівський краєзнавчий музей, Південно-Західна залізниця, Золоті ворота, Софійський собор.</i>
3.	Перше слово й усі власні імена в назвах знаменних дат, назви божеств, релігійних свят і постів	<i>Благовіщення, День учителя, але день народження.</i>
4.	З великої літери і в лапках пишуться назви художніх творів, наукових праць, газет, журналів, кінофільмів, спектаклів, аеропортів, станцій, кав'ярень, літаків, автомобілів, орденів, відзнак, але назви релігійних книг пишуться без лапок	<i>літак «Мрія», станція метро «Хрещатик» але станція Фастів; медаль «За бойові заслуги», але орден князя Ярослава Мудрого; Біблія.</i>

II. Бесіда:

1. Як потрібно писати назви свят, подій, знаменних дат?
2. Назвіть правила вживання великої літери у власних назвах, виражених одним словом; які складаються з кількох слів.
3. У яких назвах з великої літери пишеться лише перше слово?
4. Назви яких посад і звань пишемо з великої, а яких – із малої літери?
5. Чи завжди *чумацький шлях* пишемо з малої літери?
6. Чи кожному нагороду пишемо з великої літери? Що вам відомо про найвищі в Україні нагороди й людей, що їх удостоєні?

407. Поясніть написання слів з великої чи малої літери. Випишіть ті слова й сполучки, написання яких є складним для вас.

Голосіївський ліс, житловий комплекс «Ярославів град», князь Ярослав Мудрий, Шевченків «Заповіт», Шевченківська премія, шевченківські традиції, Назарова книжка, озеро Синевир, Полярна зірка, Генеральний секретар ООН, Міністерство освіти й науки України, директор Інституту української мови, Зелені свята, День злуки, Акт проголошення незалежності України, кінофільм «Тіні забутих предків», літопис «Повість врем'яних літ».

408. Об'єднайтеся в три групи. Складіть словниковий диктант на тему «Велика буква й лапки у власних назвах». Продиктуйте його учасникам інших груп.

409. Напишіть текст під диктування вчителя. Поясніть правопис власних назв.

Ужгород лежав за горами, тобто в казковій країні, бо кожна історія з місцем дії у казці починається словами «за горами, за лісами». Іноді – «за морями», але з цим також усе гаразд, якщо пригадати, що Карпати свого часу були дном моря. Подорож літаком до Ужгорода тривала

не довше сорока п'яти хвилин. Пролітаючи над горами, можна було бачити й ліси. Так підтверджувалося припущення про казкову країну. Ми їхали в гості до друзів-гудаків з Нижнього Селища, і було кілька вільних годин, які ми вирішили присвятити Хустському замку (*За А. Андруховичем*).

410. Напишіть самодиктант «Експедиція до краєзнавчого музею». Згадайте та запишіть слова й сполучення слів з орфограмою «Велика літера». Підкресліть ті слова, щодо написання яких у вас виникли сумніви.

411. Запишіть, уставте велику чи малу літеру, за потреби – лапки; поясніть правопис.

(П,п)роспект (М,м)иру, видавництво (В,в)есна, (В,в)олодимир (В,в)еликий, (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях, (Ю,ю)нона, (С,с)іверський (Д,д)онець, (Х,х)ристиянство, (Г,г)азета (Л,л)ітературна (У,у)країна, (Р,р)енесанс, народи (П,п)івночі, (В,в)олинь, (Л,л)івобережжя, (К,к)урорти (П,п)рикарпаття, (Б,б)уковина, (Д,д)есятинна (Ц,ц)ерква, магазин (К,к)нижковий (С,с)віт.

412. Прочитайте, запишіть правильно. Поясніть написання, у яких допущено помилки.

Верховна рада України, Сумські поля, вулиця Петра Сагайдачного, Софійський Собор, санаторій «Україна», Андріївський Узвіз, Фастівський район, цукерки пташине молоко, хмельниччина, Петриківський розпис, організація Об'єднаних Націй, державний історичний музей.

Екологія слова Уживаймо правильно: Водохреще, Дністёр, Черемóш;

приводить до позитивних результатів, але призводить до негативних наслідків.

413. Проаналізуйте свою навчальну діяльність на уроці й результати її. Пригадайте тексти, за якими ви сьогодні працювали на уроці. За якої умови здійсняться ваші мрії?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

414. За змістом кожного речення відгадайте назву з орфограмою «Велика літера». Запишіть правильно, усно поясніть написання.

1. Літературний твір українського письменника, перекладений 147 мовами світу. 2. Офіційна назва музею Івана Франка у Львові. 3. Псевдонім Павла Михайловича Губенка. 4. Єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. 5. Фразеологізм, що означає «вразливе місце». 6. Неофіційна назва, що позначає історико-географічну частину, яка початково включала в себе центральні й північні області України; давній український географічний та історичний край, що визначається долиною річки Дніпро.

415. Життєвий приклад Богдана Гаврилишина, який розпочинав свою кар'єру, працюючи лісорубом та офіціантом у Канаді, і став науковцем зі світовим іменем – доктором економіки університету Женеви, почесним доктором у п'яти університетах Канади та України, – надихає глибше пізнавати себе й приділяти увагу самоосвіті. Перегляньте фільм про життя Б. Гаврилишина «Місія – свобода» (<http://bhfoundation.com.ua/hawrylyshyn/film.html>). Напишіть есе-портрет «Борис Гаврилишин і його мрії».

§ 39. УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

Волонтером може стати кожен

416. I. Прочитайте текст мовчки, визначте тему й основну думку. Чи погоджуєтеся ви з позицією автора? Відповідь обґрунтуйте.

Про Шухевича, Гузара й не тільки. Людство потребує героїв, адже вони є мірилом* того, наскільки далеко ми відійшли від тваринного світу й наблизилися до Бога. Герой – це той, хто спромігся переступити через буденне, матеріальне, персональне. Водночас він, як і ми, був людиною без уроджених надластивостей, з неминучими помилками, злетами** й падіннями.

Нації потребують героїв – тих, хто присвячує їм усе своє життя й у такий спосіб облагороджує існування їх. Саме герої надають сенсу** спільному життю людей, перетворюючи їх у спільноту – націю.

Українці потребують героїв, оглядаючись на яких, ми починаємо розуміти, чому хочемо бути, залишатися чи ставати українцями (*За В. В'ятровичем*).

II. Запитання й завдання:

1. Перегляньте світлини. Хто на них зображений? Що вам відомо про цих людей?
2. Запишіть прізвища інших відомих вам волонтерів.
3. Які риси характеру, на ваш погляд, властиві героєві? Кого з сучасників ви ототожнюєте з героєм? Укладіть список героїв сьогодення.
4. Визначте лексичне значення виділених зірочками слів, доберіть до них синоніми.

417. I. Прочитайте текст мовчки. Про кого йдеться в ньому?

В Україні існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали в цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, добродійцями, добровольцями тощо, а з кінця ХХ століття – волонтерами.

Волонтерську діяльність в Україні було офіційно визнано постановою (К, к)абінету (М, м)іністрів України у грудні 2003 року. Перший потужний** сплеск волонтерства був пов'язаний із (Ч, ч)емпіонатом (Є, є)вропи з футболу 2012 року. Наступний сплеск, спричинений подіями (Є, є)вромайдану та війною на (С, с)ході України, мав безпрецедентний** масштаб і сягнув максимуму 2014 року. Водночас (У, у)країнські волонтери проводять велику просвіт-

ницьку* роботу, опікуються профілактикою шкідливих звичок і негативних соціальних явищ, організацією дозвілля дітей та молоді, соціально-правовим захистом нужденних та іншими проблемами (*З інтернету*).

II. Запитання й завдання:

Знаю, вмю, можу	Відчуваю, ціную
1. Випишіть слова з орфограмою «Велика літера», розкривши дужки. Поясніть написання. 2. До позначених зірочками слів доберіть синоніми. 3. Складіть і запишіть два речення про важливість волонтерського руху в Україні.	1. Чим для вас є волонтерство? 2. Як ви оцінюєте роботу волонтерів в Україні? Чи знайомі ви з волонтерами? 3. Назвіть сфери їхньої діяльності. 4. Якими рисами має бути наділена людина, що обирає такий вид діяльності?

418. Здійсніть дослідження-зіставлення. Із кожним словом складіть словосполучення за зразком. Поясніть уживання великої й малої літер.

Зразок: Батьківщина (неозора Батьківщина – батьківщина у спадок).

Сонце – сонце, День – день, Президент – президент, Північ – північ, Центр – центр, Шлях – шлях, Дизель – дизель, захід – Захід, віз – Віз.

Слова *Земля, Місяць, Сонце* пишуться з великої літери тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем. Але: обробіток землі, схід сонця.*

Назви сторін світу пишуться з малої літери: *захід, південь*. Якщо під цими найменуваннями розуміють край чи народ, пишеться велика буква: *Західна Україна, Південне Полісся.*

419. I. Запишіть, виберіть із дужок велику чи малу букву, поставте, де необхідно, лапки. Поясніть правопис власних назв.

(Д, д)ень (Н,н)езалежності (У, у)країни, (С, с)офійський (С, с)обор, (М, м)айдан (Н, н)езалежності, (М, м)іжнародний (В, в)алютний (Ф, ф)онд, (Є, є)вропейське (Е, е)кономічне (С, с)півтовариство, (В,в)есвітня (Р, р)ада (М, м)иру, (М, м)ихайлівська (Ц, ц)ерква, (Д, д)ніпровські (Х, х)вилі, (З, з)олоті (В, в)орота, кінофільм Кіборги.

II. Використавши будь-які зі словосполучень, складіть і запишіть 3-5 речень, об'єднаних темою «Волонтером може стати кожен».

420. Визначте, яке з наведених у дужках слів є нормативним для контексту. Прокоментуйте правопис слів – власних назв. Нормативний варіант запишіть.

1. (*Скласти, здати*) іспит з етики достроково. 2. Дякую (*Вас, Вам*), дорогі земляки. 3. (*Самий молодий, наймолодший*) лауреат Нобелівської премії. 4. Ознайомлення (*зі, з*) творами модернізму. 5. Скажіть (*у двох словах, двома словами*) про гру захисника «Динамо». 6. (*Завдавати, наносити*) шкод(и, у) дніпровським водам. 7. (*Задавайте, ставте*) (питання, запитання) народному депутату України. 8. Зміни (*впадають кидаються*) у вічі кожному киянину й гостеві столиці.

421. Об'єднайтеся в групи для підготовки спільного волонтерського проекту, який працюватиме в напрямку «Я і довкілля» й передбачає діяльність, спрямовану на взаємодію людини й природи, вирішення екологічних проблем, вивчення та збереження культурних та історичних пам'яток, дослідницько-пошукову роботу. Підготуйте проект до захисту.

422. Перепишіть, уставляючи лапки, велику чи малу літеру. Поясніть написання.

1. Київський (А, а)кадемічний ансамбль української музики Дніпро запрошує на концертну програму Дніпрова сага. 2. Гей, нові (К, к)олумби й (М, м)агеллани, напнемо вітрила наших мрій! (В. Симоненко). 3. Книга (Е, е)клезіасова – одна з найбільших пам'яток давньої афористичної словесності (В. Скуратівський). 4. Навіть ті, хто майже нічого не чув про нашу країну, напевно знають (С, с)офію (К, к)иївську, (А, а)ндріївську (Ц, ц)еркву чи (У, у)спенський (С, с)обор (П, п)ечерської (Л, л)аври (Ю. Івашко). 5. Унікальні явища природи нерідко так обростають легендами, що на пошуки в них зернятка істини нерідко витрачаємо багато років майже (С, с)ізіфової праці (Із журналу). 6. Світову погоду визначатимуть найбільш вільні особистості, найгеніальніші (М, м)оцарти й (Е, е)йнштейни (М. Наєнко).

423. Проаналізуйте результати власної навчальної діяльності. З'ясуйте, коли й де вам будуть корисні знання та вміння з теми уроку.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

424. Запишіть назви найбільш престижних і цікавих вам українських закладів, державних установ, пам'яток історії й архітектури, магазинів, туристичних агенцій. Обґрунтуйте свій вибір і поясніть уживання великої літери й лапок у власних назвах.

425. Підготуйте твір-розповідь про українських волонтерів. Готуючись, дізнайтеся про цікаві факти за покликанням <https://gurt.org.ua/news/recent/16290/>.

§ 40. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

*Інтернет об'єднує мільярди
людей усього світу*

426. Бесіда:

1. Чим для вас є інтернет – джерелом пошуку інформації, другом, улюбленим заняттям, захопленням, полем для розваг чи марною тратою часу?
2. Чи вписується колаж у ваше уявлення про глобальну мережу?
3. Складіть речення зі словами дня в контексті інтернету.
4. Пригадайте ознаки слів іншомовного походження.
5. Поясніть написання слів «інтернет», «колаж», «мільярд».

427. 1. Прочитайте текст мовчки, визначте стиль. З якою метою ви частіше звертаєтесь до послуг інтернету? Назвіть запозичені слова. За якими ознаками ви їх розпізнали?

Слово «інтернет» (*international* – інтернаціональний і *network* – мережа) дослівно означає «інтернаціональна мережа». Це глобальна мережа, яка об'єднує мільйони комп'ютерів і локальних мереж усього світу.

Створена вона для забезпечення обміну інформацією всіх віддалених комп'ютерів між собою. З появою цього чуда величезна кількість користувачів має змогу оперативно знаходити потрібну інформацію з найбільш трастових* і компетентних джерел. Мільйони людей можуть блискавично швидко здійснювати обмін інформацією, спілкуватися незалежно від того, де і в якому місці земної кулі вони перебувають (*З інтернету*).

II. Поясніть написання виділених слів. Доберіть синоніми до слова «користувач».

428. Прочитайте й запишіть слова. До якої групи за походженням вони належать? Поясніть значення кожного слова. У написанні яких слів виникли труднощі?

А(к, кк)аунт, веб/сайт, лог(і, и)н, бест(і, и)арій, б(і, и)гборд, б(і, и)т, веб/сайт, в(і, и)кенд, в(і, и)нчестер, в(і, и)рус, фан/бук, ба(н, нн)ер, г(і, и)пер/текст, д(і, и)зайн, серф(і, и)нг, благо/сфера, б(і, и)ткойн.

429. 1. Прочитайте слова, поясніть правопис і значення їх. Поділіть слова на дві групи: 1) називають позитини чи нейтральні ознаки інтернету; 2) містять ризики.

Гейм(е, и)р, гембл(і, и)нг, он/лайн, укр/нет, флуд, ру/нет, ха(к, кк)ер, спам, файл/хост(і, и)нг*, не/т(і, и)кет, скр(і, и)ншот, веб/серфінг, дез/інформатор, емот(і, и)кон*, інтенет/чат, к(і, и)бер/хуліганство, тро(л, лл)інг.

II. Доберіть синоніми до слів, помічених зірочкою.

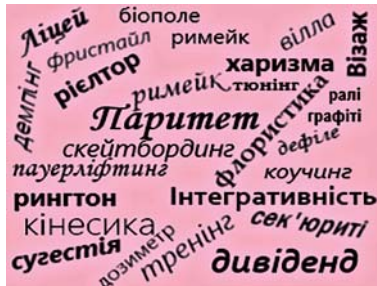
430. Запишіть слова, уставте в них пропущені *и* або *і*. У разі потреби використайте інформацію таблиці.

Ауд..тор..я, ..нструктор, опт..м..зація, д..ктант, в..з..т, ..нтуз..азм, д..спут, д..аспора, д..плом, ..нкогн..то, форт..с..мо, автор..тет, ф..з..ка, м..крон, х..п.., каст..нг, пац..ент, ант..под, аб..тур..ент, кард..олог..я, пр..ор..тет, юр..сд..кц..я, маркет..нг, генет..ка, абор..ген.

Написання <i>и</i>	Написання <i>і, ї</i>	Написання <i>е, є</i>
у загальних назвах після <i>д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р</i> (правило дев'ятки) перед літерами, що позначають приголосні звуки (крім <i>й</i>): <i>риторика, фортисимо, цирк, Алжир, джинси, режим, речитатив.</i>	<i>і</i> пишемо: <ul style="list-style-type: none"> на початку слова: <i>істина</i>; після приголосного перед голосним <i>і</i> перед [й]: <i>нотаріус</i>; у кінці незмінних слів: <i>попурі</i>; після <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н</i> перед наступним приголосним: <i>літера, піанісимо, гігант</i>; <i>ї</i> пишемо після літер на позначення голосних звуків: <i>руїна, Луїза, Ізмаїл, прозаїк, мозаїка.</i> 	<i>е</i> пишемо: <ul style="list-style-type: none"> на початку слова та після літер, що позначають голосні звуки, крім <i>е</i>: <i>епізод, дуель</i>; після твердих приголосних: <i>куплет, ідентичний</i>; <i>є</i> пишемо на початку давно запозичених слів: <i>Єрусалим, єгер</i>, а також після <i>і, е, ї</i>, знака м'якшення та апострофа: <i>дієта, порт'єра, інтер'єр.</i>

431. Дайте відповіді на запитання:

1. Чому пишемо *дизайн, диск, дисконт*, але *Діана, ді-апазон, діалог*?
2. Поясніть різницю в написанні слів: *лінгвоцид**, *ліцей* і *лиман, лимон*.
3. За якими принципами орфографії пишемо слова *кіно* і *кишеня*?
4. Чому по-різному пишемо слова *Марокко* і *бароко*, *тонна* і *колона*; *каса, шосе* і *Руссо*, *антена* і *манна*?
5. Чому *ринг, ринок*, але *ріелтор, директорія*?

Подвоєння приголосних

відбувається:	не відбувається:
<p>1. У власних назвах і похідних від них слова: <i>Міссурі, Ніцца, Шиллер, Жанна, Руссо, Яффа, яффський, голландський</i>.</p> <p>2. У результаті збігу однакових приголосних на межі різних частин слова в іменниках, що є загальними назвами: <i>імміграція, інновація</i>.</p> <p>3. У словах-винятках: <i>аннали, бонна, бруто, ванна (ванний), мадонна, манна, мотто, нетто, панна, пенні, тонна, білль, булла, вілла, мулла, дурра, мірра</i>.</p>	<p>1. У словах, що є загальними назвами й не належать до винятків: <i>бароко, грип, група, інтермецо, колектив, лібрето, сума та ін</i>.</p> <p>2. Коли непрефіксальне слово за змістом віддалене від утвореного префіксальним способом: <i>нотація – анотація, конотація</i>.</p>

432. Перепишіть слова, поставте, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.

Н..ютон, м..юзикл, кур..ер, кал..ян, грав..юра, інтерв..ю, б..юро, К..юсю, кон..юктивіт, Х..юстон, н..юанс, порт..ери, п..юпітр, п..едистал, б..юрократія, ф..юзеляж, миш..як, кар..єра, к..ювет, прем..єр, кур..йоз, р..юш, б..юджетний, кан..йон.

433. Прочитайте й усно докладно перекажіть текст. Випишіть слова іншомовного походження, поясніть лексичне значення й написання.

У процесі створення постів* потрібно дотримуватися лексичних і граматичних правил мови. До скорочень удаватися лише в крайніх випадках. Щоб пост виявили бажання читати якомога більше користувачів, він повинен бути лаконічним і правильно відформатованим. Увагу привертають прикріплені цікава картинка, зображення, відео- або аудіозапис.

В онлайн-листуванні існує ще один новий термін – «смайлик», або «емограма», що є графічним символом. У перекладі з англійської мови «smile» означає «усмішка», але в соцмережах цей термін використовують для вираження різноманітних людських емоцій.

За допомогою символів і смайликів можна не лише передати емоції, а й відтворити фрази. Прикладом є уривок вірша Володимира Сосюри «Любіть Україну», який набув великої популярності в мережах:

У віртуальному спілкуванні популярності набувають *хештеги** та *інтернет-меми**. Зокрема хештег полегшує пошук повідомлень за темою або вмістом. У разі потреби знайти в соцмережі дописи на конкретну тему, просто введіть ключове слово як хештег у рядку пошуку. Наприклад: *#переклади # бюро_перекладів #переклад_з_англійської* (<http://everest-center.com>).

 434. I. У Нідерландах це «мавпячий хвостик», у Німеччині й Польщі – «скріпка», у Туреччині – «трояндочка», у Данії, Норвегії й Швеції – «слонячий хобот», у Чехії й Словаччині – «маринований рулетик оселедця», у Греції – «купка макаронів», у Китаї – «мишеня», в Америці й Фінляндії – «кішка», в Угорщині – «черв'як», а українці його називають «равликом» або «собачкою». Ви здогадалися, про який символ іде мова? Дізнайтеся, звідки походить цей елемент електронної адреси – знак @. У разі потреби зверніться до книжки Т. Щербаченко «Як не заблукати в Павутині».

II. Поясніть написання виділених слів.

435. Напишіть пояснювальний диктант.

Бал, журі, циліндр, метал, ад'юнкт, рулон, автобіографія, дюна, діаметр, аудієнція, автентичний, тюль, адью, Марсельєза, Гюго, торф'яний, кар'єр, брошура, силует, речитатив, джигіт, динамо, ширма, позиція, жирандоль, стимул, дезінформація, руїна, християнство, імбир, химера, кипарис, миля, фінанси, колібрі, піанісимо, візаві, дизель, лісабонський, індустрія, фіалка, Ізабелла, плеяда, іонізатор, юність.

 436. Розподільний диктант. Іншомовні слова з подвоєнням і без нього запишіть у дві колонки. Поясніть лексичне значення слів, за потреби зверніться до словника.

Лібрето, панна, донна, алея, Голландія, Голівуд, інтермецо, вілла, каса, нетто, брутто, бароко, беладона, мадонна, трилер, Шиллер, Мюллер, Бетті.

437. Випишіть з усіх вправ параграфу іншомовні слова, що мають українські відповідники. Яким із них потрібно надавати перевагу?

Екологія слова: Уживаймо правильно: **фірмовий** (а не *фірмений*) потяг, **фатальний** (а не *роковий*) випадок, **застосувати** (а не *примінути*) санкції, **китайка** (а не *китайка*), **корейка** (а не *корейка*).

 438. Проаналізуйте й оцініть свою навчальну діяльність на уроці й результати її.

 Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

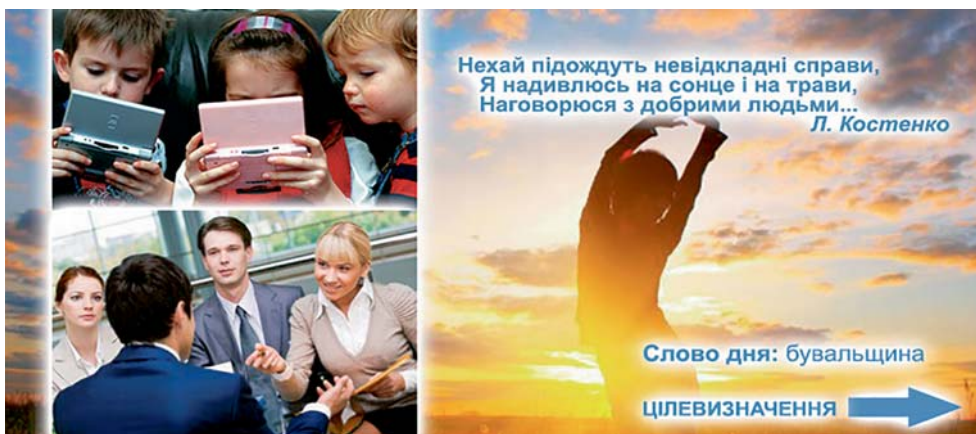
 439. Підготуйте проект «Переваги ресурсів інтернету». У тексті презентації використайте слова іншомовного походження. Поясніть написання їх.

 440. Відвідайте один із віртуальних музеїв, наприклад, <http://museumshevchenko.org.ua>. Підготуйте супровідний текст і висловіть загальне враження від екскурсії.

441. Підготуйте презентацію на тему «Загрози, пов'язані з інтернетом» для дітей початкової школи. Поясніть написання й значення вжитої в тексті іншомовної лексики.

§ 41. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ, ПРИКМЕТНИКІВ, ЧИСЛІВНИКІВ

Гаджети чи реальне спілкування

442. I. Прочитайте речення. Поясніть написання виділених слів.

1. Мар'яна знала бабусю лише **весняно-літньою**, оскільки взимку ніколи до неї не навідувалася. 2. От ідеш потягом – і за вікном уранішнє сонце вихоплює зі **сніго-туманної** темряви поснулі села, а твоя уява починає вимальовувати на **білосніжному** полотні свої казки. 3. Коли я була маленькою, мені хотілося знати, чи буду я красивою, чи буде в мене **двоповерховий** дім із сонячною терасою, **різнобарвними** квітами, огороженими **живоплотом**, і великим кудлатим собакою. 4. **Веселоока** продавчиня з кіоску поцікавилася, чи дівчата не змерзли, і щиро глянула їм у вічі. 5. Віра милувалася **вранішньо-зворушливими** краєвидами за вікном, слухала **рок-н-рол** (За Н. Гербіу).

II. Порівняйте зміст речень і слова Ліни Костенко, що є епіграфом уроку. Що спільного між ними? Чим цікавим і корисним можна замінити дозвілля з гаджетами?

443. I. Розгляньте таблицю. Знайдіть пояснення написанню складних іменників із вправи 442. Прочитайте також правила в разі потреби (<http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil1.htm#par26>).

Написання складних іменників	
разом	через дефіс
1) утворені з двох основ, з'єднаних сполучним голосним: <i>верболіз, чорнозем, лісоплав, лісопест, черногуз</i> ; 2) утворені з дієслова в наказовій формі й іменника: <i>горицвіт, перекотиполе, зірвиголова, Перебийніс</i> ; 3) утворені з кількісного числівника й іменника: <i>двохсотріччя</i> ; 4) з першою частиною <i>пів-, напів-, полу-, спів-</i> : <i>півдня, напівавтомат, полумисок, співавтор</i> ; 5) утворені з трьох і більше основ: <i>термогідродинаміка</i> .	1) утворені з двох іменників без сполучного звука: <i>купівля-продаж, лікар-еколог, Зайчик-Побігайчик, буй-тур, унтер-офіцер, кіловат-година</i> ; 2) з першою частиною <i>віце-, лейб-, екс-, максі, міні-, міді, обер-</i> : <i>віце-президент, лейб-медик, екс-директор</i> ; 3) іншомовні назви проміжних сторін світу: <i>норд-вест, норд-ост</i> ; 4) складні назви рослин: <i>чар-зілля, розрив-трава, брат-і-сестра, мати-й-мачуха</i> .

II. Бесіда:

1. Пригадайте, як потрібно писати складні числівники з другим компонентом *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*.
2. Як правильно записати складні іменники й прикметники, у складі яких є числівник, цифрами й приєднаними до них словами?

444. Запишіть складні іменники, знімаючи ризик.

Спів/розмовник, пів/миті, земле/трус, напів/оберт, праце/влаштування, проф/спілка, пів/року, ново/введення, міні/футбол, життє/пис, теле/передача, вільно/думець, блок/система, спів/дружність, віце/президент, спів/розмовник, тепло/воз, шести/денка, брат/і/сестра, гори/цвіт, п'ятдесяти/річчя, автомобіле/будування.

Написання складних прикметників	
Разом пишемо:	Через дефіс пишемо:
<ul style="list-style-type: none"> • утворені від складних іменників, що пишуться разом: <i>теплообмінний</i>; • утворені від підрядних словосполучень: <i>зовнішньоторговельний</i> (зовнішня торгівля); • слова з частиною напів-: <i>напівстиглий</i>. <p>Але слова <i>суспільно корисний, діаметрально протилежний, суспільно необхідний, щиро вдячний, приємно вражений, добре поінформований</i> тощо пишемо окремо, бо прислівники логічно наголошені й зберігають самостійне лексичне значення.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: <i>віце-президентський</i>; • утворені від двох і більше прикметників, поєднаних сурядним зв'язком: <i>кисло-солодкий</i> (кислий і солодкий), <i>мовно-літературний</i> (мовний і літературний); • перша частина яких означає відтінок кольорів: <i>світло-зелений, сніжно-білий, але жовтогарячий, червоногарячий</i>.

 445. Доберіть і запишіть по два приклади написання складних прикметників до кожного правила. Поясніть правопис.

446. Поясніть правопис складних іменників і прикметників. Випишіть ті, написання яких складає труднощі.

Мультимедійний, онлайн-світ, флеш-пам'ять, миролюбний, роботизація, смарт-картка, самолюбство, довготривалий, кілобайт, соцмережа, життєво важливий, слово-сполучення, мультперсонаж, однолітки, кардіо-вправи, життєдіяльність, постмодернізм, гуси-лебеді, стереотип, багатоманітний, форс-мажорний.

447. Від поданих слів утворіть складні прикметники, поясніть правопис.

Прямий (кут, лінія, пропорція), багато (грань, роки, люди), життєвий (важливість, спроможність, необхідність), всесвітньо (відомий, історія, популярність), далеко (зір, глядність), добро (душа, зичити, серце), гострий (зуб, дефіцит, грань).

Екологія слова Уживаймо правильно: автозаправна (а не автозаправочна) станція; численні (а не багаточисленні) відвідувачі; мати добру репутацію (а не бути на доброму рахунку); волоські (а не грецькі) горіхи; рекомендований (а не заказний) лист.

448. Проаналізуйте й оцініть свою навчальну діяльність на уроці й результати її.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

449. Напишіть есе на одну з тем: «Проблеми віртуальної реальності», «Гаджети – друзі чи викрадачі часу?»

450. Прочитайте слова, що передають відтінки кольорів. Визначте стилістичні функції й особливості складних слів в українській мові, дописавши речення «Українська мова вражає гнучкістю, закріплює найтонші відтінки, які дають змогу висловити багатий зміст, емоційно-експресивне забарвлення, ...». Які з наведених слів є епітетами?

Весняно/зелений, лимонно/кремовий, яскраво/брунатний, блідо/синій, рожевувато/лавандовий, помаранчево/персиковий, бежево/коричневий, темно/каштановий, оливково/коричневий, жовто/блакитний, біло/блакитний, жовто/гарячий, полум'яно/іскристий, рожево/перистий, червоно/щокій, біло/зубий, біло/ручка, біло/чубий, сіро/буро/малиновий.

451. Випишіть з публіцистичних текстів сім речень зі складними прикметниками. Поясніть написання їх.

§ 42. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ЗАЙМЕННИКІВ, ПРИСЛІВНИКІВ, СЛУЖБОВИХ СЛІВ, ГРАФІЧНИХ СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

Правильно зроблений моральний вибір

452. І. Прочитайте й порівняйте прочитане в двох колонках. Яка тема є спільною? Чи можна стверджувати, що в обох з них наведено текст? Свою думку обґрунтуйте.

Сім разів відміряй – один відріж. Закласти першу цеглинку. Риба шукає, де глибше, а людина – де краще.

Колись давним-давно старий індіанець відкрив своєму онукові одну життєву істину:

– У кожній людині **повсякчас** іде боротьба, дуже схожа на поєдинок двох вовків. Один вовк уособлює зло: заздрість, ревності, жаль, егоїзм, амбіції, брехню. Інший – це добро: *мир, любов, надія, істина, доброта й вірність*.

Малий, вкрай зворушений словами діда, задумався, а потім запитав:

– А який вовк **врешті-решт** перемагає?

Старий ледь помітно усміхнувся й відповів:

– Завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш.

II. Запитання й завдання:

1. Дотримуючись темпу, ритму, висоти голосу, виразно прочитайте притчу, визначте основну думку її. Як ви розумієте зміст останнього речення?
2. На основі яких аргументів можна зробити висновок, що людина вільна у своєму виборі, і вибір формує майбутнє кожного?
3. Визначте за контекстом лексичне значення виділених курсивом слів, поясніть правопис їх.

Складні займенники (неозначені) з компонентами *будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-* пишемо **через дефіс**: *з будь-ким, хтозна-який*. Проте в непрямих відмінках з прийменниками вони пишуться **окремо**: *будь з ким, хтозна до кого*.

Написання складних прислівників

Разом пишемо:	Через дефіс пишемо:
<ul style="list-style-type: none"> • утворені з кількох основ: <i>обіруч, насамперед, повсякчас</i>; • утворені сполученням часток <i>аби-, ані-, де-, чи-, що-, -як-</i> з іменниками та прислівниками: <i>абиде, чимало, деколи, щодуху, але дарма що, поки що, хіба що</i>. 	<ul style="list-style-type: none"> • утворені з двох прислівників: <i>вряди-годи, десь-інде</i>; • утворені повторенням того самого слова або основи без службових слів або з ними: <i>будь-що-будь, віч-на віч, всього-на-всього, далеко-далеко, де-не-де</i>; • на <i>-ому, -и, -е</i>, утворені від прикметникових та займенникових основ за допомогою прийменника по: <i>по-доброму, по-людськи, по-перше, по-нашому</i>.

Написання складних службових слів

Разом пишемо:	Через дефіс пишемо:
<p>Складні сполучники: <i>адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, неначе, неначебто, немов, немовби, немовби-то, ніби, нібито, ніж, отже, отож, щоб, притому, притім, причому, якби, причім, проте, тобто, цебто, якщо</i> а також слова <i>тощо, абощо</i>.</p>	<p>Складні прийменники, які починаються на <i>з-, із-</i>: <i>з-над, з-під, з-поміж, з-посеред, з-поза, із-за, із-під</i>, а всі інші – разом (<i>понад, поміж, навколо</i>).</p> <p>Сполучники <i>тож-то, тим-то, тому-то</i>.</p> <p>Частки <i>бо, но, от, то, таки</i> з повнозначними частинами мови (<i>то</i> з окремими сполучниками): <i>біжи-бо, дай-но, заспівай-но, так-от, стільки-то, яось-то, довго-таки, так-таки</i>.</p>

453. Перепишіть речення, запишіть правильно складні слова.

1. «Щось таке діється зі мною», – підніс очі сусід (з)під важких олив'яних повік і роззірнувся, як вагається людина на роздоріжжі, ще вагаючись, яку вибрати йому дорогу (*Отаман Чайка*). 2. Очі видючі – за (три)дев'ять земель бачить (*Ю. Яновський*). 3. «А цей – хитрий, як лис», – розмірковував Денис, тягаючи (сюди)туди пилкою (*Г. Тютюнник*). 4. Тато був (добряк)добряк – мухи не скривдить, ніколи голосу не підвищував, тільки на скрипці грав (*В. Нестайко*). 5. Так, ми справді не знаємо достоту (а)ні дум наших пращурів, (а)ні їхнього способу існування (*П. Мовчан*).

Абревіатури (скорочені назви) завжди пишемо **разом**, без крапок між ними, передаємо великими чи малими літерами: *ООН (Організація Об'єднаних Націй), рагс (реєстрація актів громадянського стану)*.

В абревіатурах, які вживаються на позначення марок машин і механізмів, цифри, що стоять перед абревіатурою, пишемо **разом**; якщо після неї – то з **дефісом**: *ГЗМ-205 Д*.

Лексичні скорочення (аббревіатури) функціонують як самостійні слова: СБУ (Служба безпеки України), МВФ (Міжнародний валютний фонд).

Графічні скорочення вимовляємо повністю й скорочуємо лише на письмі.

Розрізняють такі типи графічних скорочень:

- **крапкові:** *ст.* (станція), *див.* (дивись), *гол.* (головний);
- **дефісні:** *з-д* (завод), *б-ка* (бібліотека), *ін-т* (інститут), *р-н* (район);
- **скіснолінійні:** *р/р* (розрахунковий рахунок), *а/с* (абонентська скринька);
- **нульові** – на позначення величин, валют та ін. лише після цифрових назв: **2 хв, 47 кг, 250 г, 400 грн** (після них крапка не ставиться);
- **подвійні** – *рр.* (роки), *пп.* (пункти).

Найпоширеніші скорочення:

вид. – видання

див. – дивись

ім. – імені

і под. – і подібне

та ін. – та інше

напр. – наприклад

н. е. – нашої ери

о. – острів

обл. – область

оз. – озеро

пор. – порівняй

проф. – професор

р. – рік, річка

с. – село, сторінка

ст. – станція,

сторіччя

454. Поясніть правопис слів. Випишіть ті слова, написання яких становить труднощі.

Медінститут, дещо, деякий, дечий, абиякий, абищо, щосили, хтось, щось, якийсь, чийсь, декуди, який-небудь, чий-небудь, будь-який, казна-хто, казна-чий, темно-темно, горілиць, з-перед, держзамовлення, оргкомітет, заввідділу, далеко-таки, якомсь-то, десяти з половиною тисячний, хтозна до кого, який-небудь, привселюдно, всього-на-всього, дарма що, натщесерце, аніскільки, віч-на-віч.

455. Від наведених словосполучень утворіть складноскорочені.

Головний бухгалтер, автобусний вокзал, засоби масової інформації, атомна електрична станція, Українська академія аграрних наук, дитяча музична школа, державний бюджет, державна автомобільна інспекція, Українська повстанська армія, завідувач гаражем.

456. Виправте помилки у правописі складних слів, запишіть слова правильно.

Житездатний, півкиєва, фото-альбом, смітезбірник, свинепас, півяблука, ООН, восьми тисячний, де-який, дефакто, якомсьто, зайшов-таки, само тужки, віч-навіч, коли не коли, ось ось, мало-зрозумілий, чорнобілий, пів-дороги.

457. Об'єднайтеся в групи. Підготуйте обговорення однієї із наведених тем: «Чому в людини постійно постає питання вибору?», «Життя – це постійний вибір між творенням і руйнуванням».

458. Проаналізуйте й оцініть свою навчальну діяльність на уроці й результати її.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

459. Запишіть аббревіатури поданих словосполучень; поясніть правопис.

Харківський державний університет, Міністерство закордонних справ, професійно-технічне училище, районний відділ народної освіти, санітарна епідеміологічна станція, Служба безпеки України, Федеральне бюро розслідувань, завідувач кафедри, районна державна адміністрація, завідувач господарства, Національний банк України, Національна академія наук України.

460. Прочитайте текст. Напишіть невеликий твір-міркування про випадок із життя, у якому вам довелося зробити гідний вибір. Уживайте в разі потреби складні слова.

У ситуаціях, що потребують нашого рішення, є лише два шляхи: вчинити по совісті або піти проти неї. Правильне рішення приходить спочатку, проте відразу ж у боротьбу вступає наша свідомість, яка атакує сумнівами, страхами й невпевненістю. У процесі вибору треба керуватися принципами совісті (З книги «Психологічні компетентності»).

§ 43. СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАПИСАННЯ ПРИЗВИЩ

Люди, які викликають найбільшу повагу й захоплення

Ігор Гордійчук

Герої Небесної Сотні

Іван Богун

461. I. Прочитайте текст. Усно стисло перекажіть його.

Ігор Гордійчук – людина, яка стала легендою за життя. Гроза ворогів, справжній чоловік, його сила духу викликає найбільшу повагу й захоплення**!

Полковник Гордійчук брав безпосередню участь у багатьох операціях під час АТО, очолював загін **спецпризначення**, що виконував завдання глибинної розвідки у ворожому тилу. Під час боїв за **Савур-могили** був тяжко поранений. Два місяці Ігор боровся за життя й переміг.

21 жовтня 2014 року за виняткову мужність і героїзм**, виявлені під час захисту державного суверенітету й територіальної цілісності України, вірність військовій присязі указом Президента України Ігорю Гордійчуку було присвоєно звання **Герой України** та вручено орден «Золота Зірка».

Під час лікування й реабілітації у США Ігоря Гордійчука було призначено начальником **Київського військового ліцею** імені Івана Богуна. 23 серпня 2016 року присвоєно військове звання **генерал-майора** (З різних джерел).

II. Запитання й завдання:

Знаю, вмю, можу	Відчуваю, ціную
<ol style="list-style-type: none"> 1. Що означає вислів «людина-легенда»? 2. Випишіть виділені слова. Поясніть правопис їх. 3. Доберіть і запишіть синоніми до виділених двома зірочками слів. 4. Прочитайте теоретичний матеріал. Визначте, чому в прізвищах <i>Білоус</i>, <i>Белінський</i> після літери Б пишуться різні букви. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Які виняткові риси людини описано в тексті? 2. Які почуття викликав у вас текст? 3. Яке значення для вас мають приклади беззаперечної любові до Батьківщини таких героїв, як Ігор Гордійчук, Іван Богун, герої Небесної Сотні, герої Крут?

Окремо пишемо:

- прізвиська, що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником (*Іван Волове Око*, *Річард Левове Серце*);
- повні давньоримські особові назви (*Гай Юлій Цезар*);
- частки, артиклі та інші службові слова (ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон і т. ін.) в іношомовних особових назвах (*Людвіг ван Бетховен*). Але *Д'Артаньян*;
- слово *дон* («пан») як форма ввічливого звертання (*дон Базилю*, *дон Педро*), у власних назвах відомих літературних героїв це слово пишемо *Дон Жуан*, *Дон Кіхот*, але в загальному значенні – *донжуан*.

Через дефіс пишемо: складні прізвища (*Гулак-Артемівський, Жоліо-Кюрі*); частки Ван-, Мак-, Сан-, Сен-, які передують прізвищам і водночас є складником їх (*Ван-Дейк, Сан-Мартін*), але в деяких випадках частки пишемо разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова (*Лафонтен, Фонвізін*).

Разом пишемо українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника (*Горицвіт, Непийвода, Убийвовк*), що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова (*Добрийвечір, Нетудихата, Панібудьласка*), утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука (*Довгопол, Кривоніс, Скороход*).

Для особових власних назв та прізвищ характерне явище варіантності: *Анастасія і Настасія, Антін і Антон, Дарина і Дарія, Костянтин і Кость, Наталія і Наталя, Олексій і Олекса, Панас і Опанас, Уляна і Оляна; Авраменко і Овраменко, Пилипенко і Філіпенко, а також Багатько і Богатько, Задорожний і Задоржній*.

462. Прочитайте. Випишіть складні прізвища, прибравши скісну риску. Поясніть правопис їх.

Прізвища в сучасному розумінні закріпилися як офіційно-юридичні спадкові родинні найменування українців наприкінці 18 століття. На думку Івана Франка, Запорозька Січ була кузнем свіжих прізвищ. За доби козаччини, за правилами січі новоприбулі залишали свої родові за зовнішніми стінами й перебували в козацькому стані з тим ім'ям, яке найвдаліше характеризувало його. Веселі дарунки січового козацтва все ще серед нас: Верни/гора, Затули/вітер, Неїж/борщ, Непий/вода, Крути/хвіст, Пали/вода, Загни/біда, Не/туди/хата, Криво/зуб, Підпри/гора, Вирви/хвіст, Вухо/ляп, Убий/вовк, Дери/ведмідь, Гостро/бородько, Пані/будь/ласка (*П. Білоусенко*).

Літерою *е* передаються російський звук *е* після приголосних: *Алексáндров, Сенкéвич*.

Літерою *є* передається російський звук *е* в таких випадках:

- на початку слів: *Євдокíмов, Єгóров, Єлáнський*;
- у середині слів після голосного та у роздільній вимові після приголосного: *Бердя́єв, Буєра́ков, Аля́б'єв, Афанáсьєв, Григóр'єв, Євгéньєва, Зинóв'єв*;
- після приголосних (за винятком шиплячих, *р* і *ц*) у суфіксах *-єв, -єєв*: *Тиміря́єв; Веденéєв, Гордéєв, Менделéєв*, але: *Андрéєв Міромце́в, Нехорóшев, Пісарє́в, Усвятце́в*;
- коли російському *е* кореня відповідає в аналогічних українських *і*: *Белíнський, Звéрєв, Лєскóв, Мєстéчкін, Насéдкін, Пєшкóвський, Рéпін*.

Російська літера *ѐ* передається:

<i>йо</i>	<i>ьо</i>	<i>о</i>
на початку слова, у середині після голосних, а також після <i>б, п, в, м, ф</i> : <i>Йóлкін; Бугайóв, Соловійóв</i> .	у середині слова після приголосних (коли <i>ѐ</i> позначає сполучення м'якого приголосного з <i>о</i>): <i>Алфьóров, Верьóвкін, Корольóв, Новосьóлов</i> . Але у прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишемо <i>е</i> : <i>Артéмов, Семéнов, Фéдоров</i> .	під наголосом після <i>ч, щ</i> : <i>Грачóв, Лихачóв, Пугачóв, Щипачóв</i> .

463. Прочитайте й запишіть іншомовні прізвища. Поясніть правопис їх.

Вінсент ван Гог, дон Марє, Уфімцев, Алексеєв, Подьячев, Д'Арк, дон Педро, Лєрмонтов, Сен-Симон, Дон Кіхот, Белінський, Мєлов, Бердяєв, Лєсков, Зелінський, Звєрєв, Синєльнікова, Єрьомін, Пригожина, Пугачова, Нікітін, Чижевський, Лаптева, Вербицький. Дємидов, Шєвцова, Фєдоров, Йóлкіна.

Літеру и пишемо:

- після *дж, ж, ч, ш, щ* і *ц* перед приголосним: *Га́ршин, Гу́цин, Ша́шкін; Абаша́дзе, Вашингто́н, Цице́рбн, Чингісха́н*, але перед голосним пишеться *і*: *Жіо́нб, Тиціа́н*.
- у прізвищах, утворених від людських імен і загальних назв, спільних для української, російської, та інших слов'янських мов: *Борі́сов, Ботві́нник, Виногра́дов, Глі́нка, Дани́лов, Кисельо́в, Миро́нов, Пі́сарев, Смирно́в, Тимофе́єв*, але: *Нікі́тін, Нікола́єв, Філі́ппов* тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських.
- у префіксі *при*: *Прибу́лкін, Прива́лов*.
- у суфіксах *-ик-, -ич-, -иц-, -иц-*: *Бе́ликов, Го́лицин, Но́виков, Ра́дичев*.

Апостроф пишемо після губних, задньоязикових і *р* перед *я, ю, є, ї*: *Аля́б'єв, Аре́ф'єв, Водоп'я́нов, В'яльце́ва*. Але коли *я, ю* означають сполучення м'якого приголосного з *а, у*, то перед ними **апостроф не пишемо**: *Дя́гилев, Зя́брев*.

Знак м'якшення пишемо в прізвищах після м'яких приголосних *д, т, з, с, ц, л, н* перед *я, ю, є, ї*: *Дя́конов, Панкра́тьєв, Третьяко́в, Полóзьєв, Сала́сьєв*; перед приголосними: *Во́льнов, Ко́ньков*; у кінці слова: *Лось, Собо́ль*; після *ц* у прізвищах із суфіксом *-ець*: *Глу́ховець, Скита́лець*. Але в неслов'янських прізвищах кінцевий **[ц]** твердий: *Лі́фшиц, Мо́риц*.

464. Коментований диктант. Поясніть правопис прізвищ.

Затуливітер, Подеревлянський, Прокóф'єв, Нечуй-Левицький, Аркадьєв, Рум'янченко, Шинкарьов, Воевода, Тягнирядно, Суховій, Тягнибік, Назарчук, Микитась, Руньо, Никиифоров, Остапєць, Цибульський, Білоус, Нетеревенько, Добрийранок, В'ятрович, Задериголова, Піддячий, Головацький, Доброчин, Підвечеря, Тимофіївський, Баранник, Пришвін, О'Генрі, Ананьїн, Вавиловський, Рюмін, Григор'єв, Мєлов.

465. Оскільки складним у сучасній правописній практиці є написання російських, тюркських, давньоримських прізвищ, варто знати основні правила, з якими ви можете ознайомитись за покликанням <http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil4.htm>.**466. Прочитайте текст. Прокоментуйте правопис виділених прізвищ.**

Кобзарство своїм корінням сягає часів Київської Русі. Термін «кобзарське мистецтво» започаткував Гнат **Хоткевич**. Героями творів кобзарів ставали улюблені в народі історичні постаті Самійла Кішки, Байди, Марусі Богуславки, Б. Хмельницького, П. **Конашевича-Сагайдачного**, П. Дорошенка, І. Богуна.

До нас дійшли імена лише кількох творців: М. Кравченка, П. Ткаченка, С. Пасюги, Ф. **Кушнерика**, Є. Мовчана, Є. **Адамцевича**. Остап Вересай належав до іншого типу кобзарів і був блискучим імпровізатором*. Мандрував близько сорока років шляхами України. Творчістю Вересая зацікавився художник-фольклорист Л. **Жемчужников**, який намалював його портрет, записав кілька пісень від нього, познайомив з П. Кулішем. П. **Чубинський** записав від Вересая понад 20 пісень та дум (*За І. Шаровим*).

467. Відредагуйте подані речення. Зверніть увагу на правильне написання складних прізвищ.

1. Багато творів Людвіга Ван Бетховена стали класикою не тільки для дорослого слухача, а й для дітей. 2. В аптечному довіднику Портер наптовхнувся на прізвище відомого в той час французького фармацевта О. Анрі. Саме їй в тій же транскрипції, але в англійській вимові (О. Генрі) письменник обрав своїм псевдонімом до кінця життя. 3. Одна з найвідоміших шедеврів живопису в світі картина Леонардо Давінчі «Мона Ліза», вона ж «Джоконда» знаходиться в Луврі (Париж, Франція) (*З інтернету*).

468. Проаналізуйте й оцініть свою навчальну діяльність на уроці й результати її.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

469. Перепишіть текст, уставте пропущені літери в словах, поясніть правопис їх.

Так, ця людина знала творче горін..я! Здавалось, ніщо для неї не має значен..я. Мало значен..я лише те, що є найнеобхіднішим для митця: задум і глина. Вічно в роботі, горін..і, нових і нових творчих шукан..ях – такою ми знали її, натхнен..у трудівницю. Любов наснажувала її творчість, з любові виникали чудові образи то легендарного Василя Порик.., що його прийняла в сім'ю своїх героїв Франція, то композитора Леонтович.., то Нечуя-Левицьк.. і, нарешті, вінець мистецького злету скульпторки – образ Лесі Українки (*Олесь Гончар*).

470. Ознайомтеся з міжнародним соціальним проектом «Книга добра» й випишіть зі ста прізвищ переможців (<https://knyga-dobra.blogspot.com/2017/04/1.html>) ті, написання яких стосується теми уроку. Прочитайте на сайті історії учасників проекту й підготуйте розповідь про вчинок, який вас найбільше вразив.

471. Запитайте батьків, з кого вони брали приклад, коли були юнацького віку, кого наслідують тепер. Як це вплинуло на їхнє життя? Напишіть про це розповідь.

§ 44. СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАПИСАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Подорожі об'єднують зі світом

Світ - це книга.
І хто не подорожував –
прочитав у ній тільки
одну сторінку
Св. Августин

Слово дня:
мандри, навмання

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

472. Прочитайте речення й уявіть описане. Доповніть їх відомою вам інформацією про ці населені пункти України. Напишіть докладний переказ тексту.

Україна завжди славилася своїми унікальними куточками. Чудові гірські пейзажі з кришталевою мінеральною водою – це не всі переваги села **Колочава** в **Закарпатті**. Його протяжність більше сорока кілометрів, а отже це одне з найдовших сіл в Україні, крім цього, воно відоме як село десяти музеїв.

Поселення **Бакота Кам'янець-Подільського району Хмельницької області** була столицею **Поділля**, але в 1255 році татаро-монгольське іго село знищило. Згодом відновили, проте в 1981 році в процесі будівництва **Новодністровської ГЕС** населення було виселене, а місцевість затоплено.

Дземброня Верховинського району Івано-Франківської області – місце, де народжуються хмари. Це одне з найбільш високогірних сіл України. Лише за дві години з села можна піднятися на вершину гори Вухатий Камінь або ж гори Дземброня, звідки відкриваються неймовірні краєвиди Чорногірського хребта й навіть самої Говерли. У пошуках натхнення сюди приїжджали Василь Стефаник і Леся Українка. Кажуть, що мальовнича місцевість села надихнула Сергія Параджанова на зйомки культурної кінострічки «Тіні забутих предків».

У загадковому Кам'яному Селі Житомирської області ніхто не живе. Це урочище розташоване на схід від села Рудня-Замисловецька Олевського району. Проте туристи часто навідуються до скам'янілого поселення, щоб дізнатися про історію його появи, побачити так званий Божий слід – невелике заглиблення в камені, яке, за легендою, зцілює від багатьох захворювань.

Підгірці Львівської області в минулому називали «галицьким Версалем». Головною окрасою його є Підгорецький замок (*За матеріалами <http://www.uatodna.com/>*).

473. Ознайомтеся з теоретичним матеріалом. Зверніть увагу на географічні назви в тексті **вправи 472**, поясніть правопис їх.

Окремо пишемо географічні назви:

- а) що складаються з прикметника або порядкового числівника та іменника: *Біла Церква, Давидів Брід, Залісся Перше, Західна Європа*;
 б) власні назви й номенклатурні родові назви: *Крїмський півострів, Фїнська затока*.

Разом пишемо:

- іменники, утворені від прикметника та іменника, з'єднаних сполучним голосним, і похідні від них прикметники: *Білопільля, білопільський*.
- утворені від числівника й іменника, з'єднаних сполучним голосним, а також похідні прикметники: *П'ятихатки, Семигори; п'ятихатківський, семигирський*;
- з першою дієслівною частиною у формі наказового способу й похідні від них прикметники: *Гуляйполе, гуляйлільський*;
- утворені від двох іменників, з'єднаних сполучним голосним, та похідні від них прикметники: *Верболози, Индокитай, Страхолисса, верболозівський, индокитайський*;
- з другою частиною **-город, -град, -піль, -поль, -абад, -акан, -бург, -ленд, -пілс, -таун, -шир, -штадт** і похідні прикметники: *Ольгопіль, ольгопільський*;
- прикметникові форми від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника (без суфіксів **-зьк-, -ськ-, -цьк**) та іменника: *білоцерківський* (від *Біла Церква*), *західноєвропейський* (від *Західна Європа*).

Через дефіс пишемо:

- а) що складаються з двох іменників (без сполучного голосного) або іменника й прикметника, й похідні: *Пуца-Водіця – пуца-водіцький; Віта-Поштова – віта-поштовий*;
 б) що є поєднанням двох імен або імені й прізвища (прізвиська) за допомогою сполучного голосного й зі зміною форми другого компонента, а також похідні прикметники: *Івано-Франківськ – івано-франківський, але Петропавлівка*;
 в) що складаються з іншомовних елементів, а також похідні від них прикметники: *Аддіс-Аббеба, Буенос-Айрес, аддіс-абібський, буенос-айресський*. Але назви з іншими компонентами **-даг, -дар'я, -тау** пишемо разом: *Аюдаг, Сирдар'я, амудар'їнський*.

474. 1. Прочитайте речення й уявіть описане. Прокоментуйте складні випадки правопису географічних назв.

1. Неподалік Нижнього Селища, що на Закарпатті, розташована унікальна й водночас єдина в Європі Долина нарцисів. 2. Гірське село Розтоцька Пастіль розкинулося в долині, де на висоті 320 метрів над рівнем моря зливаються русла Великого Потоку й лівої притоки річки Уж. 3. Стара дорога в бік Львова

пролягла через останній населений пункт Закарпаття – село Верб'яж, у самісінькому центрі якого починається крутий підйом, що численними звивистими серпантинами прямує до Верецького перевалу, так званих воріт у Європу. 4. Назва села Берізки-Бершадські походить від розкішного березового гаю, що в давні часи підступав аж до самісіньких сільських околиць. 5. Село Кам'яногірка, що на Вінниччині, здавна славалося гончарством. 6. За переказами, назва села Михайло-Ганнівка Сумської області походить від імен його перших поселенців Михайла й Ганни Костенецьких. 7. Назву села Доброгостів виводять від слів «добре гостювати». 8. Посередині села Печихвости протікає річка Кам'янка, притока річки Західний Буг (*З інтернету*).

II. Що вам відомо про село Дземброню Івано-Франківської області? Які села Черкащини ви знаєте?

475. Запишіть речення, прибравши скісну риску, поясніть правопис географічних назв.

1. Село Підмихайля Калуського району Івано/Франківської області розташоване між річкою Лімницею й лісовим масивом на крутому правому березі річкової долини. 2. На південному сході села Лісна/Слобідка бере початок річка Косачівка, права притока Добро/відки. 3. Гірське село Акре/шори – це пам'ятка культури, адже його ще не встигла зіпсувати цивілізація й люди тут живуть майже так само, як і сто років тому. 4. Високогірне озеро Несамовите, що розташоване у гірському масиві Чорно/гора, має містичну славу. 5. На правому березі річки Золота/Липа розкинулося мальовниче село Красно/пуща. 6. Саме Біле озеро дуже красиве: тут ви побачите унікальне поєднання болотних, озерних і лісових природних комплексів Західного/Полісся (*З інтернету*).

476. Подані географічні назви напишіть відповідно до правил правопису, поділіть їх на групи: географічні назви, які пишуться а) разом; б) через дефіс; в) окремо.

Верхньо/дніпровських, Кам'янець/Подільський, Новгород/Сіверський, Західний/Буг, Рава/Руська, Улан/Уде, Давидів/Брід, Залісся/Перше, Біло/пілля, Старо/костянтинів, Лас/Вегас, Дво/річчя, Харків/Товарний, Буенос/Айрес, Усть/Каменогорськ, Санкт/Петербурґ, Атлантик/Сіті, Глинськ/Загора, Мало/Ярославець, Ла/Плата, Ясно/городка, Широкий/Яр, Повализька/Бистриця, Копай/городок, Крути/бороди, Гуляй/поле, Ла/Манш, Вест/Індія, Ла/Манш, Ріо/де/Жанейро, Лос/Анджелес, Па/де/Кале.

Екологія слова: Рада. Порада. Ці іменники взаємозамінні: *моя рада (порада)* – не гаяти часу. У термінології заміна не допускається: *Верховна Рада; вчена рада* тощо.

477. Проаналізуйте, на чому була зосереджена ваша увага й діяльність сьогодні.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

478. I. Прочитайте текст про українського мандрівника й волонтера з Черкас, який побував на трьох континентах. Висловіть міркування щодо змісту тексту. Знайдіть більше інформації про мандрівника в інтернеті.

Матвій Цимбал починав із подорожей Україною, маючи в кишені всього вісім гривень, а сьогодні на його рахунок більше 25 країн Європи, Азії, Африки та Латинської Америки, Північної Америки. Із солідним мандрівним досвідом за плечима українець дійшов висновку, що Україна – чудова країна.

Матвій був у Кенії, Індії, Руанді, Танзанії, Уганді, Туреччині, Англії, Мексиці, Словаччині, Польщі, Іспанії, Гватемалі, Італії, Німеччині, Чехії, Естонії, Фінляндії, Індонезії, Малайзії, Греції, Австрії, Єгипті. «Усі, хто мріють подорожувати, але кажуть, що не мають змоги, просто шукають

виправдань. Не треба одразу намагатися побувати в Сполучених Штатах», – зазначає Матвій. Мандрівникам-початківцям і тим, хто не наважується на перший крок, він радить переглянути мотиваційний ролик Шайи Лабафа «Just do it» (За матеріалами <http://svitua.com.ua/>).

II. Назвіть, у яких країнах побував мандрівник. Відшукайте на географічній карті й выпишіть складні назви міст цих країн (не менше 15 назв).

479. Уявіть, що ви приїхали з екскурсії замком Паланок. Підготуйте й запишіть путівник або звіт про побачене. У пригоді вам буде корисною така інформація.

Компанія Google запустила оновлення сервісу Google Street View.

«Перегляд вулиць» доступний не тільки для найбільших міст країни, але і в більш ніж 300 великих і маленьких населених пунктах України. Користувачі з усього світу тепер зможуть зробити віртуальну прогулянку українськими містами за допомогою 360-градусних панорамних знімків вулиць і визначних пам'яток. Відкрийте для себе невідому Україну, здійснивши віртуальну подорож (Джерело: Zaxid.net).

480. Прочитайте цікаві факти про Україну, допишіть декілька власних фактів, використовуючи складні географічні назви.

1. У Херсонській області знаходиться унікальний біосферний заповідник Асканія-Нова, який переміг у конкурсі «Сім природних чудес України». 2. Найбільшою низовиною є Українське Полісся, що займає крайню північно-західну та північну території України і є частиною великої Польської низовини, яка на півночі поєднується з Білоруським Поліссям.

§ 45. ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ ІЗ РЯДКА В РЯДОК

Мій вибір – жити й творити в Україні

Дозволь мені, мій вечоровий світе,
упасти зерням в рідній борозні
В. Стус

Я землі належу. Вєсь. До дна.
А до сонця золота струна
Тчється вітром, тчється від землі –
Я пливу до сонця на крилі.
Душу носять по світах вітри.
Сонце мчить крилато догори.
Я ж землі належу. До кісток.
До майбутніх буйних пелюсток.
І. Драч

Слово дня:
оаза, урізнобіч

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

481. Бєсїда:

1. Прокоментуйте епіграф поета трагічної долі Василя Стуса, який за колючими тюремними дротами загинув на чужині з мрією про кращу долю України.
2. Виразно прочитайте вірш Івана Драча. Про яку землю пише поет?
3. Чи синонімічні поняття «рідна борозна» В. Стуса й «земля» І. Драча?
4. Як ви розумієте вислів, виділений у поезії?
5. Погляньте на світлини. Кого на них зображено? Який внесок кожного з цих людей у розбудову України? Доповніть список гідних українців, які вибрали Україну для того, щоб творити її історію.

Любомир Гузар

Василь Сліпак

Олексій Горбунів

482. I. Прочитайте тексти. Об'єднайтеся в дві групи й підготуйте докладний переказ кожного тексту.

I. Я залишуся. Тому що найтемніше перед світанком. А я знаю, що він почнеться ще в цьому десятилітті. Не запитуйте, звідки. Просто знаю, і все. Не поїду, тому що мої батьки можуть посидіти на могилах своїх матерів і батьків, коли захочуть із ними поговорити. Тому що моїм дітям потрібна Батьківщина, а вони мають бути потрібні їй. Навіть якщо вони не будівельники й продавці, а нікому не потрібні сьогодні біохіміки, що вивчають мозок людський. Той самий орган, який не встигає не те що за інформпотоком і функціоналом гаджетів, а навіть за нумерацією айфонів.

Я не поїду від Любомира Гузара, який приїхав із благополучного світу, щоб зробити нашу країну кращою; який повернувся, щоб залишитися. Від Лесі Литвинової: я їй не потрібна, але вона потрібна мені. Від кількох тисяч розумних студентських очей.

Я знаю, що всі чудово впораються без мене. Але я не поїду. Мені нікого там любити. Ні в кого вірити. Ні за кого рвати серце. Хай воно порветься тут (Ю. Мостова, головний редактор тижневика «Дзеркало тижня. Україна»).

II. Чому я тут? Тут – це в Україні, а не десь за кордоном у пошуках кращого життя. В Україні, у той час, коли багато хто з молодих українців хоче переїхати на постійне місце проживання за кордон. А чому я маю бути не тут? Я чітко усвідомлюю, що там можуть бути значно кращі система медицини, дороги чи громадський транспорт. Але наскільки все це справді важливо для того, щоби бути щасливим?

Мені не хочеться жити десь там, за кордоном. Мені подобається Україна. Я люблю Дністровський каньйон, Карпати, дендропарк в Умані та Інгульський міст у Миколаєві. Я люблю наших людей – неповторних. А змінити увесь негатив, який зараз є в нашій державі, – це ми з вами зможемо, це нам під силу. Тому я обираю «змінити», а не «втікати» (У. Вітюк, головний редактор газети «Експрес» <http://expres.ua/main/2017/10/30/269353-maybutnye-ne-maye-limitiv>).

II. Випишіть виділені слова, позначте всі можливі варіанти перенесення слів із рядка в рядок.

483. Чи збігається ваше розуміння суті поняття «жити й творити в Україні»? Складіть і розіграйте в парі з сусідом(-ою) по парті діалог на тему, висловлену Богданом Гаврилишиним.

Я бачу позитивну тенденцію. П'ять років тому більшість молодих людей, з якими я спілкувався, мріяли про одне – втекти з України. Зараз таких половина. Ті, хто хоче лишитися, прагнуть втілювати реформи й змінювати краї-

ну. У цей час же час вони постають перед вибором, закінчивши університет за кордоном: працювати там або повертатися. Багато з них свідомо обирає друге.

Правила перенесення з рядка в рядок

1. Не можна розривати:

- а) буквосполучення **йо,ьо**: *га-йок, ра-йону* або *райо-ну*; *сьо-годні* або *сьогод-ні*;
- б) буквосполучення **дж, дз**, що позначають один звук: *наро-дження* або *на-родження*, *ви-дзвонює* або *видзво-нює*;
- в) ініціали й прізвища: *Т. Г. Ше-вченка, Т. Г. Шев-ченка, Т. Г. Шевчен-ка*;
- г) цифри й скорочені назви мір: *45 км, 450 г, 500 л*;
- г) абрєвіатури: *НАПН, ООН*;
- д) одну букву від кореня у складних словах: *далеко-східний, далекосхід-ний*;

2. Не можна залишати або переносити склад з однієї букви: *знаю, мрія, олія*.

3. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки.

4. У попередньому рядку залишаємо такі знаки:

- а) перша з двох однакових букв, що позначають збіг приголосних: *роз-зутися*;
- б) знак м'якшення й апостроф: *сіль-ський, сільсь-кий, сузір'-ям*.

484. I. Перепишіть, позначаючи всі можливі варіанти перенесення слів. Які слова не можна перенести? Чому?

Явір, обличчя, стрільці, осінь, птаство, гіллястий, легкокрилий, пароплав, триста, **відтіля**, заснув, виступ, приклад, досить, низький, **бавиться**, майор, рій, ясен, пам'ять, опера, сон, віджити, дванадцять, совість.

II. Складіть речення з виділеними словами.

485. Назвіть слова, у яких допущено помилки в перенесенні слів. Виконайте завдання й запишіть правильний варіант.

О-зеро, май-оріти, со-нях, о-лія, олі-я, поль-овий, ніжні-сть, сон-ний, вид-звонює, осон-ня, ім-'я, я-лівець, закарпатсь-кий, шампін'ї-он, нагід-ки, виход-жу, галу-ззя, ро-гоза, хмі-ль, півоні-я, і-риси, яч-мін'я, ря-ст, ай-стра, ландша-фт, різнот-рав'я, е-дельвейс.

486. I. Прочитайте вголос українські прислів'я й приказки. Якою темою їх можна об'єднати? Кілька з них вивчіть напам'ять. Визначте в кожному реченні граматичну основу.

1. Краще на своїй стороні кістками лягти, ніж на чужині слави натягти.
2. За рідний край життя віддай. 3. Де рідний край, тут і рай. 4. За рідною землею і в небі скучно. 5. Удома й стіни гріють. 6. Рідна земля й у жмені мила. 7. З рідної сторони й ворона мила (*Нар. творчість*).

II. Складіть твір-мініатюру, основну думку якого виразить одним із прислів'їв. Запишіть його.

Екологія слова: Слово **зачитати** вживається, коли йдеться про усне повідомлення, інформування слухачів щодо змісту офіційних паперів: **зачитати постанову**. Слово **прочитати** усталилось у словосполученнях: **прочитати лекцію**.

487. I. Прочитайте текст. Розкажіть про благодійність родини Терещенків. Чи фразеологізм «не хлібом єдиним живе людина» відповідає стилю життя й діяльності родини Терещенків? Зверніть увагу на перенесення слів із рядка в рядок. Виправте за потреби помилкові.

Промислово-фінансову «державу» Терещенків започаткував Артемій Якович – нащадок козацького роду з Глухівщини.

Терещенки були знавцями, збирачами мистецтва й меценатами. Саме завдяки Миколі та Федору Артемовичам, а ще їхнім дітям Київ має тепер зібрання державних музеїв: Т. Г. Шевченка, українського образотворчого мистецтва, західного та східного мистецтва. Від батька до сина переходили обов'язки мецената. 80 відсотків своїх чистих прибутків родина відраховувала на добрі справи (*Із енциклопедичного видання*).

II. Перегляньте світлину внука Михайла Терещенка – Мішеля, який нині повернувся в Україну з Франції. Використовуючи інформацію сайту http://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/06/130527_terestchenko_int_az.shtml, опишіть сподвижницьку діяльність родини Терещенків.

488. Проаналізуйте й оцініть власні навчальні результати.

Виконайте один з варіантів домашнього завдання:

489. I. Прочитайте уривок новели Володимира Лиса «Труха». Весь варіант новели можна прочитати за покликанням <http://fakty.ictv.ua/ru/opinion/truha/>.

Уперше в своєму журналістському житті Ліна поверталася з відрядження такою дивно **родзвосою**. Ліну не залишало оте дивне **відчуття**. Редактор наказував знайти щось таке, як він сказав, суперцікаве, якусь родзинку, яка б **прикрасила** номер до Дня Незалежності. Все ніби є – і спогади, і перегук поколінь, і слова про любов до України, а от, відчувала Ліна, родзинки отієї, чогось особливого, нема.

– Чим незадоволена, мала? – репортер Костик дав їй легенького щиглика по носі. – Бачу, бачу, вернулася набурмосена.

– Швидше збентежена, – відказала Ліна.

– То розкажуй, що спати не дає.

І Ліна розповіла, поділилася своїми сумнівами. Їхню розмову чула комп'ютерниця Віта. Вона і сказала наступного ранку до Ліни:

– Слухай, ти там вчора про **родзинку** для матеріалу балакала... Не знаю, чи тобі згодиться, але в нашому селі був такий випадок...

І Віта розповіла, що сім'ю з їхнього села теж вивезли до Сибіру, десь аж на північ Тюменської області. Так от, розказували, що жінка з тієї родини, баба Ольга, просила, аби їй надсилали туди в тундру квіти, ягоди, травинки, навіть листя з рідної землі, щоб їй про **Полісся** й Україну нагадували.

– Як надсилали? У посилках?

– І в посилках теж. Та більше в конвертах. Вкладали там квіточку чи навіть стеблинку між аркушів. Та тобі баба Улянка, дочка тої жінки, більше може розказати. Вона ще жива...

II. Яке враження у вас від прочитаного? Яка основна ідея новели? Як ви любите Україну? Напишіть коментар до новели, висловіть власне ставлення до проблеми вияву любові до рідної землі, позначаючи всі можливі варіанти перенесення виділених слів.

§ 46. РОЗРІЗНЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ І СПІВЗВУЧНИХ СПОЛУК. ПРАВИЛА НАПИСАННЯ ЇХ

Світ моїх почуттів

490. I. Прочитайте уривок із повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». Опишіть враження від прочитаного. Перегляньте світлини, дайте відповідь на запитання, чи так багато зусиль потрібно, щоб викликати почуття щастя й радості.

Проживав у нас довго собака Пірат.

Якось одного разу, загубившись у Борзні на ярмарку, де батько продавав дьоготь, Пірат щез. Пожались ми його, та на тому й скінчилось. Аж ось у неділю, тижнів через п'ять, якраз після обіду, коли ми сиділи всі коло хати, лузаючи насіння, дивимось – біжить Пірат, заморений, худючий. Уздрівши здалека весь наш рід і хату, він упав додолу і повз до нас кроків, може, сто на животі, перекидаючись на спину і голосно плачучи від повноти щастя, мов блудний син у святому письмі.

– Це я, ваш Пірат, упізнаєте? – гавкав він крізь сльози. – О, який я щасливий! Як тяжко було мені без вас! Повірите, трохи не здох від смутку.

Він так зворушив нас слізьми, що навіть батько, який ненавидів одвертість почуттів, і той мало не **сплакнув**. Отаке буває на світі! Простий собака, а так **збентежить** чоловіка. Мати плакала ревно, приказувала з невимовною усмішкою: «Ну ви подумайте, собака, а такий **жалісний...**».

II. Запитання й завдання:

1. Пригадайте, коли доводилося вам викликати в близьких вам людей позитивні емоції. Поділіться досвідом.
2. До яких частин мови належать виділені слова?
3. Прочитайте правила й прокоментуйте написання їх.

Разом пишемо:

- прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником, займенником, прикметником, числівником, прислівником: *занадто, вночі, надовечір, безвісти, вдосвіта, потихеньку, вперше, вдвічі, натроє* (але: *по двоє, по троє*);
- складні прислівники, утворені з кількох основ: *стрімголов, босоніж, обіруч*.

Окремо пишемо:

1) прислівникові сполучення, утворені від іменника з прийменником:

- *без*: без кінця, без черги, без упину, без жалю;
- *на*: на добраніч, на жаль, на щастя, на сьогодні, на початку;
- *до*: до побачення, до речі, до краю, до діла;
- *з*: з радості, з жалю, з горя, з розгону;
- *в/у*: в разі, в міру, уві сні, в далечині;

2) прислівникові сполучення, де повторюються основи, між якими стоїть прийменник: *день у день, рік у рік, час від часу, раз у раз, один по одному, сам на сам*. Сполучення, утворені поєднанням слова в називному відмінку зі словом в орудному відмінку: *кінець кінцем, один одним, сама самотою*.

Через дефіс пишемо прислівники, утворені від:

- прикметників, займенників і прийменника *по*: *по-новому, по-батьківськи*;
- порядкових числівників за допомогою префікса *по-*: *по-перше, по-друге*;
- синонімічних або антонімічних слів: *зроду-віку, тишком-нишком, часто-густо*;
- у яких повторюються слова або корені (без службових слів або із службовими словами між ними): *довго-довго, ледве-ледве, давним-давно, навіки-віків, віч-на-віч, всього-на-всього*.

Запам'ятайте правопис прислівників: з давніх-давен, з діда-прадіда, без кінця-краю, на-гора, по-латині, десь-колись.

491. Поясніть правопис прислівників.

Невтямки, всього-на-всього, вкрай, наостанок, безсумнівно, до вподоби, ледве-ледве, щодуху, ось-ось, мимохіть, без кінця-краю, наостанок, знаки, бігом, поспіхом, засвітла, доволі, до лиця, впереміш, щонайвитідніше, ледве-ледве, втричі, до смаку, без сумніву.

492. Запишіть подані слова разом, через дефіс, окремо. Прокоментуйте їх правопис.

Високо/високо, не/ждано/не/гадано, тільки/тільки, по/господарськи, близько/близько, з/краю/в/край, за/рахунок, на/відмінно, на/славу, по/сусідськи, на/вкруги, на/весні, у/тричі, на/швидку, з/далека, з/годом, по/одинці, з/верху, від/нині, до/дому, в/ряди/годи, по/іншому, на/довго, на/добридень, в/смак.

493. З'ясуйте правопис складних прислівників. Користуючись відповідним словником, поставте та прокоментуйте (усно) наголос у прислівниках.

В(смак), в(знаки), до(недавня), до(сита), на(перед), (по)вік(віки), на(прикінці), по(простому), за(даремно), по(просто), в(тричі), за(довго), як(не)(будь), після(завтра), коли(не)коли, в(нічию), на(в)сидячки, ось(ось), (в)десятеро, (с)права, (в)здвж, (чим)дуж, (до)схочу, (само)хіть, (по)дружньому, (по)нашому, (в)чотирьох, ліво(руч), (в)п'яте, (по)солдатськи, (на)(в)колішки, (в)ряди(годи), (любо)(дорого), (за)гадково, куди(сь), (що)року, (босо)ніж, (по)своєму, (на)всєбіч, (не)збагненне, (по)перше.

494. Поділіть прислівники на три групи за написанням: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс. Обґрунтуйте.

(В)розтіч, (на)розхват, (по)можливості, (під)гору, (як)слід, (на)жаль, (у)низу, (у)ночі, (ледве)ледве, (по)сусідськи, (таким)чином, один(в) один, (до)лиця, (до)пізна, (на)трое, (чим)дуж, (де)куди, (по)черзі, (по)людському, (по)латині, (до)речі, (за)раз, (на)пролом, (від)тепер, (як)(най)краще, (на)мить, (уві)сні, (до)сьогодні, (до)діла, (ось)ось, хоч(не)хоч, десь(то), хтозна(як), (що)дня, (за)що, (а)(ні)скільки, (мимо)хідь, (на)(сам)перед, (на)вибір.

495. I. Прочитайте уривок з підручника «Основи психології», усно перекажіть текст.

Емоції й почуття забезпечують відображення й пізнання навколишнього світу. Вони віддзеркалюють реальну дійсність у формі переживань. Пізнаючи світ, людина по-різному сприймає предмети і явища. Одні події викликають захоплення, інші – печаль, незадоволення тощо. Захоплення, гнів, радість – усе це прояви суб'єктивного ставлення людини до навколишніх предметів і явищ, емоційні переживання її.

II. Додайте невеличку розповідь про випадок із життя, що викликав приємні почуття щастя й захвату. Уживайте за потреби слова *вперше* і *в перше*, *догори* і *до гори*, *вдень* і *в день*.

496. I. Розгляньте світлини. Яке враження на вас справила скульптура? У чому, на ваш погляд, полягає креатив скульптора? Прочитайте текст, дайте йому назву.

Нещодавно у штаті Невада відбувся один з найяскравіших американських фестивалів, на якому були представлені тисячі цікавих витворів сучасного мистецтва. Але одна скульптура зацікавила гостей свята найбільше: «Любов» українського скульптора Олександра Мілова. Дві постаті, зроблені з металевих прямокутників – чоловік та жінка, що посварилися й сидять спинами одне до одного. Але **всередині** них, як і в кожному з нас, є маленькі діти. Малята простягають одне до одного руки. Висота скульптури складає 7,5 м, довжина – 18 м, а ширина – 5,5 м.

Кожен інтерпретує цю скульптуру по-своєму, але автор розповів, що намагався відтворити конфлікт між зовнішнім і внутрішнім проявами людської природи. Внутрішній світ чоловіка й жінки виражений через прозорих дітей, які намагаються дотягнутися один до одного крізь ґрати. Коли настає ніч, малюки починають сяяти. Це світло – символ чистоти й щирості, що об'єднують людей і дають їм шанс на примирення» (<http://www.uamodna.com/>).

II. Усно складіть і запишіть речення з наведеними прислівниками, виділивши прислівником у тексті, та співзвучними з ними сполуками.

Зрештою – з рештою, збоку – з боку, насторожі – на сторожі; назустріч – на зустріч; доволі – до волі; усередині – у середині; по-третє – по третє.

497. Екологія слова. Проведіть бліцтурнір «Як правильно?».

1. Новий день <i>наступає</i> чи <i>настає</i> ?	8. Стати <i>у нагоді</i> чи <i>в пригоді</i> ?
2. Відповідь на <i>питання</i> чи <i>запитання</i> ?	9. <i>Будь-яка</i> чи <i>люба</i> причина?
3. Відповідь <i>правильна</i> чи <i>вірна</i> ?	10. Добре <i>відноситься</i> чи <i>ставиться</i> ?
4. Учень <i>бувший</i> чи <i>колишній</i> ?	11. Інструмент <i>музикальний</i> чи <i>музичний</i> ?
5. Клас <i>дружний</i> чи <i>дружній</i> ?	12. <i>Підписка</i> чи <i>передплата</i> на періодичку?
6. <i>Проїзний квиток</i> чи <i>білет</i> ?	13. Вокзал <i>річний</i> чи <i>річковий</i> ?
7. У гаманці <i>п'ятсот гривен</i> чи <i>гривень</i> ?	14. <i>Затятий рибак</i> чи <i>рибалка</i> ?

498. Проаналізуйте роботу на уроці за такими ознаками: важливість теми для вас, активність, наполегливість, ефективність.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

499. Запишіть речення, уставте пропущені літери, розкрийте дужки; поясніть правопис.

1. Дитина не розуміє маминих слів, але, як в..сняна з..мля ловить рясн..ий дощ, так і вона повсяк/час ловить лагідність з маминого голосу і стає лагідною, як квіточка, що тягне свої п..люсточки до сонечка (*Г. Маковій*). 2. Три речі є до/вподоби Богу й людям: згода братів, милосердя до ближніх і згода між чоловіком та дружиною (*Петро Могила*). 3. Тяжко(важко) сіромасі боротись з нудьгою (*Т. Шевченко*). 4. А як (по)моєму, (по)дідівському, треба за цю справу братися (по)серйозному! 5. На серці тепло(тепло) (*Остан Вишня*).

500. Напишіть за одним із поданих висловлень есе, використавши в ньому при-слівники.

Гордість – це слизька похилість, внизу якої нас очікує пиha й марнослав'я (*П. Декурсель*). Мудра людина не робить іншим того, чого не бажає, щоб їй зробили (*Конфуцій*).

§ 47. НАПИСАННЯ НЕ, НИ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Сміх – ліки від усіх хвороб!

501. I. Прочитайте тексти, розгляньте світлини. Яка тема об'єднує їх?

I. Гумор – життєва сила, що допомагає долати нужду. Смійтеся передусім над собою, так щоб і іншим було весело з цього. Коли ми сміємося – ми не сердимось. Коли сміємося, ми не сумуємо. Коли ми сміємося, ми не задримо (*За М. Дочинцем*).

II. Гумор – це категорія універсальна, що існує поза простором і часом. Проте жарти кожного народу відображають його спосіб мислення. У цьому сенсі українці – одна з найдотепніших націй. Український гумор відрізняється від інших насамперед тим, що в ньому мало руйнівної рефлексії, чорного сарказму, переважає добродушність і самоіронія.

Драматург і художник Лесь Подерв'янський писав, що українці сміються часто-густо над собою. Це є ознакою їхньої сили й душевного здоров'я, адже людина, схильна до самоіронії, – здорова людина.

Українські жарти не злостиві. Здатність кепкувати з самого себе – це ознака того, що людина перебуває в гармонії сама з собою. І за цим критерієм україн-

ське суспільство хворим не назвеш, прості люди не втратили почуття гумору – зауважує письменник Олександр Ірванець.

Коли говорять про специфіку гумору різних народів, часто згадують британців, їхню кмітливість, філігранну гру слів. Про це свідчить неймовірна кількість англійських гумористичних фільмів, романів, теле- й радіопередач.

Багато народів, відомих і невідомих нам, мають свою велику сміхову культуру. А нам важливо збагнути себе, розвивати рідні гумор, сатиру, карикатуру й частіше посміхатися один одному (За Н. Коваленко).

II. Запитання й завдання.

Знаю, вмю, можу	Відчуваю, ціную
1. Випишіть слова з часткою не , поясніть написання. 2. Запишіть останнє речення. Поясніть розділові знаки в ньому.	1. Розгляньте світлини. Яку емоцію вони ілюструють? Кого на них зображено? 2. Поміркуйте, яку роль у нашому житті виконує почуття гумору. Чому воно настільки важливе?

Не пишемо:	
разом	окремо
якщо без не слово не вживається (не – префікс); у префіксі недо- ;	якщо не – частка;
якщо слово з не можна замінити синонімом;	з дієприкметником у ролі префікса;
з дієприкметниками, що виконують роль одиничного (непоширеного) означення.	якщо дієприкметник з не має пояснювальне слово.

Ні пишемо **разом** з іменниками та іншими частинами мови, якщо вони без **ні** не вживаються: *нісенітниця, нікчемний*; з прислівниками (*ніде, ніколи, нізвідки, нівроку*) та займенниками (*ніхто, ніскільки*).

Проте якщо між часткою і займенником є прийменник, то всі три слова пишуться **окремо**: *ні з ким, ні до кого*.

502. Прочитайте речення, додержуйтеся правильної інтонації. Як ви розумієте смисл афоризмів? Поясніть написання **не** з різними частинами мови.

1. Можна сміятися над чим завгодно, але не коли завгодно. Життя завжди серйозне, але жити завжди серйозно – не можна (*Р. Честертон*). 2. Ми жартуємо не тому, що нам притаманне почуття гумору, ні, ми намагаємося не втрачати почуття гумору, тому що без нього ми пропадемо (*Е.-М. Ремарк*). 3. Єдиний спосіб розширити межі можливого – зробити крок у неможливе (*А. Кларк*). 4. Гумор – це рятівний круг на хвилях життя (*В. Раабе*).

503. Перепишіть речення, орфографічно оформивши їх. Поясніть написання **не** з різними частинами мови.

1. Навіть залізний організм (не)міг витримати безупин..ої діял..ності, нічного (не)спа..ня (*Ю. Яновський*). 2. Цей світ – та що цей світ? Увесь великий всесвіт – нікчемний сон, обман, (не)впин..і злети й спади (*В. Мусик*). 3. Вийди ж на темний брук, вслухайся в шум і стук, вглянься в (не)спин..ий рух (*М. Рильський*). 4. В умовах (не)настан..ої колотнечі, на грані фізичного самознищен..я в Івана виробилась рятівна звичка цезати (*П. Колесник*). 5. Повсякден..ий клопіт біля (не)вмілого чоловіка надавав якогось змісту її жит..ю (*І. Сенченко*). 6. Я думаю, що українське почут..я гумору – (не)знищен..е (*Ю. Саєнко*).

504. Використовуючи слова з часткою **не**, опишіть у 2-3 реченнях ваше ставлення до сміху й веселих друзів.

505. Прочитайте вислів. Складіть і запишіть есе на тему: «Веселе серце добре лікує, а пригноблений дух шкодить здоров'ю». Використайте у разі потреби слова з *не, ні*.

Усмішка. То ніжно-чарівлива, то стримано-лукава, то зацікавлено-насторожена, то лагідно-чиста, то іронічно-недовірлива, то загадково-приваблива. А ще... Хіба всі її відтінки можна описати? Але щира, відверта, вона має дивну силу (*З газети*).

Екологія слова Рекомендуємо вживати правильно: Посмішка скептична, іронічна, глузлива. Усмішка м'яка, ласкава, приємна, приватна.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

506. Запишіть речення, розкрийте дужки, поясніть написання часток.

1. В людині, затаєм, лежить (не)відгадана сила (*Олег Ольжич*). 2. Якщо ви щось бажаєте зробити, робіть зараз! Завтра може (не)настати (ні)коли (*М. Лендон*). 3. Єдиний спосіб розширити межі можливого – зробити крок в (не)можливе (*А. Кларк*). 4. Вся земля – живі квітчасті фрески, вічний шум (не)вигорілих трав (*О. Ющенко*). 5. (Не)через (не)бажання, а через (не)вміння він (не)виконав цієї роботи. 6. Вибиватися в люди – справа зовсім (не)проста (*П. Сингаївський*). 7. Сім струн я торкаю, струна по струні, (не)хай мої струни лунають (*Леся Українка*).

507. Поясніть написання часток *не, ні* з різними частинами мови. З будь-якими п'ятьма словами з часткою придумайте й запишіть по одному реченню.

Неспокій (тривога), ніколи, не будь-який, незабутній, не зчутися, не наш, не дочувати, нехтувати, нездара, ніщо не страшне, непритомніти, не перший, невдаха, нещадний, неук, недобачати, не вартий уваги, немає нікого, не зібраний вчасно, незважаючи на дощ, нівроку.

§ 48. ОРФОГРАФІЧНА НОРМА (КОНТРОЛЬНА РОБОТА)

Морально-етична поведінка

Про моральні якості людини треба судити не з окремих зусиль її, а з щоденного життя.
Б. Паскаль

Слово дня:
чеснота, шляхетність, незрадливість, сумління

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

508. Бесіда:

1. Які цілі ви ставили перед собою, працюючи над цим розділом?
2. До чого призводить ігнорування правилами орфографії?
3. Чи задоволені ви своїми результатами?
4. Наскільки важливими були для вас теми цього розділу?
5. Що цікавого ви дізналися, чим збагатилися, яких нових умінь набули?
6. Як це вплинуло на якість вашого мовлення й спілкування?
7. Які з тем на сьогодні ви вважаєте найбільш корисними для вашого життя?
8. Який зміст ви вкладаєте в поняття «морально-етична поведінка»?
9. Розгляньте світлини. Яка тема об'єднує їх? Які світлини додали б ви?
10. Використайте впродовж уроку в своєму мовленні слова з рубрики «Слово дня».

509. Перевірте себе:

1. Усі слова пишуться зі знаком м'якшення в рядку:
 - А корис..тю, різ..бяр, різ..ко
 - Б т..мяний, добровол..ці, розріс..ся
 - В людс..кість, камін..чик, бат..ків
 - Г стіл..чик, ідал..ня, совіст..
 - Д перстен.., дон..ці, кін..цівка, вуз..кий
2. Апостроф не пишеться в усіх словах у рядку:
 - А мор..як, різдв..яний, зв..ялити
 - Б брукв..яний, мавп..чий, черв..як
 - В б..язь, мад..яр, пан..європейський
 - Г медв..яний, моркв..яний, Стеф..юк
 - Д грав..юра, розм..якшити, кап..юшон
3. Подвоєння й подовження приголосних відбуваються в усіх словах у рядку:
 - А годин..ик, шален..ий, родин..ий
 - Б спросон..я, жит..євий, священ..ик
 - В військ..омат, піддаш..я, виніс..я
 - Г мід..ю, зран..я, попідтин..ю
 - Д затиш..я, стат..я, кам'ян..ий
4. М'який знак не вживається в усіх словах рядка:
 - А п'ят..сот, Пріс..чин, сторін..ці
 - Б шкатул..ці, уман..ський, хорол..ський
 - В колодяз..на, воз..ня, шіст..десят
 - Г тон..ше, кін..чик, стіл..чик
 - Д піз..ні, Уман..щина, жен..шень
5. Немає орфографічної помилки в рядку:
 - А в'юнкий, ввічливий, Донечина
 - Б беззастережний, бюрократ, пів'яблука
 - В краков'як, передмістя, радомишльський
 - Г польський, рибалці, різбяр
 - Д пісня, Уманьщина, морквяний
6. Усі слова написано правильно в рядку:
 - А у хатинці, вирізблюється, сьомий
 - Б плаский, хуторяньці, харківський
 - В цвірінькати, боязко, велетеньські
 - Г Київщина, женьшень, скринці
 - Д емальований, няньчити, Гуцульщина.

510. I. Прочитайте текст. У якому реченні виражено основну його думку? Проаналізуйте вчинок Фернандеса Анаїя. Чи можна його назвати благородним?

У грудні 2012 року в Іспанії відбувалися змаган..я бігунів із в..ликим пр..зовим фондом. У забігові брали участь найсил..ніші атлети світу.

К..нієць Абель Мутаї, що є бронзовим пр..зером Олімпійських ігор у Лондоні з бігу на 3000 метрів із перешкодами, упевнено вийшов у лідери, але не добігши до фінішу, зупинився. Він помилково подумав, що вже перетнув фінішну межу й почав вітати глядачів, які іспанською намагалися сказати йому, що він трохи не добіг. Спортсмен іспанець Фернандес Анаїя, що вийшов до фінішу другим, міг би скористатися помилкою к..нійця й посісти перше місце, але він почав підштовхувати Абеля в спину, показуючи на фінішну межу.

Після забігу Фернандес сказав, що йому важливіше зб..р..гти гідніс..ть, ніж виграти золоту медаль (*Із журналу*).

II. Випишіть виділені слова, уставте пропущені літери.

511. Напишіть есе на одну з тем: «Які риси характеру я хочу в собі виховати», «Покликання людини – пізнавати істину, творити добро, примножувати красу».

Морфологічна норма

§ 49. МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

Планування власного бюджету

512. Бесіда:

1. Як ви розумієте слово *бюджет*? Наскільки важливе воно для вас?
2. Із якими суспільними й особистими проблемами пов'язують це слово?
3. Прочитайте епіграфи, поясніть як ви розумієте їх. Чи поділяєте думки авторів?
4. Який зміст ви вкладаєте у слова *багатство* й *бідність*?
5. Як ви вважаєте, «така собі іскорка», «уміння мислити», «уміння заощаджувати» потрібні лише майбутнім бізнесменам?
6. Зверніть увагу на слова з рубрики «Слово дня». Чи є зв'язок між ними й темою уроку? Поясніть.

513. Прочитайте речення. Запишіть, розкривши дужки й обравши правильний варіант. Який розділ мовознавства містить правила, необхідні для виконання цієї вправи?

1. Спершу треба навчитися поводження з грош(-ами, -има, -ми), які маємо на цей момент, тоді вони почнуть працювати на нас (*Б. Шефер*).
2. Овочі здорожчали в середньому на дві-три гривн(-і, -и).
3. (Самим, най-)дорожчим продуктом на сьогодні є м'ясо.
4. Якщо не полінуєшся, то неодмінно знайд(-иш, -еш) у магазинах якісні й корисні продукти.
5. (Ця, цей) біль щемить і через десятиліття.
6. До Миргород(-у, -а) завітали представники Корпусу миру.
7. Творча робота над цією задач(-ею, -ою) тривала майже годину (*З інтернету*).

Морфологічна норма – це загальноприйняті правила вживання граматичних форм слів. Ця норма регулює загальні для всіх частин мови правила творення граматичних форм: *відмінкових* (іменники, прикметники, займенники, числівники); *особових* і *родових* (дієслова); ступенів порівняння (прикметники, прислівники). Наприклад: *душею, вербою, зі Львова, друже, гарячою, якому-небудь, з ними, сімдесятьох, наполягаємо, більш виразний*.

514. I. Прочитайте речення. Чи кожна думку ви поділяєте? Якщо ні – перебудуйте по-своєму й запишіть. Свій варіант обґрунтуйте.

1. У зароблянні (гроші) немає нічого осудного 2. У тих, хто рано починає заробляти, (розвиватися) імунітет до споживацького мислення, вони нізащо не захочуть перебувати на утриманні інших. 3. Ти навіть не (уявляти), як тобі поталанило, що ти навчилася правильного поводження з (гроші) в такому ранньому віці. 4. Одне я твердо затирила собі: ніколи не ставати (боржник), а намагатися заощаджувати гроші для омріяного придбання. 5. Допомогти батькам виборсатися з боргів усе ще залишалось (моя заповітна мрія). 6. Самодовіра – це те, чи (довіряти) ти сам собі, чи (вірити) у себе. 7. Те, на чому ми (концентруватися) в житті, має тенденцію до зростання (Б. Шефер).

II. Слова з дужок запишіть у відповідній текстові граматичній формі. Поясніть.

515. I. Прочитайте діалог. Визначте складники мовленнєвої ситуації.

– Так, це багато грошей, – сказав пан Гольдштерн поважним тоном. – Я виплачу їх за умови: п'ятдесят відсотків цих коштів ти відкладеши на зберігання.

– Та я всі заощаджу! – радісно запевнила я. – Зрештою, моя мета – поїздка до Сан-Франциско вже наступного року!

– Я не це мав на увазі, – заперечив чоловік. – Те, про що ти кажеш, – це витрати, а не заощадження. І воно добре, бо ж саме на це призначався твій зарібок. Та щоб стати заможною людиною, треба ще й відкладати гроші, тобто ти повинна мати заощадження, які ніколи не витратитимеш.

– Навіщо ж гроші, якщо їх не витратити? – здивувалась я.

– Щоб жити на них, – відповів пан Гольдштерн.

– Але якщо я почну заощаджувати, моя поїздка до Каліфорнії відкладеться на тривалий час...

– А це вже тобі вирішувати, – кивнув чоловік. – Не витримавши, ти можеш узяти гроші й витратити їх на щось. Щойно назбиравши необхідні три тисячі, можеш полетіти до Каліфорнії. Але ти можеш обрати й інший шлях: частину грошей постійно відкладати й одного дня матимеш стільки, що до Каліфорнії зможеш літати щороку на самі лише відсотки (Б. Шефер).

Запитання й завдання:

1. Чи збігається ваше розуміння суті слова «заощадження» з тим, як розуміють його учасники діалогу? Поясніть.
2. Як би ви відповіли на запитання «Навіщо ж гроші, якщо їх не витратити?»
3. Що корисного для вас є в цьому діалозі?
4. Поставте в родовому й орудному відмінках іменники *гривня, долар, цент, євро*.
5. Продовжіть речення, додавши до нього слова з дужок: «Я мрію полетіти до (Відень, Львів, Харків, Івано-Франківськ, Париж, Сан-Франциско, Рим, Фрайбург, Базиль).

516. I. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте уривки з книжок Б. Шефера. Які враження у вас від прочитаного? Випишіть кілька тез, які варто взяти собі на замітку. Окремо запишіть дискусійні положення. Поділіться своїми міркуваннями. Обговоріть їх.

1. Завдяки своїй роботі я знаю, як більшість людей **розпоряджаються** грошми. Багато з них виливають мені свою душу. Ти не уявля..ш, скільки смутку й страждань завдає людям неосвіченість у фінансових питаннях. Гроші, можливо, і не найважливіша річ у житті, але коли їх бракує на кожному кроці, вони стають неймовірно важливими, такими, що всі інші справи не кле..ться. Люди буквально хворіють, псують стосунки з іншими людьми, **сваряться**, почуваються нікчемними й жалюгідними. І немає нікого, хто зумів би пояснити, як легко перетворити гроші на позитивну рушійну силу. **Варто** було б у школі запровадити уроки поводження з грішми.

2. Хто хоче жити щасливим, повноцінним* життям, повинен змінити насамперед себе. Гроші цього за них не зроблять. Самі по собі вони не роблять людей ні щасливими, ані нещасними. Гроші – нейтральні. Вони ні погані, ні добрі. Лише перебуваючи у чийсь власності, вони набувають позитивного чи негативного значення. **Щаслива** людина стане ще щасливішою, а негативний тип, що клопоч..ться тільки добуванням грошей, наживе більше клопотів.

Гроші допомагають проявити **характер**. Вони як збільшувальне скло: сприяють глибшому пізнанню власної сутності. Якщо ти людина добра, то гроші допоможуть тобі зробити більше добрих справ, а якщо злочинець – то, ймовірно, **змарнуєш** їх собі на шкоду.

Гроші необхідні в усіх сферах, з їхньою допомогою можна **легше** зреалізувати наші мрії й цілі. Хоча цілі можуть виявитися різними.

3. Візьміть на себе відповідальність* за свої фінанси.

Більшість людей дуже **легковажні** у ставленні до фінансів. Та й де вони могли навчитися іншого? Їхні батьки здебільшого не могли бути прикладом їм у цьому. І в школі не було такого предмета, як «створення добробуту». Наше суспільство спонукає нас багато купувати: всюди панує надспоживання*.

Більшість людей навколо вас теж є поганими вчителями. Тепер модно скаржитися на брак грошей. На мій погляд, ви повинні взяти на себе відповідальність за ваші гроші.

Звичайно, нерозумно вважати, що гроші розв'яжуть усі проблеми. Але так само нерозумно вважати, що гроші не допоможуть.

Щоб ми не робили з нашими грошима, це неодмінно познач..ться на нашому майбутньому. Ми проекту..мо наше майбутнє немов **дизайнер**, ми сьогодні роб..мо креслення, за якими будемо будувати наше життя завтра. Навіть далекі предки-вавилоняни знали: «Наші мудрі вчинки супроводжують нас усе життя, приносячи радість і надаючи допомогу. І так само наші нерозумні дії будуть переслідувати нас, щоб докучати нам і мучити нас».

Ви побачите, що створити статки значно простіше, ніж багато хто думає. Але Ви маєте дбати про це і брати на себе відповідальність. Бідність виникає тоді, коли людина ухиля..ться від відповідальності.

II. Запитання й завдання:

1. Поясніть, які букви потрібно писати на місці крапок.
2. Як правильно вимовити виділені слова?
3. Знайдіть у текстах іменник, що в орудному відмінку має два варіанти закінчень.

517. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

518. Як би ви витратили кишенькові гроші в сумі, утричі більшій ніж зазвичай, (або як би ви розпорядилися першою зарплатнею)?

519. Прочитайте запитання. Чи на кожне у вас є відповідь? Прочитайте книжку Б. Шефера «Шлях до фінансової незалежності». Підготуйте розповідь, в основі якої будуть відповіді на ці запитання. Дотримуйтеся морфологічної норми.

1. Що заважає більшості людей жити так, як вони мріють?
2. Коли гроші стають особливо важливими?
3. Чому люди інколи роблять не те, від чого мають задоволення?
4. На чому базуються дії, необхідні для фінансового збагачення?
5. Що таке відповідальність?

520. Знайдіть і запишіть 7 фразеологізмів про гроші, ставлення людей до грошей. Які поради дають нам перлини народної мудрості? Поясніть дотримання в них морфологічної норми.

§ 50. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИКА

Мрії і вір у себе

521. Прочитайте епіграфи. Висловіть свої міркування щодо змісту їх.

522. I. Розгляньте таблицю. Користуючись нею й дібравши приклади, розкажіть усе, що вам відомо про іменник. На прикладі іменників проілюструйте, як реалізуються номінативна, експресивна, емоційна, ідентифікаційна й культурологічна функції мови.

Ознаки	
Лексичні	Граматичні
Конкретні, абстрактні, неістоти, істоти, власні, загальні, синоніми, омоніми, антоніми, пароніми.	Рід, число, відмінки.
	Відміни: I відміна, II відміна, III відміна, IV відміна.
	Роль у реченні: підмет, присудок, означення, додаток, обставина.

II. Уявіть, що вам довелось подати частини мови як систему образів. Яким би був образ іменника? Із чим він у вас асоціюється?

523. Запишіть 10-15 іменників, що асоціюються з вашою мрією. Із яким значенням – абстрактним чи конкретним – переважають слова? Визначте рід і відміну кожного слова. Доберіть епітети, що характеризують вашу мрію.

524. I. Прочитайте речення. Визначте синтаксичну роль іменників. Назвіть іменники, ужиті в переносному значенні. Від дієслів утворіть (де це можливо) і запишіть іменники. Поясніть, як правильно їх наголосити.

1. Кажуть, що світ без мрійників став би безбарвним і нецікавим (Л. Воронина). 2. На шляху до продуктивності нам належить подолати три сходинки: мрії, цілі, звички. Мрії заряджають нас енергією, цілі вказують шлях, а щоденні звички й ритуали підтримують нас і допомагають рухатися в цьому напрямі (Я. Федорак). 3. Усе, що існує в світі, колись було мрією (К. Сендберг). 4. Самі собою мрії дійсністю не стануть (П. Коельйо). 5. Життя людське завмерло б на одній точці, якби юність не мріяла, і зерна багатьох великих ідей дозріли незримо в райдужній оболонці юнацьких утопій (К. Ушинський). 6. Навчитися відмовляти – це один із найскладніших кроків на шляху захисту себе. Якщо ви завжди кажете «так» зі страху засмутити інших людей, ви ризикуєте стати людиною, яку зневажатимуть і якою будуть маніпулювати (Н. Бутман).

II. Чи однакові закінчення іменників *мрія* й *дорога* в орудному відмінку? Чому? Якби вам довелось намалювати ці двоє слів на одному полотні, як би ви це зробили?

525. I. Прочитайте текст. Сформулюйте й запишіть основну думку, яку стверджує автор. Визначте ознаки й композиційні елементи тексту.

В основі всього нового й кращого лежить те, що повинен мати кожен, хто прагне перемоги, а саме – чітка мета**, усвідомлення того, що ти хочеш, і велике бажання**.

Не забуваймо, що Колумб мріяв про незвіданий світ, поставив на карту все своє життя й таки знайшов його! Великий астроном Коперник уявляв собі **роз-майття**** світів, які врешті зумів відкрити! І більше ніхто не називав його «ідеалістом» після такого тріумфу**. Навпаки, світ молився на нього, що іще раз доводить нам: «Успіху не потрібні **вибачення**. Невдача не потребує виправдань».

Якщо те, про що ви мрієте, варте ваших зусиль, і ви вірите, що досягнете бажаного, не зволікайте, ідіть до своєї мети! Зробіть її **реальністю** й ніколи не зважайте на те, що «вони» скажуть, якщо у вас піде щось не так, адже «вони», мабуть, і гадки не мають, що кожна **невдача** несе в собі **зерно** рівноцінного їй успіху.

Генрі Форд, не маючи ні **грошей**, ні освіти, мріяв про самохідний апарат. Він працював інструментами**, які мав під рукою, не сподіваючись на раптову удачу, і сьогодні результат його мрії відомий в усьому світі. Він запустив в **експлуатацію** більше коліс, ніж будь-хто інший на землі, тому що не боявся йти за своєю мрією.

Лінкольн мріяв визволити **афроамериканців** із рабства** і йшов до своєї мрії настільки довго, що міг і не дожити до того дня, коли об'єднані Північ і Південь зробили його мрію реальністю.

Брати Райти мріяли про машину, яка б злетіла в **небо**. І тепер весь світ може підтвердити, що то була обґрунтована ідея.

Мрійники сьогодення досягають іще більших висот. Світ звик до нових відкриттів. Ба більше, він готовий віддячити кожному мрійникові, який принесе до цього світу нову ідею.

Дуб дремає в **жолуді**; птах чекає в яйці; а в найвищій мрії душі пробуджується янгол. Мрії – то зернята реальності. Прокиньтесь, підійміться й повірте, що ви – мрійники цього світу. Ваша зірка зараз сходить на небеса. Палке бажання діяти й бути кимось має стати вашою відправною точкою. Мрії не є плодами **байдужості**, ліні чи невпевненості (За Н. Гіллом).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

Знаю, умію, можу	Відчуваю, ціную, уявляю, переживаю
1. Іменники з конкретним чи абстрактним значенням переважають у тексті? Чому?	1. Яку проблему порушує автор тексту? Наскільки важлива вона для вас?
2. До слів, позначених двома зірочками, доберіть синоніми. Чи доречно заміна їх у цьому тексті?	2. Сформулюйте й запишіть гіпотезу (припущення), що починається так: «Мрії стають реальністю, якщо...»
3. Зіставте визначення слова «мрія» в тексті зі словниковими статтями. Запропонуйте власне тлумачення.	3. Яку з ваших мрій чи мрій близьких вам людей реалізували ви? Що ви відчували, роблячи це?
4. Випишіть із тексту антоніми. До яких слів можна дібрати антоніми?	4. Чи належите ви числа мрійників? Чи змінилося ваше ставлення до мрії після прочитання тексту?
5. Випишіть спільнокореневі слова зі словом «мрія». Додайте слова, яких тут бракує.	5. Як ви ставитесь до того, щоб мрії дітей реалізували дорослі?
6. Випишіть по двоє іменників, що мають однакові закінчення в орудному відмінку.	6. Назвіть відомі вам приклади реалізації власної мрії.
7. До яких відмін належать виділені іменники?	7. Зробіть висновки з прочитаного про важливість мрії в житті кожної людини.
8. Якби зміст тексту вам довелося намалювати у вигляді плаката, як би ви це зробили?	

526. Хто й коли ввів в українську мову слово «мрія»? Від якого слова воно утворене?

527. Прочитайте початки речень. Оберіть ті з них, що відповідають вашим уподобанням, настроям і ставленням, завершіть і запишіть. Назвіть ужиті іменники. Дайте їм характеристику за будь-якими 2-3-ма лексичними чи граматичними ознаками.

1. Понад усе я люблю мріяти про... 2. Обожаю мріяти про.. 3. Думаю, що кожна людина... 4. Я вірю (не вірю) в те, що мрії... 5. Я мрію, що... 6. Щоб мої мрії (мрія) здійснили (-а-)ся,...

528. Аналізуючи роботу на уроці, дайте відповіді на запитання: Які головні результати моєї роботи? Які завдання викликали найбільший інтерес і чому? Які епізоди уроку були для мене найважливішими?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

529. Напишіть есе про свою мрію.

530. Знайдіть і запишіть 5 афоризмів про мрію. Усно обґрунтуйте свій вибір. Визначте синтаксичну роль кожного іменника.

531. Підготуйте презентацію на одну з тем: «Щоб мрія стала реальністю», «Сад мрій», «Допоможімо здійснити мрію!».

§ 51. РІД І ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Мандрівки як джерело насолоди й позитивних емоцій

Рід – постійна ознака іменника. Наприклад: *жіночий рід*: okazія, дивовижа, блакить, забаганка, бувальщина, левада, мисткиня; *чоловічий*: легіт, гонор, легінь, серпанок, Данило, кетяг, крутіж; *середній*: літепло, дозвілля, роздолля, гасло, осоння, поле, видання; *спільний*: хлопчисько (*такий, таке*), ледащо (*така, такий, таке*), базікало (*такий, така, таке*), ручище (*така, таке*), морозище (*такий, таке*).

В українській мові до чоловічого роду належать слова: *нежить, розпач, тунель, нежить, Сибір, кір, дріб, пил, степ, ступінь*.

До жіночого роду: *антресоль, бандероль, розкіш, ретуш*.

Водночас у чоловічому й жіночому роді вживають

Абрикос – абрикоса, банкнот – банкнота, вольєр – вольєра, покуть – покуття.	Зал – зала, змій – змія, кахель – кахля, птаха – птаха.	Жираф – жирафа, клавіш – клавіша, ковил – ковила, плацкарт – плацкарта.	Оазис – оаза, пантофель – пантофля, парасоль – парасоля, сусід – сусіда.
--	--	--	---

Ці слова не варто плутати з тими, у яких закінчення змінює значення:

Адрес – адреса; віл – віла (*русалка*), вольт – вольта (*тканина*); девіз (*гасло*) – девіза (*вексель, чек*), жовтобрюх (*змія*) – жовтобрюха (*пташка*), криз (*медичний термін*) – криза, меліс (*сорт цукру*) – меліса (*рослина*), округ (*територіальна одиниця*) – округа (*навколишня місцина*).

В офіційному, публіцистичному й розмовному стилях активізувалися іменники-назви посад, професій, звань: *прем'єрка, завідувачка, директорка, професорка, президентка, доповідачка, лікарка, редакторка, продавчиня, кравчиня, мисткиня* та ін. Однак багато іменників чоловічого роду – назв за професією, званням, посадою тощо – не мають паралельних форм жіночого роду: *анестезіолог, менеджер, столяр, металург, нотаріус, мовознавець, арбітр, ректор, мер* та ін.

Іноді лексичні значення спільнокорених слів – назв осіб чоловічої та жіночої статі не збігаються, наприклад: *друкар – друкарка, машиніст – машиністка*.

Ненормативними є утворення з суфіксами *-ис, -иш*: *професориша, прокурорша, директриса*.

532. Розгляньте таблицю з прикладами, за якими відтворіть правила визначення роду невідмінюваних іменників іншомовного походження:

1	Таксі, інтерв'ю, пюре, ложе, джавю, дербі, дефіле, ноу-хау, мілітарі, лобі.	4	Капрі (<i>острів</i>), Чилі (<i>країна</i>), Екзюпері (<i>письменник</i>), Юманіте (<i>газета</i>), Тбілісі (<i>газета</i>), Онтаріо (<i>озеро</i>).
2	Міс, місіс, леді, маестро, портє, міледі, мадам, кабальєро, денді.	5	Комроти, ОУН, ЗНО, РНБО.
3	Поні, колібрі, какаду, кенгуру, гризлі, жако, зебу, ему, фламінго, сапажу.	6	Авеню (<i>вулиця</i>), бере (<i>груша</i>), сулугуні (<i>сир</i>), кольрабі (<i>капуста</i>), івасі (<i>риба</i>).

533. Поміркуйте й дайте відповіді на запитання:

1. Якого роду іменники *аваренго, каберне, арараті, бахтіорі, тарнау* (назви сортів винограду)?
2. Чи одного роду слова *боржомі, барбекю, кольрабі, салямі й сулугуні*?
3. Якого роду іменники *ківі, боа, бінале, кеш'ю, каберне, аліготе, сопрано, контральто*?
4. Звірте свої відповіді за таблицею, уміщеною в **додатку 14**.

534. Запишіть слова. Визначте рід і значення. Назвіть ті пари, що мають однакове лексичне значення і є прикладом паралельних родових форм, а також ті, що відрізняються і лексичним значенням, і родовою ознакою. Складіть із двома парами слів словосполучення.

Пар – пара, плацкарт – плацкарта, лангуст – лангуста, вольт – вольта, девіз – девіза, кар'єр – кар'єра, клавіш – клавіша, африкат – африката, меліс – меліса, мотузок – мотузка, задум – задума, перифраз – перифраза, кар'єр – кар'єра, рік – ріка, спазм – спазма.

535. Об'єднайтеся в пари. Уявіть ситуацію: спілкування журналіста (журналістки) із працівником (працівницею) служби зайнятості населення. Побудуйте діалог про популярні професії в запитах роботодавців. Уживайте якомога більше іменників на позначення осіб чоловічої та жіночої статі за професією.

536. Прочитайте й запишіть слова. Скажіть, як саме потрібно визначити рід кожного іменника. Назвіть слова, що викликають у вас приємні асоціації. Складіть по двоє речень із будь-якими двома словами, що мають подвійний рід.

Левада, фестиваль, староста, капучино, аташе, полин, манго, аерозоль, Біблія, шампунь, гель, емаль, туш, бандероль, рояль, желе, фланель, купіль, фальш, бідолаха, Кіліманджаро, шульга, клавіш, клавіша, папараці, розкіш, каніфоль, лікарка, тюль, мігрень, ваніль, папороть, веселка, осоння, ескімо.

537. Запишіть речення, розкривши дужки й поставивши слово з дужок у відповідну контекстові граматичну форму. Обґрунтуйте свій вибір.

1. На берегах неймовірно (красивий) Онтаріо розташовані великі міста й порти: Торонто, Гамільтон, Кінгстон (Канада), Рочестер (США). 2. Целле, місто в Нижній Саксонії, насамперед (цікавий) любителям фахверкової* архітектури. 3. (Австралійський сумчастий) кузу живе переважно на деревах. 4. Від самого Парижа й аж до (сонячний) Санарі-сюр-Мер, міста на Лазурному березі, на нас чекають красиві, пронизані любов'ю і світлом історії, дещо сентиментальні й дуже щирі розмови (*В. Макарик*). 5. Мандрівників неймовірно (вразити) Нікарагуа, єдине в світі прісноводне озеро, у якому водиться океанічна риба. 6. Саме після появи фільму «Грек Зорба» на телеекранах сиртакі (статі) невід'ємним символом Греції й найпопулярнішим танцем світу. 7. Традиційно матеріал для (індійський) сарі залежав від соціального й матеріального стану жінки. Сарі щедро прикрашають вишивкою, золотими нитками, камінцями й бісером. (Білий) сарі носять жінки, що втратили своїх чоловіків. (Жовтий) – молоді мами, а (червоний) сарі жінки вдягають на своє весілля (*З інтернету*).

Екологія слова: *Розгорнути* (а не *відкрити*) книжку, *відмикати* (а не *відкривати*) двері ключем, *давати* (а не *відкривати*) зелену вулицю, *показувати правду*, *выводити з омани* (а не *відкривати очі комусь на щось*), *розпочинати* (починати) (а не *відкривати*) сезон.

За граматичною ознакою числа виділяють три групи іменників: 1) ті, що мають форму однини і множини; 2) ті, що вживаються тільки в однині; 3) ті, що вживаються тільки в множині.

Засобами вираження числа в іменниках можуть бути *закінчення* (лелека, лелеки); *синтаксичні зв'язки* з іншими словами (росяний ранок, росяними ранками); *суфікси* (небо – небеса; радість – радощі); *наголос* (моря – моря).

538. Запитання й завдання:

1. Пригадайте групи іменників, що вживаються лише в однині чи лише в множині? Наведіть приклади.

3. Розгляньте матеріали [додатків 15 і 16](#), доповніть пропущені групи.

539. Запишіть слова. З'ясуйте, що вони означають і яку країну репрезентують. Складіть із кожним словом словосполучення таким чином, щоб дібране слово вказувало на рід.

Сакартвело, Сухумі, Бакуріані, Ушгулі, «Чакруло», тамада, хінкалі, «Боржомі», хачапурі, ларі, харчо, Сакварелідзе, хорумі, Піросманішвілі, мцваді.

540. Прочитайте речення. Випишіть із них іменники. На прикладі їх розкажіть про число іменників. Яке з речень справило на вас найсильніше враження?

1. Синеvir – культове для туристів місце, адже сюди приходять піші мандрівники з наплічниками й наметами, їдуть на авто й автобусах, щоб помилуватися красою Морського Ока (*З інтернету*). 2. Уявіть собі, як запаморочливо пахне море, коли заходить сонце, як дзвенить повітря в горах чи плавиться пісок у пустелі, як у непролазних джунглях співають дивні птахи, а в глибинах океанів, серед різнобарв'я коралів, ростуть перлини (*А. Почекутова*). 3. На острові Аогашіма, що в Філіппінському морі, розташоване село, назване найхоробрішим у світі; уся його приналежність у тому, що люди тут живуть у центрі вулканічного кратера. 4. Світ – це книжка, і той, хто не подорожує, читає лиш одну її сторінку (*Св. Августин*).

541. Об'єднайтеся в групи. Продумайте й визначтеся з маршрутом вашої мандрівки. По черзі діліться враженнями від подорожі. У реченнях мають бути множинні іменники чи такі, що вживаються лише в однині, а також іменники-назви мешканців відвіданих міст.

542. Проаналізуйте за обраною схемою свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

543. Прочитайте уривок тексту. Про що тут ідеться? Дізнайтеся більше про вітер, його різновиди й підготуйте розповідь, а цей уривок візьміть за початок. Визначте рід іменників.

У кожного народу його називають по-своєму. Напевно, жодна стихія не зможе похвалитися такою кількістю оригінальних назв: *козяча борода, кур'єр, косоокий Боб, небіжчик, вітер змін*. Кавуновий вітер дме на кавуни Егейського узбережжя. Доктором називають річний легкий свіжий бриз. Бабин вітер – це слабенький потік повітря на Камчатці, на якому жінки (баби) сушать білизну. Небіжчик – вітер на о. Селігер, що дме на схід.

Виявляється, вітер має свій день, свято, яке відзначають 15 червня (*З інтернету*).

544. I. Прочитайте уривок із твору Дзвінки Матіяш. Визначте рід і число іменників. А чи плануєте свою мандрівку ви?

У середині червня Капітоліна поїхала зі своїм татом до Грузії. Вони будуть там аж до кінця канікул. Вона збирається вчити грузинську мову, відвідувати музеї, щодня робити записи у щоденнику, писати мені й Поліні довгі мейли – якщо не щодня, то принаймні через день (*Дз. Матіяш*).

II. Напишіть розгорнутий план мандрівки під час літніх канікул у Карпати.

545. Що вам відомо про тревелоги? Повірте, це захопливо! Знайдіть інформацію про це в інтернеті й підготуйте цікаву розповідь, в основі якої має бути інтрига.

Довідка: Зверніть увагу на тревелоги М. Кідрука, О. Памука, М. Римар та інших письменників.

§ 52. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

Вігновідальність за своє здоров'я

Думайте про своє здоров'я. Успіх неможливий без хорошого здоров'я. Багатство без здоров'я не принесе радості.
Б. Шефер

Слово дня:
Босоніж, віддавна, хутчій

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

546. Прочитайте епіграф. Визначте комунікативний намір автора. Чи доводилося вам раніше чути подібні думки? Як ви сприймаєте їх? Наведіть приклади ціннісного ставлення людей до свого здоров'я.

547. Зверніть увагу на слова із рубрики «Слово дня». Активізуйте їх у своєму мовленні впродовж уроку.

548. Запишіть слова. Якою темою вони об'єднані? Що вам відомо про користь чи шкідливість їх для здоров'я людини? Чи є тут обрядові страви? До яких відмін належать ці іменники?

Піца, паста, борщ, гамбургер, бабка, олів'є, кутя, узвар, каша, деруни, соломаха, капуста, юшка рибна, жульєн, лемішка*, паштет із квасолі, коровай, рулет м'ясний, затірка*, налисники, шарлотка, щука фарширована, холодець, бринза, струдель, суп овочевий, куліш пшоняний, паска, завиванець, ковбаса, печеня, смаженина, галушки, запіканка, мамалига*, щерба*, печериці у сметані, локшина, кисіль, бануш*.

549. Розгляньте таблицю, скажіть, якої інформації про іменники І відміни тут бракує? Дайте повну інформацію про іменники І відміни. Наведіть приклади.

І відміна	
Рід	Відмінок
чоловічий, жіночий, подвійний.	Н. -а, -я, Р. -и, -і, -ї, Д. -і, -ї, З. -у, -ю, О. -ою, -єю, -єю, М. -і, -ї, Кл. -о, -е, -є.

550. І. Прочитайте повільно й виразно кожне речення, щоб зафіксувати в своїй уяві відтворені в них прекрасні миті. Які речення підсилюють картинку знайомими пахощами? Які з них є вашими улюбленими? Чи маєте ви звичку помічати красу й милуватися нею на природі? Наскільки це важливо для здоров'я людини?

1. Хатки були такі ошатні*, наче збиралися кудись у гості. 2. Вечір во-рушив на леваді* чуби туманів. 3. Майже біля кожної оселі серпень підняв над землею вибухи цвіту. 4. Тут, у теплому видолинку*, і трави зріли раніше, і кущ рясніше брався цвітом, і живиця пахла гостріше (М. Дочинець). 5. Мов наречена, розцвіла акація, медовим цвітом напоїла сні (П. Доскоч).

6. На пахучу розпатлану тую діамантами впала роса (Н. Данилюк). 7. І у шовкову скошену траву розсипле ранок росяне намисто (Н. Данилюк). 8. Білка струсить жовту глицю, сонну бруньку сколихне (Л. Костенко). 9. Пахтять кульбаби золоті меди і, ніби хмарка бурштинова, бджоли злітаються до мене знадокола і прозначають трачені сліди (В. Стус).

II. Випишіть іменники I відміни. Обґрунтуйте свій вибір. Поставте їх у формі орудного відмінка. Розкажіть про особливості відмінкових закінчень.

551. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

<p>Кличний відмінок</p> 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Що вам відомо про кличний відмінок? 2. Чому тривалий час його було вилучено з граматичної системи української мови? 3. У чому його особливості? 4. Згадайте й зачитуйте дитячі казки, народні пісні, вірші українських поетів, де є іменники у кличному відмінку. 5. Зверніться один до одного на ім'я у формі кличного відмінка. І робіть так щоразу.
---	---

552. Прочитайте речення, визначте комунікативний намір автора. Змініть кожне речення, увівши в нього звертання. Іменники виберіть з довідки або ж візьміть імена літературних героїв.

1. Намагайтеся зробити так, аби все, що вас оточує, викликало у вас позитивні емоції.
2. Припиніть свою залежність від поганих звичок, з усім цим можна боротися.
3. Не спілкуйтеся з людьми, що тягнуть вас униз, сприяючи низькому самооцінюванню.
4. Не ставте перед собою надто багато завдань, виберіть одне, щоб на ньому зосередити достатньо часу й зусиль, тоді й результати будуть кращими.
5. Не тримайте свої думки й почуття в собі, якщо вам потрібна підтримка, розкажіть про те, що вас непокоїть.
6. Не обманюйте: брехня виснажує й руйнує, а все таємне згодом усе одно стане явним.
7. Не засуджуйте постійно себе: кожна людина має право на помилку.
8. ВідірвітьсЯ від телевізора й комп'ютера, адже довкола скільки приємних і корисних речей! (З інтернету).

Довідка: Владислав, Матвій Олегович, друг, Настуся, Майя Ігорівна, подруга, братик, дівчинка, Ігор, Дмитрик, Яринка, Оля, Тетяна.

553. Зверніть увагу на особливості закінчень родового відмінка множини.

<p>Родовий відмінок множини: Верб; криниць, доль, мрій, вільх, гривень, пісень, бджіл, суниць, площ, земель, іскор, говірок, церков, осель, бур, лелек, мереж, крапель.</p>	<p>-ів: суддів, старостів; теслів, ніздрів, Журба - Журбів, Нудьга - Нудьгів; -ей: мишей, вошей, статей, породілей, ескадрилей, сімей, мантилей; паралельні: баб і бабів, сосон і сосен, легень і легенів; крихт, крихіт і крихот.</p>
--	---

554. Прочитайте фразеологізми. Переформулюйте їх у поради людям, які недбало ставляться до свого здоров'я. Випишіть іменники, що належать до I відміни. Усно поставте їх у формі орудного відмінка однини й родового множини.

1. Журба здоров'я відбирає. 2. Бережи сукню знову, а здоров'я змолоду. 3. Праця додає здоров'я, а лінь – хвороб. 4. Весела думка – половина здоров'я. 5. Найпростіша їжа дає тобі найбільшу силу. 6. Іржа залізо їсть, а людину – хвороба. 7. Лихоманка гірше мачухи трясє. 8. Не знаєш ціну водиці, доки не висохне криниця (*Нар. творчість*).

555. I. Прочитайте текст і перекажіть довільно. Сформулюйте тезу, яку автор аргументує. Чи переконливі аргументи?

Авіценна, один з найвідоміших лікарів давнини, говорив: «У лікаря є три засоби у боротьбі з хворобою – слово, рослина й ніж». Зверніть увагу – слово на першому місці.

В одній із **парижських** клінік молодий **психолог** удався до експерименту. На свій страх і ризик, зобов'язав усіх своїх хворих тричі на день **уголос** чи подумки усвідомлено й виразно повторювати по десять разів фразу «З кожним днем я **відчуваю** себе краще». Уже через місяць пацієнти цього лікаря стали головним джерелом розмов медичного персоналу госпіталю, а потім і всієї Франції. Хворі одужували протягом місяця, у деякого навіть зникла потреба хірургічного **втручання**.

Наше **здоров'я** тісно пов'язане з мисленням. **Не думай** про погане – захворієш. Це варто знати кожному! Психологічні закони застерігають: словесне вираження любові, **симпатії** й захоплення підсилює життєву енергію того, до кого воно звернене. А злі й **недобрі** слова зменшують енергію слухача. **Кількість захворювань**, пов'язаних із поганими думками, **неухильно збільшується**. Щоб протистояти їм, треба зважати на поради древніх мудреців, радіти життю, яким би важким воно не було!

Отже, здоров'я, життя й доля людини залежать від її думок. Саме тому **відсьогодні** починаємо думати тільки про хороше, сподіватися тільки на краще.

І ще – ніколи **не хвилюйтеся** через дрібниці! Будьте здорові! (*З інтернету*).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

Знаю, умію, можу	Відчуваю, ціную, уявляю, переживаю
1. Випишіть іменники I відміни, поставте їх у формі орудного однини й родового множини.	1. У якій послідовності ви б поставили ці засоби боротьби з хворобою? Чому?
2. Випишіть слова, до яких можна дібрати синоніми. Чи доречна заміна їх у тексті?	2. Які почуття викликав у вас текст? Чи спроможний він вплинути на людину й переконати?
3. Поясніть написання виділених слів.	3. Яке місце в переліку цінностей має посісти здоров'я? Чому?
4. Назвіть іменники, що не мають форми множини.	4. Сформулюйте на основі прочитаного кілька порад своїм одноліткам.

556. Проаналізуйте за обраною схемою свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

557. Сформулюйте й запишіть по дві пропозиції: 1) на які ви однозначно відповісте відмовою; 2) на які ви відповісте згодою. Запишіть текст негативної відповіді (відмови) на одну з пропозицій. Обґрунтуйте її. Використайте обов'язково звертання.

558. Напишіть текст застереження, адресований молодшим дітям щодо безпечної поведінки на воді й біля водойм (поводження в громадському транспорті; поведження з незнайомими людьми, коли поряд немає рідних чи знайомих людей).

559. Напишіть есе за одним із фразеологізмів вправи **554**.

§ 53. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ II ВІДМІНИ

Важливість соціальних контактів

560. Об'єднайтеся в групи. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

План, плесо, день, спокій, чат, бачення, обговорення, намір, серце, ритм, дядько, море, сонце, вікно, плече, здоров'я, бік, сімце, Дмитро, бук, леговище.

II відміна

1. Пригадайте, які іменники належать до II відміни.
2. Заповніть схему так, щоб за нею можна було розповісти про II відміну іменників.
3. Слова з колонки, що ліворуч, наведіть як приклади.
4. Складіть речення з будь-якими трьома іменниками, використайте також слова з рубрики «Слово дня».

561. Розгляньте таблицю. Сформулюйте правила творення форм давального відмінка.

Давальний відмінок			
с. р.	-у,	-у (тверда і мішана групи)	Небу, явищу, горищу; місту і містові;
	-ю	-ю (м'яка група)	роздоллю, осонню; серцю і серцеві;
ч. р.	-у	-у в іменників із суфіксами <i>-ів (-ів), -ов, -ев (-ев), -ин, -ін (-ін)</i>	Каневу, Києву, Колгуєву, Нетішину, Пирятину, Ладизжину, рову, острову;
ч. р.	-ові	(тверда група)	внукові, будинкові, відмінкові, Назарові;
	-еві	(мішана і м'яка групи)	сіячеві, журавлеві, велетневі;
	-єві	(м'яка група після голосного й апострофа)	Сергієві, солов'єві, носієві.
<p>Ці ж іменники набувають закінчення -у (-ю): будинку, відмінку та ін. Паралельні закінчення -ові (-у) мають також іменники середнього роду із суфіксом -к-, що означають назви малих істот: <i>немовляткові</i> – <i>немовлятку</i>. Мовознавці радять у вживанні іменників назв істот надавати перевагу закінченням -ові, -еві -єві. Але, щоб уникнути тавтології закінчень уживати так: <i>добродієві водію; Тарасові Григоровичу; Симоненкові Василю</i>.</p>			

562. Поставте й запишіть іменники у формі давального відмінка.

Гайсин, хліб, рух, Немирів, сонце, оберіг, межигір'я, Тульчин, цвях, бук, жайворонок, Козятин, гриб, Хорошів, кінь, Брусилів, Аркадій, дід, друг Андрій, стовп, Богодухів, Зміїв, поліття, цвіт, добро, сад.

563. І. Прочитайте текст. Випишіть іменники II відміни. Чи є в тексті іменники, що не належать до жодної з відмін? Назвіть їх. Відповідь обґрунтуйте.

Інтернет, чати, віртуальні щоденники, соціальні мережі стали прикметою сучасності. Сьогодні там проводять час не лише активні й «просунуті». У віртуальних мережах вирує своє життя – люди спілкуються, зустрічаються, закохуються, сваряться, висловлюють свої думки, завантажують світлина, відео тощо.

Соціальні мережі, звісно, мають чимало позитивного. У них можна знайти однокласників чи знайомих, із якими обірвався зв'язок, чи, здавалося б, безнадійно втрачених родичів.

Одразу після реєстрації в соцмережі людина відчуває легку ейфорію – стільки друзів одразу! Подейкують, що соцмережі декому замінили сеанси психотерапії, вивівши людину з депресійного стану. Однак не варто все це ідеалізувати (За Р. Гнатюк).

II. А як ви ставитесь до соцмереж? Поміркуйте й доберіть по 3 аргументи про користь і шкідливість, небезпеку соцмереж.

Примітка

Іменники (назви побутових предметів) у **знахідному відмінку** можуть мати **паралельні форми з родовим або називним**: *посадив дуба й дуб; написав листа й лист; поклав олівець й олівець.*

У місцевому відмінку:

1) **безсуфіксні іменники чоловічого роду** можуть мати **паралельні закінчення**: *у гаю - у гаї; у краю - у краї;*

2) **іменники з прийменником по** можуть мати **паралельні закінчення**: *по Дніпру - по Дніпрі, по селу - по селі.*

В орудному відмінку:

Іменники середнього роду око і плече у множині мають закінчення -има: *очима, плечима.*

564. Прочитайте речення. Яку інформацію щодо соціальних контактів містять вони? Що сприяє налагодженню стосунків, а що породжує конфлікти? Чого варто уникати? Як ви розумієте суть цінностей, про які йдеться в третьому реченні?

1. Найбільший гріх у ставленні до ближнього не ненависть, а байдужість (Б. Шоу). 2. Хочемо ми того чи ні, але в нашому житті навряд чи вдасться відшукати моменти, коли ми не залежимо від інших. Тому не варто дивуватися, що й людське щастя – це результат наших взаємин із довкіллям (Далай-лама). 3. Є лише дві цінності, які ми можемо передати своїм дітям. Одна з них – коріння, інша – крила (Іван Павло II). 4. Час, проведений з іншими людьми, створює теплу, невимушену, дружню, близьку й комфортну атмосферу гостинності й затишку (М. Вікінг).

565. Випишіть іменники II відміни, усно поставте їх у формі давального й місцевого відмінків однини. Доберіть самостійно по 5 іменників чоловічого роду, що в називному відмінку множини матимуть закінчення *-i* та *-u*.

566. Спілкування – одна з основних форм людської взаємодії, суттєва ознака життєдіяльності людини. Однак спілкування з незнайомими людьми нерідко таїть у собі небезпеку. Прочитайте текст у таблиці. Перекажіть його. Правильно вживайте відмінкові закінчення іменників.

567. I. Розв'язанню багатьох життєвих проблем сприяє соціальна взаємодія: вчасно запропонована ідея, звичайне запитання «Яким був твій день сьогодні?», публічна підтримка й захист, співчуття й розуміння. Прочитайте уривки з текстів. Які з них містять проблему? Сформулюйте її, запропонуйте спосіб розв'язання. Продовжіть діалог, що почався із простого запитання «Як минув твій день?». Виділені іменники поставте усно у формі давального й орудного відмінків однини.

1. Щороку в липні Мар'яна їздила на море. Але раптова життєва криза зруйнувала всі її **плани**, і для дівчини не знайшлося кращого місця...

2. Юстина страшенно любила снідати під яблунами в саду, пити цюкорієвий **напій** зі згущеним молоком із глиняного горнятка ручної роботи. Юстина дуже шкодувала, що вранці не можна було спостерігати за світанковим рожево-червоним сонцем. Потім Юстина тихо запитувала:

– Як минув твій день? (Н. Гербіш).

3. Єву не звали Євою. У паспорті було записано інакше. Вона завжди соромилась свого імені, особливо в школі, де її люто дражнили (*І. Роздобудько*).

II. Чи часто запитують вас про те, як день минув? А чи ставите таке запитання ви кому-небудь? Про що воно свідчить?

Вибираємо варіанти відмови

У разі сумнівних пропозицій, що можуть вам зашкодити, обирайте тактику відмови:
1. Переведення розмови в несерйозну тональність. Пожартуйте. Розкажіть анекдот. Іронічно коментуйте наполегливість співрозмовника.
2. Зазначення причини відмови (заготуйте багато варіантів відмови на небажані пропозиції): «У мене немає грошей», «У мене це вже є», «Я не користуюся цим», «У мене алергія на...», «Я поспішаю на тренування», «Я приймаю ліки», «Я це вже пробував/пробувала, мені не сподобалося», «Я ходжу до іншої церкви», «У мене є хлопець/дівчина», «Я погано себе почуваю», «Мій лікар мені заборонив...», «Я прочитав/прочитала, що...», «Так складаються обставини», «Це неможливо з низки причин», «Це особисте», «Я тебе прекрасно розумію, ти хочеш мені добра, але...». Застосуйте метод «Заїждженої платівки»: знову й знову повторюйте один і той аргумент.
3. Постарайтеся виграти час , навіть якщо вас уже майже дотиснули, умовили: «Мені потрібно ще раз подумати», «Я маю зателефонувати», «Я повинна порадитися з...», «Мені потрібно терміново піти», «Я зовсім забув/забула про важливу зустріч», «Мене терміново викликають», «Я це обміркую», «Зустрінемося іншим разом», «Повернемося до розмови згодом, я маю порадитися».
4. Якщо пропозиція містить серйозну загрозу вашій безпеці, не пояснюйте жодних причин, не ведіть тривалу розмову, скажіть : «А чому саме я?», «А навіщо вам це потрібно?», «Ти всім це пропонуєш?», «Чому я маю вас слухати?», «Я зараз покличу на допомогу», «Ви тільки послушайте, що мені пропонують!». Відійдіть у людне безпечне місце.
5. Якщо у вас виникла підозра, що вас піддають гіпнозу, терміново перервіть зоровий контакт , не дивіться такому співрозмовникові в очі. Забудьте про правила пристойності й просто втікайте. Навіть не допускайте думки, що ви належите до того «особливого» типу людей, які не піддаються гіпнозу (<i>М. Кириленко</i>).

568. I. Прочитайте слова. Що вони означають? Які назви добре відомі вам? Випишіть іменники II відміни. Усно поставте їх у формі знахідного й місцевого відмінків однини.

1. Горицвіт, аконіт, арніка, астрагал, безсмертки, болиголов, буквиця, вербозілля, вороняче око, гірчак, гравілат, буркун, нетреба, дягель, горлянка.

2. Ареал, біологічний годинник, вичерпні ресурси, водойма, гігієна, гілея, глобальна екологія, дампінг, екологічні проблеми, екополіс, заліснення, захоронення, кліф, левада, магнітні бурі.

3. Автостоп, англійський сніданок, балунінг, бронювання, віза, дайвінг, екологічні стежки, зелена карта, кантрі-туризм, курортний збір, митна декларація, мотель, спелеотуризм, чартерний рейс.

II. У разі, якщо слова незнайомі, тлумачення їх знайдіть за цими покликаннями: <http://evrika.if.ua/740/>; <http://www.geograf.com.ua/glossary/termini-z-galuzi-turizmu-ta-rekreacii/page2>. Чи потрібно нам знати ці назви й уявляти, що вони називають?

569. За обраною схемою проаналізуйте результати своєї освітньої діяльності.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

570. Напишіть есе на тему «Мій світ». Розкажіть, що привабливого є у вашому світі. Який у ньому ранок? Яке ранішнє сонце? Яке небо? Чи помічаєте ви краплинки роси на травах і листі? Чи чуєте шум дощу й шелест вітру? Що бачите в очах людей, які поруч?

571. Підготуйте письмову розповідь про улюблені соцмережі. Обґрунтуйте свій вибір і переконайте в користі перебування там. Виділіть іменники II відміни, визначте відмінок.

§ 54. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ II ВІДМІНИ

Пам'ятай добро і твори добро!

Мета
найвища у житті
людини - це визернити
серце для добра.
Г. Коваль

В правічній
мові матері
природи
родилось першим словом
д о б р о т а.
Г. Коваль

Слово дня:
Гомоніти, притаманий,
прихисток, стосик

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

572. Уявіть слово «добро». Із чим насамперед воно асоціюється? Відтворіть і відчуйте це слово: яке воно на смак і дотик, якого кольору, який аромат йому пасує? Доберіть до нього й запишіть спільнокореневі іменники чоловічого роду.

573. Прочитайте слова з рубрики «Слово дня». Чи вписуються вони в тему добра? Обґрунтуйте свою думку. Як ви розумієте суть епіграфів уроку?

574.1. Запишіть речення, що є коментарем до світлин з інтернету. Яким словом можна об'єднати їх в одну назву? Замість крапок поставте закінчення й поясніть правильність їх.

1. Маленька дівчинка витирає сльози чоловік.. з екран.. телевизор...
2. Малюки вперше зустрілися в аеропорт.. й вирішили обійнятися.
3. Морський піхотинець біжить марафон разом з хлопчик.., який відбився від своєї групи.
4. 84-річна бабуся соромилася ходити в нічній сорочці по госпітал.., тоді її внук теж одягнув піжаму.
5. Працівники клінінгової* компанії вбралися в супергероїв, щоб порадувати пацієнт.. дитячої лікарні.
6. Раз на тиждень перукар доглядає за волосс.. безхатьків: стриже й робить їм зачіски.
7. Серфери почули плач маленького кит.. й поспішили йому на допомогу.
8. Літній джентльмен навчає юнак.. зав'язувати краватку. (<http://blyskavka.top/16-fotografii-pislia-perehliadu-iakykh-khochetsia-robyty-dobro-liudiam/2/>).

II. Запитання й завдання:

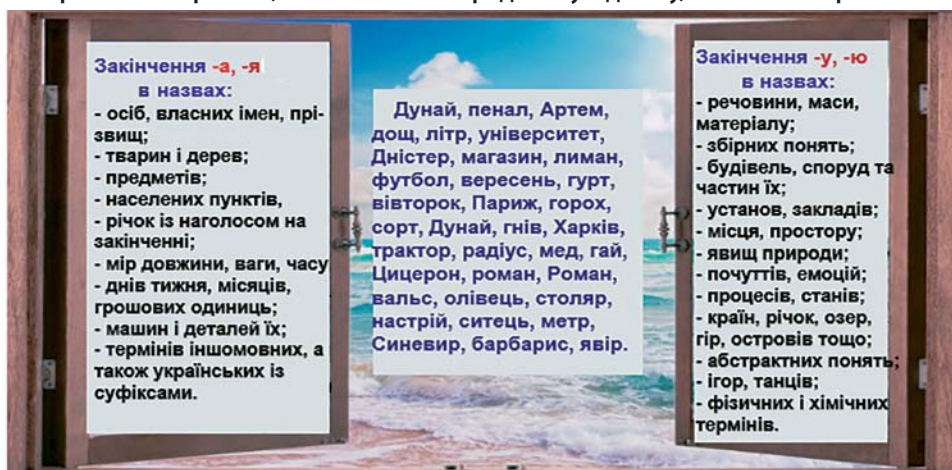
1. З якими відмінковими закінченнями іменників II відміни виникає найбільше труднощів?
2. Пригадайте правила вживання закінчень -а (-я), -у (-ю) іменників чоловічого роду в родовому відмінку.
3. Усі іменники чоловічого роду запишіть у формі родового відмінка однини.

575. Прочитайте речення. Доберіть закінчення замість крапок й обґрунтуйте його правилом.

1. Зліва промайнула табличка, на якій мала би бути назва населеного пункт.., але літери заліпив сніг.
2. Сьогодні день народження нашого друг..
3. З балкон.. видно море.
4. По шибках витонченими змійками стікали струмочки дощ..
5. Із кухні долинав приглушений звук футбольного матч..
6. За вікном потяг.. починає сипати сніг, і уява розцяцьковує кожну сніжинку, даруючи їй ім'я.
7. Сонечко піднімалося з-за пагорб.. – вже сильне, кругле, яскраве.
8. Пухка пінка, наче хмаринки із запахом гіркого шоколад.., гіркувато-солодка кава з яблучним струдлем смакували чудово.
9. Різкий звук старого будильник.. заповнив кімнату світланковим промінням.
10. Куди б ми не зайшли – усюди лунає щира й свіжа музика, і навіть деякі лавочки на вулицях виграють вишукані мелодії Шопен...

11. Я приїжджаю до Франківськ.. доволі пізно, коли вечір уже згорбився над містом, затуляючи собою сонце від перехожих. 12. Та от коли немає настр.., а особливо коли дощ і за вікном похмуро, перечитування цих рядків неймовірно зігрівало, додавало позитив.. й обов'язково викликало усмішку (*Н. Гербиш*).

576. Прочитайте правила, запишіть слова в родовому відмінку, поясніть вибір закінчення.

577. Як правильно вжити: *стола* чи *столу*; *моста* чи *мосту*; *каменя* чи *каменю*?

Кличний відмінок іменників чоловічого роду

-у	<ul style="list-style-type: none"> • іменники твердої групи (із суфіксами <i>-ик, -ок, -к</i>): <i>імениннику, синку; однокласнику;</i> • іншомовні імена з основою на <i>г, к, х</i>: <i>Джеку, Жаку;</i> • іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім <i>ж</i>): <i>слухачу,</i> • іменники <i>діду, сину, тату;</i>
-ю	<ul style="list-style-type: none"> • іменники м'якої групи: <i>Віталію, Василю краю, розмаю, місяцю, деревію;</i>
-е	<ul style="list-style-type: none"> • безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом <i>-ець</i>: <i>Богдане, голубе, орле, кравче; хлопче, женче;</i> • іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на <i>ж, ч, ш, дж</i>: <i>чумаче, козаче, Дороше;</i> • загальні назви з основою на <i>р, ж</i>: <i>директоре, стороже, школяре, друже.</i>

578. Розгляньте таблицю, пригадайте правила творення форми кличного відмінка. Запишіть речення, поставивши слова з дужок у кличному відмінку, поясніть.

1. (Квітникар), прошу, загорніть мені жмуток весни в шурхотливу газету! 2. (Вітер), передай роси дрібне намисто, згусток неба – чистий, мов топаз! Хай їй буде світло і врочисто на душі у цей квітневий час. 3. Поважний (жовтень), (пан) мій ласкавий, як личить вам оливковий наряд! 4. О (час), пригальмууй на хвилюку біг і блискавично не лети повз мене! 5. (Дід-дід), лавка захолола, зачекалась в затінку на вас... Журна вишня схлипує спроквола* під скрипучий вітру контрабас. 6. Мій мирний (народ), ти зроду війни не жадав і ласим не був на чуже, бо свого мав доволі. 7. Не бийся так у шибку, (сніговій), не огортай трояндові кущі (*Н. Данилюк*).

579. Прочитайте речення. Доберіть іменники – назви (за ознакою родинних або інших стосунків) чи імена близьких або знайомих вам людей – і використайте їх у ролі звертання для кожного речення.

1. Налаштовуй себе на красу, на любов і на диво, хай тебе не зламають підступні зневіра і страх... 2. Озирнися довкола: як сонячно, легко, красиво –

і у світлому храмі природи, і в тебе в думках! 3. Тримай душі віконечко відкритим новому дню і посмішці новій! 4. І набирайся міці і наснаги, як срібна річка сили поміж гір. 5. Ти не сумуй, що віхола патлата порозкидала жменями руно, ще буде в небі райдуга строката, бузкова хвиля пирсне у вікно. 6. Яке ж то щастя просто знати Вас – глибин космічних зоряна Людино! 7. Перечекай негоду дощову – ану всміхнеться сонце променисте! (Н. Данилюк).

Екологія слова: Надаваймо перевагу своїм словам: **розпізнавання** (а не *авторизація*), **мереживний** (а не *ажурний*), **злагода** (а не *гармонія*), **славень** (а не *гімн*), **винагорода** (а не *гонорар*), **словничок** (а не *глосарій*), **пірнання** (а не *дайвінг*), **смаколик** (а не *десерт*), **розпізнавання** (а не *ідентифікація*).

580. І. Прочитайте за ролями уривок із оповідання. Яке враження у вас від прочитаного? Чи так багато зусиль потрібно, щоб дарувати людям радість і робити добро?

Коли вона вийшла на вулицю, на хвилику обімліла: небо плакало, струмочки води збігали в калюжі, перехожі поспішали сховатися. Сновигали парасольки з ногами. Сіро-хмуро. Холодно-непривітно.

Аж раптом сталося щось незрозуміле. І дощ ніби йшов собі далі, як і раніше, але в неї над головою з'явилося сонце! Перестало крапати на волосся й стало яскраво-затишно! Вона поглянула вгору й побачила велику красиву, жовту-жовту, аж гарячу, парасольку, яку тримав над її головою якийсь симпатичний юнак!

Це було так несподівано й приємно, що стало тепліше!

– Я вам дуже вдячна! Ваша парасолька така яскрава й затишна!

– Спеціально купував таку, щоби краще було уникати осінніх депресій! – усміхнувся у відповідь хлопець, показавши ямочки на щоках.

– Так, це чудова ідея – ідеш собі під дощем, а над тобою справжнє сонце. Треба й собі придбати таку!

– Ні-ні! Вам потрібна блакитна парасолька!

– Це чому ж? – здивовано глянула на нього.

– Тому, що вам потрібне НЕБО. Ви самі – СОНЦЕ. Ваші веснянки – це теж маленькі сонечка. А Сонечку в оточення потрібно Небо (В. Пожарська).

II. Запитання й завдання:

1. Назвіть слова, що створюють пригнічений настрій.
2. Які прийоми використав юнак для поліпшення настрою?
3. Чи доводилося вам рятувати когось від поганого настрою? Поділіться досвідом.
4. Чи є у тексті комплімент? Прочитайте його. Обміняйтеся компліментами один з одним, з учителем.
5. Змініть текст, додавши в нього звертання.
6. Назвіть іменники другої відміни. Випишіть їх і доберіть до кожного епітети.

581. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

582. Напишіть близькій людині (другові, подрузі, братові, сестрі чи ін.) електронного листа, у якому привітайте зі святом чи важливою подією. Не забувайте про звертання.

583. Доберіть кілька новин про добрі вчинки, розкажіть про них, додавши власний коментар.

584. Випишіть зі словника чи з художнього тексту сімнадцять іменників чоловічого роду II відміни, поставте їх у формі родового й кличного відмінків.

§ 55. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ІІІ ВІДМІНИ

Світло любові

585. Що означає слово *тяглість*? Чи доводилося вам його чути, вживати? Прочитайте речення, поясніть зміст його. Усно провідмінійте цей іменник. Наведіть 3-4 приклади іменників, що відмінюються так само. Чим відрізняються форми іменників *тяглість* і *суть* в орудному відмінку? У разі потреби скористайтеся таблицею, що в [додатку 18](#).

1. *Тяглість* традицій визначила шлях латвійської дипломатії після відновлення незалежності (*Л. Пилуп*). 2. Безперечно, Іван Малкович – один із тих, завдяки кому зберігається *тяглість* в українській літературі (*Т. Терен*).

586. Прочитайте епіграфи. Поясніть, як ви розумієте зміст їх. Чи поділяєте ці думки? Погортайте сторінки вашого річного календаря. Чи є в них місце любові? У чому багатогранність любові? Що для вас означають вислови *жити з любов'ю*, *робити з любов'ю*, *дарувати любов*, *оберігати любов*? Запишіть речення. Упродовж уроку завершіть їх.

1. Кожен день мій починається з того, що... 2. Я хочу, щоб кожен день мій починався з... 3. Свое завтра я почну з того, що...

587. I. Прочитайте й виконайте завдання. Додайте також прикметники й дієслова.

Вибудуйте свій асоціативний ряд до іменника **любов**. Які зі слів, що записані праворуч, ви збережете, а які - ні? Чому? Визначте відміну цих слів.

Підтримка, мрія, вірність, радість, турбота, надія, сум, вихваляння, емоція, гра, змагання, віра, піклування, ніжність, залежність, доброта, симпатія, зізнання, спокій, упевненість, веселощі, удача, випробування, чудо

II. Бесіда:

1. Поміркуйте над тим, що людині властиво любити.
2. Який би вигляд мав світ, якби в ньому не було любові?
3. Кажуть, любов спроможна творити дива. Наведіть аргументи, що підтверджують чи спростовують ці слова.
4. Якими словами можна виразити свою любов?
5. Які вчинки наочно свідчать про любов?

588. Прочитайте речення. Випишіть іменники III відміни. Поставте їх у формі орудного відмінка. Виділені іменники усно поставте у форму родового відмінка однини.

1. Любов – це єдина з відомих мені речей, яка дає одночасно і ціль, і мотивацію, і засоби для здобуття цієї цілі (*Ю. Іздрик*). 2. Я давно помітила, що, коли любиш місто, то воно неодмінно відповідатиме тобі взаємністю (*Н. Гербіш*). 3. Та чи збагнеш ти істину премудру: там, де є фальш, там виросте **полин** і у гірчаву виллється отруту. 4. **Листами**, есемесками, **дзвінками**, то поштою, то в далеч по дротах скорочуємо відстань поміж нами і забуття розвіюємо **прах**. 5. Вишні розквітли – такі безборонні, сиплють в мої захололі долоні цвіту п'яного рясну заметіль. 6. Затягнулась пам'ять павутинкою, до **замків ключів** не підбереш, осінь пахне солодко з гірчиною – кардамонно-цитрусовий **фреш**. 6. Терпкі грушки, обтяжені плодами, п'ють молоком розбавлену блакить (*Н. Данилюк*). 7. Любов – хороша річ і цінність. Закоханість – те, на що кожен має бути спроможним. Без любові людина неповна. Їй чогось бракує (*Т. Айраксинен*).

589. Доберіть і запишіть троє запитань, відповідаючи на які потрібно вжити іменник III відміни в орудному відмінку.

590. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте тексти, визначте типи мовлення. Яка тема їх об'єднує? Оберіть один із текстів і виконайте завдання. Знайдіть речення, ілюстрацією до яких є світлина. Які світлини дібрали б ви для цих текстів?

1. Мені завжди було дивно (хоча знаю, що це слово **не найкраще** тут пасує, але **не знаю** того, найвідповіднішого), звідки у світі береться вся ця любов. Звідки її так багато, скажімо, в мистецтві. Як стається, що, знаючи тільки художній твір, – книжку, картину, мелодію, пісню, – ми часто говоримо, що любимо тих, хто їх створив. Говоримо про своїх улюблених письменників, художників, композиторів, філософів. Або ще інакше: часом навіть **немає** твору, знаємо тільки життя особи – і також за це любимо... Ми радіємо, коли наші вподобання збігаються. Нам приємно такою любов'ю ділитися. Вона **не ревнива**. Вона щедра й усміхнена. Ми би тішились, якби вона розцвіла ще в комусь, окрім нас (*Дз. Матіяш*).

Запитання й завдання:

1. Про яку любов іде мова?
2. Доберіть ключові слова, що визначають суть цього почуття.
3. Хто ваш улюблений письменник, митець? Чому?
4. Доберіть до слів із тексту (де це можливо) спільнокореневі іменники III відміни, усно поставте їх в орудному й місцевому відмінках.
5. Поясніть написання «не» з виділеними словами.

2. Люблю, коли після **дощу** влітку повітря пахне свіжістю й гарячим асфальтом. Люблю, коли в поштовій скриньці **знаходжу** листа. Несподівано. Люблю чорний шоколад. Вишуканий. Гіркувато-солодкий. Люблю **книжки**: гортати їх, сторінка за сторінкою, вдихати ні з чим незрівнянний аромат** паперу, літер, мудрості. Люблю, коли за вікном негода, а вдома затишно** й тепло. Люблю м'які кошлаті шкарпетки. Вони трепетно зігрівають кожен пальчик узимку. Люблю яскраві жовті тюльпани. У них **ховається** сонце. І весна. Люблю щедриків. І світанок. Коли над луками панує туман, а повітря тремтить від ранкової свіжості. Люблю **мармелад**, синє** небо в білих хмаринках, пухнасті зворушливі кульбабки, барвисту веселку**! Люблю життя! (*Слава Світова*).

Запитання й завдання:

1. З'ясуйте, які значення має дієслово «любити».
2. Які з них розкриваються в цьому тексті?
3. Поділіться критеріями, що визначають вашу любов до життя.
4. Випишіть іменники III відміни. Чи є в тексті слова, від яких можна утворити іменники III відміни? Якщо так, то утворіть і поставте їх в орудному й родовому відмінках.
5. Поясніть вимову виділених слів.

м. Львів

3. Місто-казка... Місто-мелодія...

Кожен, хто хоч раз побував тут, не втратить віру в диво. Львів дарує здатність бачити прекрасне в простому: в ранковому сонці, яке щойно прокинулося й розплющує замружені оченята назустріч новим пригодам; у подиху **вітру**, що пронизує душу й розповідає свою історію про втрачене й знайдене, бажане й реальне; у цвітінні відроджених дерев, їхній аромат** манить, зачаровує, змушує поринути в найпотаємніші закутки власної душі; в заході сонця, який довершує картину ще одного дня, підсумовує чийсь успіхи; в нічному місті, що відкриває свої таємниці лише найбільшим відчайдухам**; в усмішці дитини, чи не найщирішій, бо діти прагнуть осягнути таїну **світу** й уміють дарувати щастя своїми вогниками в маленьких зінницях.

Львів відроджує душу з **попелу**, зміцнює й уселяє надію. Зриває маски й оголює сутність, змушує згадати тих, хто дарує теплоту й радість, і подякувати, що вони є. Уперше, коли Марта потрапила до Королівства Лева, то навіть не уявляла, що ця подорож** назавжди змінить її (*Н. Гербіш*).

Запитання й завдання:

1. Про яку любов ідеться в тексті?
2. Що означають прикладки «казка» й «мелодія»?
3. Чи вмієте ви бачити прекрасне в простому? Поділіться.
4. Яке місто (село) є вашим улюбленим? Чому?
5. Випишіть іменники III відміни. Чи є в тексті слова, від яких можна утворити іменники III відміни? Якщо так, то утворіть і поясніть закінчення кличного відмінка.
6. Поясніть закінчення виділених слів.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

591. Напишіть есе на одну з тем: «Прекрасне в простому», «Чари осені (зими, весни)».

592. Напишіть електронного листа рідній людині, у якому розкажіть про те, як ви любите її.

593. Випишіть із художнього твору 15 словосполучень з іменниками II відміни чоловічого роду. Поставте їх у родовому відмінку.

594. Запишіть речення. Виділіть у них іменники III відміни. Усно поставте їх в орудному й місцевому відмінках.

1. Журавлі замережили просинь і шипшини патлаті кущі. 2. Сипле ранок бісер на отави, кришталем намисто мерехтить, край городу мальви, наче пави, п'ють дощем розбавлену блакить. 3. Не граю я чужу наївну роль, а щирим серцем серджусь і радію (*О. Ромоданець*). 4. Історія входить у нашу свідомість не з сухих підручників – з розповідей старих людей (*А. Сіренко*). 5. Подаруй мені далеч нездійснених мрій, подаруй мені щастя безмежних надій (*В. Савченко*). 6. Темний ангел затьмарює радість, ангел світлий тамує печаль, чорнокрилий гаптує лукавність, білокрилий – любові вуаль (*А. Станіславська*).

§ 56. СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

З турботою про тварин

595. Прочитайте епіграф і висловіть свої міркування щодо нього. Яким чином пов'язана тема уроку, епіграф і слова з рубрики «Слово дня»? Про кого з тварин ви могли б сказати *вередун, непослух* чи *вибагливий*? Який вигляд має *квола* тваринка?

596. Іменники цієї відміни неодмінно спонукають нас до спогадів про дитинство. Перегляньте схему, пригадайте, які іменники належать до IV відміни. Згадайте й запишіть назви малят тварин, яких ви бачили в зоопарку, тварин, яких ви мали вдома.

597. Бесіда:

1. Пригадайте, які образи першими формували вашу уяву про світ, добро і зло через колискові й казки.
2. Як лагідно вас у дитинстві називали ваші рідні?
3. Хто з вас мріяв мати за подарунок маленького друга – цуценя?
4. Чи до однієї відміни належать слова *собака* і *собачатко*, *маля* й *малятко*?

598. Прочитайте речення. Запишіть їх, поставивши слово, що в дужках, у відповідну граматичну форму. Підкресліть закінчення.

1. Гусак обгорнув крилами гніздо з (гусеня) і, відштовхуючись лапами об ворожу заплаву воду, вивів гніздо на струмінь ріки (*М. Вінграновський*).
2. Якщо ви стали щасливим володарем (цуценя) і хочете навчити його ходити на лоток, наберіться терпіння.
3. Раціон новонародженого (курча) становить переважно молочний білок, а саме: сир, варені яйця, молоко.
4. Немає нічого складного в тому, як доглядати за (кроленя), що живе в спеціальному вольєрі, якщо ретельно дотримуватися всіх правил.
5. Минулого тижня

в центрі Вінниці з'явився новий «мешканець» – зелена скульптура (слоненя). 6. Мультфільм «Хороший динозавр» розповідає історію дружби динозавра й маленького (хлоп'я). 7. Моана, донька вождя маленького (плем'я) на острові в Тихому океані, понад усе на світі прагне пригод (*З інтернету*).

599. Об'єднайтеся в групи. Поміркуйте й скажіть, які турботи очікують тих, хто вирішив оселити в себе кошеня, цуценя чи іншу тваринку. Підготуйте кілька запитань, відповідаючи на які, ваші однокласники вживатимуть іменники IV відміни. Матеріал для запитань можна знайти за покликанням <http://natalka.pp.ua/category/tvarini/page/2>.

600. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте текст. Чи співзвучний він із вашим дитинством? Розкажіть про асоціації, пов'язані зі згаданими тут словами.

Дитинство – це як окремих світ. Зі своїми героями, цінностями й навіть словами. Ми вирішили пірнути в спогади про своє дитинство і згадати, які слова найбільше асоціюються з цим безтурботним періодом життя.

Село – найбільший, найкрутіший дитячий майданчик. *Вулиця* – місце зустрічі друзів. *Халабуда* – невелике тимчасове житло дітей. Головні будматеріали – це стільці, ковдри, подушки; на вулиці – дошки, палиці, лопухи та інші речі. Стоїть доти, доки не повернуться з роботи дорослі. *Квач* – дитяча гра, яка вчить швидко бігати. *Каша-малаша* – улюблена страва дітей. Головні інгредієнти – пісок, вода, трава й інші спеції за смаком. *Калабаня* – калюжа, яку неможливо оминати. Саме *калабаня* стимулювала вибігати на вулицю, щойно закінчиться дощ. *Патик* – чарівна палиця, якою можна було робити все що заманеться: бити бур'яни, гонити бабину корову, вистукувати мелодії і т.д. *Хованки* – улюблена гра дитинства.

А які слова у вас асоціюються з дитинством? (<http://coma.in.ua/27985>).

601. Укладіть спільно «Словничок мого дитинства». Слова запишіть із тлумаченнями. У реєстрі мають бути також іменники IV відміни.

602. I. Прочитайте діалог. Із якого він твору? Сформулюйте проблему, про яку йдеться. Чи доводилося вам бути свідком жорстокого поводження з тваринами чи птахами?

Незабаром Грицько повернувся з повною пазухою горобенят.

– А я, діду, ось скільки горобенят надрав! – хвалиться.

– Навіщо ж ти їх надрав? – питає дід, не підводячи голови.

– А щоб оця погань не плодилася!

– Хіба вона кому зробила що?... А гріх! – промовив Чіпка, додавши на останньому слові (*Панас Мирний*).

II. Уявіть себе свідком цієї розмови. Перебудуйте діалог, додавши до нього свої репліки. Уживайте звертання.

603. За обраною схемою проаналізуйте свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

604. Прочитайте казку Ніни Даценко «Про пташеня, яке не могло собі дати раду» й підготуйте усний переказ її (<http://abetka.ukrlife.org/datsenko2.html>).

605. Перегляньте за покликанням <http://coma.in.ua/17202> добірку світлин, які свідчать про те, що тварини роблять наше дитинство щасливішим. Підготуйте за ними розповідь, самостійно доберіть заголовок. Використайте іменники IV відміни.

§ 57. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА У МОВЛЕННІ

Сила слова

606. Прочитайте епіграфи. Прокоментуйте їх, висловивши своє ставлення до цих думок. Чи вірите ви в силу слова? Як вона проявляється? Де її варто застосовувати? Чи завжди сила може бути спрямована на добро?

Знання і вживання в мовленні кличного відмінка допоможе вам не лише стати грамотним співрозмовником, але й бажаним.

Уникайте безадресного спілкування (*Добрий день! Привіт! Дякую! Прошу тебе*). Під час живої розмови чи спілкування в чаті, за допомогою смс або електронних листів о б о в'я з к о в о називайте на ім'я свого співрозмовника. Це дуже приємно – чути своє ім'я. Чи ви вітаєтесь першим (першою), чи відповідаєте на привітання, дякуєте за лист чи допомогу, обов'язково кажіть/пишіть так: *Добрий день, Олено Вікторівно (Володимире Васильовичу)! Привіт, Назаре (Ірино)! Дякую тобі, Андрійку (Оксанко)! Прошу Вас, Олеже Михайловичу (Валентино Іванівно)*. Так само і в родинному колі: *Дякую, мамусю (мамо, малючко, матусю; тату, татку, бабусю, діусю, сестричко, братику)!*

607. I. Прочитайте й запишіть речення. Замість двох крапок упишіть закінчення кличного відмінка.

1. Прости мені, земл..., прости мені, трав..! Не дбав я про славу, не дбав про майно (*Л. Костенко*). 2. Я люблю тебе, світ..., золотий і сумний, і щасливий, гіркий, і веселий (*Л. Долик*). 3. Кобз..., моя непорочна утіхо! Чом ти мовчиш, задзвони мені стиха (*П. Куліш*). 4. Моя натхненна Муз.. світлокрая, за кожне слово дякую тобі (*Н. Данилюк*). 5. Чорнозем..., землиц.. чорноземна, уклін тобі одвік б'ємо доземно (*М. Ночовний*). 6. Свічечк.. каштанова, травнева, як змогла ти на вітрах зрости? (*О. Матушек*).

II. До кого звертаються в реченнях? Де й навіщо вживають звертання до іменників-неістот?

608. Розгляньте таблицю. Дайте відповіді на запитання.

Кличний відмінок іменників

I відміна	дочко, Миколо, плаксо (тверда група)	пісне, мріє, душе, Ілле (м'яка група)	доню, Олю, бабуню, Юлю (мішана група)
II	синку, Джеку, діду, слухачу (тверда група)	краю, місяцю, лікарю, Андрію (м'яка група)	Іване, школяре, Доббуше, друже (тверда, м'яка й мішана)
III	-е (переважно в поезії): <i>радосте, любове, творчосте</i>		
IV	іменники мають ті самі закінчення, що і в називному: <i>дитя, пташа, плем'я</i>		

II. Бесіда:

1. Чим кличний відмінок відрізняється від інших відмінків?
2. Яка його функція? Із якою синтаксичною темою він пов'язаний?
3. Чому тривалий час кличний відмінок було вилучено з граматики нашої мови?

609. Запишіть іменники в кличному відмінку. Умотивуйте закінчення.

Спокій, Раствавиця, дитина, край, колиска, Олег, храм, зірка, учитель, учителька, ніжність, Яринка, Гордій, повінь, смерека, нездара, вовчєня, Меланія Ігорівна, спільнота, однокласниця, хрещеник, водій, лікарка, сусід, директор, пані Галина, швець, юнак, Аля, Алла, Валерій, Валерія.

610. Прочитайте кожне речення, поставивши слово, що в дужках, у кличному відмінку.

1. О, де ж ти, (вітер)! Чом не зашумиш, не попередиш, що ховатись треба? (*І. Федчишин*). 2. Прощай-прощай, моє серпневе (літо)! Вже осені жевріє пектораль (*Н. Данилюк*). 3. Привіт тобі, (ріка) моєї доли!.. Ні, я себе не можу уявити без тебе, (Дніпро), як і без тополі, що в серці моїм змалку тополить (*М. Вінграновський*). 4. Будь ти, (співак), як божа пшениця, пісня твоя – золотєє зерно! (*І. Франко*). 5. Народний (геній), моя земна (розрада), мій (сад), не столочений ніким! Ти відбував пісенним водоспадом, мов грім високим, як любов земним (*Л. Забашта*).

611. Прочитайте речення, поясніть у них роль іменників у кличному відмінку. Із якого твору ці речення? Яку роль у ньому відведено слову?

1. У мене, пане, слово не купованє, і я його не продаю. 2. Тут, запорожчє, треба Соломона. 3. Розвій, вітре, мою тугу, що на серці ношу! 4. А що, тепер, Марусю, знаєш, що значить в світі самота? 5. Спасибі, земле, за твої щєдроти! За білий цвіт, за те, що довші дні. 6. Ходім зі мною, долєнько, ходім. 7. «Послухай, – каже, – дівчино з Полтави, де ти навчилася брати ці октави?». 8. З усіх боків одрізана дорога, – Полтавонько, ти все-таки жива?!

612. Доповніть кожне речення іменником у формі кличного відмінка. Чим відрізнятимуться речення? Чи всі речення побудовані так, щоб стосунки були гармонійними?

1. Поділіться своїми враженнями про вчорашню виставу. 2. А знаєте, мені цього року вдалося побувати у Львові на форумі видавців. 3. Вибачте, але змушена відмовитися від вашої пропозиції, адже ми завтра родиною йдемо в театр. 4. Скажи, який прогноз погоди передавали на завтра? 5. Привіт, дуже рада (радий) тебе бачити через скільки років! 6. Якщо хочеш весело відпочити, іди в цирк! 7. Вислухай мене, я тобі все поясню.

Екологія слова: Уживаймо правильно: Пирогове (від Пирогів), Терехове (від Терехів), Драбове (від Драбів), Фастове (від Фастів), Золочево (від Золочів), Канєво (від Канів), Голосієво (від Голосіїв), Святошине (від Святошин), Вишнево (від Вишнево), шєвчє, жєнчє, свєкрє, гончарю.

613. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що є вашим відкриттям і досягненням сьогодні?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

614. Випишіть з улюблєних поезій речення зі звертаннями. Поясніть закінчення іменників у кличному відмінку.

615. Напишіть другові/подрузі електронного листа, у якому поділіться своїми планами на літні канікули.

616. Напишіть есе на тему «У кожного слова своя вага».

617. Знайдіть інформацію про те, як правильно звертатися до посадових і титулованих осіб: до монархів (королів) і їхніх дружин, до князів монаршого дому (принців і принцєс), до князів, кровно не пов'язаних із монаршою родиною, до можновладних осіб, що обіймають високі державні пости (глава уряду, держави), послів, представників аристократичного роду, священнослужитєлів. Складіть і запишіть речення з такими звертаннями, уявивши, що вам випала нагода звернутися до титулованих осіб.

§ 58. ТВОРЕННЯ Й ВІДМІНЮВАННЯ ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Цінуймо красу

О. Теленков, Очеретянка.

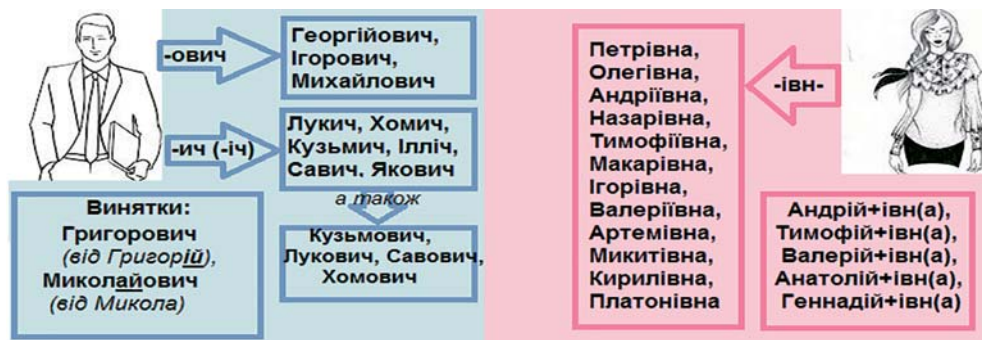
618. Бесіда:

1. У яких ситуаціях і кого в Україні прийнято називати на ім'я та ім'я по батькові?
2. Наскільки важливою є для вас сьогоднішня тема?
3. Де корисні знання й уміння утворювати, відмінювати і вживати правильно чоловічі й жіночі імена й імена по батькові?
4. Поміркуйте над тим, до яких небажаних ситуацій може призвести незнання цього матеріалу й невміння ним послуговуватися?

619. Прочитайте. Запишіть, поставивши слова, що в дужках, у відповідному відмінку.

1. Улюблений краєвид (Олена Вікторівна) – захід сонця на морі.
2. Виставка «Квіти у кризі» неймовірно вразила (Валерія Анатоліївна).
3. У квіткових композиціях (Ігор Дмитрович) можна прочитати історію, відчувати душу людини.
4. На переконання (Віталій Олегович), дарувати квіти – це просто: вибрав на базарі непарну кількість троянд, продавчиня додала гілочку аспарагуса*, загорнула в целофан – і букет готовий!
5. (Вадим Станіславович) подобаються мальовничі місця відпочинку вздовж річки Тетерів.
6. З (Майя Віталіївна) цікаво милуватися красою бджоли на квітці чи навіть перезрілим букетом кульбабок, що осипалися...

620. I. Розгляньте схеми. Використовуючи їх, розкажіть про творення чоловічих і жіночих імен по батькові.

II. Від імен хлопців вашого класу утворіть і запишіть чоловічі й жіночі імена по батькові.

621. Запишіть імена й імена по батькові у формі давального, орудного й кличного відмінків. У чому особливість цих іменників?

Олександр Петрович – Олександра Петрівна; Анастасій Олегович – Анастасія Олегівна; Богдан Васильович – Богдана Василівна; Броніслав Антонович – Броніслава Антонівна; Валерій Ігорович – Валерія Ігорівна; Валентин Михайлович – Валентина Михайлівна; Владислав Сергійович – Владислава Сергіївна; Зорян Йосипович – Зоряна Йосипівна; Іван Макарівич – Іванна Макарівна; Любомир Семенович – Любомира Семенівна; Мар'ян Савович – Мар'яна Савівна.

622. Усно перебудуйте речення, додавши в них чоловічі й жіночі імена й імена по батькові. Прочитайте виразно, передаючи інтонацією почуття й емоції. Яка емоція об'єднує всі речення? Складіть речення, у якому висловіть захоплення красою природи.

1. Її очі зеленаві й тихі, як озерне латаття під осінь (*М. Дочинець*). 2. Мені подобається цей сніг, ця зима, і не лише тому, що цього року її дуже чекала. Подобаються речі, про які думається на морозі. Подобається простота дерев без листя, подобаються обмерзлі вікна, діти на санчатах, безліч різних слідів на снігу (*Б. Матіяш*). 3. Що воно за диво – оці степи, ці гори, ці ліси – усе так гарно, чисто, незрадливо (*Л. Костенко*). 4. І щоразу з тихим спокоем убираю очима цю картину: церква з призеленкуватою кам'яною огорожею, посірілі, стомлені лавиці в реп'яхах, шатро липи в бджолиному гудінні (*М. Дочинець*). 5. То була особлива долина... Річка вужем звивалась уздовж зеленого луку й зникала десь поміж горами, що синіли віддалік*; підніжжя вкривав густий сосновий ліс (*А. Рогашко*).

623. I. Прочитайте уривок із твору. Про що в ньому йдеться? Сформулюйте проблему. Висловіть припущення, як її можна розв'язати.

...І я пішов до хати писати записку. Виявилось це справою **непростою**. Я сів за дідівський стіл, узяв папір та ручку. І заляк.

Що ж написати? Почав згадувати, що писав Ольці Курочкіній... Тоді я написав і оком **не змигнув** Але що я маю написати зараз?

Я напружено гриз кінчик ручки... Написав таке: «Айрес! Приходь...» – і зібгав папір. Узяв новий аркуш. Замислився.

«Дорога Айрес!...». Знову зібгав. Усе було не те... Може, не треба ніякого звертання? Але як вона зрозуміє, що я звертаюся до неї? А раптом Айрес сприйме записку за жарт або покаже її іншим? І всі насміхатимуться з мене?

Я взяв новий аркуш: «Айрес! Є важлива справа...». Чи можна починати листа одразу зі справи? Одне слово, за півгодини біля мене на столі виросла ціла купа зібганих аркушів (*І. Роздобудько*).

II. Запитання й завдання:

1. Опишіть лаконічно ситуацію.
2. Запропонуйте свій варіант записки. Чи потрібне в ній звертання? Порадьте хлопцеві, як правильно написати, розвійте його сумніви.
3. Як дівчина має зреагувати на таку записку?
4. Чи можна такі записки показувати іншим? Чому?
5. Уявіть себе на місці людини, чію записку показали всім. Як ви почуватиметесь?

Екологія слова: Численні (а не *багаточисленні*) відвідувачі, нечисленні (а не *малочисленні*) приклади, неспростовні (а не *беззаперечні*) докази, даремно, марно (*а не без толку*), сонечко, бедрик, зозулька (*а не божа корівка*), тепер, на цю пору, у цей час, зараз (*а не на даний час*).

624. У паспорті громадянина України особу ідентифікують за прізвищем, ім'ям та іменем по батькові. Водночас у закордонних паспортах українців є всього дві рубрики – прізвище та ім'я. Нині триває дискусія в різних колах українців щодо того, який варіант доцільніший. А ви якої думки?

625. I. Запишіть прізвища й розшифруйте ініціали. Що вам відомо про цих людей? У разі потреби скористайтеся службою пошуку в інтернеті.

М. М. Амосов, К. Г. Муратова, О. Т. Гончар, С. Г. Нігоян, М. С. Сядристий, О. Г. Сенцов, О. В. Теліженко, Т. Б. Прохасько, П. Ф. Симиренко, К. В. Цісик, О. М. Підгрушна, І. Д. Низовий, А. М. Роговцева, О. О. Караванська.

II. Усно складіть речення, у яких імена й імена по батькові будуть ужиті в різних відмінках. Кого зі згаданих людей ви впізнаєте на світлинах? Яким чином вони дають нам відчуття краси?

626. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Поділіться враженнями.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

627. Підготуйте розповідь на одну з тем: «Традиція звертатися на ім'я й по батькові у слов'ян», «Звертання на ім'я й ім'я по батькові в сучасному етикеті».

628. Прочитайте про 10 найкращих природних явищ (https://www.volynnews.com/news/rest/top-10_nayharnishykh_pryrodnykh_yavysch_foto/). Оберіть одне чи двоє й підготуйте розповідь, для кількох людей, яких у тексті ви будете називати на ім'я й ім'я по батькові.

629. Випишіть з художніх чи публіцистичних творів 7 речень, у яких би були чоловічі й жіночі імена й імена по батькові в різних відмінкових формах.

630. Запишіть у кличному відмінку імена й імена по батькові всіх членів вашої родини і/або всіх ваших учителів.

§ 59. МОРФОЛОГІЧНА ПОМИЛКА (ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ)

З любов'ю до України

Свою Україну любіть.
Любіть її... во врем'я люте,
В остатню, тяжку минуту
За неї Господа моліть.
Т. Шевченко

Любов – це насамперед відповідальність, а потім уже насолода,
радість.
В. Сухомлинський

Слово дня: бентежити, замилуватися, прагнути

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ➡

631. Бесіда:

1. Пригадайте й розкажіть про свої дії і вчинки, які були зроблені «з любов'ю до України».
2. Як ви розумієте заклик Тараса Шевченка, узятий за епіграф?
3. Чи поділяєте думку Василя Олександровича Сухомлинського?
4. Що у вашому розумінні означає виявлення любові до бабусі/дідуся, брата чи сестри? Як це почуття має виявлятися у ставленні до України?

632. I. Запишіть речення, поставивши замість крапок літери. Вибір обґрунтуйте. Узагальніть правила, що стосуються слів вправи.

1. Наша мандрівка – львівською площ..ю Ринок, що бере свій початок XIV століття. 2. За магдебурзьким правом, наданим місту в 1356 році, найвищою влад..ю в місті був магістрат, а резиденці..ю його – ратуша. 3. Кожен із сорока чотирьох будинків площі Ринок овіяний своєю таємниц..ю, своєю перемог..ю, історі..ю кохання й трагедії. 4. Найбільш «лев'ячою» вулиц..ю вважають проспект Свободи, що містить 245 зображень лева (сукупно з інтер'єрами) (За: <https://zaxid.net>).

Морфологічна помилка – це порушення правил вираження в різних частин мови граматичних ознак роду, числа, відмінка чи особи.

II. Усно поставте іменники у формі родового й орудного відмінків. Підкресліть (якщо є) іменники, що вживаються лише в однині (однією рискою) й множинні (двома). Чи є слова, що стали для вас відкриттям?

633. Прочитайте речення, усно відредагуйте їх. Поясніть морфологічні помилки.

1. Будь ти, співаку, як божя пшениця, пісня твоя – золотее зерно! (За І. Франком). 2. Будь, моя світлиця, щедра на гостинці, будь, моя світлиця, світла на людей! (За Н. Бакай). 3. Пробач мені, Дніпро, прости мені, що я зупинила твій біг (За Т. Фроловою). 4. Живи, Україна, живи для краси, для сили, для правди, для волі! (За Олександром Олесем). 5. Вломлю собі з грабини* костурець*, із очерета виріжу сопілку (За Л. Костенко). 6. Хизувалася його вченою ступінню, гарною роботою, можливістю виїжджати в закордонні відрядження (За Н. Доляк). 7. А хто тут, може, хоче хабаря, то хай мені подивиться у вічі (Л. Костенко). 8. Музика цього танцю обов'язково супроводжується звуками акордеону, скрипки або гітари (З інтернету).

634. Прочитайте. Охарактеризуйте іменники за ознакою роду й числа. Відповідь обґрунтуйте.

1. Ліси шумлять, моє зелене віче. 2. А тут, добивши слово до сколотин*, всяк хоче правду виказати свою (З тв. Л. Костенко). 3. Я свій слід загублю у небесних просторах, і відлуння пісень десь розтане в гаях, тільки б завтра ти краща була, ніж учора, тільки б завше була, Україно моя (Т. Фролова). 4. У столиці на станції метро «Тараса Шевченка» в день народження великого Кобзаря без жетона пропускали кожного, хто пригадає бодай кілька рядків його творчого доробку. 5. Чудовим доповненням до ароматичних саше стануть різноманітні прянощі: стручки ванілі, аніс, кориця, гвоздика та інші. 6. Реноме української вокальної школи набуває ваги на світовій арені, цьому сприяє співпраця з кваліфікованими імпресаріо й дисципліна, якої незмінно дотримується оперний артист світового рівня (З інтернету).

635. Запишіть, знявши дужки й узгодивши слова у відповідних граматичних формах.

1. Наступного дня, як і домовилися напередодні, зустрілися в (затишний) кафе, щоб випити (смачний) какао. 2. Наталка й Матвій замовили собі лиш ароматну каву, я взяла (лимонний) безе й гарячий шоколад. 3. Якщо хочете зробити (красивий) селфі в Житомирі, зверніть з Михайлівської, 12 у провулок і там побачите з десяток унікальних графіті. 4. (Дитячий) sudoku з минулого століття надзвичайно (популярний) в усьому світі.

Екологія слова: Уживайте правильно: цілодобово, весь рік (а не *круглий, цілий*);

комірчина, комірка, комора (а не *кладовка*), нагальна (а не *невідкладна*) справа, годі й казати (а не *нічого й казати*), якомога швидше (а не *по можливості швидше*), меблювати (а не *обставляти*) квартиру, панькатися (а не *носитися*) з ним.

636. I. Об'єднайтеся в групи. Оберіть один із трьох варіантів для виконання завдання.

- I. Тиша, безодня, діжа, долоня, порожнеча, хуртовина, мелодія, ілюзія, фарба.
- II. Мольберт, Вересень, обрій, птах, відтінок, світанок, туман, небозвід, дощ.
- III. Широчінь, гучність, акварель, каламуть, заметіль, відстань, заполоч, твердь, пастель.

твердь, пастель.

II. Запитання й завдання:

1. За якою ознакою згруповано слова?
2. Випишіть з усіх груп слова, які мають іншу спільну ознаку.
3. Складіть колективний твір-розповідь або опис, у якому використайте всі слова.
4. Доберіть для учасників інших груп 4-5 запитань, що передбачають відповідь із використанням слів вашої групи в зазначеному відмінку (I – орудний; II – родовий; III – орудний).

637. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Зробіть підсумки за весь розділ. Наскільки важливим і корисним він є для вас?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

638. Опишіть свою дорогу додому (зі школи, з канікул, з прогулянки тощо). Усно поясніть закінчення іменників.

639. Прочитайте речення. Випишіть із них виділені слова й поставте їх у формі родового відмінка однини. Поясніть.

1. Для себе – жив би я в **Суботові**, у ставку розводив **коропів**. 2. Одним судилося впасти, як дереву в **бурелом**, а інші потрапили в пастку, і десь їх візьмуть в **полон**. 3. **Зброяр** і джура стережуть **вали**. 4. Стоїть мій сад з **плодами** на деревах, старшин своїх чекає **гетьманат**. 5. О, де ж мої полковники з **полками**? Де мій **Богун**, **Пушкар** і **Джеджалик**? 6. І я сказав: **чужинці**, дайте **спокій**, не сійте зради на моїй землі. 7. Я знаю свій **народ**. Кляню його **пороки**. Але за нього Господа молю. 8. Стояв **Пушкар**, як сивий **дуб озимий**. Стояв **Богун**, як **лицар** із казок. 9. Куди не глянеш – **Гайворон** і **Галич**, **Чорнобиль**, **Чорнобай** і **Чорторий** (*З тв. Л. Костенко*).

§ 60. МОРФОЛОГІЧНА НОРМА (КОНТРОЛЬНА РОБОТА)

Наші скарби

Слово дня:
Віднині, відтоді, вікопомний

Що найдорожче на землі?
Які скарби і таємниці?

М. Бойко

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

640. Бесіда:

1. Які цілі ви ставили перед собою, працюючи над розділом «Морфологічна норма»?
2. Чи задоволені ви своїми результатами? Наскільки важливими були для вас теми цього розділу?
3. Які з тем на сьогодні ви вважаєте найближчими до реального життя?
4. Який зміст ви вкладаєте у слово «скарб»? Що є вашими найбільшими скарбами?
5. Як ви розумієте колаж на тему скарбів? Чого бракує в ньому?
6. Використайте упродовж уроку в своєму мовленні слова з рубрики «Слово дня».

641. Прочитайте текст. Що письменниця вкладає у смисл слова «скарб»? Запишіть ключові слова, а також іменники, що мають однакові закінчення в орудному (I відміна) і родовому (II відміна) відмінках.

Там є червоне намисто. Дуже гарне, святкове. Коли його взяти до рук і підійти ближче до вікна, воно виблискує на сонці. А ще там є дерев'яна шкатулка – чорного, смоляного кольору з сонячно-солом'яним чудернацьким орнаментом. Усередині неї – пара мідних сережок, укритих зеленавим відтінком минулого, декілька шпильок і гребінець для волосся. Милі серцю дрібнички. На самому дні – старенький фотоальбом. Люблю його гортати. Усміхнено дивляться на мене з пожовклих чорно-білих світлин рідні обличчя. І я мимоволі усміхаюся їм.

Скриня прабабусі. Мій скарб (*Слава Світова*).

642. I. Перевірте себе:

1. **Однакові закінчення орудного відмінка в рядку:**
А баня, вежа, берегиня, бурлака;
Б багрянця, балада, горлиця, бантина;
В бринза, безодня, брама, бувальщина;
Г береза, блискавка, борона, Буковина;
Д билина, бузина, булава, бодня.
2. **Однакові закінчення родового відмінка в рядку:**
А барвінок, біб, Борисфен, бриль;
Б Батурин, батіг, бедрик, бенкет;
В бір, блават*, борщ, бузок;
Г бобер, Боян, бубон, бур'ян;
Д вал, ведмідь, Велес, Великдень.
3. **Іменники з подвійними закінченнями родового відмінка в рядку:**
А бук, вересень, горіх, гопак;
Б барліг, стіл, міст, пліт;
В бунчук, галас, глек, телефон;
Г луг, гайдай*, гонор, грудень;
Д балет, джаз, буряк, дзвін.
4. **Всі іменники множинні в рядку:**
А ворота, вечорниці, граблі, грихи;
Б веснянки, вечори, вишні, внуки;
В іриси, вареники, деруни, заручини;
- Г обценьки, шаравари, вила, вуста;
Д вільхи, входини, гони, грицики.
5. **Усі іменники мають лише форму однини в рядку**
А вітер, вітряк, тиждень, вулиця;
Б Вій, віл, урожай, гай;
В гнів, віск, вовна, Волинь;
Г гердан*, гетьман, гуцул, джерело;
Д діалект, Дніпро, добро, дощ.
6. **Усі іменники середнього роду в рядку:**
А галябарда*, есе, месьє, Ай-Петрі;
Б віче, боа, кашне, журі;
В денді, Баку, бюро, бідолаха;
Г таксі, драже, поні, Міссурі;
Д шосе, галіфе, кашпо, кенгуру.
7. **Допущено помилку в рядку:**
А Дунаю, газдине, Марку, школо;
Б зоре, Софійко, запорожче, директоре;
В дівчинко, Валеріє Івановичу, друже, Соню;
Г матусю, Києве, голубе, доле;
Д Ілле, душе, Олеже, Кравцю.

II. Що означають вислови в биндах ходити; голий, як бубон; бити бринзу.

643. Напишіть есе на одну з тем: «Скарби мого роду», «Мої скарби», «Дерево мого роду», «У бабусиній оселі», «З думкою про найдорожче».

644. Напишіть розповідь про вашу подорож Україною із зазначенням міст і назв мешканців відвіданих населених пунктів.

645. Прочитайте прислів'я. Як ви розумієте їхній зміст? Назвіть цінності, які них згадано. На тему одного з прислів'їв підготуйте проект.

1. Дерево тримається корінням, а людина сім'єю. 2. Дім зігріває не піч, а любов і злагода. 3. Скільки честі, стільки й почесі. 4. Мораль чиста – краще всякого намиста. 5. Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається. 6. Хто співає, той журбу проганяє. 7. Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається. 8. Всяка пташка своє гніздо знає. 9. Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько.

Практична риторика

§ 61. СУПЕРЕЧКА ЯК ВИД КОМУНІКАЦІЇ

Слово дня: гречний, дошкуляти

Той, хто заперечує мені,
пробуджує в мені не гнів, а увагу.
Мене вабить співрозмовник, який
суперечить мені й водночас
навчав мене.
Спільною справою і його,
і моєю має бути істина.
М. Монтень

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ➔

646. Бесіда:

1. Із чим у вас асоціюється слово «суперечка»?
2. Чи доводилося вам бути учасником суперечки?
3. Чим, на вашу думку, суперечка відрізняється від бесіди, розмови?
4. Обґрунтуйте важливість цієї теми для вас, опишіть ваші очікування й поверніться до них на етапі рефлексії.
5. Чим, на вашу думку, відрізняються суперечка й сварка?
6. Що означають слова з рубрики «Слово дня»? Чи мають вони зв'язок з темою уроку?

647. Прочитайте речення. Зробіть висновки щодо суспільної важливості суперечки. Про що свідчить така інформація в щоденних підсумках новин?

1. Прикордонна *суперечка* між Словенією та Хорватією може заблокувати подальше розширення ЄС на Західних Балканах. 2. Між центральним урядом Іспанії та урядом Каталонії розгорілася *суперечка* щодо контролю над місцевою поліцією Каталонії. 3. Сталася гостра *суперечка* на погоджувальній раді народних депутатів усіх фракцій. 4. Два найбільші портали з пошуку роботи після *суперечки* фактично стали партнерами. 5. Чому досі тривають *суперечки* про Голодомор в Україні? 6. Ужгород став предметом *суперечок* між Угорщиною і Галицько-Волинською державою, час від часу переходячи з рук у руки. 7. Греція цього року хоче врегулювати давню *суперечку* щодо назви колишньої Югославської Республіки – Македонія (*З інтернету*).

648. I. Прочитайте афоризми. У чому особливість цих висловів? До якої думки схилиєтесь ви?

1. Буде суперечка – то не буде й гречки! 2. Нехай буде гречка, аби не суперечка (*Нар. творчість*). 3. Ніщо так не затіняє істину, як суперечка (*Р. Декарт*) 4. Головна тема суперечки – добродійність, пошук справжньої природи людини (*Сократ*). 5. Жодна людина, яка вирішила досягти чогось у житті, не повинна витрачати час на особисті суперечки (*А. Лінкольн*). 6. У суперечці ніколи не народжується істина (*С. Кримський*). 7. У суперечці народжується істина (*Сократ*).

II. Узагальніть інформацію вправ 647 і 648. Зробіть висновки щодо ролі суперечки в житті людини й суспільства. Суперечка – це добре чи погано? Чи є користь від суперечки?

649. Прочитайте афоризми. Про що в них ідеться? Сформулюйте поради, які вони містять. Що означають вислови «гамуватися в словах» і «не переходити чужої межі»?

1. Твоє право – сваритися, моє право – не слухати (*Аристипп*). 2. Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (*Ф. Вольтер*). 3. Нема просто слова. Воно або прокляття, або привітання, або краса, або біль, або бруд, або квітка, або брехня, або правда, або світло, або темрява (*Р. Гамзатов*).

4. Коли суперечка кипить, істина випаровується. 5. Гамуйся в словах. 6. Не гнівайся, та й не перепрошуй! 7. Не переходь чужої межі (*Нар. творчість*).

Однією з обов'язкових характеристик сучасної молодої людини є вміння компетентно обговорювати життєво важливі проблеми, формувати власну позицію щодо них, аргументувати й обстоювати її, спростовувати думки й аргументи опонента.

Суперечка як риторичний термін означає словесне змагання між двома або кількома людьми щодо конкретного питання. Кожна зі сторін обстоює свою думку, позицію.

Сварка – це гостра суперечка, що супроводжується взаємними докорами, образами.

Обов'язковою ознакою всіх видів суперечки є наявність розбіжностей, а також різних думок і поглядів на проблему й шляхи розв'язання її.

Образливе мовлення як словесне вираження негативних емоцій чи намірів у грубій, неприйнятній для конкретної ситуації формі є причиною конфліктів, розірвання стосунків, тривалого непорозуміння, бар'єром реалізації багатьох завдань. Образливому висловленню властиві неввічливість, грубість, агресія, приниження. Специфіку конфліктного спілкування визначають такі жанри: образа, насмішка, груба вимога, груба відмова, погроза, попередження, нагадування. Жоден із цих жанрів не сприяє згоді в стосунках.

Конфлікт – зіткнення протилежних думок, що супроводжуються негативними емоціями. Носієм конфліктних стосунків може бути слово, речення, фраза, дія, вчинок.

Добре організована суперечка здатна допомогти уникнути конфліктування.

650. І. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте тексти. Визначте, який із них ілюструє суперечку, а який – сварку. Обґрунтуйте відповідь. У якому тексті співрозмовники порозумілися? Що є свідченням порозуміння? Чи так важко це зробити?

І. – Що сталося? Може, ти захворіла? – стурбовано спитала мама.

– Дайте мені врешті спокій! – відрубала Лідка.

– Що таке, мала, як ти з матір'ю розмовляєш? – втрутилася Наталка.

– У тебе щось сталося? – мама здавалася зовсім розгубленою.

– Авжеж сталося! Ніхто мене не поважає в класі! Усі насміхаються з мене! (*О. Сайко*).

ІІ. Тепер, коли гаджети переповнені посланнями мерехтливих ялинок, фігурних свічок зі стандартним набором слів, мені згадався той давній вечір.

– Що читаєш? – запитав він.

– «Свято, яке завжди з тобою». Так називається книжка.

– Про що?

– Про кохання і дружбу, про розваги й подорожі, про творчість і душевні бесіди, застілля та інші приємні речі. Одне слово, про свято душі, яке завжди з тобою.

– Ова! – усміхнувся він.

– А що, хіба ні?

– Я завжди гадав, що свято душі – це коли воно не просто з тобою, а в тобі.

– Так, але його, свято, мають ділити з тобою інші.

– Не плутай святе з грішним. Гостина, чи як ти кажеш, застілля – це зазвичай пересичення з кимось за столом. Празник – це провадження традицій, пошанування пам'ятної дати чи імені. А свято – це освячення часу, у якому стоїш, стан душі, себто – присутність у ній духа.

– Ви особливий філолог. Знавець прихованого змісту слів.

– Радше – ловець слів.

– Ви філософ.

– Радше – любомудр.

– А яка між ними різниця?

– Невелика. Філософи люблять бесіди про душу, а я шукаю Дім душі.

– Все-таки добре, що я зустрів таку людину, як ви, – розчулено мовив я.

– Буде ще ліпше, коли зустрінеш самого себе... (*За М. Дочинцем*).

II. Пригадайте й наведіть приклади різних суперечок літературних героїв із творів, які ви вивчали на уроках чи прочитали самостійно. Коли суперечка шкодить, а коли – приносить користь?

651. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте уривок тексту. Сформулюйте проблему, що спричинила суперечку. Запропонуйте способи розв'язання її.

Єдина річ, щодо якої в нас нещодавно виникла суперечка – це мотоцикл, який батько пообіцяв купити мені, коли я трохи подорослішаю. Я запропонував йому придбати влітку, щоб у мене було достатньо часу повправлятися перед тим, як дороги стануть слизькими. Та батько вважає, що посеред літа в місті й довкола їздитиме багато туристів. Як на мене, батько лише намагається затягнути час. Можливо, його лякає те, що я стану надто незалежним. Або ж він просто боїться, що я на ньому вб'юсь. Про його справжні почуття до мене мені нічого ніяк невідомо. Але якщо подумати, то я й сам не знаю, що я насправді відчуваю до нього (За І. Бенкс).

652. Об'єднайтеся в групи. Пригадайте й запишіть перелік суспільних (шкільних) проблем, довкола яких ведуться суперечки. Визначте, які з них найважливіші? Чи можете ви впливати на розв'язання суспільних, шкільних проблем? Як саме?

653. Проаналізуйте результати уроку. Якими вони є для вас? Чи виправдав урок ваші очікування? Що нового дізналися? Що з вивченого вважаєте корисним для вас? Які питання на цей момент не з'ясовано? Що про суперечку ви хотіли б дізнатися на наступних уроках?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

654. Визначте й запишіть 7 тем, що мають стати предметом публічної дискусії в українському суспільстві. Свій вибір обґрунтуйте.

655. Випишіть з літературних творів 2 приклади суперечок. Визначте види їх. Поміркуйте й усно висловіть свою думку щодо того, як уникнути небажаних суперечок.

§ 62. ВИДИ СУПЕРЕЧКИ

Вігновідальність за мовні вчинки

656. Бесіда:

1. Що вам уже відомо про суперечку?
2. Чому люди вдаються до суперечок?
3. Чи доводилося вам бути в ситуації, коли бракувало знань про суперечку?
4. Сформулюйте свої очікування й поверніться до них на етапі рефлексії.

657. Прочитайте інформацію про різновиди суперечки. Поясніть своїми словами різницю між ними. Яка з суперечок сприяє налагодженню гармонійних стосунків? Чи відображають малюнки особливості кожного виду суперечки? Як ви їх сприймаєте? Із яким образом у вас асоціюється кожен вид суперечки?

658. Уважно вивчіть таблицю. Які є типи співрозмовників? Чим вони відрізняються? Як впливає особистість мовця на процес і результати спілкування? Який тип співрозмовника цікавий і привабливий для вас? До якого типу ви відносите себе?

Закритий тип		Відкритий тип
Головна цінність – Я Найцікавіше для мене – Я.	1	Головна цінність, тобто те, що мені найцікавіше, – це тема розмови й співрозмовник.
Стратегія – підпорядкування собі, домінування над іншими. Хто говорить, той і головний. А тому потрібно будь-що-будь захопити ініціативу, запропонувати й розвивати свою тему, боротися й перемогти.	2	Не має значення, хто головний. Стосунки, побудовані на домінуванні когось одного, заважають справжній взаємодії, роблять її нецікавою. Я підтримую рівноправне й партнерське спілкування.
Мій співрозмовник – об'єкт, яким я можу маніпулювати; у розмові я командую, а він мені підпорядковується.	3	Мій співрозмовник – це особливий, цікавий мені самостійний світ. І я ним не повинен керувати. Краще познайомитися – це корисніше.
Я хочу показати себе, помилуватися собою, висловитися сам!	4	Хочу пізнати й зрозуміти інших людей, слухати й чути їх.

659. Зверніться до словників, прочитайте про походження терміна *полеміка*. Чим відрізняються *полеміка* й *дискусія*?

Характер суперечки визначають за такими ознаками:

- 1) мета (*знайти істину, переконати когось, перемогти, суперечка заради суперечки*);
- 2) кількість учасників (*суперечка-монолог, суперечка-діалог, суперечка-полілог*);
- 3) форма (*усна й письмова*).

660. Об'єднайтеся в пари. Підготуйте спільно розповідь, що починається словами: «Якось засперечалися між собою три книжки...». Визначте, що може бути предметом суперечки й запропонуйте свій варіант завершення суперечки.

661. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте тексти. Визначте, які види суперечки вони ілюструють. Відповіді обґрунтуйте. Висловіть свою позицію щодо порушених проблем.

I. Мама повернулася з батьківських зборів і повідомила, що рада школи прийняла рішення запровадити шкільну форму.

– Якщо вони прийняли таке рішення – то нехай самі її і вдягають, а я не буду, – категорично мовив Андрій!

– Але ж у цьому немає нічого поганого? Ось послухай, які є пропозиції.

– І слухати не буду! Хай посміховиська всякі її й вдягають, а я не буду!

– Будеш, – утретився батько. – І ніхто тебе запитувати не буде!

– Сам і вдягай її, а я сказав – ні! (З *інтернету*).

II. «У результаті численних досліджень ми так і не знайшли доказів, що домашнє завдання допомагає дітям краще вчитися в школі», – говорить професор Н. – Але виявлено, що вони негативно впливають на ставлення дітей до школи».

За висновками дослідниці К., учні початкових класів, навчаючись у класі, легше засвоюють матеріал.

Науковець Т. зауважив, що старшокласникам домашня робота все ж корисна, але тут необхідно знати міру.

Авторка психологічних досліджень Н. зазначила, що дитина, яка є початківцем навчання у школі, заслуговує шанс розвивати любов до учіння, однак велика кількість домашніх завдань налаштовує її проти школи.

Батьки наголошують, що вчителі пропонують обтяжливі домашні завдання, у результаті тисячі сімей б'ються над ними щовечора, а стомлені діти протестують і страждають від цього.

662. Проаналізуйте урок за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

663. Проведіть дослідження в соцмережах, довкола яких проблем найбільше суперечок.

664. Випишіть із будь-якого тексту фрагмент суперечки, яку б ви хотіли змінити. Зробіть це. Обидва тексти запишіть.

§ 63. ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ СУПЕРЕЧКИ

Жити в злагоді

6

9

Я готовий сперечатися хоч весь день, якщо буде дотримуватися порядок

М.Монтень

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

Слово дня:
копіткий,
кортіти

665. Поясніть, що означають слова *копіткий* і *кортіти*. Чи вживаєте ви їх у повсякденному мовленні? Використайте їх, виконуючи завдання і вправи параграфа.

666. Прочитайте афоризми. Які поради вони містять? Чи зі всіма ви згодні? Чи дотримуетесь їх ви? Сформулюйте на основі їх правила. Зверте їх із матеріалом параграфа.

1. Вліз межі ворон, каркай як вони. 2. З дурним не водися, бо й сам дурним станеш. 3. З яким пристаєш, таким і стаєш. 4. Знайся рівня з рівнею. 5. Мудра голова не дбає про лихі слова. 6. Хто спішить, той людей смішить. 7. Де багато крику, там мало правди. 8. У гніві чоловік сам не знає, що робить. 9. Від привітливих слів язик не відсохне. 10. Не вір, а мір. 11. Не поспішай карати – поспішай вислухати. 12. Не треба тим жартувати, що болить. 13. Було

б говорити, як питали. 14. Або ти говори, або я говоритиму (*З нар. творчості*). 15. Уникай ганебного (*Хілон*). 16. Під час гніву не треба ні говорити, ні діяти (*Піфагор*). 17. Насамперед не втрачай самоповаги (*Піфагор*).

667. Прочитайте інформацію. Що в ній є для вас новим, а що – відомим? Чи знаєте ви правила, якими могли б доповнити цей перелік? Де саме в житті ці відомості й навички вам знадобляться?

Для того, щоб суперечка мала сенс і була корисною для всіх, необхідно знати правила ведення її й володіти вміннями аргументувати свою думку.

Сформулювати правила суперечки на всі випадки життя неможливо, тому що існує багато різновидів її й відтінків манери сперечатися. Однак існують рекомендації, що сприяють успіхові в суперечці, підвищують її ефективність.

Не можна обійти увагою всі суперечливі питання нашого життя. Активні громадяни ніколи не стоять осторонь їх. Намагайтеся формувати свою думку щодо кожного суспільно важливого питання, зважуючи всі «за» і «проти».

Перш ніж розпочати суперечку, поставте собі такі запитання:

1. Чи ця суперечка насправді важлива для мене? 2. Чи добре я володію предметом суперечки й чи достатньо аргументована моя позиція? 3. Чи не стане поразка для мене трагедією? 4. Чи маю я для суперечки достатньо часу? 5. Чи поважаю я свого співрозмовника (співрозмовницю)? 6. Чи не знервований/-а, (роздратований/-а) я в цю мить? 7. Чи зручне місце для суперечки ми обрали?

І лише після тестування цими запитаннями можна починати суперечку.

До суперечки варто готуватися, а саме: погодити (уточнити), про що саме ви будете сперечатися; визначитися з позицією, яку ви буде захищати; поцікавитися репутацією вашого опонента (які життєві принципи, погляди в нього (неї), яка освіта; рівень культури; ставлення до людей); дібрати докази й аргументи, що мають посилити вашу позицію й переконати співрозмовників; підготуйте заздалегідь запитання опонентам і спробуйте передбачити, які запитання можуть поставити вам.

Для того, щоб суперечка не стала сваркою і причиною розладу стосунків, невдоволення собою, дотримуйтеся таких правил:

Правила ведення суперечки:

1. Виявляйте повагу до співрозмовника та його думки. 2. Демонструйте спокій, впевненість у собі й витримку. 3. Не підвищуйте голосу й не перебивайте опонента. 4. Критикуйте висловлення, аргументи, а не людину. 5. Не бійтеся погоджуватися з опонентом і визнавати свої помилки, адже на це здатна лише сильна людина. 6. У разі порушення правил однією зі сторін суперечку варто припинити.

668. Об'єднайтеся в групи. Поміркуйте й запишіть (скільки зможете за відведений час) перелік проблем, щодо яких сперечаються: а) у колі однокласників; б) у школі; в) у вашому населеному пункті; г) в українському суспільстві. Оберіть дві найважливіші для вас. Чи готові ви одразу сперечатися на ці теми? Обґрунтуйте ваше «так» чи «ні».

669. Прочитайте речення. Про які суперечки йде мова? Які з них приречені на поразку? Чому? Які суперечки можуть бути корисними учасникам, а які – безглузді? Чому?

1. Яюсь засперечалися поміж себе Казкар і Пісняр про те, що краще – казка, чи пісня? 2. Крім вертепних колективів, ми запросили на Вертеп-фест до Харкова ще й народних музик, виконавців хороших співів, щедрувальників та колядників. А потім засперечалися: чим же відрізняється колядка від щедрівки? 3. Засперечалися яюсь Гайдай Дмитро й Вівчар Андрій, чиє прізвище краще. 4. Яюсь хлопці посперечалися, хто з'їсть більше морозива. 5. Між мешканцями розгорілася суперечка щодо перейменування вулиць. 6. Засперечалися бабуся з дідусем, чи можна після картоплі на грядці висаджувати помідори. 7. Між Грецією й Македонією триває суперечка за історичну спадщину античного царства Олександра Македонського (*З інтернету*).

670. Прочитайте інформацію про суперечки. Визначте суть проблеми, сформулюйте предмет суперечки. Запропонуйте свій варіант розв'язання проблеми. Які ризики перешкоджають порозумінню?

1. Між жителями Києва розгорілася суперечка через новорічну ялинку на Софійській площі. Частина киян вважає, що не варто рубати дерево, проте інші з ними не згодні. Спочатку на сайті Київради з'явилася петиція, у якій жителі столиці просять не рубати столітнє дерево заради свята. Однак через тиждень там з'явилася й кардинально протилежна петиція, автори якої переконують, що «Всі діти й громадяни країни хотіли б бачити в центрі Києва справжню живу ялинку, а не шматок пластмаси». 2. Актуалізувалася суперечка між вегетаріанцями й прихильниками споживання м'ясних продуктів. Перші апелюють до того, що м'ясо – це шкідливо, тоді як інші не уявляють свій щоденний раціон без нього (*З інтернету*).

671. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте уривок із казки. Продумайте закінчення її таким чином, щоб діти, яким ви прочитаєте чи розкажете цю казку, мали зразок позитивного і справедливого розв'язання суперечки. Продумайте, як пояснити дітям важливість порозуміння під час суперечки.

Володя будував із кубиків високу вежу, яка сягала йому до пояса. Та ось вона хитнулася – і всі кубики розсипалися. Хлопчик узяв зошит, намалював вежу, яку щойно хотів побудувати, ще й червону баню на вершечку, а кубики зібрав у ящик і до вечора ними не грався. Коли ж задрімав, йому почулося, що кубики гомонять, сперечаються:

– Я найкращий, – казав зелений, – бо навесні все зеленіє.

– Ні, я найкращий, – шепотів червоний, – бо й троянди червоним цвітуть, і яблука червонощокі на гіллі дозрівають.

– А може, таки я найкращий?

– А я – улюблений колір принцес – мовив рожевий. Володя, відчуваючи, що кожному кубикові кортить відчутти себе переможцем, тихенько ступив до ящика і мовив: ... (*За В. Артамонову*).

Екологія слова: Суперечити (*а не протирічити собі*); спало на думку (*а не прийшло в голову*); стежити за грою, успіхами друзів, розвитком подій (*а не слідкувати*).

672. Проаналізуйте свою діяльність і результати її на уроці за обраною схемою.

Дайте відповіді на запитання:

1. У яких ситуаціях ви ніколи не будете сперечатися?
2. Про що не варто починати суперечку?
3. Які суперечки є безглуздими?
4. Коли суперечки корисні?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

673. Знайдіть інформацію про суперечки між відомими людьми й підготуйте розповідь «Суперечки, що призвели до відкриттів».

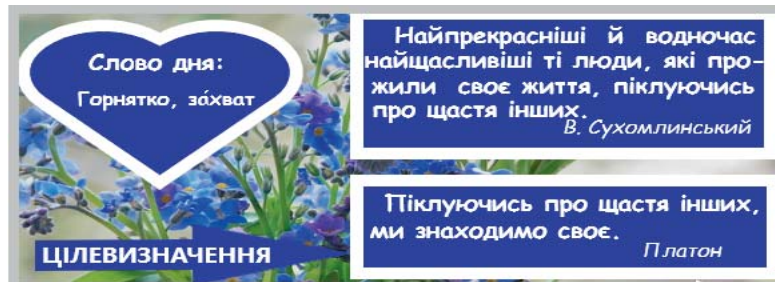
674. Прочитайте речення, напишіть продовження, знайшовши попередньо необхідну інформацію.

1. Одного разу Плужник і Підмогильний посперечалися... 2. Одного разу Хемінгвей посперечався, що напише.. 3. Про предмет свого захоплення Набоков міг посперечатися з будь-яким ерудитом, а одного разу взагалі видав збірку... 4. І досі триває суперечка навколо Гоголя, а саме...

675. Змодельуйте уявну суперечку будь-яких літературних героїв. Запропонуйте її для аналізу однокласникам.

§ 64. АРГУМЕНТИ

Ключі до щастя

676. Бесіда:

1. Прочитайте епіграфи. Поясніть, як ви їх розумієте.
2. Що для вас означає словосполучення «ключі від щастя»? Чому перше слово вжите у множині?
3. Розкажіть про те, що дає вам відчуття щастя. Чи можна бути щасливим в оточенні нещасних людей?
4. Згадайте яке звучання має ваше щастя? Із чим асоціюється? Якого кольору воно?
5. Як ви сприймаєте щастя інших людей? Чи вмієте радіти йому?
6. Чи суперечка не є перешкодою до щастя?

Результативності будь-якої суперечки шкодить *голослівність*, тобто необґрунтованість, неаргументованість.

Аргументація – логічне обґрунтування тези (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в істинності, слушності чи хибності; також наведення доказів, фактів, пояснень, джерел з цією метою.

Аргумент – істинне судження, підтверджене прикладами, цифрами, фактами. Наводять з метою обґрунтування істинності чи хибності тези.

Аргументи потрібні не лише в діловому спілкуванні, вони так само важливі й для особистого життя. Це сприяє формуванню довіри між людьми, відкритості й щирості стосунків. У ситуаціях, коли необхідно дати пораду, пояснити, попросити чи підтримати когось, аргументація є цілющою, якщо вона зроблена за правилами.

677. Об'єднайтеся в групи. Вивчіть зміст таблиці «Види аргументів». Оберіть з дужок одну з дискусійних тем, наведіть сильні, слабкі й неспроможні аргументи («Мова освіти в Україні», «Шкідливість куріння», «Платна медицина»).

Види аргументів

СИЛЬНІ аргументи: – закони, концепції, статuti й інші офіційні документи;

- встановлені факти й судження, що з них випливають;
- експериментально підтверджені висновки, висновки фахових експертів;
- цитати з книжок, праць, визнаних у конкретній галузі;
- статистична інформація, надана професійними статистиками.

Сильні аргументи неможливо спростувати, проігнорувати.

СЛАБКІ аргументи: – висновки, що базуються на розрізних фактах;

- алогічні висновки, судження, аналогії й непоказові приклади;
- докази особистого характеру; узагальнення й висновки, зроблені на основі припущень і відчуттів;
- неповна чи сумнівна статистична інформація, покликання на невідомі джерела.

Слабкі аргументи викликають сумніви, потребують вивчення.

НЕСПРОМОЖНІ аргументи: – судження, що базуються на підтасованих фактах;

- здогади, розмірковування і припущення;
- покликання на неперевірені джерела, на документи, що втратили силу;
- обіцянки, висновки, зроблені на основі фіктивних документів.

Неспроможні аргументи дискредитують мовця.

678. Прочитайте аргументи до теми дискусії «Яка нація світу найщасливіша?». Сформулюйте тезу, на підтвердження якої дібрано такі аргументи. Згрупуйте аргументи за видами. Чи всі види тут представлено?

1. У Данії функціює Інститут дослідження щастя. 2. Данці підтримують модель життя, орієнтовану на добробут. 3. Згідно з Європейським соціальним анкетуванням, данці є найщасливішими людьми в Європі. 4. У данців навіть є слово, що свідчить про високий рівень щастя, – це *хюге*. 5. За Показником кращого життя, запропонованим Організацією економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), данці мають більше вільного часу, ніж мешканці решти країн-членів ОЕСР. 6. Згідно з Європейським соціальним анкетуванням, 33% данців стверджують, що почуваються здебільшого спокійно й мирно, тоді як у Німеччині так можуть сказати лише 23%, у Франції – 15%, а у Великій Британії – 14%. 7. Дані Інституту дослідження щастя однією з основних причин щасливості данців називають стан добробуту в Данії (за М. Вікінгом). 8. Як свідчать журналісти глянцевого журналу, данці – щасливі люди. 9. «Приблизно раз на рік якоесь нове дослідження підтверджує статус Данії як супердержави щастя», – пише газета «Нью-Йорк Таймс» у 2009 році.

Аргумент має бути істинним, несуперечливим, зрозумілим адресатові, грамотно сформульованим, естетично привабливим і в кількості, достатній для доведення тези. Аргумент утрачає силу, коли його невмотивовано повторюють багато разів; коли мовець у викладі аргументів зловживає іншомовними словами, термінами; допускає численні мовленнєві помилки.

679. 1. Об'єднайтеся в групи, оберіть текст і прочитайте його. Визначте суть проблеми. Сформулюйте тези, які обстоюють мовці. Проаналізуйте аргументи. Підготуйте запитання за змістом текстів. Як правильно наголосити виділені курсивом слова?

I. – Мене ніхто не розуміє, – жалієт..ся він.

– Ти не оригінальний. На це жалівся й Ісус, і Галілей, і Н..ютон, і Ейнштейн...

Продовжуй робити те, чого не розуміють інші, але розумієш ти.

– Я нічого толком не знаю і не вмю.

– І Будда спочатку не знав як це – бути Богом. І Ной не народився корабелом.

Сократ не був жодного дня в школі. А Едісона взагалі вигнали зі школи за невстигання. Гомер не вмів писати. Піросмані* не вмів малювати. Біблійний Давид не знав, звідки б..руться псалми, доки не взявся за перо. І Цукерберг* не знав, яким має бути фейсбук...

– Я не знаю, чим мені зайнятися.

– І Сервантес не знав, що напише в тюр..мі з нудьги «Дон Кіхота». І Шліман* не знав, що відкопає Трою. І Шевченко не знав, що його ..шиток віршів розбудить Україну. І Параджанов не знав, що його вибрики з «Тінями забутих предків» ..колихнуть світ кіно.

– Я не знаю, з чого почати.

– І Наполеон не знав, з чого починати битву, доки ворог не робив першого пострілу. І Пікас..о не знав, що відмовою від класичного рисунок.. започаткує кубізм*. І Фелліні не знав, що лише після семисот текстівок до реклами йому запропонують писати сценарії. А хто знав, що з закличної есемески журналіста розпочнеться український Майдан...

– Я не знаю, чи в мене вийде.

– І вони всі не знали, коли починали. Спочатку їх не помічали. Потім над ними сміялися. Потім боролися з ними. А потім вони перемагали... (за М. Дочинцем).

II. Одесит Євген Сафонов (головний редактор Bird In Flight) посперечався зі своєю 83-річною бабусею й вирішив переконати її, що добре було не тільки «в Союзі».

Щойно запрацював безвізовий режим для України, бабуся й онук зібрали документи, узяти візок, щоб жінці було легше пересуватися, і вирушили до Париж.... Візок жодним чином не вплинув на маршрут: у Парижі всюди є пандуси.

У минулому Світлана Стаценко – викладач літератури, тому Париж знає за романами французьких письменників.

Французька столиця дуже сподобалася Світлані Григорівні. «Тут красивіше, ніж в Одесі, Петербурзі, Кишиневі й Хабаровську», – зізналася вона. Та найбільше жінку вразили люди. Коли вона вставала з візк., до неї відразу ж хтось підбігав, щоб допомогти, – охоронець у музеї, офіціант, відвідувачі кафе, порт..є, випадкові перехожі. А ще Світлану Григорівну вразили мотоцикли, залишені без нагляду, великі чисті автобуси, розміри Лувр.. .

Зрештою, до запитання, де краще – в Радянському Союзі чи за кордоном, – бабуся попросила внука більше не повертатися (<https://intermarium.com.ua>).

II. Поясніть написання виділених слів. Замість крапок доберіть правильне закінчення, букву. Поясніть. Чи виявили ви порушення лексичної норми?

680. За обраною схемою здійсніть рефлексю.

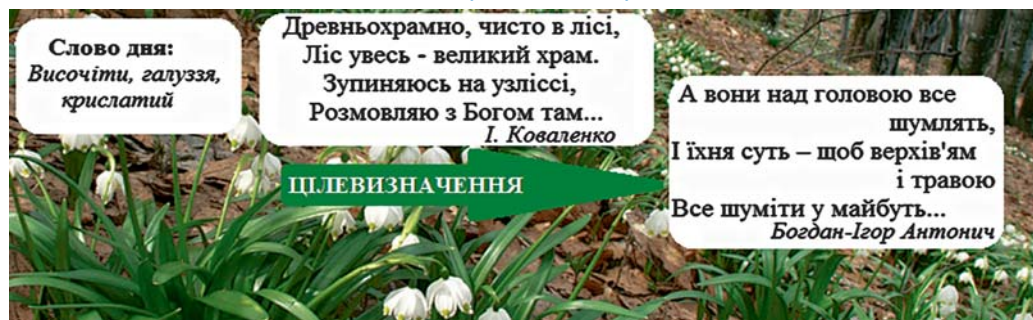

Оберіть один із варіантів суперечки, що стане основою для написання казки для молодших брата чи сестри, і завершіть її, дібравши аргументи.

1. Засперечалися якомсь звірята – хто з них найдобріший... 2. Засперечалися якомсь бідняк і багатій – що краще: гроші чи розум... 3. Засперечалися Земля і Небо – хто з них більший... 4. Засперечалися овочі на грядці – хто з них найкорисніший господарям...

§ 65. ПОЛЕМІЧНІ ПРИЙОМИ

Душа лісу

681. Запитання й завдання:

1. Що таке полеміка? Чим цей вид суперечки відрізняється від інших?
2. У якій галузі життя суспільства найбільше вдаються до полеміки?
3. Чи достатньо зразків полемічної майстерності демонструє сучасне суспільство?
4. Які аспекти теми лісу на сьогодні мають полемічний характер?
5. Що для вас означає ліс? Яка, на вашу думку, душа лісу?
6. Доберіть і запишіть епітети, що визначають суть душі лісу.
7. Як ви розумієте епіграфи уроку? Чому І. Коваленко називає ліс храмом?
8. Що означають слова «древньохрамно, чисто в лісі»?

682. Прочитайте речення. Згадайте, із якого вони твору. Що саме викликало в письменника захоплення? Чи можна всі ці слова дослівно перенести в сьогодення? Чому? Своєю відповіддю аргументуйте. Чи всі речення однаково емоційно забарвлені?

1. Ото як вийти з сіней та подивись навколо – геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! 2. Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вмщалися в ньому. 3. Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок.

4. Весною нас заливало водою, і хто цього не знає, не знає тієї радості й повноти життя. Весна плывла до нас із Десни. 5. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс – усе блищить і сяє на сонці. Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. 6. Все було краще. Річки й озера були глибші, риба більша й смачніша, а що вже грибів та ягід у лісі – не переносити, та й ліси були густіші, трави – вуж не пролізе, хіба тепер трави!? 7. Нема тепер уже таких річок, як ти була колись, Десно, нема (О. Довженко).

Результат будь-якої суперечки залежить не лише від ґрунтовної аргументації, але й від уміння виявляти хибні докази опонента й реагувати на них. Таку логічну операцію називають **спростуванням**. Доказ і спростування – протилежні поняття. Якщо визначальною ознакою доказу є обґрунтування, то суть спростування визначають виявлення помилковості й критика.

Є три **способи спростування**: спростування тези, спростування доказів і спростування демонстрації.

Спростувати тезу можна фактами, доведенням правдивості нової (протилежної за змістом) тези або виведенням із тези реальних наслідків.

Спростуванню аргументів сприяє недостатність доказів, хибність доказів; висловлення сумніву щодо надійності джерел аргументування, сумніви щодо істинності аргументів. Щоб спростувати демонстрування, необхідно виявити помилки у процесі побудови висновків.

683. Прочитайте тезу й аргументи. Спростуйте тезу такими способами: 1) сформулюйте нову тезу й доведіть правдивість її; 2) укажіть реальні наслідки такої тези. Спростуйте також аргументи.

Теза: Вирубубання лісів – це важливий санітарно-оздоровлювальний метод.

Аргументи: 1) таким чином омолоджують ліс; 2) створення робочих місць для жителів регіону; 3) великі надходження до бюджету; 4) хвора людина, щобвилікуватися, інколи не може обійтися без оперативного втручання. Так само і ліс, як живий організм, іноді потребує оперативного втручання.

Довідка: контраргументи можна знайти за цими покликаннями:

1) <http://www.climateinfo.org.ua>; 2) <https://ecology.unian.ua/1272491-ekologichne-lihovinischennya-lisiv-v-ukrajini.html>; 3) <https://www.radiosvoboda.org/a/957875.html>.

Існує багато полемічних прийомів, однак призначення їх різне: одні спрямовані на гармонізування стосунків, уникнення конфлікту, але є й провокаційні, спрямовані на збереження чи поглиблення конфліктного спілкування.

Гармонізування стосунків:	Уникнення конфлікту:	Збереження чи поглиблення конфлікту:
- уживання евфемізмів, позитивної лексики; - дотримання норм літературної мови, етикету; - щира усмішка; - відтягування заперечення; - атака коректними запитаннями.	- пропозиція спокійно розібратися; - ініціювання й демонстрування виважених рішень; - демонстрування наслідків неправдивих аргументів; - доброзичливі жарти, введення напруги в жарт.	- використання образливої лексики; - захоплення ініціативи; - нав'язування свого сценарію суперечки; - уживання ненормативної лексики; - ігнорування або висміювання аргументів опонента; - вдавання до маніпулювання.

684. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте текст. Визначте, у якому реченні сформульовано тезу. Які докази використовує авторка? Чи достатньо аргументована теза? Доберіть засоби й прийоми «за» і «проти». Озвучте їх.

Людина не повинна панувати над природою так, як завойовник панує над чужим народом. Відповідно до законів природи люди мають своєю працею і розумом надавати їй нової, вищої краси.

У багатьох творах М. Рильського звучить заклик підходити до природи розумно й гуманно, бо вона – наш захисник і добрий друг. У вірші «Ліс» створено яскравий

малюнок лісу в пору весняного розквіту. Ліс у вірші автора – це друг, із яким ліричний герой веде розмову, слухає «лісову пісню». Поет створює зорові й слухові образи, милується рослинним багатством і симфонією звуків лісу.

Відомо, що М. Коцюбинський був гарним ботаніком. Але й М. Рильський не гірше від деяких спеціалістів знав найрізноманітніші породи дерев та рослин. Якби можна було зобразити пейзаж душі поета М. Рильського, то, напевно, варто б намалювати сад. Щедрий сумний сад ранньої осені, помережаний сонячною позолотою (Л. Бакоцька).

685. Познайтеся між собою, хто більше знає лісових рослин і птахів, які мешкають у лісі. Назвіть слова, у яких найбільше відрізняються вимова й написання.

686. Об'єднайтеся в групи. Оберіть одну з тем для полеміки. Поділіться на дві команди – «за» і «проти». Доберіть аргументи. Продемонструйте вміння полемізувати.

1. Чи має український ліс шанс на порятунк?
2. Чи є сьогодні лісова галузь прибутковою?
3. Чи дієві банери із закликами «Ліс – наше багатство», «Бережіть ліс», «Не смітьте у лісі»?

687. Дайте відповіді на запитання:

1. Що вам відомо про таємниці биківнянського, холодноряського, чорнобильського лісів?
2. Від чого вони застерігають суспільство?

688. За обраною схемою проаналізуйте свою роботу на уроці й свої досягнення.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

689. У яких творах українських письменників порушено проблеми лісу? Запишіть назви творів, сформулюйте проблему і, якщо є, способи розв'язання її.

690. Поміркуйте над тим, чи може конкурувати ліс як місце відпочинку із морем, річкою. Сформулюйте тезу, доберіть аргументи й запишіть. Підготуйте виступ.

691. Підготуйте проект «Душа лісу», складіть план, доберіть докази, що підтверджують вашу позицію, підготуйте презентацію.

§ 66. МИСТЕЦТВО ВІДПОВІДАТИ НА ЗАПИТАННЯ

Ціна величі – відповідальність (В. Черчилль)

Є три способи відповідати на запитання: сказати необхідне, відповідати привітно й наговорити зайвого. *Плутарх*

Жити без відповідальності – означає деградувати до стану безсилої жертви. Це означає жити за правилами, які написали для вас інші.
Усі негативні емоції втрачають силу в ту мить, коли ми беремо відповідальність на себе. *Б. Шефер*

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

Слово дня:
Лаштуватися, обопільний

692. Бесіда:

1. Коли вперше людина робить спробу запитувати? З якою метою?
2. Яке значення для будь-кого з нас має вміння ставити запитання?
3. Чи відчували ви хвилювання (страх, побоювання) запитати? Чому?
4. Як ви сприймаєте запитання до вас?

5. Які почуття переживаєте, коли вас запитують?
6. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що «відповіді на запитання можуть допомогти мовцеві, а можуть і зіпсувати враження про нього»?
7. Прочитайте епіграфи. Висловіть свої міркування.
8. Узагальніть відповіді на ці запитання і скажіть, чи важлива тема уроку для вас.

693. Прочитайте тексти. На чому наголошують автори? Сформулюйте своїми словами найцінніші думки й запишіть їх. Як ви розумієте вислів «запитання, що зрощують знаття»?

I. Потреба запитувати навчить тебе більше, ніж самі відповіді. Якщо хочеш почути правильну відповідь, навчися правильно запитувати. І не конче інших, але й самого себе. У прикрощах, нещасливих збігах, невдачах запитуй себе: що доброго в цьому? І щоразу щось найдеш. І дедалі частіше в попелі втрат зблисне тобі золота крупа. Сій запитання, що зрощують знаття (*За М. Дочинцем*).

II. Якість наших запитань визначає якість нашого життя. Чому це так? Ми перебуваємо постійно у внутрішньому діалозі з самим собою. Наш мозок ставить нам запитання, на які ми самі й відповідаємо.

Якщо ми запитуємо себе «Чи впораюся я з цим?», – то водночас допускаємо ймовірність невдачі або ж сумнівів у своїх силах.

Значно кращим є запитання «Як я з цим упораюся?». Це запитання унеможливає невдачу, бо це «як» стимулює вас шукати можливості, що перебувають поза зоною вашого контролю, змушує шукати розв'язання, а не вибачення за бездіяльність.

Ми знаходимо те, що шукаємо, – хто шукає вибачення, той їх і знаходить, тому не потрібно розширювати сфери свого контролю. І водночас утрачає контроль над ситуацією.

Отже, правильна послідовність запитань така:

1. Чому ви повинні це робити? Результат – ваше рішення: «Так» чи «Ні».
2. Як ви зробите це? Як розв'яжете проблему?

І ви зобов'язані постійно пам'ятати причини, через які ви не відмовитесь від свого рішення, й тримати їх у полі зору.

Запитання внутрішнього діалогу визначають, у якому напрямі ми йдемо. Саме вони дають змогу нашій сфері контролю скорочуватися чи зростати (*За Б. Шефером*).

Запитання класифікують за різними ознаками. Так, за змістом виділяють *пояснювальні й додаткові*. Пояснювальні ставлять у разі потреби пояснити незрозуміле слово чи думку. Додаткові запитання стосуються інформації, не згаданої мовцем, але такої, що стосується теми.

За характером (ставленням) виділяють *доброзичливі, нейтральні, недоброзичливі й ворожі (провокаційні)* запитання.

Насамперед пам'ятайте: ніколи не відповідайте на запитання, не будучи впевненими в правильності відповіді. Краще зізнатися, що ви не впевнені, не знаєте, аніж зажити недоброї слави неправдою.

Щоб убезпечити себе від зайвих хвилювань, намагайтеся врахувати таке:

- 1) прогнозуйте, які запитання можуть поставити вам;
- 2) звузьте тему розмови чи виступу й попередьте, що не варто виходити за межі;
- 3) перевірте свої приклади, докази, чи вони вірогідні;
- 4) усвідомте всі ключові слова, які ви вживатимете, щоб уникнути різноглумення і провокацій;
- 5) попросіть запитання подавати в письмовій формі.

На пояснювальні й додаткові запитання, поставлені доброзичливо, потрібно відповідати обов'язково. Ніколи не треба вдаватися до образливих зауважень чи коментарів людям, що їх ставлять.

694. Об'єднайтеся в пари. Уявіть, що ремонт вашої квартири робитиме група будівельників. Щоб безвідповідальність працівників не обійшлася вам дорого, поміркуйте, які запитання потрібно поставити їм, наймаючи їх на роботу. Запишіть, звірте свої запитання з варіантами **додатку 20**.

695. Оберіть одну з дискусійних тем. Обміркуйте її й доберіть троє запитань для опонента. По черзі, яку визначає вчитель, ставте запитання таким чином: «А що, коли тебе запитають...?».

1. «Куріння в громадських місцях (на зупинках, водії в маршрутках, у кав'ярні, біля школи тощо)».
2. «Безвідповідальне ставлення до свого здоров'я».
3. «Що є ознаками відповідальної людини?».

Однак є запитання, що потребують окремих коментарів і порад:

№ п/п	Запитання у процесі суперечок	Засоби реагування
1.	Запитання-пастка (намір вивести співрозмовника з рівноваги, деморалізувати його);	Гумор, іронія, анекдот, пародія, «удар у відповідь», контрзапитання.
2.	Блокувальне запитання (намагання закрити горизонт опонентові й змусити до відповіді, співзвучної концепції мовця);	Краще передбачити такі запитання й аргументами не давати шансів поставити їх. Майстерно поставлені блокувальні запитання не дають шансів опонентові.
3.	Каверзне запитання (застосовують, коли відчувають з боку опонента фальш, дилетантство, намагання ввести в оману);	Будьте щирими. Щирість нейтралізує бажання ставити каверзні запитання.
4.	Примусове запитання (опонент намагається вмовити вас погодитися з ним; це запитання типу «Адже ви не будете цього заперечувати?»);	Вихід тут один: сказати опонентові «Не вдавайтесь до примусу!»
5.	Риторичне запитання (забезпечують мовчазну згоду слухачів; якщо слухачі готові погоджуватися, тоді доречно; варто формулювати так, щоб вони передбачали відповідь «так» чи «ні»);	Ці запитання спроможні об'єднати людей.
6.	Прискорювальне запитання (атакують, підштовхують до згоди; впливають на думку, позицію мовця).	Сказати: «Не потрібно мене підганяти», «Не раджу мене підганяти».

Інші поради щодо складних запитань радимо прочитати за покликанням <http://masterlev.com.ua/7-tipiv-skladnih-zapitan-yak-yih-sprostiti/>.

Прості запитання формулюють так: Хто ...? Що ...? Коли ...? Чи міг ...? Чи буде ...? Як звати ...? Чи було ...? Чи згодні ви ...? Чи правильно ...?

Складні запитання можуть бути такими: Поясніть причини Поясніть, чому Чому ви вважаєте ...? У чому різниця ...? Висловіть припущення, що буде, якщо А що, коли ...?

696. I. Дайте без підготовки розгорнуті відповіді на такі запитання:

1. Про що ви мріяли в дитинстві?
2. Коли день народження вашої бабусі?
3. Скільки разів на день народження чи Різдво вам дарували книжки?
4. Скільки відсотків книжок із вашої домашньої бібліотеки ви прочитали?
5. У яких випадках потрібно поступитися власними інтересами?
6. Чи може бути надійним партнером у великому ділі людина, що підводить у дрібницях?
7. Чи звикли ви ставити цілі й планувати свій день/тиждень?
8. Які цінності під час прийняття рішень є для вас визначальними?
9. Чим є для вас поразка?

II. Якими відповідями ви задоволені, а якими – ні? Чому?

697. Прочитайте в **додатку 21** завдання, які дав на літо своїм учням італійський учитель Чезаре Ката. Об'єднайтеся в три групи. Жеребкуванням поділіть ролі: «Вчитель», «Батько/мати, невдоволений (-а) завданнями»; «Батько/мати задоволений (-а) завданнями». Кожна група формує позицію свого героя: учитель прогнозує запитання й готує відповіді на них; батьки формулюють різні види запитань, через які висловлюють своє ставлення. Продемонструйте таку суперечку.

698. Проаналізуйте за обраною схемою урок і результати роботи.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

699. Знайдіть в інтернеті інтерв'ю з відомими людьми. Випишіть запитання, які їм ставлять, і дайте на них свої відповіді. Кращі з них запишіть. Що потрібно робити, аби «завжди і на все» мати свою думку? Наскільки це важливо?

700. Ви невдовзі станете учасниками важливої суспільної події – виборів до районних, міських і Верховної Ради, виборів Президента країни. Уявіть себе як свідомих громадян на зустрічі з одним із кандидатів. Підготуйте 10 (і більше) запитань, які б ви поставили претендентові.

701. Визначте свою позицію в ставленні до проблеми відповідальності за своє здоров'я. Обґрунтуйте її кількома аргументами. Висловіть припущення, які запитання вам можуть поставити опоненти. Усно підготуйте відповіді на них.

702. Кого з літературних героїв ви можете впевнено назвати відповідальною людиною? А кого – безвідповідальною? Підготуйте 7 запитань одному з цих героїв.

§ 67. ДИСКУСІЯ НА ВИЗНАЧЕНУ ТЕМУ

703. Оберіть одну із запропонованих дискусійних тем або ж запропонуйте інші. Визначте вид суперечки. Обов'язкова вимога: у двох/трьох груп-учасників дискусії мають бути різні погляди на проблему. Підготуйтеся до суперечки за всіма вивченими раніше правилами.

1. Які свята в Україні мають бути вихідними днями?
2. Корисне чи шкідливе вегетаріанство?
3. Чи потрібна альтернатива гаджетам?
4. Суржик чи літературна мова?
5. Класична музика в українському суспільстві.
6. Суспільне чи комерційне телебачення?
7. Чи може зашкодити неграмотне письмо?
8. Якою має бути благодійність?
9. Чи можуть слова руйнувати наше життя?
10. Відповідальність за братів менших.
11. Навіщо заощаджувати?
12. Інтернет рятує від самотності?
13. Якою має бути сучасна школа?
14. Чи важлива для вас активна життєва позиція?
15. Як подолати в собі «не для мене»?
16. Поняття ідеалу актуальне чи застаріле?
17. Чи все можна пробачати?
18. Чи потрібні нам чужі традиції?
19. Що визначає зрілість громадянського суспільства?
20. Як подолати жорстокість серед дітей?

Додатки

ПРОГРАМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Додаток 1. Вимоги до цілевизначення

Додаток 2.

Дорогі друзі, пропонуємо вам кілька порад:

1. Щоранку подумайте про день прийдешній. Можете просто сказати собі: «Чудово! Попереду насичений і цікавий день!» А можете подумки згадати, із чого складається ваш день, які плани у вас на сьогодні? Які наміри ви маєте? І що найважливіше? 2. Намалюйте в уяві, що ви будете робити і як саме. Зверніть увагу, на те, якими ви бачите результати дня. 3. Для того, щоб усе вдалося, налаштуйте себе на гарний настрій! 4. Виявляйте доброту в ставленні один до одного. Говоріть компліменти іншим людям, усміхайтесь їм. Запропонуйте допомогу тому, хто її потребує.	5. Упродовж дня не випускайте із поля зору найважливіші цілі. 6. Спілкуйтеся з людьми. Не уникайте можливості поговорити з тими, хто вам подобається, хто дорогий вам. 7. Починайте впевнено. Запитайте себе: «Що я маю на цю мить? Якого результату планую досягти?» 8. Перед сном пригадайте три найприємніші миті дня. Запишіть їх у «Зшиток досягнень» (За К. Вебб).

Додаток 3. Планування

Я зроблю це обов'язково:	Сьогодні:	У цьому році:
Почну		
Відмовлюсь від		
Подолою		
Вироблю звичку		
Навчуся		
Спробую		
Прочитаю		
Зміню ставлення до		
Досягну		
Пробачу		
Виправлю		
Подякую		
Буду		

Додаток 4. Рефлексія

Мета рефлексії – згадати усвідомити й проаналізувати елементи вашої навчальної діяльності: сенс, типи, проблеми, способи й методи розв'язання, здобуті результати та ін. Удаючись до рефлексії, ви формуєте **важливі** для вашого розвитку **вміння й навички** – критично оцінювати, аналізувати, виявляти досягнення, помилки й недоліки, порівнювати й зіставляти свою роботу й результати її.

Орієнтиром рефлексійної діяльності можуть бути такі запитання й формулювання:

<ol style="list-style-type: none"> 1. Які головні результати моєї роботи? 2. Що я зрозумів (-ла), усвідомив (-ла) на цьому уроці, чого навчив(-ла)ся? 3. Які завдання викликали найбільший інтерес і чому? 4. Які зі способів виконання завдань урок виявилися найефективнішими? 5. Чим мій спосіб відрізняється від інших? 6. Що я відчував (-ла), виконуючи завдання уроку? 7. Які труднощі я відчула (-в) сьогодні? 8. Які зауваження й пропозиції на майбутнє я зробив (-ла) б? 9. Що заважало мені бути активнішим (-ою)? 10. Мої помилки в ході уроку: щодо себе, щодо вчителя, щодо групи, у якій я працював (-ла). 11. Найважливішими для мене були епізоди уроку: ... 12. Найкориснішими були такі вправи й завдання: ... 13. Найбільше я реалізував (-ла) себе на ... (емоційному, пізнавальному, поведінковому) рівні. 	<ol style="list-style-type: none"> 14. Найголовніше запитання, що було поставлено сьогодні – це ... 15. Сьогодні я зрозумів (-ла), що... 16. На уроці я відчув (-ла) ... 17. Найбільше моє досягнення сьогодні – це... 18. Мені найбільше запам'яталося... 19. Мені найкраще сьогодні вдалося ... 20. Для мене так і залишилося незрозумілим ... 21. Ці знання і вміння я обов'язково використаю під час... 22. Надалі я більше приділятиму уваги. ... 23. Висловлюю такі зауваження й пропозиції: ... 24. Моє припущення (гіпотеза), сформульоване на початку уроку, ... 25. Я зміг (змогла) проаналізувати (відрізніти, написати...), однак... 26. Мій багаж знань поповнився ... 27. Маю намір удосконалювати ... 28. Мої очікування виправдалися/ не виправдалися.
--	---

Рефлексія передбачає також опис почуттів. Розкажіть (опишіть), чи відчували ви зацікавлення, труднощі, втому, радість, упевненість, розчарування, чи виявляли силу волі, наполегливість.

Додаток 5.

Формуємо:	ЗВИЧКИ	Позбуваємося:
<ul style="list-style-type: none"> – постійно читати, вчитися; – працювати старанно, з ентузіазмом; – не боятися ризикувати; – не пасувати перед проблемою; – складати перелік справ; – записувати цілі й завдання; – хвалити інших; – учитися на помилках; – відслідковувати результати; – обговорювати ідеї й пропозиції; – не боятися змін; – пробачати й просити пробачення... 	<ul style="list-style-type: none"> – робити, а потім думати; – легко пасувати, зневірюватися; – накопичувати зайву інформацію; – вважати себе всезнайкою; – більше говорити, ніж слухати; – не бажати розвиватися; – критикувати інших; – марнувати час; – накопичувати в собі негатив; – завжди бути незадоволеним (-ою); – легко ображатися; – не знати, чого хочеш... 	

Додаток 6. Відповіді до вправи 17, §2.

1. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності (авт. – Годована М. П.); 2. Психологічний словник-довідник (Приходько Ю. О., Юрченко В.); 3. Риторичний словник (Куньч З. Й.); 4. Практичний словник синонімів української мови (Караванський С.); 5. Словник епітетів (Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І. та ін.); 6. Орфографічний словник української мови (Головацук С., Пецак М., Русанівський В., Тараненко О.); 7. Словник давньоукраїнської міфології (Плацинда С.).

Додаток 7. Орієнтири для самостійної роботи

Завдання вправи 5, §2.

1. <http://u-mova.blogspot.com/2013/09/blog-post.html>
2. <http://abbrs.info/?text=rbn>
3. http://zosh6.at.ua/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf
4. Нові слова та значення: словник / Інститут української мови НАН України; уклали Л.В. Гуровська, Л.М. Василькова. – К. : Довіра, 2009 – 271 с.
5. Активні ресурси сучасної української номінації/ С.А.Карпіловська, Л.П.Кислюк. Н.Ф. Клименко та ін. – К. : КММ, 2013. – 416 с.

Додаток 8. Електронні словники

Досягнення сучасної електронної лексикографії	
1	Перший електронний словник української мови – «Лексикографічна система «Словники України», що об'єднує 5 словників: орфографічний, орфоепічний, синонімічний, антонімічний, фразеологічний (режим доступу: http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/).
2	Колекція словників на порталі Mova.info (доступ: http://www.mova.info/).
3	Словник української мови (академічний тлумачний словник: http://www.sum.in.ua).
4	Електронний словник мови Тараса Шевченка (доступ: http://www.mova.info/Page.aspx?l1=220).
5	Відкритий словник новітніх термінів (доступ: http://www.mova.info/wordlist.aspx?l1=179).
6	Відкритий словник виправлень суржику (доступ: http://www.mova.info/Page3.aspx?l1=191).
7	Інформаційно-пошукова система «Український правопис», створена на базі останньої офіційно затвердженої версії українського правопису (доступ: http://pravopys.kiev.ua/).
8	Навчальний тримовний тлумачний словник (http://complinguide.com.ua/Dictionaries.aspx) та н.

Додаток 9. Пам'ятка (до §8).**Пам'ятка «Як запобігти помилкам у вживанні іншомовних слів»**

1. Правильно наголошуйте слова іншомовного походження. За потреби звертайтеся до словника наголосів або орфоепічного.
2. Не вживайте запозичених слів, якщо не впевнені у їхньому лексичному значенні.
3. Не зловживайте іншомовними словами.
4. Надавайте перевагу власне українським словам, якщо вони є відповідниками запозичених.
5. Викоріняйте суржик, підвищуйте рівень культури власного мовлення.

Додаток 10. Ознаки запозиченої лексики

Виокремити запозичення в українській мові можна за такими ознаками:

- слова починаються на [a], [e] та [i]: *епізод, істина, аукціон*;
- у словах є збіг приголосних: *тембр, комплект, пункт, сандвіч*;
- слова мають у своєму складі звук [ф]: *футбол, міф, графік, німфа*;
- під час відмінювання немає чергування, випадання голосних: *бюлетень – бюлетеня, катер – катера, тон – тону, ваніль – ванілі*;
- слова, у яких немає префіксів, суфіксів, а корінь має іноді більше трьох складів: *гіпотеза, дисципліна, температура*;
- невідмінювані загальні назви: *шоше, таксі, кенгуру, ампула*.

Додаток 11. Риторика в моєму житті (див. малюнок на форзаці в кінці підручника.)**Додаток 12. Матеріали до вправи 291, §27:**

Близький, випадок, витрата, відвезті, горістий, гуркóтнява, завбільшки, засуха, зобов'язання, корисний, начинка, нудний, Покрóва, помілка, помилки (мн.), поталаніти, призов, пріязний, різом, санкі, увесті, фóльга, царина, читання, чуткий, шовкóвий.

Додаток 13. Відповіді до вправи 275, §26.

1. ..пораненими, щоб відвести небезпеку від свого гнізда (С. Мазуркевич).
2. ..над морем. 3. ..в ранковий час. 4. ..важко визначити. 5. ..це дерева: з північного боку гілля росте погано. 5. .. «голий» рік. 6. .. п'є росу.

Додаток 14. Відповіді до вправи 533, §51.

Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
Назви сортів винограду: <i>шардоне, чарлі, вардені</i> .	Назви риби: <i>путасу, фугу</i> .	Назви рослин: <i>авокадо, алое, манго</i> .
Назви страв: <i>сулугуні, барбекю</i> .	Назви мов: <i>гінді, бенгалі, педжабі, телуг, маратхі</i> .	Назви страв: <i>рагу, канане, суфле, фрикасе</i> .
Назви вітрів: <i>грего, сирокко</i> .	Інші назви: <i>боржомі (вода), бере (груша), страдиварі (скрипка), салामी (ковбаса)</i> .	Музичні терміни: <i>адажіо, алегро, інтермецо, стакато</i> .
Деякі інші назви: <i>бенді (хокей із м'ячем), шимі (танець)</i> .		Назви одягу: <i>галіфе, кімоно, сарі, кашне</i> .
Деякі іменники можуть мати подвійний рід: <i>ваш (ваша) протезе; кумедний (кумедна) хіпі, один (одне) екю, загадковий (загадкова) візаві</i> .		Інші назви: <i>амплуа, есе, жалюзі, кашпо, ранчо</i> .
Рід іменника в багатозначних словах чи омонімах залежить від значення: <i>прудка ківі</i> (пташка) і <i>зелене(-ий) ківі</i> (дерево чи його плід); <i>велетенський боа</i> (удав) і <i>гарне боа</i> (жіночий шалик з хутра чи пір'я), <i>чудовий бієнале</i> (фестиваль), <i>чудова бієнале</i> (виставка), <i>сухе кеш'ю</i> (дерево) і <i>сухий кеш'ю</i> (горіх); <i>прекрасне контральто</i> (голос) і <i>відома контральто</i> (співачка). Іменник <i>альпака</i> може належати до трьох родів: <i>чоловічого й жіночого</i> – як тварина; <i>середнього</i> – як шерсть цієї тварини.		

Додаток 15. Число іменників (§51).

Іменники, що вживаються лише в ОДНИНІ			
<i>Сміливість, гордість, боротьба, далечінь, гнів, мудрість, любов</i>	<i>Кисень, вода, солома, борошно, сніг, пісок, молоко, масло, золото</i>	<i>Козацтво, листя студентство, молодь, піхота, комашина, колосся</i>	<i>Назар, Олена, Україна, Говерла, Вільшанка, Черкащина, Марс</i>

Додаток 16. Число іменників (§51).

Іменники, що вживаються лише в МНОЖИНІ			
Будівлі, споруди, частини їх: <i>сіни, ворота, двері, сходи</i>	Предмети упряжі, пересування: <i>сани, шори</i>	Знаряддя праці, предмети побуту: <i>граблі, вила, ваги</i>	Ігри: <i>шахи, жмурки</i> Музичні інструменти: <i>літаври, цимбали</i>
Парні предмети: <i>окуляри, ножниці</i>	Одяг і взуття: <i>штани, джинси, бутси</i>	Сукупність предметів: <i>надра, гроші, хащі, фінанси</i>	Дії, процеси: <i>посиденьки, дебати, відвідини, хвастоці</i>
Географічні назви: <i>Альпи, Черкаси, Суми</i>	Речовини, маси, продукти харчування: <i>парфуми, дрова, вершки, консерви</i>	Відрізки часу, свят, обрядів і повторюваних дій: <i>сутінки, іменини, будні, перегони</i>	Почуття, емоції, стани: <i>радоці, гордоці, веселоці, трудноці, ревноці, лестоці</i>

Додаток 17. Відміни іменників (§52).

Відміни іменників			
I відміна	II відміна	III відміна	IV відміна
рід чоловічий, жіночий, подвійний (-а, -я)	чоловічий (нульове, -о)	жіночий (нульове), іменник мати	середній (-а, -я), поява суфіксів -ат, ят
<i>Лука, вода, плакса (тверда група); криниця, суддя, Ілля (м'яка); душа, листоноша (мішана)</i>	<i>батько, село, директор (тверда); день, зілля, поле, лікар (м'яка); явище, сторож (мішана)</i>	<i>радість, грань, галузь, північ, жовч, папороть, мідь, фальш, повіль</i>	<i>хлопча, маля, ведмежа, ім'я, пташи, зайча, гусеня, поросля, дитя, плем'я</i>

Додаток 18. III відміна іменників (§55).

Особливості орудного відмінка		
Подовження приголосних, якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та р): височінню, міддю, зав'яззю, сіллю.	Апостроф, якщо кінцевий приголосний основи – губний: Об'ю, любов'ю, верф'ю.	Немає подовження, якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних: якістю, жовцю.

Додаток 19. Полемічні прийоми (§65).

Як реагувати на поведінку співрозмовника (за О. Зарецькою):

№ п/п	Некоректна дія	Нейтралізувальний захист
1	Виведення розмови за межі суперечки.	Нагадати про межі й предмет суперечки.
2	Зосередження на дрібницях, що не стосуються тези.	Запитати про мету суперечки.
3	Поставлення контрзапитань, що ігнорують аргументи.	Попросити висловити ставлення до аргументів.
4	Висування положень, не суттєвих для проблеми.	Запитати, яку думку він доводить.
5	Висловлення натяків, що компрометують співрозмовника.	Відповісти компліментом, не втрачати рівноваги, такту й доброзичливості.
6	Приписування опонентові безглуздих висловлень.	Не намагатися виправдовуватися, не піддаватися на провокацію.
7	Навмисний перехід до неправдивих висновків, підтасування фактів.	Припинити обмін думками, похвалити за глибину аналізу й попросити узагальнити сказане.
8	Демонстрування некомпетентності суперника у проблемі, демагогія.	Не виявляти зайву делікатність, запитати, про що саме йшла мова, заради чого.

Додаток 20. Довідка (вправа 694, §66).

Запитання, які варто поставити бригаді, що робить ремонт у вашій квартирі:

1. Як довго ви працюєте ремонтниками?
2. Чи є у вас ліцензія?
3. Хто оплатить лікування, якщо під час ремонту травмується ваш робітник?
4. Хто відшкодуватиме ненароком розбитий посуд, антикварну річ чи меблі?
5. Вам доводилося виконувати подібну роботу?
6. О котрій годині ви починаєте свій робочий день?
7. За який термін ви гарантовано впораєтесь із роботою?
8. Чи вдається вам не вийти за межі нашого бюджету?
9. Чи даєте ви гарантію на виконану роботу?
10. Чи маєте рекомендаційні листи?

Додаток 21. Завдання на літо (§66, див. на форзаці в кінці підручника).

Додаток 22. Словничок наголосів

Абія́к	Ді́ханн'я	Кропи́ва	Помо́вчати	Розв'язáння
Асиметрі́я	До́нька	Куліна́рія	Право́писний	Сільсько-
Беремо́	Дро́ва	Наза́вжди	При́чип	господáрський
Болоти́стий	За́вжди	Навча́ння	При́ятель	Слізьмі́
Бу́демо	Зага́дка	Насто́яти	Про́стий	Спи́на
Бюлетéнь	Зо́зла	Оди́надцять	Псевдо́нім	Сторі́нка, сторі́нки (мн.)
Валові́й	Ідемо́	Оле́нь	Работо́рگی́вля	Суглино́к
Віпадо́к	Катало́г	Пере́пустка	Ра́зом	Фо́льга
Вірші́, вірші́в	Ки́дати	По́друга	Ро́збір	Ца́рина
Гро́шей	Кіломе́тр	По́милка	Ро́звідка	Ча́рівний

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

ГЕРОНТОЛОГІЯ – наука, що вивчає процес старіння людини.

ГРАВІТАЦІЯ або **тяжіння** – властивість тіл із масою притягуватись одне до одного.

ДИФІРАМБ, Жанр античної лірики, хвалебні твори на честь богів і героїв.

ЕКСКЛЮЗИВ – щось виняткове, річ в єдиному екземплярі.

ЕМПАТІЯ – здатність розуміти почуття інших; здатність «читати емоції» інших людей.

ЖИРАНДОЛЬ, ім., жін. – великий фігурний свічник для декількох свічок.

ЗЕЛО 1, -а, сер., *заст., поет.* Зелень. **ЗЕЛО 2**, присл., *заст.* Дуже.

КВІНТЕСЕНЦІЯ – 1. У давньоримській філософії – п'ятий елемент (ефір), який протиставляли чотирьом земним (воді, вогню, землі, повітря) як основний елемент небесних тіл. За середньовіччя – елемент, що ніби становив сутність речей. 2. Згущений або найчистіший екстракт якоїсь речовини. 3. *Переносно* – найважливіше, найсуттєвіше.

КЛІНІНГ – це професійне прибирання приміщень за найвищими європейськими стандартами; працюють спеціально навчені фахівці на спеціальному обладнанні, надаючи клієнтові послуги сервісу високого рівня.

КУБІЗМ – авангардна течія в образотворчому мистецтві початку ХХ століття, що передувала абстрактному мистецтву. Кубізму притаманні підкреслено геометризовані форми, прагнення подрібнити об'єкти на стереометричні складники.

МАРКЕТИНГ – діяльність, спрямована на досягнення цілей підприємств, установ, організацій шляхом формування попиту та максимального задоволення потреб споживачів.

МЕНТАЛЬНІСТЬ – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, настанова індивіда або соціальної групи до навколишнього світу.

МІСІОНЕРСТВО – діяльність релігійних організацій, офіційно спрямована на навернення іновірців до свого віровчення.

НАПОВРАТИТИСЯ -а́чуся, -а́тишся, док., *діал.* – Упертися, наполягти.

ОБИТОВА́НИЙ, а, е, книжн. – 1. Обіцяний, заповітний. 2. Бажаний, жаданий.

ОРФЕ́Й – напівміфічний уславлений співець і поет, персонаж давньогрецької міфології. Був настільки талановитим, що слухати його музику й пісні сходилися не тільки люди, а й звірі та навіть дерева зі скелями. У сучасній мові Орфей в переносному значенні – чудовий співець і музикант.

ПОДВІЖНИЦЬКИЙ, -а, -е. – Самовідданий.

ПРИЧІЛОК, -а, чол. – 1. Бокова стіна будинку; бокова частина даху.

ТЕРЕ́Н, -у, чол. – 1. Місцевість, територія. 2. *перен., заст.* Грунт, основа розвитку чого-небудь.

ТРАСТ – термін походить з англійського слова trust – довіра, він описує ставлення пошукових машин до певного сайту, визначаючи рівень довіри до нього.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

1. Абсолютні синоніми – 35;
2. Аналітичний закон риторики – 46;
3. Аргумент – 183;
4. Аргументація – 183;
5. Власне українська лексика – 27;
6. Вчинок – 72;
7. Грані особистості мовця – 74;
8. Джерела фразеології – 37;
9. Додаткові запитання – 188;
10. Енциклопедичні словники – 7;
11. Етапи підготовки риторичного тексту – 61;
12. Етапи роботи з літературою – 61;
13. Ефективне мовлення – 66;
14. Завдання орфоепічного словника – 75;
15. Закон ефективної комунікації – 46;
16. Закони риторики – 46;
17. Інформативна функція словників – 5;
18. Історія риторики – 45;
19. Контекст – 21;
20. Контекстуальні синоніми – 31;
21. Концептуальний закон риторики – 46;
22. Лексикографія – 7;
23. Лексична норма – 7, 19;
24. Лексична сполучуваність – 24;
25. Лексичні вади мовлення – 19;
26. Лексичні синоніми – 31;
27. Лінгвістичні словники – 7;
28. Мовленнєва поведінка – 72;
29. Мовленнєва подія – 72;
30. Мовленнєва ситуація – 48;
31. Мовленнєва тактика – 68;
32. Мовленнєвий вчинок – 72;
33. Мовленнєвий закон риторики – 46;
34. Моделювання аудиторії – 58;
35. Моральна настанова – 69;
36. Морфологічна норма – 14;
37. Морфологічна помилка – 173;
38. Норма літературної мови – 13;
39. Нормативна функція словників – 5;
40. Орфографічна норма – 14;
41. Орфоепічна норма – 14;
42. Орфоепічна помилка – 76;
43. Освітня функція словників – 5;
44. Основні правила української орфоепії – 82;
45. Параметри риторичного тексту – 61;
46. Пароніми – 32;
47. Плеоназм – 13;
48. Практика риторики – 47;
49. Пунктуаційна норма – 14;
50. Риторика як мистецтво – 45;
51. Риторика як наука – 45;
52. Риторика як шкільний предмет і навчальна дисципліна – 45;
53. Риторичне дерево – 47;
54. Риторичний текст – 61;
55. Синтаксична норма – 14;
56. Словник – 5;
57. Слововживання – 24;
58. Способи тлумачення лексичного значення слів – 21;
59. Стилїстична норма – 14;
60. Стилїстичні синоніми – 31;
61. Стратегії конфронтування – 70;
62. Стратегії кооперування – 70;
63. Стратегічний закон риторики – 46;
64. Стратегія мовленнєвої поведінки – 69;
65. Тавтологія – 19;
66. Тактики двозначні – 70;
67. Тактики конфронтування – 70;
68. Тактики кооперування – 70;
69. Тактичний закон риторики – 46;
70. Теорія риторики – 47;
71. Техніка риторики – 47;
72. Умови ефективної комунікації – 66;
73. Фразеологізм – 36;
74. Функції словників – 7;
75. Функції фразеологізмів – 40;
76. Цінність риторичного тексту – 61;
77. Шкільна риторика – 45.

ЗМІСТ

Вступ

Передмова	3
-----------------	---

Лексикографія

§ 1. Сучасні лексикографічні джерела	4
§ 2. Основні типи словників	7
§ 3. Довідкові медіаресурси	11
§ 4. Поняття норми в сучасній українській літературній мові	13

Лексична норма

§ 5. Лексична норма	17
§ 6. Лексичне значення слова. Слово і контекст	20
§ 7. Слововживання: вибір слова, лексична сполучуваність	23
§ 8. Слова власне українські й запозичені	26
§ 9. Синонімічне багатство української мови	29
§ 10. Пароніми	32
§ 11. Найпоширеніші випадки порушення лексичної норми	34
§ 12. Фразеологічне багатство української мови	36
§ 13. Уживання фразеологізмів у мовленні	39
§ 14. Утвердження лексичної норми в словниках української мови (повторення й узагальнення)	41

Практична риторика

§ 15. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна	44
§ 16. Мовленнєва ситуація	48
§ 17. Особистість мовця	53
§ 18. Аудиторія	58
§ 19. Текст як одиниця спілкування	60
§ 20. Ефективність мовлення	65
§ 21. Стратегія й тактика мовленнєвої поведінки	68
§ 22. Мовленнєвий вчинок. Мовленнєва подія	72
§ 23. Контрольна робота	74

Орфоепічна норма

§ 24 Орфоепічна норма. Орфоепічний словник	75
§ 25. Поняття милозвучності	78
§ 26. Основні правила вимови голосних і приголосних звуків	81
§ 27. Наголошування слів української мови	84
§ 28. Орфоепічна помилка	87

Орфографічна норма

§ 29. Орфограма. Орфографічна норма. Орфографічний словник	89
§ 30. Принципи української орфографії	91
§ 31. Ненаголошені <i>e</i> , <i>u</i> в корені слова	94
§ 32. Апостроф. Позначення м'якості приголосних	97
§ 33. Чергування голосних і приголосних звуків	100

§ 34. Зміни приголосних при збігові їх у процесі словотворення	103
§ 35. Спрощення приголосних	105
§ 36. Подвоєння і подовження приголосних	109
§ 37. Правопис префіксів і суфіксів	111
§ 38. Велика літера та лапки у власних назвах	114
§ 39. Уживання великої літери	117
§ 40. Написання слів іншомовного походження	119
§ 41. Написання складних іменників, прикметників, числівників	123
§ 42. Написання складних займенників, прислівників, службових слів, графічних скорочень та абревіатур	125
§ 43. Складні випадки написання прізвищ	128
§ 44. Складні випадки написання географічних назв	131
§ 45. Перенесення слів із рядка в рядок	134
§ 46. Розрізнення прислівників і співзвучних сполук. Правила написання їх	138
§ 47. Написання <i>не, ні</i> з різними частинами мови	141
§ 48. Орфографічна норма. Контрольна робота	143

Морфологічна норма

§ 49. Морфологічна помилка	145
§ 50. Загальна характеристика іменника	148
§ 51. Рід і число іменників	150
§ 52. Складні випадки відмінювання іменників I відміни	154
§ 53. Відмінювання іменників чоловічого роду II відміни	157
§ 54. Складні випадки відмінювання іменників чоловічого роду II відміни	160
§ 55. Відмінювання іменників III відміни	163
§ 56. Словозміна іменників IV відміни	166
§ 57. Особливості вживання кличного відмінка у мовленні	168
§ 58. Творення й відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові	170
§ 59. Морфологічна норма (повторення й узагальнення)	172
§ 60. Морфологічна норма. Контрольна робота	174

Практична риторика

§ 61. Суперечка як вид комунікації	176
§ 62. Види суперечки	178
§ 63. Правила ведення суперечки	180
§ 64. Аргументи	183
§ 65. Полемічні прийоми	185
§ 66. Мистецтво відповідати на запитання	187
§ 67. Дискусія на визначену тему	190
<i>Додатки</i>	191

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

*Голуб Ніна Борисівна,
Новосьолова Валентина Іванівна*

УКРАЇНСЬКА МОВА

*(рівень стандарту)
підручник для 10 класу
закладів загальної
середньої освіти*

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

*Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено*

За редакцією авторів.
Верстка – *Сапура О. В.*
Обкладинка – *Лук'яненко Л. В.*

Підписано до друку 17.07.2018 р. Формат 70×100 1/16
Гарнітура «Шкільна». Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 16,25. Обл.-вид. арк. 15,44.
Наклад 16280 прим.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481-38-82
e-mail: book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників,
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009